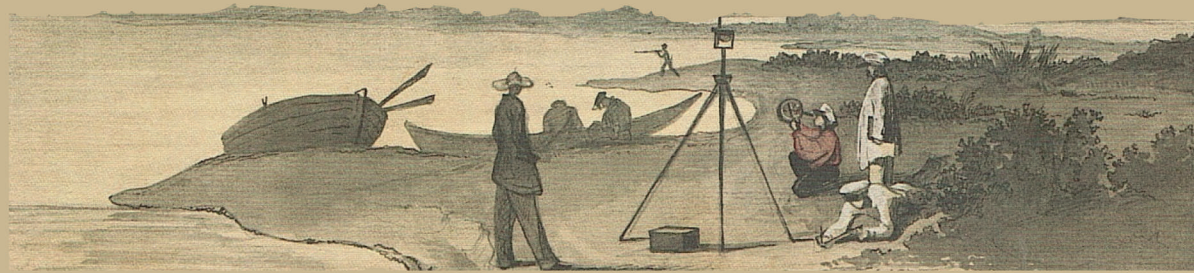

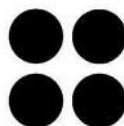
ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «БАТЬКІВЩИНА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАН УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА ІМЕНІ М. О. АУЕЗОВА КН МНВО РК
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ У ВИВЧЕННІ БІОГРАФІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МАТЕРІАЛИ

**Десятих Міжнародних Шевченківських читань,
присвячених 210-й річниці з дня народження митця та
175-літтю завершення експедиції на Арал
26 вересня 2024 року**

**НАЦІОНАЛЬНИЙ
ЗАПОВІДНИК**
*«Батьківщина
Тараса Шевченка»*

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК «БАТЬКІВЩИНА
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»**

**ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА
НАН УКРАЇНИ**

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ У ВИВЧЕННІ БІОГРАФІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

26 вересня 2024 року

**ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА
ІМЕНІ М. О. АУЕЗОВА КН МНВО РК**

**ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

**ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ
СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ**

МАТЕРІАЛИ

Десятих Міжнародних Шевченківських Читань,

**присвячених 210-й річниці з дня народження митця
та 175-літтю завершення експедиції на Арал**

Канів, 2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Брижицька С. А., заступник генерального директора Шевченківського національного заповідника з наукової роботи, кандидат історичних наук (м. Канів, Україна);
Мельниченко В. Ю., доктор історичних наук, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, академік Національної академії педагогічних наук України, почесний академік Національної академії мистецтв України, заслужений діяч науки України (м. Київ, Україна);

Ананьєва С. В., кандидат філологічних наук, завідувач відділу міжнародних зв'язків та світової літератури, асоційований професор Інституту літератури та мистецтва імені М. О. Ауєзова КН МОН РК (м. Алмати, Республіка Казахстан).

Рекомендовано до друку Вченою радою Шевченківського національного заповідника (протокол №11 від 4 грудня 2024 року) та згідно з ухвалою читань.

Наукові здобутки у вивченні біографії Тараса Шевченка: Матеріали Десятих Міжнародних Шевченківських читань, присвячених 210-й річниці з дня народження митця та 175-літтю завершення експедиції на Арал, 26 вересня 2024 року. Канів / Упоряд. та ред.: Брижицька С. А. – Київ : Панмедія, 2024. – 432 с.: іл.
ISBN 978-966-8947-39-1

У збірнику вміщено матеріали Десятих Міжнародних Шевченківських читань «Наукові здобутки у вивченні біографії Тараса Шевченка», присвячених 210-й річниці з дня народження митця та 175-літтю завершення експедиції на Арал. Читання відбулися 26 вересня 2024 року в м. Каневі.

Учасники читань звернули увагу на художню і літературну творчість Тараса Шевченка, оточення і зв'язки українського митця, проаналізували біографічну шевченкіану в музейних колекціях і бібліотечних фондах, а також біографічні видання про Тараса Шевченка. Особливо приділили увагу теоретико-методологічним засадам вивчення біографій митців.

Книга адресована науковцям, шевченкознавцям, краєзнавцям, освітянам.

*Т. Г. Шевченко. Шхуни біля форту Косарал.
1848. [26 вересня – 5 жовтня. Косарал]. Папір, акварель*

*Т. Г. Шевченко. Крутий берез Аральського моря.
1848. [Кінець липня – вересень] або 1849 [Травень – вересень. Приаралля].
Папір, акварель*

З М І С Т

З ІСТОРІЇ ПРОВЕДЕННЯ ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ ЧИТАНЬ Брижицька Світлана , кандидат історичних наук, заступник генерального директора з наукової роботи Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Україна)	10
ДЕСЯТИ МІЖНАРОДНІ ШЕВЧЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ «НАУКОВІ ЗДОБУТКИ У ВИВЧЕННІ БІОГРАФІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА» , присвячені 210-й річниці з дня народження митця та 175-літтю завершення експедиції на Арал	12
ФОТОЛІТОПИС ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ ЧИТАНЬ (2012–2024)	22
АРАЛ У ДОЛІ ТА ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА До 175-ліття завершення Аральської експедиції	31
СТВОРЕННЯ НОВОЇ БІОГРАФІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА МАЄ СТАТИ НАЦІОНАЛЬНОЮ ІДЕЄЮ У ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВІ Мельниченко Володимир , доктор історичних наук, академік Національної академії педагогічних наук України, почесний академік Національної академії мистецтв України, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, заслужений діяч науки України (м. Київ, Україна)	41

СТАТТІ

ХУДОЖНЯ І ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА. ОТОЧЕННЯ І ЗВ'ЯЗКИ МИТЦЯ

Шевченко Тарас Шевченко і Тарновські: штрихи до взаємин	50
Ромащенко Людмила Життєтворчість Тараса Шевченка в польському вимірі	65
Молокова Тамара Натхненний рідною землею: до питання малюнків з альбому 1841–1843 років Тараса Шевченка	85

Ярміш Ганна	
Сковородинські ідеї у творчості Тараса Шевченка	94
Голиш Григорій, Лисиця Лариса	
Моделі соціально-етичних відносин імператорської Росії ХІХ століття у художній та епістолярній творчості Тараса Шевченка . . .	102
Буренко Катерина	
Шевченко і Трипілля	114
Наріжна Дана	
Аральська сторінка в житті та творчості Тараса Шевченка.	123
Лутай Оксана	
Нащадки Великого Кобзаря на Знам'янщині.	129
Яхімович Алла	
Шевченкова родина в історії Тарасової Гори.	138

**БІОГРАФІЧНА ШЕВЧЕНКІАНА В МУЗЕЙНИХ
КОЛЕКЦІЯХ І БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДАХ.
БІОГРАФІЧНІ ВИДАННЯ ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Батеровська Ірина, Брижицька Світлана, Сіленко Любов	
Постать Тараса Шевченка в авторських виданнях як концептуальна складова створення нової наукової біографії митця.	151
Боронь Олександр	
Біографічна Шевченкіана Валерії Смілянської.	194
Балабаєва Айгүл	
Тарас Шевченко Мәңгішляктағы өмір беттері: Т. Г. Шевченко мұрағатынан Форт Шевченко қаласында.	202
Лукашевич Олексій, Навальна Марина	
Поезії Тараса Шевченка в альманасі «Молодик».	217
Грабовська Ірина	
Книга Богдана Лепкого про життя та творчість Тараса Шевченка (із фондів Музею книги і друкарства України).	225

Кравченко Валентина

Т. Шевченко-«енциклопедист»: на прикладі роману «Тарас на Аралі» У. Бекбаулова 233

Проценко Оксана

Тарас Шевченко – дослідник Аралу
(за романом В. Шевчука «Терновий світ») 242

Мельниченко Василь

Образ Т. Г. Шевченка у театральному мистецтві 251

Долгіч Надія

Відображення періоду заслання Тараса Шевченка
у поштових марках 259

Майба Ірина

Шевченкіана в музейних колекціях Національного заповідника
«Замки Тернопілля» 283

Павлик Діана, Павлик Наталія

Сорочка Тараса Шевченка: виявлені факти біографії 292

Кравченко Катерина

Велична постать збирача українських духовних скарбів
(до питання шевченкіани Василя Тарновського-молодшого). 300

Калінович Олена, Коркач Світлана

Літературна шевченкіана в мініатюрі у фондовій колекції
Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» . . . 306

Бугаєнко Клавдія

Інформаційний потенціал фонду Черкаської обласної
універсальної наукової бібліотеки імені Тараса Шевченка
в контексті вивчення біографії та творчості Кобзаря. 315

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ
БІОГРАФІЙ МИТЦІВ****Ananyeva Svitlana**

Biography of a writer as a genre in literature Kazakhstan of
the XX – first quarter of the XXI centuries. 323

Шаріпова Діляра	
Віддзеркалення травматичного досвіду історії у творчості художників Казахстану.	330
Лебединська Тетяна, Цимбал Тетяна	
Життєва школа Тараса Шевченка і Федора Достоєвського: порівняльний аналіз.	339
Береговий Сергій, Силка Оксана	
Епістолярна спадщина Бориса Лазаревського як джерело вивчення української еміграції міжвоєнного періоду ХХ століття.	362
Жеплинська Оксана	
Мистецька спадщина Фотія Красицького у Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького.	378
Зайченко Ольга	
Брендинг постаті Тараса Шевченка – данина моді чи життєва потреба?	390
Жмурко Оксана	
Вплив поезії Тараса Шевченка на графічну творчість Леопольда Левицького	401

МАТЕРІАЛИ

Ярміш Ганна	
Подвижниця музейної справи – Раїса Василівна Танана (1944–2023)..	410
Павлик Наталія	
Образ Тараса Шевченка у творчих візіях Ніни Лазенко.	417
Балабасва Айгүл	
Кобзарь туралы қазақ аңыздарын жинаған Е. Өмірбаев 1964 ж.	422
УХВАЛА ДЕСЯТИХ МІЖНАРОДНИХ ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ ЧИТАНЬ	426
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.	428

З ІСТОРИЇ ПРОВЕДЕННЯ ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ ЧИТАНЬ

Перші – березень 2012 року, Астана (Республіка Казахстан) – на базі Євразійського національного університету імені Льва Гумільова, за особистого сприяння **Олега Олексійовича Дьоміна**, Надзвичайного і Повноважного Посла України у Російській Федерації (2006–2008), у Республіці Казахстан (2010–2013) у Китайській Народній Республіці (2013); кандидата економічних наук (2004).

У рамках Перших Читань відбувся «круглий стіл» за темою *«Українська східна діаспора у контексті сучасних культурно-історичних та суспільно-політичних процесів у пострадянських державах»*.

Другі – березень 2013 року, Оренбург (Російська Федерація) – на базі Обласної наукової бібліотеки. Читання були присвячені 20-літтю від часу створення відомого дослідницького центру «Інститут Тараса Шевченка» під керівництвом **Леоніда Большакова** (1924–2004) – письменника, літературознавця, краєзнавця, лауреата Державної премії України імені Т. Г. Шевченка.

У вересні 2013 року Інститутом Тараса Шевченка проведено міжнародну експедицію до Аральського моря за маршрутом Оренбург-Орськ-Карабутак-Іргиз-Аральськ-Кос-Арал, присвячені 165-літтю Аральського походу (1848–1849) за участю Тараса Шевченка.

Треті – квітень 2014 року, Астана (Республіка Казахстан) – на базі Євразійського національного університету імені Льва Гумільова, за темою *«Шевченко – символ духовного зв'язку українського і казахського народів»* у рамках всесвітнього відзначення 200-ліття народження Тараса Шевченка.

Четверті – квітень 2015 року, Канів (Україна) – на базі Шевченківського національного заповідника за темою *«Доля Тараса Шевченка на засланні»*, присвячені 165-річчю відчасу переведення Т. Г. Шевченка на службу в Новопетровське укріплення.

У рамках Читань працював «круглий стіл» за темою *«Шевченкознавство на Південному Уралі й Казахстані у XX–XXI століттях»*.

П'яті – вересень 2017 року, Канів (Україна) – на базі Шевченківського національного заповідника за темою *«Тарас Шевченко: незламна постать на шляху до волі»*, присвячені 160-річчю від часу повернення Тараса Шевченка із заслання (1847–1857).

У рамках Читань працював «круглий стіл» за темою *«Шевченкознавство за межами України: досвід минулого та сучасний стан»*.

Шості – вересень 2018 року, Канів (Україна) – на базі Шевченківського національного заповідника за темою *«Історичний досвід та сучасний стан вивчення Журналу (Щоденника) Тараса Шевченка»* (до 160-річчя написання автобіографічного документа).

Сьомі – квітень 2018 року, Астана (Республіка Казахстан) – на базі Євразійського національного університету імені Льва Гумільова за темою *«Творчість Тараса Шевченка і народні традиції»*, з нагоди 204-ї річниці від дня народження Тараса Шевченка.

Восьмі – 2020 рік, Нур-Султан (Республіка Казахстан) – (заочно) – за темою *«Абай Кунанбаев и Тарас Шевченко: Великие люди Великой степи»*, присвячена 175-річчю з дня народження Абая, 170-ліття початку перебування Шевченка на Мангішлаці, 25-літтю Асамблеї народу Казахстану.

Дев'яті – вересень 2021 року, Канів (Україна) – на базі Шевченківського національного заповідника за темою *«Створення нової наукової біографії Тараса Шевченка: концептуальні підходи та дослідницькі стратегії»* (до 160-ї річниці з часу повернення Тараса Шевченка в Україну).

Десяті – вересень 2024 року, Канів (Україна) – на базі Шевченківського національного заповідника за темою *«Наукові здобутки у вивченні біографії Тараса Шевченка»* (до 210-ї річниці з дня народження митця та 175-ліття завершення експедиції на Арал).

**ДЕСЯТІ МІЖНАРОДНІ ШЕВЧЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ
«НАУКОВІ ЗДОБУТКИ У ВИВЧЕННІ БІОГРАФІЇ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»,
присвячені 210-й річниці з дня народження митця
та 175-літтю завершення експедиції на Арал**

26 вересня 2024 року в Шевченківському національному заповіднику відбулися **Десяті Міжнародні Шевченківські читання «Наукові здобутки у вивченні біографії Тараса Шевченка»**, організовані Шевченківським національним заповідником, присвячені 210-й річниці з дня народження митця та 175-літтю завершення експедиції на Арал. У конференції взяли участь чимало відомих науковців, музейних співробітників, педагогів, письменників, бібліотечних працівників, краєзнавців, членів громадських об'єднань, студентів ВУЗів України, а також представники шевченкознавчих осередків Казахстану. Захід було проведено в змішаному форматі за ініціативи Шевченківського національного заповідника під егідою Міністерства культури та стратегічних комунікацій України.

Учасниками конференції стали 28 заповідників, музейних і бібліотечних закладів та закладів освіти України і Казахстану, зокрема:

Шевченківський національний заповідник (м. Канів, Черкаська обл., Україна), Національний університет харчових технологій (м. Київ, Україна), Комунальний заклад «Обласна універсальна наукова бібліотека імені Тараса Шевченка» Черкаської обласної ради (м. Черкаси, Україна), КЗ КОР «Київський обласний археологічний музей» (с. Трипілля, Обухівський р-н, Київська обл., Україна), Перемишльська гімназія Улашанівської сільської ради Шепетівського району Хмельницької області (м. Славута, Хмельницька обл., Україна), Наукова бібліотека імені Михайла Максимовича Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (м. Черкаси, Україна), Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького (м. Черкаси, Україна), Науково-дослідний інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Музей книги і друкарства України (м. Київ, Україна), Національний музей у Львові імені Андрія Шептицького (м. Львів, Україна), Художньо-меморіальний музей Леопольда Левицького Національного музею у Львові імені Андрія Шептицького (м. Львів, Україна), Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» (м. Переяслав,

*Учасників конференції вітає в. о. генерального директора
Шевченківського національного заповідника Валентина Коваленко.
Конференц-зал музею Т. Г. Шевченка. 26 вересня 2024 року*

Бориспільський р-н, Київська обл., Україна), Музей книги і друкарства України (м. Київ, Україна), Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ, Україна), Запорізький національний університет (м. Запоріжжя, Україна), Національний історико-культурний заповідник «Качанівка» (с. Качанівка, Прилуцький р-н, Чернігівська обл., Україна), Східно-Європейський слов'янський університет (м. Ужгород, Закарпатська обл., Україна), Краєзнавчий музей історії сіл Суботцівської сільської ради (м. Знамянка, Кропивницький р-н, Кіровоградська обл., Україна), Національний заповідник «Замки Тернопілля» (м. Збараж, Тернопільська обл., Україна), Черкаська обласна організація Національної спілки краєзнавців України (м. Черкаси, Україна), Черкаська обласна організація Національної спілки письменників України (м. Черкаси, Україна), Національний заповідник «Батьківщина Тараса Шевченка» (с. Шевченкове, Звенигородський р-н, Черкаська обл., Україна), Звенигородський краєзнавчий музей (м. Звенигородка, Черкаська обл., Україна), Університет Григорія Сковороди (м. Переяслав, Бориспільський р-н, Київська обл., Україна), Міжнародна школа україністики НАН України (м. Черкаси, Україна), Криворізький національний університет (м. Кривий-Ріг, Дні-

пропетровська обл., Україна), Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди (с. Сковородинівка, Богодухівський р-н, Харківська обл., Україна), Інститут літератури та мистецтва імені М. О. Ауєзова КН МОН РК (м. Алмати, Республіка Казахстан), Музей-комплекс в м. Форт-Шевченко (Мангістауська обл., Республіка Казахстан).

Учасники читань підготували 36 доповідей.

З нагоди відкриття до учасників конференції з вітальним словом (онлайн) звернулася **Світлана Ананьєва**, кандидат філологічних наук, завідувач відділу міжнародних зв'язків та світової літератури, асоційований професор Інституту літератури та мистецтва імені М. О. Ауєзова КН МОН РК (м. Алмати, Республіка Казахстан), яка розповіла про спільні наукові напрацювання за десять років проведення міжнародного наукового заходу, оскільки стояла біля його витоків започаткування та побажала усім плідної роботи, формування під час наукової дискусії нових ідей, які стануть стратегічними векторами для написання новітньої біографії Тараса Шевченка.

Плідної роботи учасникам конференції побажала **Валентина Коваленко**, кандидат педагогічних наук, доцент, в. о. генерального директора Шевченківського національного заповідника, член Національної спілки письменників України (м. Канів, Черкаська обл., Україна). Вона акцентувала увагу на необхідності розвитку шевченкознавства в сучасних умовах, долаючи виклики і випробування, спричинені повномасштабним вторгненням.

До учасників конференції звернувся у відеозверненні **Валентин Лазуренко**, доктор історичних наук, професор, проректор з гуманітарно-виховних питань Черкаського державного технологічного університету, заслужений працівник освіти України, академік Національної академії наук вищої освіти України, академік Академії політико-правових наук України, голова Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (м. Черкаси, Україна), який є активним багатолітнім учасником різного формату наукових і культурно-освітніх заходів, що їх проводить Заповідник. Подякував організаторам за високий рівень проведення читань та широку географію учасників.

Модератором заходу виступила **Світлана Брижицька**, кандидат історичних наук, заступник генерального директора з наукової роботи Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл.,

Україна), яка привітала усіх учасників конференції, подякувала колегам з Казахстану за підтримку науково-просвітницьких ініціатив та нагадала історію приєднання Шевченківського національного заповідника до організації Шевченківських читань, починаючи з 2015 року. Звернула увагу, що із десяти конференцій п'ять було проведено на Тарасовій Горі у Каневі.

Цього ж дня відбулися засідання **трьох секцій конференції**, участь у яких взяли учасники у форматі онлайн та офлайн:

Секція 1. Художня і літературна творчість Тараса Шевченка. Оточення і зв'язки митця.

Секція 2. Біографічна шевченкіана в музейних колекціях і бібліотечних фондах. Біографічні видання про Тараса Шевченка.

Секція 3. Теоретико-методологічні засади вивчення біографії митця.

Під час засідань відбувся обмін досвідом та результатами наукових досліджень з актуальних проблем у галузі шевченкознавства, біографічної шевченкіани та вивчення біографій митців України, інших країн світу.

У рамках наукового заходу у конференц-залі музею Т. Г. Шевченка було організовано виставку із фондowego зібрання Шевченківського національного заповідника. Представлено оригінальні картини роботи художника Олександра Олексійовича Шевченка (22.06.1927–29.09.2003) (м. Семипалатинськ), а саме: «Покарання», «Сум», «Тарас Шевченко на Кос Аралі», «Тараса Шевченко з казахськими дітьми». Так долею

*Пленарне засідання конференції.
Виступ (онлайн) Олександра Бороня (Київ, Україна).
Фото Світлани Брижицької*

Організатор і модератор Десятих Міжнародних Шевченківських читань Світлана Брижицька, кандидат історичних наук, заступник генерального директора з наукової роботи

склалося, що уперше і, на жаль, востаннє заслужений художник України, Почесний громадянин міста Семипалатинськ О. О. Шевченко побував на Тарасовій Горі у травні 2003 року. Здійснилася заповітна мрія 75-літнього митця! Прибув Олександр Олексійович до Канева у складі офіційної делегації Республіки Казахстан Тупкараганського району, що на заході Мангистауської області, з адміністративним центром у місті Форт Шевченка. Очоловав делегацію Тарас Хітуов, аким Тупкараганського району. У результаті візиту, що тривав з 18 по 22 травня в Каневі в рамках відзначення 142-ї річниці з дня поховання поета в Україні було підписано договір про співпрацю. Саме у цей час Олександр Шевченко подарував заповіднику свої 24 мистецькі твори на шевченківську й українську тематику та надав розлоге інтерв'ю про своє життя. Отже, 2024 року, вже вдруге, картини Олександра Олексійовича прикрасили мистецьку виставку на Шевченківських читаннях. Перша ж, під назвою «Шевченко на засланні», була представлена в конференц-залі музею Т. Г. Шевченка 16 квітня 2015 року під час проведення Четвертих Міжнародних Шевченківських читань «Доля Тараса Шевченка на засланні», присвячених 165-річчю від часу переведення Т. Г. Шевченка на службу в Новопетровське укріплення.

Також на виставці експонувалися видані у попередні роки наукові збірники матеріалів Міжнародних Шевченківських читань, програми

*Виступ (онлайн) на пленарному засіданні Айгуль Балабаєвої
(м. Форт-Шевченко, Республіка Казахстан).
Фото Світлани Брижницької*

та афіші цих наукових заходів. Виставку підготували працівники науково-дослідного відділу фондової роботи Осипенко Т. В., Батеровська І. М., Сіленко Л. Г., Манжара Г. І., Мироненко В. В.

Підсумовуючи результати читань, можна констатувати, що проблеми та виклики, які обумовлені військовим станом в Україні, не завадили провести конференцію на високому рівні, у теплій, дружній науковій атмосфері. Представлене розмаїття тематики доповідей учасників свідчить про актуальність і продуктивність міждисциплінарних підходів у вивченні біографій видатних і відомих митців, ефективність взаємодії представників науки, музеєзнавства, педагогіки і мистецтва у наукових дослідженнях, практичній роботі, а також в освіті.

* * * *

Шевченківський національний заповідник у Каневі має багаторічний досвід співпраці з організаціями та установами Республіки Казахстан, зокрема з Інститутом літератури та мистецтва імені М. О. Ауезова КН МОН РК, Музеєм-комплексом у м. Форт-Шевченко.

У 2020 році Заповідник виступив співорганізатором проведення (у заочному форматі через пандемію) у м. Нур-Султан Восьмих Міжна-

Картини Олександра Шевченка. м. Семипалатинськ, Республіка Казахстан. З фондової колекції Шевченківського національного заповідника. Фото Світлани Брижницької

Картини Олександра Шевченка. м. Семипалатинськ, Республіка Казахстан. З фондової колекції Шевченківського національного заповідника. Фото Світлани Брижницької

*Виставка видань матеріалів збірників Міжнародних Шевченківських читань. Конференц-зал музею Т. Г. Шевченка. Канів. 26 вересня 2024 року.
Фото Світлани Брижицької*

*Дев'яті Міжнародні Шевченківські читання (Канів, 23 вересня 2021 року).
Гості з Казахстану на могилі Тараса Шевченка. Фото Юрія Кардаша*

родних Шевченківських читань «Абай Кунанбаєв та Тарас Шевченко: Великі люди Великого степу», присвячених 175-річчю від дня народження Абая, 170-річчю початку перебування Шевченка на Мангишлаку, 25-річчю Асамблеї народу Казахстану.

У 2021 році у Заповіднику було проведено спільно з установами Республіки Казахстан Дев'яти Міжнародні Шевченківські читання «Створення нової наукової біографії Тараса Шевченка: концептуальні підходи та дослідні стратегії» (до 160-х роковин повернення Тараса Шевченка в Україну). У зв'язку з цим із Казахстану на Тарасову Гору прибула делегація діячів культури для передачі Заповіднику предметів казахського народного побуту з метою розміщення їх у експозиції музею Т. Г. Шевченка, аби уповні розкрити солдатський період життя Тараса Шевченка.

Експозиція музею Т. Г. Шевченка (Канів). 21 вересня 2021 року. Сармурзіна Панія Оналбаєвна, керівник Управління культури, розвитку мов та архівної справи Мангістауської області (м. Актау, Республіка Казахстан) біля казахської юрти.

Фото Юрія Кардаша

Експозиція музею Т. Г. Шевченка (Канів). 21 вересня 2021 року. Кудайберген Султанбек Жанболатули, директор Мангістауського обласного історико-краєзнавчого музею імені Абіша Кекілбаєва (в центрі) допомагає в облаштуванні казахської юрти.

*Експозиція музею Т. Г. Шевченка.
Казахська юрта.
29 вересня 2021 року.
Фото Світлани Брижницької*

ФОТОЛІТОПИС ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ ЧИТАНЬ (2012–2024)

КАХІВ

АКТАУ

*Перші Міжнародні Шевченківські читання (Астана, 16 березня 2012 року).
Посол України в РК Олег Дьомін на відкритті читань*

*Другі Міжнародні Шевченківські читання
(Оренбург, 27 березня 2013 року). Секційне засідання*

*Треті Міжнародні Шевченківські читання (Астана, 17 квітня 2014 року).
Секція з питань стану шевченкознавства в Україні та Казахстані*

*Четверті Міжнародні Шевченківські читання (Канів, 16 квітня 2015 року).
Пленарне засідання в конференц-залі музею Т. Г. Шевченка*

*Четверті Міжнародні Шевченківські читання (Київ, 16 квітня 2015 року).
Виступ (онлайн) директорки Музею Тараса Шевченка Нурсулу Суйін
(м. Форт-Шевченко)*

*П'яті Міжнародні
Шевченківські читання
(Київ, 12 вересня 2017 року).
Учасники читань на могилі
Тараса Шевченка*

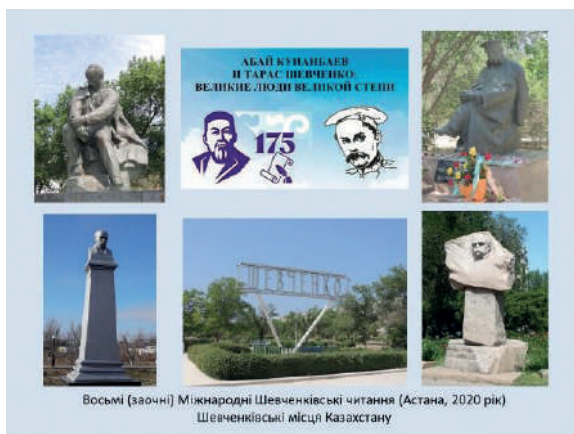
*П'яті Міжнародні Шевченківські читання (Канів, 12 вересня 2017 року).
Виступ Володимир Мельниченка, вченого-історика, шевченкознавця,
лауреата Шевченківської премії*

*Шості Міжнародні Шевченківські читання (Канів, 13 вересня 2018 року).
Учасники заходу в конференц-залі музею Т. Г. Шевченка*

*Сьомі Міжнародні Шевченківські читання (Астана, 27 квітня 2018 року).
Онлайн-зв'язок із Шевченківським національним заповідником*

Восьмі (заочні) Міжнародні Шевченківські читання (Астана, 2020 рік)

*Дев'ять Міжнародні Шевченківські читання (Канів, 23 вересня 2021 року).
Учасники заходу на могилі Тараса Шевченка*

*Дев'ять Міжнародні
Шевченківські читання
(Канів, 23 вересня 2021 року).
Кісікова Лейла, Перший
секретар Посольства
Республіки Казахстан в
Україні (м. Київ, Україна)
вручає «Лист-подяку»
Світлані Брижицькій,
заступнику генерального
директора з наукової
роботи, багаторічного
організатора і модератора
конференції*

Дев'яті Міжнародні Шевченківські читання (Канів, 23 вересня 2021 року). Підписання Договору про співпрацю між Шевченківським національним заповідником (Коваленко Валентина, в. о. генерального директора заповідника, Канів, Україна) і Мангістауським обласним історико-краєзнавчим музеєм імені Абіша Кекілбаєва (Кудайберген Султанбек, директор музею Актау, Республіка Казахстан)

*Десяті Міжнародні
Шевченківські читання
(Канів, 26 вересня 2024 року).
Учасники конференції на могилі
Тараса Шевченка*

*Десяті Міжнародні Шевченківські читання (Канів, 26 вересня 2024 року).
Конференц-зал музею Т. Г. Шевченка. Пленарне засідання*

*Десяті Міжнародні Шевченківські читання (Канів, 26 вересня 2024 року).
Конференц-зал музею Т. Г. Шевченка. Секційне засідання*

АРАЛ У ДОЛІ ТА ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА. До 175-ліття завершення Аральської експедиції

У жовтні 2024 року виповнилося 175 років з часу завершення дво-річної наукової експедиції з метою комплексного вивчення Аральського моря – виконання топографічної зйомки, вимірів дна, збору відомостей про природні ресурси, умови та можливості організації судноплавства. Очолював експедицію капітан-лейтенант Олексій Бутаков (1816–1869) – досвідчений морський офіцер, вчений-географ, мандрівник, учасник навколосвітнього плавання 1840–1842 років. Експедиція залишила помітний слід в історії науки не в останню чергу тому, що в її складі знаходився знаменитий поет і художник Тарас Шевченко. За час експедиції Шевченко виконав значну кількість малюнків, у яких знайшли відображення не лише пейзажні краєвиди моря, але також, з великою точністю, було передано культуру та побут місцевого казахського населення.

Аральський період у житті та творчості Шевченка через свою значущість неодноразово ставав предметом наукових досліджень; загальна бібліографія нараховує більш ніж три десятки публікацій. Перші відомості містилися вже в працях сучасників поета – О. Лазаревського, О. Макшеева, О. Бутакова та ін. У подальшому до цієї теми у статтях та книгах у різний час зверталися авторитетні шевченкознавці: В. Данилов («Т. Г. Шевченко на Аральському морі», 1939), М. Шагінян («Тарас Шевченко», 1946), О. Ведміцький («Шевченко на Аральському морі», 1958), В. Смілянська («Аральська описова експедиція», 1976), А. Костенко («За морями, за горами: Тарас Шевченко на Аральському морі», 1984), Л. Большаков («Биль о Тарасе. Книга Вторая», 1993), П. Жур («Труды и дни Кобзаря», 1996), Л. Сапожнікова («Наши Тарасовы дороги», 2008) та інші автори. Аральські сюжети представлені в біографічній та словниково-довідковій літературі, зокрема докладно в новітній багатотомній «Шевченківській енциклопедії» (у 6 томах, 2012–2015).

Про те, що засланий за свої суспільно-політичні погляди художник Шевченко проходить військову службу «без дозволу писати та малювати» у південно-уральських степах, Бутаков дізнався після прибуття до Оренбурга на початку березня 1848 року. Сам Шевченко згадував про

підготовку експедиції у своєму листі до Варвари Репніної від 25 лютого: «Має бути навесні похід у степ, на береги Аральського моря ...». Для майбутнього походу було потрібно «з усіх помітних пунктів, за якими згодом можна буде визначатися... знімати види з різних румбів». Капітан Бутаков особисто клопотав перед Оренбурзьким військовим губернатором Володимиром Обручовим включити опального рядового до складу експедиції, що готується, для «знімання (тобто замальовок – ред.) видів у степу та на берегах Аральського моря». Офіційний дозвіл було отримано з великими труднощами, оскільки начальство знало про сувору заборону для Шевченка «брати в руки перо та олівець». У результаті Шевченка було переведено з 5-го батальйону Орської фортеці до 4-го батальйону, що стояв у нещодавно заснованому (1847 року) Раїмському укріпленні в гирлі Сирдар'ї, на нагірному її березі.

Величезний караван, що складався з майже 1,5 тисячі возів і кількох сотень людей, вирушив 11 травня 1848 року з Орської фортеці до Раїма, куди прибув 19 червня, пройшовши за цей час шлях завдовжки 702 верст (майже 750 км). Шевченко стійко переніс усі тяготи виснажливого переходу, ділячи одну кибитку зі штабс-капітаном Олексієм Макшеевим, про що той пізніше залишив згадки у своїх дорожніх записках «Путешествие по киргизским степям и Туркестанскому краю» (СПб., 1896). Уже в дорозі у Шевченка була можливість робити перші замальовки, частина з яких так і залишилася ескізами, а пізніше вони стали знаменитими акварелями, наприклад, «Джангисагач», «Уральське укріплення», «Пожежа в степу», «Дустанова могила», «Днювання експедиційного транспорту в степу» та інші. Водночас у Шевченка за мотивами почутих народних легенд народжується задум, мабуть, найзнаменитішого вірша аральського періоду «У Бога за дверима лежала сокира», остаточно втілена вже в Раїмі. У його основі – реальні враження поета від зустрічі у степу з самотнім деревом, яке казахи шанували як святе.

Після прибуття до Раїмської фортеці протягом п'яти тижнів тривала підготовка до морської частини експедиції. До Раїма у червні 1848 року привезли у розібраному вигляді з Орська шхуну «Константин». Ще одна шхуна «Ніколай» вже знаходилася на Аралі з 1847 року (була також привезена у розібраному стані). Нарешті, 25 липня 1848 року на

верфі біля Раїма «Константин» спустили у води Сирдар'ї для подальшого плавання Аральським морем. Тарас Шевченко плавав на шхуні «Константин».

Загалом у Раїмській фортеці за період Аральської експедиції Шевченко перебував тричі – у червні-липні 1848 року, січні-квітні та вересні-жовтні 1849 року. Раїму присвячені чотири малюнки (дві акварелі, сепія та олівець), на яких збережено для історії зовнішній вигляд та околиці форту. Через два дні кораблі досягли острова Косарал, і 30 липня «Константин» вийшов у море. Шевченко жив в офіцерській каюті разом із Бутаковим, іншими членами команди та кількома запрошеними вченими (топографом, географом, геологом, лікарем). За час довгої та небезпечної експедиції та після неї між Шевченком та Бутаковим склалися теплі дружні стосунки. За визнанням самого художника, капітан став для нього «другом, товарищем и командиром».

Протягом майже двох місяців проводилися регулярні дослідження – зйомка та проміри глибин біля північно-західного, західного та південного узбережжя моря, було відкрито та описано групу островів. У цей період Шевченко створює акварелі «Острів Кугарал», «Мис Байгубек», «Крутий берег Аральського моря», «Берег острова Ніколая» та багато інших. Наприкінці вересня команда повернулася на острів Косарал, де з жовтня 1848 року розпочалася тривала зимівля. На острові був влаштований невеликий форт приблизно на 50 осіб, розміщувалася база для експедиції та рибальська ватага. Шевченко провів тут осінь та зиму з вересня 1848 року до кінця січня 1849 року, а також перебував під час нетривалих перерв у плаваннях у квітні-травні, червні-липні та вересні того ж року.

Проживаючи в Раїмі та на Косаралі, Шевченко мав можливість працювати над акварелями «Шхуни біля форту Косарал», «Біля вогню», «Хлопчик розпалює грубку», «Пастух на коні» та іншими, на яких показано щирий інтерес та уважне ставлення майстра до повсякденного життя казахів. На думку відомого шевченкознавця Леоніда Большакова, Косарал став справжньою творчою майстернею художника, тут ним було виконано чимало акварелей, сепій, малюнків олівцем, а також створено значну частину аральського циклу поетичних творів (73 вірші). Саме на Косарал прибували на зимівлю деякі групи кочівників, і Шевченко мав чудову нагоду протягом кількох місяців не лише

Карта Аральського моря 1850 року за підсумками експедиції О. Бутакова

спостерігати за їхнім повсякденним життям, а й спілкуватися з ними, бувати в сім'ях, пізнавати особливості побуту.

Після більш ніж семимісячної зимівлі, на початку травня 1849 року, почалося друге плавання Аральським морем, цього разу і за участю шхуни «Ніколай». Дослідження тривало до кінця вересня, коли роботи було остаточно завершено. У цей період Шевченко створює в основному малюнки на географічну тематику – «Острів Чикитаарал», «Острів Чеканарал», «Затока Бусай», «Кизил Булак» та ін.

Унікальні за якістю та точністю виконання роботи Шевченка спонукали Бутакова ще за кілька місяців до закінчення експедиції звернутися до вищого командування з проханням не відправляти Шевченка, після повернення з експедиції, на службу до Орської фортеці, а відрядити особисто до нього та залишити в Оренбурзі для обробки усіх отриманих матеріалів. Це прохання було задоволено. Навесні наступного року планувався знову відправити художника на Аральське море. Капітан навіть клопотав про присвоєння Шевченку звання унтер-офіцера за заслуги під час походу, але це прохання залишилося поза увагою начальства.

10 жовтня експедиція залишила Раїм і вирушила до Оренбурга. Офіційно завершився Аральський похід 31 жовтня 1849 року поверненням

через Орську фортецю до Оренбурга. Тут Шевченко «для остаточних робіт з опису Аральського моря» переносив гідрографічні краєвиди на карти, завершив чималу частину ескізів та замальовок, розпочатих у степових похідних умовах, склав альбом пейзажів Аральського моря, представлений начальству (на жаль, від нього збереглися лише окремі аркуші). У подальшому Бутаков постраждав через те, що не забезпечив виконання заборони Шевченкові малювати: капітан отримав сувору догану «за недогляд за спостереженням за рядовим Шевченком», що допустив «рядового Шевченка писати, малювати і ходити іноді у партикулярному платті».

Загалом до «аральського циклу» Шевченка входить понад 170 малюнків, які прийнято розділяти відповідно до періодів та умов їхньої появи на п'ять груп: 1) сухопутний перехід з Орської фортеці до Раїму (травень-червень 1848 року); 2) перше плавання Аральським морем (липень-вересень 1848 року); 3) зимівля на Косаралі та у Раїмі (жовтень 1848 року – травень 1849 року); 4) друге плавання Аральським морем (травень-вересень 1849 року); 5) твори, завершені після повернення до Оренбурга (жовтень 1849 року – червень 1850 року).

З історико-етнографічної точки зору значний інтерес становлять малюнки, присвячені святим місцям казахів та стародавнім похованням – «Джангисагач», «Дустанова могила» (акварель і олівець), «Укріплення Раїм» (всередині фортеці зображено залишки могили батира Раїма; акварель, олівець), «Могила мулли Доса Мал на півострові Куланди», «Ак Джулпас». А також близько 20 малюнків, на яких зображено повсякденне життя казахів. Найвиразніші з них: «У юрті» (сепія), «Казахська стоянка на Косаралі» (акварель), «Біля вогню» (сепія), «Пастух на коні» (акварель) та інші.

Малюнки Шевченка, що виконані з майже фотографічною точністю, окрім художньо-естетичного, мають ще й наукове значення як унікальний, неповторний пам'ятник Аральському морю, більша частина якого зникла. Малюнки зафіксували не лише види моря, його берегові лінії, острови та півострови, гирло Сирдар'ї, але також портрети та побут учасників експедиції, життя місцевого населення. Під час плавання Шевченко виконував переважно поставлені йому начальством завдання, а в період зимівлі уже міг присвятити більше часу своїм власним творчим бажанням та інтересам. І, судячи з усього, все те, що відбува-

лося навколо, надзвичайно привертало увагу художника. Здебільшого сюжетами ставали результати тривалих спостережень за кочівниками, їхнім життям. За оцінками дослідників, художні твори Шевченка – це не просто унікальні етнографічні замальовки, а завершені жанрові композиції, в яких максимально точно відображався побут і життєвий уклад місцевих народів. Слід зазначити, що в той період на околицях Арала проживали не лише казахи, а й туркмени, каракалпаки, узбеки.

Мистецтвознавці відзначали, що художня техніка Шевченка в аральський період набула нових рис, майстерність його малюнків вдосконалилась, він вдався до ряду новаторських для себе прийомів. Наприклад, ввів до композиції стафажі – додаткові невеликі фігури та побутові сцени (людей, елементи табору, укріплень, поселень тощо) для більш точної передачі масштабів місцевості. Також використав другі та треті плани з чисельною кількістю деталей. Особливо важливі були дрібні деталі у виконанні малюнків науково-допоміжного характеру, тобто для цілей експедиції, коли було необхідно показати лінію узбережжя, його структуру, гірські породи, характер заток, місць стоянок та інші географічні і навіть геологічні особливості. Дивним і захоплюючим у Шевченка виходило аральське небо, яке ставало окремим об'єктом для спостережень, передавалося у різних кольорах, у динаміці, створюючи особливо глибокі образи, враження та настрої. Загалом для більшості робіт Шевченка не можна провести точну межу між простим пейзажем та жанровим твором.

Деякі акварелі виконані в класичній академічній манері та по праву займають гідне місце в історії світового живопису. Художник дивився на навколишні ландшафти хіба що відсторонено, намагаючись фіксувати усе побачене об'єктивно, звідси високий рівень реалізму. У похідних умовах Шевченко не мав великих технічних засобів, тому зосереджувався не на ефектних прийомах передачі, а на максимальній точності, чіткості, досконалості форм і гармонійності побаченого. Особливо високу майстерність він виявив у передачі явищ природи – води, гір, скель, рослин, тварин як у виконанні олівцем, так і в кольорі акварельних фарб. Також показово, що під час експедиції Шевченко виконав чотири автопортрети, які передають образ художника у стані емоційних переживань, викликаних різними обставинами його аральських пригод.

Крім малюнків у Раїмі та на Косаралі, Шевченко написав понад 70 віршів, частина з яких народжена степовими та аральськими мотивами – «У Бога за дверми лежала сокира...», «Ну що б, здавалося, слова...», «Мов за подушне, оступили...», «За сонцем хмаронька пливе...», «Думи мої, думи мої...» (1848), «Готово! Парус розпустили...» (1849).

Згадки про Аральське море також зустрічаються у листах Шевченка до різних респондентів. Так, у листі до О. Макшеєва він називає Косарал своєю «резиденцією» (26 березня 1849 року); княжні В. Репніній пише, що «багато є цікавого в киргизькому степу та в Аральському морі... Літо проходило в морі, зима в степу, у занесеній снігом джеломейці на кшталт куреня, де я, бідний художник, малював киргизів...» (14 листопада 1849 року); поетові В. Жуковському повідомляє: «Був я за обов'язком служби в киргизькому степу і на Аральському морі, при описовій експедиції, два роки, бачив багато оригінального, ще ніде не баченого...» (січень 1850 року); драматургові С. Гулаку-Артемовському: «Киргизький степ з кінця в кінець весь виходив, море Аральське і вздовж і поперек все виплавав...» (1 липня 1852 року). Детальний опис Раїма Шевченко використав і в повісті «Близнюки», написаній пізніше, 1855 року, вже в період його перебування на Мангишлаці. Пізніше спогади про Аральський похід зустрічаються і в знаменитому Щоденнику Шевченка. З нього відомо, що 10 березня 1858 року на поштової станції у місті Володимир відбулася випадкова зустріч із О. Бутаковим, з яким поет не бачився з часу закінчення походу, тобто майже 10 років. Шевченко тоді повертався з заслання, а Бутаков із дружиною їхав до Оренбурга, а звідти – знову на береги Сирдар'ї. Ще раз вони зустрічалися 1860 року у Петербурзі.

Експедиція Бутакова започаткувала системне наукове вивчення Аральського моря, за її результатами у 1850 році було складено першу карту, докладний навігаційно-гідрографічний опис, пізніше з'явилися праці з геології, флори та фауни маловідомого на той час регіону, а з 1853 року було організовано судноплавство, створено «озерну» флотилію.

Тарас Шевченко став першим художником, який зберіг і передав унікальність Аральського моря і людей, які жили на його берегах. У 1961 році іменем Шевченка була названа затока у західній частині Малого Аральського моря, яке поступово відроджується в рамках державної програми Республіки Казахстан (започаткована у 2005 році) з метою порятунку Аральського моря.

*Т. Г. Шевченко. Казахська стоянка на Косаралі.
1848–1849 [Початок жовтня – січень. Косарал]. Папір, акварель*

*Т. Г. Шевченко. Укріплення Раїм. Вид з верфі на Сирдар'ї.
1848. [19 червня – 25 липня. Раїм]. Папір, акварель*

*Т. Г. Шевченко. Урочище Раїм із заходу.
1848. [19 червня – 25 липня. Раїм]. Папір, акварель*

*Т. Г. Шевченко.
Мис Байгубек. 1848. [20 серпня.
Західний берег Аральського
моря]. Папір, акварель*

*Т. Г. Шевченко.
Острів Кугарал.
1848. [2 серпня. Острів
Кугарал]. Тонований папір,
акварель*

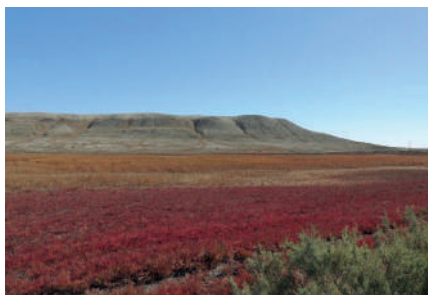

Раїм. Верхня частина пагорбу, тут стояла фортеця. Вид на долину Сирдар'ї

Каратерен. Пам'ятний знак на місці колишнього форту Косарал та дерева Шевченка

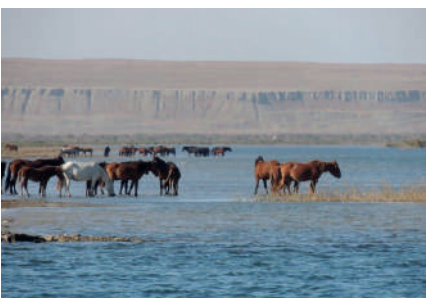
Вид із долини Сирдар'ї на пагорб, де була Раїмська фортеця

Каратерен. Дно колишнього Аральського моря

Вид з пагорбу на сучасні селище Раїм та озеро Раїм

Мале Аральське море сьогодні (біля Косаралу). Вересень 2013 року

СТВОРЕННЯ НОВОЇ БІОГРАФІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА МАЄ СТАТИ НАЦІОНАЛЬНОЮ ІДЕЄЮ У ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВІ

Розвинена й обґрунтована ідея створення принципово нової колективної, багатотомної академічної Біографії Тараса Шевченка, висловлена на Дев'ятих Міжнародних Шевченківських читаннях у 2021 році. Запропоновано присвятити наступні Шевченківські читання 180-річчю з часу написання Кобзаревого «Заповіту».

Ключові слова: Біографія Тараса Шевченка, національна ідея у шевченкознавстві, не відкладати сучасну роботу на майбутнє.

Три роки тому, на Дев'ятих Міжнародних Шевченківських читаннях, у своєму виступі обґрунтував необхідність створення принципово нової колективної, багатотомної академічної Біографії Тараса Шевченка в історично нових умовах незалежної України.

У цьому контексті увагу було звернено до двох очевидних істин, без урахування яких і нинішні наші читання не будуть науково повнокровними. Перша. За рік до смерті Тарас Шевченко фактично висловив особисте конкретне бажання про написання власної біографії, зауваживши, що «історія мого життя становить частину історії моєї батьківщини». Друга. Востаннє академічна наукова колективна біографія Тараса Шевченка побачила світ сорок років тому [див.: 7]! Це величезний період на межі століть і тисячоліть за своїм історичним драматизмом і тектонічними формаційними суспільно-політичними, економічними, й світоглядними змінами, який потребує осмислення в шевченкознавчому контексті.

До речі, ще на початку нинішнього століття видатні шевченкознавці Іван Дзюба та Микола Жулинський відкрили передмову до Повного зібрання творів Тараса Шевченка у дванадцяти томах геніально точними максимами:

«Шевченко як явище велике і вічне – невичерпний і нескінченний. Волею історії він ототожнений з Україною і разом з буттям рідної держави продовжується нею, вбираючи в себе нові дні й новий досвід на-

роду, відгукуючись на нові болі та думи, стаючи до нових скрижалей долі. Він росте й розвивається в часі, в історії, і нам ще йти і йти до його осягнення. Ми на вічному шляху до Шевченка...» [3, 9].

Це сказано, без перебільшення, на віки і вичерпно мотивує ментальну необхідність створення не лише сучасної наукової Біографії Тараса Шевченка, а й майбутніх шевченкознавчих праць. **Але наразі ми настійно закликаємо не відкладати сучасну роботу на майбутнє...**

Не можу не згадати пронизливий момент, а саме: три роки тому, представляючи свою концепцію нової Біографії Тараса Шевченка, наголосив особливо, що «естафету від попереднього видання найкраще передасть видатна шевченкознавиця Валерія Смілянська, яка, до речі, є відомим автором з біографічної Шевченкіани». Валерія Леонідівна була наймолодшою серед авторів колективної Біографії Тараса Шевченка 1984 року, котрі вже давно відійшли у Засвіт, – Василь Бородін, Євген Кирилюк, Євген Шабліовський, Василь Шубравський... Але минулого року вона померла... Утім, історична тяглість наукового шевченкознавчого процесу не переривається...

Майже півтора десятиліття відповідальної й непростої роботи на чолі Національного культурного центру України в Москві (2001–2015) надзвичайно загострили моє сприйняття Шевченкового ставлення до Москви й Московщини, супроводжувалися виданням у російській столиці українською мовою більш як десяти книг з цієї проблематики, у тому числі відзначених Національною премією України імені Тараса Шевченка (2009). Зокрема, на початку 2015 року побачила світ книга «Москва у творчій долі Тараса Шевченка», що буквально розпочиналася таким висновком: «На початку третього Шевченкового століття мусимо визнати, що історія Тарасових зустрічей із Москвою – реальних і віртуальних – нас майже нічого не навчила. Бо ж інакше в українських відносинах із нею у післярадянський період було б набагато більше Шевченкової духовної сили та історичної прозорливості, здорового глузду й безкомпромісної віри, державницької мудрості й політичної рішучості» [4, 5].

Виходячи з цього, серед стовпових, визначальних тем у моєму виступі три роки тому було максимально наголошено, скажімо, на тому, що в біографічній поліфонії поетової творчості важливо було б особливо виразно розкрити тему «Чигрине, Чигрине...» – єдино-

го вірша, якого тридцятирічний Кобзар написав у Москві 19 лютого 1844 року під час перших відвідин її. У цьому контексті мені тільки залишається проказати дослівно ключовий висновок із доповіді трирічної давності: «На мій погляд, тема Москви й Московщини в житті та творчій долі Тараса Шевченка має стати наскрізною в новій Біографії».

На першому місці знаходиться нове прочитання й переосмислення «Заповіту» Тараса Шевченка [див.: 5; 6]. Наприкінці 2025 року (за старим стилем) виповнюється 180 років із часу створення Шевченкової поезії «Як умру, то поховайте...», і **було б істинно доречно присвятити цій знаменній події наступні Міжнародні Шевченківські читання.**

Серед інших концептуально важливих зауваг, які вважаю за необхідне повторити чи сформулювати, виокремлю настійне нагадування, **що створення наукової Біографії Тараса Шевченка можливе лише під організаційним і науковим керівництвом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.** Додам, що якісно новий період у роботі розпочнеться саме з того часу, коли проєкт офіційно стане Державним і в ньому візьмуть участь академічні інститути гуманітарного профілю.

Утім, це жодним чином не відкладає і нітрохи не применшує вкрай важливого значення нинішньої незамінної підготовчої роботи, бо справді загальнонаціонального характеру їй неминуче нададуть не вагомні рішення державного гатунку, а творчість патріотів-шевченкознавців, яких і ви представляєте. Головне – не припиняти наукового пошуку за будь-яких обставин, у тому числі несприятливих. І неодмінно аналізувати й узагальнювати зроблене на регулярних Міжнародних Шевченківських читаннях у Каневі. У вже надрукованих матеріалах є цікаві штрихи й етюди до майбутньої Шевченкової Біографії. Додадуться наукові здобутки і нині...

Не сумніваюся, що з часом, якщо проєкт не піднімуть на державний рівень інституції Національної академії наук України, з цією ініціативою може виступити наша наукова спільнота.

Створення нової науково-фундаментальної Біографії національного Поета, Пророка і Державотворця стане для шевченкознавців достойним дійовим відгуком на його настанову не вдаватись у тугу, а «роботать разумно во ім'я матері нашої України»...

Неодмінно хочу відзначити справді глибоке розуміння працівниками Шевченківського національного заповідника в Каневі масштабності наукового завдання, про що, зокрема, свідчить досконалий добір питань для розгляду на секціях. Ідеться про всебічне дослідження постаті Тараса Шевченка у світлі наукової біографістики та теоретико-методологічні засади вивчення його життєпису і біографій інших митців.

Торкнуся лише кількох узагальнень, які впливають з особистого досвіду шевченкознавчих досліджень і мають системний характер.

Задумавши «рисувати нашу Україну» і видати серію офортів під назвою «Живописна Україна», тридцятирічний Тарас Шевченко, писав Осипу Бодянському: «Я її нарисую в трьох книгах, в першій будуть види, чи то по красі своїй, чи по історії прикметні, в другій теперішній людський бит, а в третій історію». Щодо сюжетів з історії України, то Шевченко просив описати їх історика, фахівця – Бодянського: «Тільки по-нашому – щоби тямилі безглузді кацапи». На види і на людський «бит» пояснювальний текст збирався писати сам...

Украї важливо зберегти в майбутній Біографії це глибинне, душевне сприйняття Шевченка, в якому магістральна історія пронизана «людським битом», за його словами, «таким дрібним буднем», адже в ньому й таїться щоденний, істинний вияв української ментальності. Поготів, що, говорячи про історію свого життя, Тарас Григорович дозволив нам «входити у всі її подробиці». До речі, достоту зрозумівши це, написав і видав книгу «Подробиці Шевченкового життя» (2021).

Завершив і багаторічну масштабну працю «Нове прочитання Щоденника Тараса Шевченка. Авторський коментар», адже вважаю, що за своїм жанром коментування поетового Щоденника є окремою галуззю шевченкознавства, яка підсумовує кращі здобутки попередніх досліджень і водночас дає нові поштовхи до розроблення й висвітлення великих і менших, але суціль важливих проблем життя і творчості Кобзаря.

За словами Сергія Єфремова, котрий блискуче прокоментував Щоденник сто років тому, «в Шевченковому журналі маємо виключної ваги документ, якому рівних не багато знайдеться у світовому письменстві... В йому знаходимо найкращу автохарактеристику поета, його справжній автопортрет, що докидає стільки великих і дрібних рисочок до відомого з інших джерел образу».

На мій погляд, новий життєпис уперше вповні розкриє сакральне місце Щоденника в біографії національного генія, його видатне значення поряд із «Кобзарем», як основоположних творів неперервного самоусвідомлення українців і їхнього ідейного позиціонування в сучасному та майбутньому світі. Потрібно показати, що ці твори поєднані як душа й серце в Шевченковому естві. Хай душа кожного майбутнього читача Біографії дослухається до поетових слів, «а серце б'ється – ожива, як їх почує!..».

Саме тому необхідно наголосити, що **гостро постала потреба в сучасному перекладі Шевченкового Щоденника українською мовою** на державному, сиріч академічному рівні. Ідеться, звісно, не про те, щоб відмовитися від історичних перекладів Олександра Кониського, Богдана Лепкого, Леоніда Білецького, а про те, що нинішні самовільні невіглаські безцензурні перекладацькі спроби не тільки збіднюють Шевченків текст, а й спотворюють його.

Коротко покажу це на прикладі одного із сучасних перекладів. У Щоденнику поет занотував 29 липня 1857 року про першу розмову з Андрієм Обеременком – його земляком і другом на засланні: «Я затрепетал, услыша его чистый, неиспорченный родной выговор». Переклад звучить так: «Я перелякався, почувши його чисту, незіпсовану рідну говірку». Тобто виходить, що Шевченко, почувши рідну мову... «перелякався!» Цур тобі та пек тобі! Насправді перелякатися можна саме від такого сучасного перекладу! (Та був же в Леоніда Білецького достойний переклад: «Я затремтів, почувши його чисту, непопсовану рідну вимову».)

Або ще. Перебуваючи в Астрахані, Шевченко зробив 10 серпня 1857 року блискучий іронічно-саркастичний запис про місцевих представників демімонду (півсвіту): «Нередко попадаются львы и львицы, эти повсеместные плотоядные не климатизируются, они и здесь такой же шерсти, как и в Архангельске, как и везде». А знаєте, як перекладено ці рядки в сучасному виданні Щоденника? «Ці повсюдні м'ясоїдні... і тут такої ж вовни...»

Немає сумніву, що на тексти нової багатомної праці взагалі випаде відповідальна місія спростування й викорінення невігластва у шевченкознавстві. Найбільш точно й лапідарне його визначення дав Іван Дзюба: «Невігластво як джерело палкого натхнення виявляється в цілковитому незнанні України, її історії, культури, а через це довільно-мовою поведженні з окремими фрагментами неопанованої цілості» [2, 13].

Не менш ворожі науковому шевченкознавству домашні невігласи, які чітко поселилися в Інтернеті, множать публікації з немотивованими вимислами й безпідставними гіпотезами, спробами перетлумачити чи скоригувати, спростувати чи «уточнити» самого Шевченка. У кожному разі їхнє слово, говорячи по-шевченківськи, «брехнею підбите» ...

Скажімо, в інтернет-публікації шевченкофоб, нібито цитуючи один із перших відомих листів поета (до брата Микити від 2 березня 1840 року), свавільно замінює-спотворює фразу «Брате Микито, треба б тебе полаять...» на... «треба б тобі погавкати...» Між іншим, ідеться про лист, в якому молодий Шевченко просив-наполягав писати йому «не по-московському», а «по- своєму, щоб я хоч з твоїм письмом побалакав на чужій стороні язиком людським». Але насправді маємо справу з сучасними «землячками», які, так би мовити, під прикриттям «по-московській так і ріжуть, / Сміються та лають / Батьків своїх...».

У того ж автора в інтернет-публікації «Кобзар, якого ви не знали» з апломбом заявлено, що «у своєму щоденнику поет писав про особливе задоволення, отримане від придбання гумового плаща – макінтоша, який вартував 100 карбованців». Нічого подібного в Щоденнику Тарас Григорович не писав, а згадав про плащ у повісті «Художник»: «Сто рублів кидаю на який-небудь плащ». Отже, повчальник, очевидно, не читав ні повісті, ні Щоденника! Поготів – і Шевченкової поезії, бо ж інакше не стверджував би, – «наше безголов'я», – що «до кінця життя Тарас Шевченко писав навдивовиж безграмотно».

Утім якраз наприкінці життя поет передбачив істинну сказу майбутніх невігласів і на всі часи відреагував:

Я схаменувся, осінивсь
Святим хрестом і тричі плюнув
Та й знову думать заходивсь
Про те ж таки, що й перше думав.

Між «ошапкованим» радянським і «модерністським» сучасним об'язком Шевченка багато спільного. Найголовніше – це насильне виривання його неуками, фальсифікаторами чи брехунцями з наукової царини і безцеремонне переміщення у сферу сповідуваних ними поглядів або певного віровчення. У цьому прокрустовому ложі й відбувається штучне підганання явищ, без перебільшення, подібно до того, як міфіч-

ний старогрецький розбійник відрубав або витягував ноги жертвам, що не відповідали довжині його ліжка.

Хіба не про це писав Іван Драч, який називав згаданих ошуканців «доярами» шевченкознавства?

Дояр корову вибира по зросту.
Як завелика – ноги повтина.
Нема дилеми, хоч у воду з мосту,
Шевченкознавство – от де цілина!

Шевченкова Біографія має вирвати скальпель з рук новітніх безвідповідальних «шевченкоїдів» (блискуча дефініція Сергія Гальченка), які намагаються на власний розсуд препарувати Кобзаря і назавжди викинути їх на узбіччя шевченкознавства.

Утім, як уже давно відзначив Юрій Барабаш, є й сучасні гіпотези притомних дослідників. Скоріше екстравагантні, ніж переконливі, вони все-таки спонукають «до пильного відчитування давно і, здається, всебічно вивчених текстів, до перепереверки деяких усталених думок і суджень... до історично-літературних лакун, суперечливих свідчень, не вповні з'ясованих фактів, а то й просто конфузів у канонічних письменницьких біографіях» [1, 457, 458].

Юрію Барабашеві належать глибокі публікації в «Шевченківській енциклопедії» про поетові твори «Великий льох», «Сон – У всякого своя доля», «Три літа», «Чигрине, Чигрине...», «Юродивий» ... В енциклопедичному розкритті «Тем і мотивів поезії Шевченка» йому було довірено написати ключові статті: «Україна», «Слово», «Любов», «Самотність», «Помста», «Смерть».

На Дев'ятих Міжнародних Шевченківських читаннях у 2021-му році чітко сказав про те, що розпочата робота «розрахована не на роки, а на десятиліття». Досить нагадати, що з часу висловлення мною у 2018-му ідеї створення багатотомної Біографії Тараса Шевченка минуло вже шість років. І, здається, такими темпами для її реалізації знадобиться принаймні пів століття. Проте з історичної висоти Шевченкової гори погляньмо на завдання національної значущості очима самого Тараса Григоровича, який одного разу проговорив, за його словами, «святу істину», а саме: «Кріпко захотів – наполовину зробив».

Отже, насправді, **ми вже надали незворотний рух історично грандіозній роботі, котра, безсумнівно, буде підтримана в українському**

суспільстві, бо вона служитиме духовному вдосконаленню і громадянському посиленню цілої нації, формуванню нової генної матриці історичної пам'яті Шевченкового народу, потужно виявить нашу національну самоідентифікацію.

Нескоро, але настане час великий, коли до підніжжя Пам'ятника на могилі Тараса Шевченка буде символічно покладено видання багатотомної Біографії національного Кобзаря. Саме тоді ми засвідчимо всьому світові, що під «незлим тихим словом» український Геній розумів і слово наукове:

І мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Ми неодмінно маємо пройти цю дорогу. Прапор у руках подвижників Шевченківського національного заповідника – на ньому читаємо: «Створення нової Біографії Тараса Шевченка має стати національною ідеєю у шевченкознавстві».

Джерела та література:

1. Барабаш Ю. Просторинь Шевченкового Слова. Київ : Темпора, 2011. 510 с.
2. Дзюба І. Шевченкофобія в сучасній Україні. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 60 с.
3. Дзюба І., Жулинський М. На вічному шляху до Шевченка. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін.). Київ : Наук. думка, 2001. Т. 1: Поезія 1837–1847 / перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. С. 10–66.
4. Мельниченко В. Москва у творчій долі Тараса Шевченка. Москва : Домашня бібліотека, 2015. 496 с.
5. Мельниченко В. Нове прочитання Щоденника Тараса Шевченка. Світогляд. 2024. № 2.
6. Мельниченко В. Чи сповнено Заповіт Тараса Шевченка? Слово Просвіти. 2024. Ч. 1. 11–17 січня.
7. Т. Г. Шевченко. Біографія / В. С. Бородин, Є. П. Кирилюк, В. Л. Смілянська, Є. С. Шаблійовський, В. Є. Шубравський. Київ : Наук. думка, 1984. 560 с.

Volodymir Melnichenko

CREATION OF A NEW BIOGRAPHY OF TARAS SHEVCHENKO
SHOULD BECOME A NATIONAL IDEA IN SHEVCHENK STUDIES

The idea of creating a fundamentally new collective, multi-volume academic Biography of Taras Shevchenko, which was expressed at the Ninth International Shevchenko Readings in 2021, has been developed and substantiated. It is proposed to devote the next Shevchenko readings to the 180th anniversary of the writing of Kobzar's «Zapovit».

Key words: *Biography of Taras Shevchenko, national idea in Shevchenko studies, do not postpone modern work for the future*

ХУДОЖНЯ І ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА. ОТОЧЕННЯ І ЗВ'ЯЗКИ МИТЦЯ

УДК: 94(477)
Тарас Шевченко

ШЕВЧЕНКО І ТАРНОВСЬКІ: ШТРИХИ ДО ВЗАЄМИН

У статті досліджено взаємини Тараса Шевченка з родиною меценатів Тарновських. Автор коротко окреслив, як міжособистісні зв'язки між представниками означеної родини вплинули на творчість та оточення Кобзаря. Вивчено індивідуальні особливості комунікації Т. Г. Шевченка з кожним означеним представником родини Тарновських. Автор висвітлив творчий спадок митця через призму маловідомих фактів з його біографії, зокрема, обставини його перебування в садибі «Качанівка». Характеризуючи взаємини Шевченка з родиною Тарновських, констатуємо їхню постійність протягом тривалого часу. Це вказує на їхню не випадковість та багатоплановість. Під час проведення дослідження автор застосував психоаналітичний та історико-порівняльний методи дослідження означеної теми.

Ключові слова: Тарас Григорович Шевченко, Тарновські, Качанівка, родина, творча спадщина.

Постать Тараса Григоровича Шевченка в рамках сьогодення України є визначальною, до творчої спадщини якого апелюють чи не всі суспільні рухи і політичні діячі. «Кобзар» Шевченка – це перлина української культури. Викладені в ньому думки – це філософія і ментальність української душі. Іншими словами, Шевченко був, є і, напевно, буде актуальним завжди. Його творча спадщина – це не просто літературний доробок, це душа українського народу, що співає з рядків його творів. І пісня ця лине від серця.

Світогляд, психологія Шевченка – це психологія геніальної людини, яка зростала в середовищі кріпацтва. Неволя є наріжним каменем майже усіх його творів. Народжений у кріпацький сім'ї, змалку відчуваючи на собі всі вади кріпацтва, Шевченко прагнув показати кричущі факти

того беззаконня, що було породжене владою. З іншого боку, Тарас Григорович, завдяки своїм талантам, зміг доторкнутися до високої культури, носіями якої у тогочасній Україні були дворянські родини та передова творча інтелігенція. Саме симбіоз кріпацького світогляду і високої культури, можливо, і створив феномен Кобзаря. Як наслідок, створюється творча спадщина, яка, беручи за основу культурне надбання людства, оспівувала життя підневільної людини, її прагнення до свободи і справедливості та, водночас, душевного спокою і сімейного затишку. Тарас Григорович був покликаний стати тим Кобзарем, який чітко сформулював і оформив зазначені світоглядні засади у своїй творчості.

У царській Росії для Тараса Григоровича і його таланту місця в офіційному культурному процесі прогнозовано не знайшлося. Але його думки, демократична позиція і талант імпонували заможним національно свідомим родинам, які не забули своє козацько-старшинське походження. До таких родин, без сумніву, відноситься і родина Тарновських, яка протягом всього XIX століття володіла качанівською садибою. Її представники зберегли для нас українську матеріальну культуру, завдяки Тарновським твори Тараса Григоровича були зібрані і впорядковані, а не розпорошені і забуті у вічності.

Колишній кріпак Тарас увійшов у середовище поміщиків Тарновських і саме завдяки цьому його творчість збагатилася, стала багатогранною. Він зрозумів, що і в дворянському середовищі є чесні, порядні люди, котрі так само, як і він, хочуть змін в устрої Миколаївської Росії.

Тарасу Григоровичу пощастило бути знайомим із трьома поколіннями родини Тарновських. Він зміг сам переконатися, що його ідеї живуть в думках не лише селян, а й тогочасної української еліти. Але про все за порядком.

Тараса Григоровича з Тарновськими, вірогідно, познайомив художник Василь Іванович Штернберг, який був тісно пов'язаний з цією родиною. Штернберг і Шевченко познайомилися 1838 року і відразу заприятелювали [14, 12]. У 1839 році вони навіть разом винаймали квартиру в будинку на 11-й лінії Василівського острова. До нашого часу збереглися кілька шаржових замальовок Шевченка. Штернберг не раз бував у Качанівці – основній заміській резиденції Тарновських. Там, протягом 1836–1838 років, він виконав чимало полотен і замальовок, які принесли славу молодому художнику. Напевно, у дружніх розмовах

*Качанівський
палац часів
Тарновських.
Фото 1880-х
років*

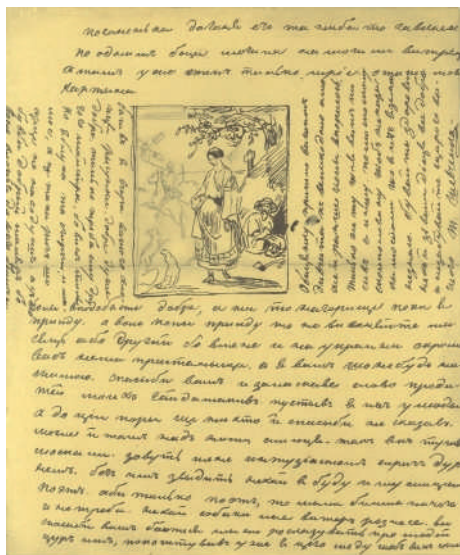
Штернберг розповідав про красу природи цієї перлини південно-східної Чернігівщини, про власників, їхні уподобання та світогляд. Тому Тарас Шевченко на момент знайомства з Тарновськими усвідомлював, якою є ця родина.

Знайомство з Григорієм Степановичем Тарновським відбулось близько 1839 року. Шевченка представили господарю садиби. Григорій Тарновський був досить заможним кріпосником (володів 9 тис. кріпаків) і за спогадами його сучасників – доволі екстравагантною особою [3, 147].

Тарас Шевченко виписав образ Григорія Тарновського у своїй повісті «Музикант», якого вивів як поміщика самодура під прізвиськом Арновський. Зрозуміло, що факти, наведені у творі, не збігаються з образом реальної людини Григорія Тарновського. Тому можна говорити про зібраний образ поміщика-кріпосника. Звичайно, певна психологічна прірва між Шевченком і Тарновським існувала, але слід розуміти і те, що вона була породжена кріпацтвом, а не міжособистісною неприязню. Збереглись листи Тараса Григоровича до власника Качанівки, з яких можна зробити висновок про теплі стосунки між ними. У листі від 26 березня 1842 року Кобзар пише про три екземпляри щойно виданої поеми «Гайдамаки», які він надсилає до Качанівки. Із листа довідуємося, що один із примірників призначався іншому українському поету – Віктору Забілі, для заочного знайомства [8, 1]. Лист Т. Г. Шевченка

Невідомий художник. Портрет
Г. С. Тарновського (1790–1853).
Ілюстрація з журналу «Столиця
і усадьба» 1915. №40-41

Фрагмент листа Т. Г. Шевченка
до Г. С. Тарновського від 25 січня
1843 року з начерком картини
«Катерина»

до Г. С. Тарновського від 25 січня 1843 року прямо вказує на їхні теплі стосунки: «Спасибі Вам, Григорій Степанович, що ви мене не забуваєте, ще раз спасибі. А я вже думав, що мене всі одцурались, аж бачу – ні, єсть ще на світі хоч один щирий чоловік» [9, 2].

Спілкуючись з Тарновськими, Шевченко не міг оминати своєю увагою і славетну Качанівку. Він прагнув в Україну, де не мав власної хати, тому садиба була покликана стати його прихистком на Батьківщині: «Ох, якби-то мені можна було приїхати до солов'я, весело б було б, та не знаю... Та вже як-небудь вирвусь хоч після Великодня і прямісінько до вас, а потім уже даліше» [9, 2]. Саме такою Кобзар уявляв свою подорож в Україну, і до Качанівки зокрема. У цьому ж листі Тарас Григорович згадує про картину «Катерина» і в листі робить пером нарис її композиції: «...намалював я се літо дві картини і сховав, думав, думав, що Ви приїдете – бо картини, бачте, наші, то я їх кацапам і не показував,

але Скобелев таки пронишпорив і одну вимантачив. Друга ще в мене. А щоб і ця не помандрувала за яким-небудь москалем (бо це, бачте, моя «Катерина»), то я маю послати її до Вас, а що вона буде коштувати, то це вже Ваше діло, хоч кусок сала, то й це добре на чужині» [9, 2]. Для розуміння не лише дружніх стосунків між Тарасом Шевченком і Григорієм Тарновським, а й усвідомлення ступені прояву їхньої національної ідентичності, цей лист є досить красномовний.

«Катерина» стала своєрідним передвісником приїзду Тараса Шевченка до Качанівки. Робота, за своїм художнім змістом, психологією та виконанням – вершина Шевченка-художника. Цінність її для розуміння світогляду Тараса Григоровича значна. Попередньо, посилаючи картину до Качанівки, для автора головним було передати свій шедевр, у першу чергу, в «хороші руки» саме до України, а її матеріальна вартість мала для нього абсолютно другорядне значення.

Перший приїзд Тараса Григоровича до Качанівки стався між 27–29 травня 1843 року. Його зустрів господар та гості садиби. Не пишній церемоніал вабив Тараса, а просте людське спілкування і рідна українська природа. Тому він жив не у розкішному палаці, а в «будиночку скромнішому». Зі свідчень В. Горленка дізнаємось, що в садибі поет більше спілкувався з кріпосними з обслуги родини, а також, прагнучи більшої камерності, облюбував собі в парку дуб з галявиною. Саме у тіні гілля дерева ввечері Шевченко зустрічався з простими людьми, говорив про волю, відпочивав. [1, 403].

Про перебування в садибі Тараса Григоровича є спомини качанівського старожила Тимоша Довженка: «До цього дубу, ми, кріпосні пастушки, потай пробиралися, щоб побачити Тараса. Він часто писав там. Злякалися ми, коли одного разу він нас помітив, хотіли тікати. А він позвав нас до себе, розпитав, чий ми, чиє пасемо стадо, чи достатньо

Дуб Шевченка в Качанівському парку. Фото 1930-х років

хліба вдома. Погладив мене по голові і каже: «Потерпіть, хлопці. Коли виростите, хліба всім буде вистачати, і корови у вас будуть свої, а не панські» [2, 2].

Тарас Григорович, завдяки проживанню в садибі, мав можливість об'їздити навколишні села, зустрічатися з цікавими людьми. Зокрема, саме у цей час сталася зустріч Тараса Шевченка з видатним бджолярем Петром Прокоповичем, який винайшов рамковий вулик і проживав неподалік Батурина. У творчому доробку Шевченка зберігся малюнок батуринського палацу, картина «На пасіці». А про самого Прокоповича поет згодом напише у повісті «Близнюки».

Проживши в Качанівці близько двох тижнів, Тарас Шевченко від'їжджає з неї через Прилуки до Києва. Але поет не припиняв спілкування з Григорієм Тарновським. Як стверджує дослідник життя і творчості Кобзаря Петро Жур, після поїздки поета на хутір «Убежище», що біля Пирятина, на початку вересня 1843 року, найвірогідніше, Шевченко на декілька днів приїздить до Качанівки [4, 139]. Підтвердження цьому ми знаходимо в листі Шевченка від 28 грудня 1843 року до конференц-секретаря Петербурзької Академії художеств В. І. Григоровича, який був в дружніх стосунках з Григорієм Тарновським: «Од сентября я не бачився з Григорієм Степановичем, а побачусь швидко..., то пришліть, батьку мій, безсрочний атестат на ім'я Григорія Степановича» [19, 24–25]. Із цього листа дізнаємося, що саме до Качанівки надсилалися листи для Шевченка на ім'я її власника. Це вкотре свідчить про дружні стосунки між Григорієм Степановичем і Тарасом Григоровичем.

Саме під час вересневого приїзду Тараса Шевченка до Качанівки, Григорій Тарновський замовив у нього копію портрета князя Миколи Репніна роботи Йозефа Горнунга, про який, вірогідно, розповів сам Тарас, котрий побував до цього в Яготині у Репніних.

Виконання замовлення вище згаданої копії сприяло тому, що Шевченко вже втретє збирався відвідати садибу Тарновських. У листі до В. Григоровича від 28 грудня 1843 року читаємо: «З вересня я не бачився з Григорієм Степановичем, а побачусь швидко...». Це свідчить про те, що саме 20-21 січня 1844 року Шевченко втретє відвідав Качанівку з метою презентувати замовлене полотно. Саме тоді, переконавшись, що Григорович не прислав документів, що дозволяли б йому й далі залиша-

тися в Україні, він повернувся 23-24 лютого до Петербурга.

Отже, замовлення Г. Тарновським картин для Шевченка-художника давали митцю можливість заробити гроші, за які він міг вільно жити і творити. Добре розумів це і Григорій Степанович.

1845 року Тарас Шевченко закінчив навчання в петербурзькій Академії художеств. Можна лише здогадуватися, як кортіло йому знов поїхати на рідну землю, і яких творчих задумів він був сповнений. Тому Шевченко просить дозволу на другу поїздку в Україну, і 23 березня 1845 року отримує квиток на поїзд [5, 1]. Прибувши до Києва, він знайомиться з членами таємного Кирило-Мефодіївського братства. Одним з членів братства був племінник Г. С. Тарновського – Василь Васильович Тарновський-старший і майбутній власник садиби Качанівка.

Їхнє знайомство відбулось ще під час першої поїздки Тараса Шевченка в Україну 1843 року. Тоді їхнє спілкування стає ближчим. Це не випадково, бо дворянин Василь Тарновський-старший вирізнявся своїми демократично-ліберальними поглядами, що імпонувало Кобзареві. Згодом, у 1859 році, Василь Васильович Тарновський-старший на запрошення молодого імператора Олександра II буде працювати в редакційній колегії, що наробляла юридичну базу з відміни такого ненависного Шевченку кріпацтва. Тоді, в 1845 році, ідеї Тарновського-старшого про звільнення селян з неволі знайшли відгос в душі і Тараса Григоровича. Маючи історико-юридичну освіту, В. В. Тарновський-старший займався науковою роботою, спрямованою на вивчення звичаєвого права української громади. Провідним напрямком його дослідження було вивчення українського селянства і його світогляду. Це було дуже близьким для Тараса Григоровича, бо селянський

*Рокачевський О. Ю. Портрет
В. В. Тарновського-старшого
(1810–1866). 1850-ті роки.
Літографія. 80 x 104 см*

світогляд і філософія були невід'ємною частиною його власного світогляду.

Василь Тарновський-старший у своїй власності мав маєток в с. Потоки, що на Київщині, де часто влаштовував літературні вечори для передової української інтелігенції: П. Куліша, О. Марковича, В. Білозерського. Тарас Шевченко не став винятком. У другій половині серпня 1845 року поет прибуває в Потоки. В. Тарновський-старший знайомить Кобзаря зі своєю великою родиною. Зокрема, саме в Потоках Тараса Григоровича вперше побачить семирічний Василько, син господаря, а в майбутньому – колекціонер-меценат та палкий шанувальник творчого спадку Кобзаря. Саме в Потоках Шевченко заприятелював із сестрою В. В.Тарновського-старшого Надією, з якою хрестив доньку місцевого дяка [10, 392]. Тому в своїх звертаннях називає її «кума», «кумася», «улюблена кумася».

Надія Василівна, як і її брат, була ліберальних поглядів і це духовно зближувало її з поетом. Можна стверджувати, що Шевченко переживав почуття закоханості до Надії Василівни, але вона дала чітко зрозуміти, що не кохає поета, а ставиться до нього як сестра до брата. Пізніше, наприкінці життя, у 1860 році, Тарас Григорович напише два вірші – «Великомученице куме» та «Кума моя і я». Це – своєрідна відповідь на нерозділене кохання і сповідь про їхні взаємини. А тоді, у 1845 році, в Потоках, Тарас Шевченко плідно працює. Зокрема, у той час виконано акварель «Комора в Потоках» та автопортрет, написаний в дзеркало, який він подарує своїй «любій кумі».

У лютому 1846 року Шевченко за дорученням Археографічної комісії виїхав на Чернігівщину, де прожив більше року. Можливо, він тоді відвідував Качанівку, бо близько місяця гостював неподалік садиби у свого товариша Віктора Забіли на хуторі Кукуріківщина, про що писав у листі до Миколи Костомарова від 1 лютого 1847 року [16, 351].

Н. В. Тарновська («кумася») (1820–1891). Фото 1860-х років

Арешт, неволя, солдатчина... Складно говорити, чи був би вирок ще тяжчим, якби слідство дізналося, що в Потоках Тарновські закопали скриню з рукописами Тараса Григоровича [15, с. 136]. Що там було – можна лише здогадуватися. Попереджений про арешти в справі кинило-мефодіївців, Василь Тарновський-старший віддав усі папери і рукописи поета своїй дружині Людмилі Володимирівні, а та, разом з «кумасею», зашила їх в матрац і вивезли потай у Потоки. Очевидно одне: папери були вільнодумними і крамольними щодо чинного режиму. Тільки цим можна пояснити дії родини Тарновських.

В. Тарновський-старший цікавиться долею Шевченка в засланні. Свідчення цьому знаходимо у листуванні між П. Кулішем і В. Тарновським-старшим. Так, у листі першого до Василя Васильовича від 28 вересня 1856 року знаходимо такі рядки: «Шевченко гине, як і раніше, на засланні» [11, 122]. Інший лист П. Куліша все до того ж кореспондента від 19 січня 1857 року: «Напишу я до Вас, дорогий мій друже, маленький листок, хай більше Ви зрадієте, ніж ті, до кого я пишу довше, Шевченка одпустили на волю!». [12, 364].

Після повернення Тараса Григоровича з заслання друзі збирали йому кошти на проживання, хоча б на перший час. Із цією метою П. Куліш отримав від Т. Шевченка 17 малюнків для продажу із казахстанськими краєвидами, тобто тих місць, де поет відбував заслання. Куліш звертається до Василя Тарновського-молодшого з приводу продажу малюнків.

У 1857 році 19-річний Василь Тарновський-молодший у середовищі української інтелігенції мав славу українофіла, колекціонера українських старожитностей і фанатичного поціновувача творчості Шевченка. Тарновський-молодший звертається до батька з проханням придбати хоча б частину малюнків Шевченка і той купує частину їх за 90 крб. сріблом для колекції сина, а решту викупує родина Галаганів, сусіди Тарновських [6].

Після повернення із заслання до Петербурга 28 березня 1858 року, Шевченко продовжує спілкування з родиною Тарновських. У щоденнику від 6 травня 1858 року поет записав: «...зайшли до землячки М. С. Гресевич, і вона нас зустріла жвава, весела, молода, як десять років тому. Чудова жінка, її й горе не бере. А горя у неї чимало...» [18, 26].

Із Марією Кржисевич (уроджена Задорожня; 1824–1905), племінницею Г. С. Тарновського, поет познайомився ще 1843 року. Уже після

*Т. Г. Шевченко.
Портрет Марії Кржисевич. 1858.
Тонований папір, італійський та
білий олівець. 33,7 × 26,2 см*

*В. В. Тарновський-молодший
(1838–1899). Фото. 1870-ті роки*

заслання, у один із візитів до Тарновських Кобзар подарував їй один із своїх офортів «Притча про робітників на винограднику» (1858) з одноіменної картини Рембрандта з таким дарчим надписом: Маріи Степановни Кржисевичъ на память Т. Шевченко. На сьогодні він зберігається у музейній збірці Національного музею Тараса Шевченка (інв. № г – 886).

У Північній столиці Шевченко досить тісно спілкується з Надією Тарновською. Про рівень їхніх стосунків можна судити з листа поета від 22 жовтня 1859 року: «Кумасю, серце мое!...Ще на тім тижні обіцяно. Як матиму час, то прийду обідати і поговоримо...» [16, 431]. Навесні 1859 року Тарас Григорович втретє їде в Україну, аби відвідати рідні місця, побачитися з друзями. Потрапивши у халепу з третім арештом і поживши деякий час у Києві, Шевченко, на вимогу влади, 13 серпня виїхав до Переяслава, а звідти – до Гирявки Конотопського повіту, до родини Лазаревських. Але фінансова скрута змусила поета звернути-

ся до Тарновських. Ймовірно, саме 20 серпня 1859 року Шевченко востаннє завітав до Качанівки. Візит виявився прощальним. Він звертається до Тарновських за матеріальною допомогою. Господаря в Качанівці не було, зустрічав поета його син Василь Тарновський-молодший. Тепер перед Кобзарем стояв не просто юнак, а його палкий

*Молодь під дубом Шевченка в Качанівці.
Фото поч. 1920-х років*

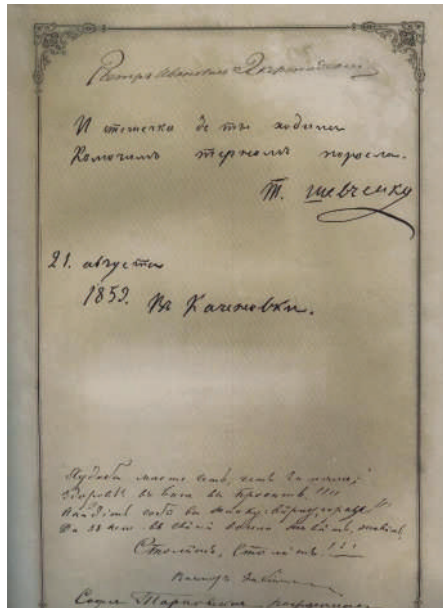
прихильник, національно свідомий патріот своєї землі. Василь Тарновський-молодший мав прогресивні погляди та захоплювався творчістю Тараса Шевченка. Для останнього було приємною несподіванкою усвідомлювати, що його ідеї стали тим зерном, яке проросло в душах і серцях щирих українців, яким був Тарновський-молодший. А останній бездоганно декламував вірші Шевченка з «Кобзаря». Складно говорити, яке враження це справляло на Шевченка. Можливо, у такі моменти він розумів, що все його коротке життя, творчість, боротьба за свободу не були марними, а «Кобзар» став духовним заповітом для прийдешніх поколінь. Сьогодні можна стверджувати, що Шевченко не помилявся. За спогадами В. Тарновського-молодшого, поет «зустрів багатьох зі служників дворових, тих, що зібралися побачити Т. Шевченка, бо вони пам'ятали і любили його. Тарас Григорович привітно з усіма вітався, з деким обіймався і згадував про колишні свої відвідини Качанівки» [15, 138]. За пропозицією Василя Тарновського-молодшого та на згадку про себе, поет посадив молодого дубка в качанівському парку з такими словами: «Дай, Боже, щоб нам довелось колись посидіти в тіні його гілля» [15, 145]. За спогадами того ж Василя Тарновського-молодшого, дуб не прийнявся. Але довгий час у Качанівському парку зберігався інший дуб, під яким любив відпочивати Кобзар у свій перший приїзд 1843 року. За ескізами Василя Тарновського-молодшого було виготовлено принаймні два барельєфні медальйони із зображенням Шевченка у профіль. Один з них був розміщений на хресті на могилі Шевченка в Каневі, а інший кріпився на металевому ланцюгу, яким було прикрашено дуба

Шевченка у Качанівському парку. Меморіальний дуб існував в Качанівці до 1957 року, доки в нього не вдарила блискавка.

На пропозицію господарів залишити на згадку про себе запис у альбомі для почесних відвідувачів садиби «Качанівка», поет записав: «І стежечки, де ти ходила, колючим терном поросли». Про кого думав, пишучи ці рядки, Тарас Григорович? Можливо, про свою кумасю. Ці рядки він взяв зі свого вірша «Не кидай матері! – казали», написаного 1847 року в казематі III відділення.

Тарас Шевченко був в Качанівці добу, а вже 21 серпня 1859 року поет залишив садибу, але не забув її молодого господаря. У листі до Тарновського-молодшого його мати, Людмила Володимирівна, пише: «Посилаю тобі листа Шевченки... Шевченко тебе дуже полюбив, але шкодує, що мало з тобою пробув. Я переписую тобі його вірші, які він нам дав, цілу книжечку» [7]. Тарас Григорович на знак пошани усій родині Тарновських подарував примірники «Кобзаря» 1860 року з датованими надписами [13, 192]. У примірнику для Людмили Володимирівни Тарновської на титульній сторінці написав: «Найлюбіший мій єдиний під кумасі Людмилі Володимирівні Тарновській. Недокум Тарас Шевченко».

Після смерті Тараса Григоровича його ім'я в Качанівці було гідно пошановано. Обов'язком родини, зокрема його палкого прихильника В. Тарновського-молодшого, стало вшанування пам'яті Кобзаря. Так, він брав участь в упорядкуванні могили поета у Каневі, влаштував поминальні обіди в пам'ять про Тараса Григоровича, і з цією метою замовляв пароплав для всіх бажаючих, аби з Києва приїхати відвідати могилу Кобзаря на Чернечій горі. Також почав збирати в Качанівці творчий спадок Шевченка – шевченкіану, тобто все, що мало відношення до любого Тара-

Запис Т. Г. Шевченка з факсиміле його підпису в альбомі «Качанівка»

са. Як доводить С. Уманець, колекція нараховувала близько 753 одиниць та 248 літературних творів Шевченка і про Шевченка (друкованих), що входили до складу книжкового відділу музею Тарновського. Загалом колекція нараховувала 1006 од. зберігання [17, 523]. Але найголовніше було те, що В. Тарновський-молодший зберіг матеріальну та духовну спадщину Кобзаря. Саме його шевченкіана стала основою для створення у майбутньому Національного музею Тараса Шевченка в Києві.

Таким чином, доходимо висновку, що зв'язки Тараса Шевченка з родиною Тарновських були стійкими і різнобічними. Із членами цієї родини Кобзар мав різні стосунки: від дружньо-покровительських із Г. С. Тарновським, рівноправних демократичних із В. В. Тарновським-старшим до ідейного натхненника покоління українофілів В. В. Тарновського-молодшого. Саме така різноманітність стосунків дає можливість простежити той вплив, який мав Тарас Григорович на формування національної свідомості тогочасної української еліти, зокрема на родину Тарновських. У свою чергу, Тарновські стали хранителями світлої пам'яті про Тараса Шевченка. Поет назавжди залишиться духовним батьком та авторитетом для українського народу. Його твори, як його діти, пішли в люди і понесли його заповіт любити свою землю і людей, які на ній живуть. І Качанівка не виняток. Вона стала тим місцем, де пам'ять про Тараса Григоровича живе і завжди буде жити.

Джерела та література:

1. Горленко В. Альбомы и рисунки Шевченко в собрании В. В. Тарновского. Киевская старина. 1886. № 2. С. 402–409.
2. Дикун М., Череп І. Качанівське запустіння. Правда України. 1960. 10 січня. №8. С. 2–3.
3. Жемчужников Л. М. Мои воспоминания из прошлого. Ленинград: Искусство, 1971. 446 с.
4. Жур П. Літо перше. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. Київ: Дніпро, 1979. 276 с.
5. Квиток №275, виданий Т. Г. Шевченкові Академією мистецтв для подорожі на Україну // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 1. №380. Арк. 1.
6. Лист В. В. Тарновського-молодшого до В. В. Тарновського-старшого від 15 листопада 1857 р. // Чернігівській історичний музей ім. Тар-

новського. Інв. №Ал. 17- 22/1/504.

7. Лист Л. В. Тарновської до В.В. Тарновського. Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського. Ал. 17-23/504.

8. Лист Т. Г. Шевченка до Г. С. Тарновського від 26 березня 1842 р. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 1. №211. Арк. 1.

9. Лист Т. Г. Шевченка до Г. С. Тарновського від 25 січня 1843 р. // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 1. №212. Арк. 2.

10. Метрическая книга, данная из Киевской Духовной Консистории Богуславского духовного правления в Преображенскую церковь в с. Потоках для записи родившихся, браком сочетавшихся и умерших на 1845 год. // Центральний державний історичний архів України. Ф. 127. Оп. 1012. Спр. 2246. Арк. 988.

11. Письма Кулиша к В. В. Тарновскому. 1855–1858. Киевская старина. Год семнадцатый. Т. 61. Киев, апрель 1898. С. 107–131.

12. Письма П. А. Кулиша В. В. Тарновскому. Киевская старина. Год семнадцатый. Т. 62. Киев, декабрь 1898. С. 353–366.

13. Пелешенко Ю. В. Дарчі написи у новому виданні творів Т. Г. Шевченка: (Проблеми тексту й коментування). Питання текстології. Т. Г. Шевченко. Збірник наук. праць. Київ: Наук. думка, 1990. С. 191–198.

14. Тарновский М. В. Качановка. Столица и усадьба. 1915. №40-41. С. 4–12.

15. Тарновський М. В. Качанівка. – Тарас Шевченко і Григорій Тарновський. – Тарас Шевченко і Василь Тарновський (старший). – Василь Тарновський (молодший). – Тарас Шевченко і Яків Тарновський. – Надія Тарновська (Кумася) і Тарас Шевченко. – Мої спогади про Григорія Честахівського. Публікація І. М. Тарновської. Хроніка–2000 / за ред. Л. Кравчука. Київ, 1997. Вип. 19-20. С. 88–233.

16. Твори Т. Шевченка: в 2 т. / Шевченко Тарас Григорович. Санкт-Петербург: видання В. Яковенка, 1911. Т. 2. С. 447.

17. Уманец С. Украинский музей В. В. Тарновского в Чернигове. Исторический вестник. Санкт-Петербург, 1910. № 8. С. 614–624.

18. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 10 т. / відп. ред. В. І. Касіан. Київ : вид. АН УРСР, 1963. Т. 10 : Живопис, графіка 1857–1861 років. Х с.+129 іл.+176 с.

19. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 2003. 632 с.

Taras Shevchenko

SHEVCHENKO AND TARNOVSKY: STROKES TO RELATIONSHIPS

Shevchenko and the Tarnovsky Family: Insights into Their Relationship
The article explores the relationship between Taras Shevchenko and the Tarnovsky family of patrons. The author briefly outlines how interpersonal connections within the family influenced the creativity and environment of Shevchenko. The work considers the individual communication features between Taras Shevchenko and each member of the Tarnovsky family. The author explores the artist's creative legacy through lesser-known facts from his biography, including his time at the Kachanivka estate. Describing Shevchenko's relations with the Tarnovsky family, we note their stability and continuity over a long period. This indicates their non-randomness and multifaceted nature. The author applied psychoanalytic and historical-comparative methods to the specified topic in the research.

Key words: *Taras Shevchenko, Tarnovsky, Kachanivka, family, creative heritage.*

ЖИТТЄТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ПОЛЬСЬКОМУ ВИМІРІ

У статті розглядаються польські сторінки біографії Кобзаря, його приятельські стосунки з видатними польськими культурними діячами того часу. Здійснено порівняльний аналіз творів Шевченка із творчістю польських письменників (А. Міцкевич, Ю. Словацький, Ю.-Б. Залеський та ін.). Проаналізовано особливості рецепції польською критикою творів Тараса Шевченка, його значення для української і слов'янської літератур.

Ключові слова: український, польський, слов'янський, поет, національний, переклад.

Ім'я Тараса Шевченка (1814–1861) – геніального поета і прозаїка, художника, основоположника нової української літератури – нерозривно пов'язане зі слов'янськими літературами, насамперед із польською. Положення, висловлені у доповіді, не є суто теоретичними роздумами, а реалізовані у власній викладацькій практиці (як запрошеного професора, «visiting professor») під час викладання літературознавчих дисциплін студентам-полоністам Вільнюського едукологічного університету, Варшавського університету, Лодзького університету, Академії імені Яна Длугоша в Ченстохові, а також студентам і викладачам під час читання дидактичного курсу в межах проекту Євросоюзу «Nuczyciel filologii narodowej w Unii Europejskiej. Szkolnictwo średnie i wyższe w Ukrainie – Dialog kultur i języków» («Учитель національної філології в Європейському Союзі. Середня та вища освіта в Україні – діалог культур і мов»).

Обрана для дослідження тема включає кілька аспектів: польські сторінки біографії Кобзаря, поет у колі польських друзів, Шевченко і творчість польських письменників, польська критика про Кобзаря. Український поет був близьким до Польщі вже своєю біографією. Усім відомо про його важке дитинство, раннє сирітство, козачкування в пана Енгельгардта, який, побачивши в Тараса талант художника, вирішив зробити з нього придворного портретиста. Восени 1829 року Тарас разом

із паном приїжджає у Вільно (протягом століть – головне місто Великого князівства Литовського, а з 1569 року – одне з найбільших міст Речі Посполитої, нині Вільнюс – столиця Литви), де навчається живопису в Яна Рустема (Йонаса Рустемаса) (1762–1835).

На майстер-клас Яна Рустема Тарас Шевченко потрапив у 1829 році й навчався до 1830-го. Відвідав у нього 6 (10) уроків. Яна Рустема в офіційних документах називали Іваном Францовичем, він був сином, за однією версією, вірменина, за другою – турка, за третьою – грека та французьки. Однак найвірогідніше, Ян по батькові був вірменином [див.: 4].

Саме тоді Йонас Рустемас керував єдиною в місті художньою школою. Про нього серед вільнюських мешканців ходило литовське прислів'я:

«Ян Рустем малює з густем», що українською означало «Ян Рустем малює зі смаком». Серед відомих робіт художника є серія автопортретів і портрети відомих людей того часу, приміром, професора Анджея Снядецького (1768–1838), чия дочка Людвіга стала нещасливою любов'ю Юліуша Словацького, польського поета-романтика, котрий народився у Кременці на Тернопільщині.

Ще – Ян Рустем намалював портрет п'ятирічного Юліуша (такий собі маленький янгол). Цей портрет знаходиться у кременецькому музеї Ю. Словацького.

Про своє навчання у відомого майстра живопису Яна Рустема Тарас Григорович пам'ятав усе життя. У його листі до польського історика та художника Броніслава Залеського (1820–1880), написаному в Новопетровському укріпленні 10 лютого 1855 року, є такий уривок: «Ти запитуєш мене, чи можна тобі взяти пензель та палітру. На це мені відповідати тобі та радити досить важко, бо я давно не бачив твоїх малюнків. І тепер я могу

Вільнюс. Автор статті біля меморіальної дошки на будинку, де жив Тарас Шевченко

тобі сказати тільки, що колись говорив учням своїм старий Рустем, професор малювання при колишньому Віленському університеті: «Шість років рисуй і шість місяців малюй і будеш майстром». І я знаходжу пораду його дуже ґрунтовною. Взагалі, недобре передчасно братися за фарби. Перша умова живопису – рисунок і круглота, друга – колорит. Не утвердившись в рисунку, братися за фарби – це однаково, що шукати вночі дорогу» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [9, т. 6, 87–88] ¹.

*Ян Рустем. Автопортрет.
Литовський художній музей*

У Вільно Тарас познайомився зі швачкою Ядвігою Гусиковською, яка йому дуже сподобалася. Він згадував її незадовго до смерті – вона наснилася йому 1857 року. Юний Тарас у соборі Святої Анни спостерігав за молитвою Ядвіги (Дзюні) Гусиковської, у яку закохався. За легендою, цей храм настільки вразив свого часу Наполеона, що він зізнався: якби міг, то на руках переніс би його до Франції і поставив поруч з Нотр Дам де Парі (Собор Паризької Богоматері).

У Вільно багато місць, пов'язаних з іменем Кобзаря, про що свідчать меморіальні дошки. Один із корпусів едукологічного університету знаходиться по вулиці Т. Шевченка (так було приємно читати цю назву, зрозумілу навіть литовською, – T. Ševčenkos), а поряд – університетський готель, де авторці цих рядків доводилось неодноразово проживати, коли викладала чи була учасницею численних конференцій у Вільнюському едукологічному університеті.

Одна з конференцій відбувалася на Borejkowszczyźnie (Борейківщині), що знаходиться за 14 км від Вільно, у музеї-садибі польсько-білоруського письменника Владислава Сирокомлі. Учасники конференції їхали до Борейківщини шляхом, яким із Гродно до віленської книгарні їздила Еліза Ожешко, а Юліуш Словацький прямував до своєї коханої Людвіги Сня-

1. Далі при посиланні на це ж видання вказуватимемо том і сторінку в тексті.

*У музеї-садибі Владислава Сирокомлі – одного з перших перекладачів творів Т. Шевченка.
Борейківщина, Литва*

децької. В. Сирокомля – один із перших перекладачів польською мовою творів Т. Шевченка², який йому був дуже близьким в ідейно-естетичному плані. Російський письменник М. Лесков (у духовному формуванні його значну роль відіграла українська культура, яку він пізнав за вісім років київського життя в юні роки), побувавши у Вільно невдовзі після смерті Сирокомлі, писав: «Я трохи не застав похорону Сирокомлі, улюбленого із сучасних польських поетів... Сирокомлю знають, не лише в Литві та Польщі, а й взагалі, у всіх слов'янських землях, і де його знали, там його любили за його симпатичний таланти та неухильно чесний напрямок. Він ніколи не шукав нічиєї милості, і дуже мало дбав, або, краще сказати, зовсім не дбав про свою репутацію. Він не володів мистецтвом маскуватися і не вмів приховувати своїх слабкостей, які, втім, не завдавали жодної шкоди нікому, крім самого покійного, багато і багато постраждалого у своєму житті. Скільки я можу судити з почутих тепер розповідей про Сирокомлю, у нього було дуже багато спільного в характері та вдачі з покійним Тарасом Григоровичем Шевченком, але становище його у Вільні було набагато важче за становище Шевченки в Петербурзі» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [5].

2. Дехто відводить цю роль Леонарду Совінському. Див.: [3].

Шевченко любив Вільно і його пам'ятки, наприклад, славнозвісну Остру Браму – візитівку Вільнюса, оспівану Кобзарем у вірші «У Вільні, городі преславнім...». Про це святе місце згадує Тарас Григорович і в листі до Б. Залеського, із яким у нього були найтепліші, дружні стосунки: «... одного прекрасного ранку ми з тобою молимося перед образом Божої Матері Остробрамської. Вільно також дороге за спогадами моему серцю, як і твоєму» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [6, 111]³.

У вірші «У Вільні, городі преславнім...» йдеться про закриття Віленського університету, заснованого у 1803 році, що став одним із центрів польського національно-визвольного руху. За участь студентів у польському повстанні 1830–1831 років він був закритий царським урядом 1832 року, а медичний факультет перетворений на хірургічну академію.

Як уже йшлося, у вірші згадується також Остра Брама з іконою Богородиці, перед якою міщани схиляли голову та знімали шапки.

В основі твору – легенда-сказання про нещасливе кохання сина литовської графині до гарної єврейської дівчини... Тут згадуються конкретні місцеві топоси, що надають творові реалістичної конкретики: Остра Брама, Любськ⁴ – замок над річкою Вілією, Закрет – урочище під Вільно, у вигині річки Вілії (Няріс), тепер лісопарк Вінгіс – найбільший парк Вільнюса) тощо.

Вільнюс. Остра Брама, оспівана Тарасом Шевченком

3. Далі при посиланні на це ж видання вказуватимемо сторінку в тексті. Це видання епістолярію з докладними примітками С. Єфремова удостоєне нагороди на ХХІ Міжнародному Форумі видавців у Львові (2014 р.).

4. У примітці до до цього слова в тексті вірша Т. Шевченко пояснив: «замок над Вілією». Замку з такою назвою виявити поблизу Вільно не вдалося. Науковці припускають, що, можливо йшлося про відомий замок XVII ст. в селищі Любчі, розташованому на лівому березі Німану, на відстані 120 км від Вільно (тепер селище міського типу Гродненської області Республіки Білорусь. Див.: [7, 316].

У Вільні, городі преславнім,
Оце случилось недавно,
Ще був тойді...
От як на те
Не вбгаю в віршу цього слова...
Тойді здоровий-прездоровий
Зробили з його лазарет,
А бакалярів розігнали
За те, що шапки не ламали
У Острій брамі.
Дурня знать
По походу.
Отже назвать,
Єй-богу, я його не вмію,
Того студента, що ж нам діять?
То синок був литовської
Гордої графині.
І хороше, і багате,
І одна дитина,
І училось не паничем,
І шапку знімало
В Острій брамі⁵ (т. 2, 163)

Через польське повстання Енгельгард, а разом із ним уся дворова челядь, зокрема й Тарас, переїжджають до Санкт-Петербурга. Тут магнат законтракує юнака на чотири роки в науку до маляра-альфрейника Василя Ширяєва.

Зв'язки Тараса Шевченка з поляками продовжуються на засланні, куди його відправили з волі царя на 10 років без права писати та малювати.

Заслання. У колі польських друзів.

На засланні Тарас Григорович знайомиться з представниками польського національно-визвольного руху на чолі із Зигмунтом (Сигізмундом)

5. 3 вересня 2011 року в затишному сквері Старого міста Вільнюса відкрито пам'ятник нашому національному генію, біля підніжжя якого не в'януть свіжі квіти жовто-блакитного кольору. Дуже приємно ходити вузенькими затишними вуличками литовської столиці, де чи не в кожній будівлі причаїлася історія: тут жили і писали свої безсмертні твори А. Міцкевич, Ю. Словацький, Ю. Крашевський – польські письменники, чие життя і творчість так чи інакше пов'язані з Україною.

мундом) Сераковським (Сераковським – пол. Zygmunt Erasm Gaspar Józef Sierakowski). Поет мав багато друзів поляків. Ось що пише у своїх спогадах сучасник та друг Тараса Шевченка Федір Лазаревський: «Ближче всіх він (Шевченко. – Л. Р.) стояв до Залеського, Сераковського, Станевича, Турно, Зеленка і Аркадія Венгржиновського... Михайло Зеленка, домініканський монах, який був у 30-х роках префектом гімназії в Литві, засланий в Оренбург у 1834 році і став там капеланом Оренбурзького кадетського корпусу. Поляки не переставали називати його префектом (о́сієс prefect). Ці два воротила, Венгржиновський і Зеленко, були центром польського населення в

*Пам'ятник Тарасу Шевченку
у столиці Литви*

краї. Засланці поляки були освіченою частиною губернського суспільства, звичайно, не суто аристократичного, а того середнього гуртка, у якому оберталосся чиновництво невисокого рангу» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) (576–577).

До отця-префекта Шевченко ставився з повагою, чи не в кожному листі передавав йому привіт і навіть у такій формі: «цілую руки о́са prefecta» (*переклад з російської українською мовою упорядника*). Листи Шевченко пише російською мовою, але вставляє іноді польські слова, хоча шкодує, що не може писати польською: «Мені давно хочеться листуватися з Совою, але не знаю, як і почати. По-польськи я писати не вмю, а російською якось не зручно...» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) (60).

Хто ж такий згаданий Антоній Сова? Це псевдонім польського поета Едварда-Вітольда Желіговського (1816–1864), що також перебував на засланні в Уфі. Зберігся один лист Желіговського, написаний поль-

ською мовою до Тараса із запрошенням прийти «na herbatę» («на чай»). Лист невеличкий, але його зміст із шанобливими формами звертання свідчить про приязні стосунки між митцями: «kochany bracie Tarasie», «twój brat sercem i myślą» (339).

Е. Желіговський присвятив Тарасові вірш «Do brata Tarasa Szewczenki» («До брата Тараса Шевченка»). Цей вірш записаний у Щоденнику Т. Шевченка (від 13 травня 1858 року). У ньому виявилася глибока повага до Кобзаря: його названо гордим і шляхетним, народним пророком, що працював не ради слави, а задля своїх поневолених співвітчизників, прислухався до їхніх страждань, хоча «ім в устах замкнута зойки». Е. Желіговський щиро вірить: близька мить звільнення, якщо народжуються пророки.

DO BRATA TARASA SZEWCZENKI

Wieszczu ludu – ludu synu,
Tyś tem dumny, boś szlachetny,
Bo u skroń twych liść wawrzynu,
Jak ton pień twych, smutny, świetny.
Dwa masz wieńce męczenniku,
Oba piękne, chociaż krwawe,
Boś pracował nie na sławę,
Lecz swe braci słucał krzyku.
Im zamknięto w ustach jęki –
Ach! I jęk im liczon grzechem!
Tyś powtórzył głośnem echem
Zabronionych jęków dźwięki.

I nad każdym tyś przebolał
I przeplakał nim urodził, –
Lecz duch z wyżyn się okolał
I duch pierś twą oswobodził.

Smutny wieszczu! patrz cud słowa!
Jako słońca nikt nie schowa,
Gdy dzień wszędzie, tak nie może
Schować słowa nikt z tyranów; –

Bo i słowo jest też Boże
I ma wieszczów za kapłanów.
Jak przed grotem słońca pryska
Ciemnej nocy mrok i chłód,
Tak zbawienia chwila bliska,
Kiedy wieszczów rodzi lud!
Antoni Sowa [т. 5, 184].

Обом письменникам була близька ідея слов'янської єдності. Наприклад, у вірші «Do przyjaciół Słowian» («До приятелів-слов'ян»), до якого епіграфом узято слова О. Пушкіна («Він говорив про часи прийдешні, Коли народи, чвари забувши, в єдину сім'ю з'єднуються» (*переклад з російської українською мовою упорядника*)), Желіговський стверджує, що всі слов'яни – брати: хоча мова і віра в кожного своя, але вони – частинки єдиного ланцюга, єдиної сім'ї. Поет жалкує, що слов'янське плем'я «таке велике і потужне», але іноді народи «наперекір небесному Отцю і мученицькій смерті Його Сина» повторюють дії Каїна («I brat okropnie srożył sie na brata» («I розлютився страшно брат на брата»). Проте польський поет вірить, що настане час «слов'янської любові» і озвучує благородну програму:

Сьогодні знаємо всі, у чім нам потреба,
Ні земель чужих, ані чужих замків;
Але нам щоденного хліба треба –
Хлібом щоденним – є щастя народів.

Таким «щоденним хлібом», на думку автора, є «святе поняття», що «братню любов винні собі люди» [12, 38–40].

Ідею слов'янської єдності сповідує і Зигмунт Сераковський: у листі до Шевченка він пише, що надіслав йому своє «послання»: «У ньому склад слабкий, але думка висока. Думка – не моя, почуття – моє. Думка ця: «Про злиття одноплемінних братій, що живуть на обох сторонах Дніпра» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) (266).

Сподівання Желіговського і Сераковського суголосні із Шевченковим: «Щоб усі слав'яне стали добрими братами...» [т. 1, 290].

Шевченко також високо оцінює оригінальну й перекладацьку діяльність Сови. Як видно з епістолярію, він віддає йому перевагу, порівняно з іншими перекладачами: «Переклади Сови такі прекрасні, як і його оригінальна поезія, і я не зі скромності авторської, а кажу, як розумію

річ. «Катерина» моя не така гарна, а головне, не така ціла, щоб її перекладати, і перекладати Сові, а втім, він, можливо, це краще за мене знає. Д в а с л о в а – ця ідея так піднесено прекрасна і так просто висловлена у Сові, що Плещеева переклад, хоч і передає ідею вірно, але хотілося б витонченіше вірша, хотілося б, щоб вірш легше і глибше лягав у серці, як це робиться у Сові» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) (76).

У листах до Броніслава Залеського згадується й Аркадій Венгржинівський. Це найвпливовіший член місцевої спільноти поляків. Листи від нього (і до нього) не збереглися, але науковці допускають, що вони могли бути, хоч і небагато. Проте переважно звертався до нього Шевченко через Залеського. Аркадій був посередником між Шевченком та Варварою Репніною, оскільки вони не могли спілкуватися відкрито. Про ставлення до Аркадія свідчать такі звернення в листах до Залеського: «Кланяйся і цілуй Аркадія та сина його Броніслава»; Цілуй Аркадія, дружину його та дітей його» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) (578). Переписка з поляками засвідчує, що між ними і Шевченком була щира приязнь, дружба і взаємопідтримка. Ось лише кілька прикладів із епістолярію. Броніслав Залеський писав: «Мені втішно, що в хвилину моєї щирої радості і щастя я можу і тобі послати хоч один світлий промінь надії» (268). Або: «Кріпись ще духом, друже мій дорогий, прийде ще кращий час і для тебе. Цілую тебе від цілої душі» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) (268).

А Зигмунт Сераковський завжди звертався до Тараса Григоровича шанобливо українською – «Батьку!». Прямуючи на береги Дніпра, де на місці Січі, біля Катеринослава, дислокувався його полк, Сераковський в листі обнадіює друга: «Не бійся, не забуду: Дніпро нагадає мені про тебе, батьку!.. Їду з повною надією, що доля твоя полегшиться» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) (266).

Шевченко звертався до Броніслава Залеського «друже мій добрий» (59), «друже мій милостивий» (73), «мій щирий друже» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) (75).

«Радію твоєю радістю, друже мій єдиний! Дай тобі Господи побачити твою скорботну матір і свою прекрасну батьківщину» (*переклад*

з російської українською мовою упорядника) (65), «Вітаю тебе, друже мій, Богу милий! Вітаю тебе на лоні незайманої, урочисто прекрасної природи! Багато б і багато молитов сердечних послав би я до престолу живого Бога за одну годину, проведену з тобою в дрімучому сосновому лісі...» (переклад з російської українською мовою упорядника) (73). Звернімо увагу: лист написаний російською мовою, але з вкрапленням українських слів.

У листуванні Шевченка (за упорядкуванням і редакцією С. Єфремова) надруковано 16 листів Шевченка до Залеського, від нього до Тараса – 10 (один, коротенький, польською); до Сераковського – 1, від Сераковського – 1; від Желіговського (Сови) – 1 лист.

Т. Шевченко присвятив польським друзям вірш «Полякам» («Ще як були ми козаками»). У ньому поет згадує «доунійні» часи козацької вольності, коли «Братались з вольними ляхами, Пишались вольними степами...». Притім картає винуватців ворожнечі між двома народами («Неситії ксьондзи, магнати Нас порізли, розвели...») і закликає до братерської згоди:

Подай же руку козакові
І серце чистее подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай [т. 2, 582].

Ці останні рядки викарбувані на постаменті пам'ятника Тарасу Шевченку у Варшаві.

Слід зупинитися на трагічній долі ще одного польського приятеля Тараса Григоровича – Зигмунта Сераковського (1826–1863). Народився на Волині. Здобув гарну освіту, навчався в Житомирській гімназії, Петербурзькому університеті. Виступав проти царату, за незалежність Польщі, був командиром повстання січневого на Жмуді (один із п'яти

Пам'ятник Тарасу Шевченку у сквері його імені. Варшава. Відкрито 13 березня 2002 року. Автор Анатолій Куц

етнографічних регіонів сучасної Литви). При цьому, як згадують сучасники, у нього не було ненависті до Росії – він мріяв про федерацію трьох вільних держав: Польщі, Росії та Литви. За участь у повстанні Сераковський був засуджений до смерті на шибениці. Стратили його на Замковій горі у Вільно, і його доля не була відома до 2017 року. Під час розкопок на Замковій горі знайшли людські останки (зі зв'язаними за спиною руками). І за шлюбною обручкою з написом польською («Zygmunt Apolonija 11 Sierpnia/30 Lipca 1862 r.») було встановлено, що це Сераковський. У 2019 році його рештки разом з рештками інших учасників січневого повстання було перепоховано на одному з цвинтарів Вільнюса (cmentarzu Na Rossie) [11].

Ще один цікавий факт – племінниця Сераковського Софія стала акторкою і дружиною відомого українського драматурга, корифея українського театру Карпенка-Карого (Івана Тобілевича).

Вельми схвальні відгуки про поляків віднаходимо у Щоденнику Тараса Григоровича. Ось лише один із них: «16 [червня]. Сьогодні неділя. Я ночував на городі. Вранці був в укріпленні. Дощ (дуже рідкісне явище) завадив мені повернутися на город, і я залишився обідати у Мостовського.

Мостовський один-єдиний чоловік у всьому гарнізоні, якого я люблю і поважаю. Людина не плітка, не верхогляд, людина акуратна, позитивна і високо благородна. Говорить погано російською, але російську мову краще знає, ніж вихованці Неплюєвського корпусу. Під час повстання поляків у 1830 році він служив в артилерії колишньої польської армії і з військовополонених зарахований був рядовим до російської служби. Я багато від нього чув надзвичайно цікаві подробиці про революцію 1830 року. Варте зауваження те, що поляк розповідає про власні подвиги та невдачі без найменших прикрас, рідкісна риса у військовій людині, тим більше у поляка. Одним словом, Мостовський – людина, з якою можна жити, незважаючи на сухість та прозаїчність його характеру» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [т. 5, 17].

Тарас Шевченко і творчість польських письменників. Польська критика про Кобзаря.

Т. Шевченко був непогано обізнаний із творчістю польських друзів (уже йшлося про те, що деякі твори чи уривки з них він навіть запи-

сував у своєму Щоденнику). У листах до Бр. Залеського він просить надіслати твори Богдана Залеського, Антонія Сови (Желіговського), й отримавши їх, дякує другу. Желіговський, як видно з листа (уривок із нього цитували раніше), просить Шевченка ознайомитися з його творами й висловити свою оцінку. Натомість польські друзі висловлюються про Шевченкові твори. Ось один із прикладів, із листа Залеського від 8 червня 1856 року, де оцінюються відомі поеми: «... я тобі після напишу більше про Варнака і княжну. Обидві речі дуже гарні; гарні простотою і глибоким почуттям – вірністю. – Варнак ще вище, тільки писар поганий переписував...» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) (267).

Шевченкові була близька поезія Адама Міцкевича з її бунтом проти тиранії. Можна побачити подібні риси в поемі «Дзяди» (3-я частина) та поемі «Сон» (але вплив Міцкевича на Шевченка, як вважають дослідники, не слід перебільшувати)⁶. Обом поетам близька ідея **слов'янської єдності**. Шевченко висловив її у передмові до поеми «Гайдамаки», хоча в ній йдеться про драматичну сторінку українсько-польської історії: «...ми одної матері діти, ... всі ми слав'яне. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами. Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, нерозмежованою останеться навіки од моря і до моря – слав'янська земля» [т. 5, 202]. І у драмі «Никита Гайдай» він, як і Желіговський у цитованому вище вірші, засуджує розбрат у слов'янському світі: «Слов'яни! Нещасні слов'яни! Так нещадно і так багато пролито хороброї вашої крові міжусобними ножами. Чи вам вічно судилося бути ігрищем іноплемянників? Чи настане час спокути? Прийде мудрий вождь із вашого середовища погасити полум'я розбрату і злити воедино любов'ю і братерством могутнє плем'я!» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [т. 3, 22].

Ще одна спільна риса для Міцкевича і Шевченка – це **народність**.

Згадаймо епілог до «Пана Тадеуша»:

Коли б до тої я дожив потіхи,
Щоб заблукали ці пісні під стріхи
І щоб селянки тихою порою,

---

6. Детальніше про це див. : Ромащенко Л. Українські Орбіти Адама Міцкевича: регіональний аспект. *Bibliotekarz Podlaski*. 2023. Tom 61. Nr 4. S. 251–272.

Співаючи за пряжею тонкою
Про дівчинку, що як музик зачула,
То й сірі гуси геть свої забула,
Про те, як гнала селезня сирітка
Понад водою, гарна, ніби квітка, –
Щоб узяли до рук оце писання,
Таке ж немудре, як і їх співання! [8, 308]

Шевченкова муза також знаходила прихисток під стріхою кожної української хати, бо він, як ніхто до і після нього, виразив душу українського народу, його мрії і сподівання, намагався осмислити його минуле і прозирнути в сучасне. При цьому народність Шевченка (може, більш як у Міцкевича) невідривна від програми **соціального** звільнення.

Яким же було ставлення **польської громадськості** до поезії Т. Шевченка?⁷ Перша замітка про українського поета з'явилася у журналі «Tygodnik Peterburski» у 1843 році. Автор – Альберт Гриф – виступив на захист української літератури та назвав українських поетів, якими могла б пишатися будь-яка література. Серед них – і Шевченко. У 1844 році на сторінках цього ж часопису з'явилася нотатка Ромуальда Подберезького, де він рекламував альбом малюнків Шевченка «Живописна Україна» та хвалив його автора. Він уперше назвав Шевченка «геніальним письменником» і талановитим художником. У той час, коли серед польських поетів чи не одного Міцкевича називали «геніальним».

Леонард Совінський – один із перших перекладачів Шевченка польською мовою (народився на Поділлі в родині шляхтича) – також високо цінував творчість Кобзаря, переклав його поему «Гайдамаки», підкреслював таку рису поезії Шевченка, як **народність**.

Похвально висловився на адресу українського поета над його домовиною польською мовою поляк, студент Петербурзького університету В. Хорошевський. Але були й інші висловлювання. Письменник Ф. Фалінський не заперечує таланту поета, але вважає, що в «Гайдамаках» той прагнув реабілітувати вчинки, що в історії є «найважчим злочином», називає Шевченка «мужицьким Байроном, перелицьованим навиворіт».

У 1863 році письменник-сатирик Ян Ля(е)м у «Dzenniku Literackim» у статті про Шевченка відмовляє йому в праві називатися геніальним

7. Детальніше про це у Г. Вервеса. Див.: [1], [2].

поетом і пророком, але при цьому бачить у ньому союзника поляків проти царату. Першим автором монографії про Шевченка був Гвідо Баталья, він знайомив читача з творами Шевченка, цитував уривки з них, наголошував на їхній народності.

Дуже високо цінував Шевченка Юзеф Богдан Залеський. Із творчістю Кобзаря його познайомив Броніслав Залеський. Про своє враження після читання творів Шевченка Богдан Залеський пише у щоденнику: «Я дістав збірку творів Шевченка. Вранці я... почав читати українського співака і... ця поезія наповнила моє серце невимовною насолодою. Вона так швидко воскресила в моїй душі Україну». Польський поет наголошує на неабиякому таланті українського поета, називає його «побратимом», бо бачить спільне в його та своїй долі: обидва народилися в Україні, обидва виховувалися на думках віщого кобзаря (співця) Наума, захоплювалися українськими народними піснями, легендами. Вони мали спільного ворога – російський царизм, обом була близька ідея слов'янського єдності. Але, захоплюючись художньою досконалістю поезії Кобзаря, Залеський не розумів їхню соціальну спрямованість. На його думку, Шевченко прославляв уманську різанину в поемі «Гайдамаки», у якій – ненависть до ляхів. Але це не так, про що йшлося вище.

Залеський присвятив Шевченкові поезію «Taras Szewczenko» («Тарас Шевченко»). У ній згадується про дружбу Шевченка з польськими засланцями, особливо з Броніславом Залеським, якому присвячена поезія «Полякам».

У другому вірші «Do Szewczenki, o jego “Hajdamakach”» («До Шевченка, про його “Гайдамаки”») критично оцінено ставлення Шевченка до учасників гайдамацького руху.

У вірші «Mogila Tarasowa», яким відгукнувся на смерть Кобзаря, Залеський вшановує Тараса Шевченка як співця польсько-українського братання:

Ku nowej nieznaney mi mogile,
Co świeżo wyrosła u Kaniowa,
Z dalekich stron siwą głowę chylę: –
Przesławna mogiła Tarasowa.
Tarasie! znalazłeś bodaj spokój
Po znojach a bojach na Sybirze –
Ku braci z mogiły dziś prorokuj

O wiecznym z Lachami odtąd mirze! [10, 2]
(До нової незнаной мені могили,
Що свіжо в Каневі виросла,
Здалеку сиву голову схилю:
Знаменита могила Тарасова.
Тарасе! бодай знайшов ти спокій
Після мук і боїв у Сибіру –
До братів з могили нині пророкуй
Про мир із Ляхами вічний!)

Заклик до взаємної згоди між двома народами є лейтмотивом вірша, що педалюється й у фінальних рядка, зі звертанням до Тараса: «З могили заклич мир святий, Полянський мій співак – Тарасе!».

Можна говорити про типологічну спорідненість поезії Т. Шевченка та Ю. Словацького. Наприклад, у поемі «Княжна» Шевченка той самий мотив, що й у драмі Ю. Словацького «Беатрікс Ченчі» і драмі англійського поета Шеллі «Сім'я Ченчі». Беатріче Ченчі – дочка римського вельможі, яка жила в XVI столітті. За легендою, вона вбила свого батька, що хотів збезчестити її (про це згадується в поемі Шевченка).

У поемі «Княжна» дівчина з небагатої родини, попри волю батьків, виходить заміж за князя. Але той виявився розпусником, гульвісою, знущався над своєю дружиною – доброю і турботливою. Єдиною радістю нещасної жінки була дочка, яку вона дуже любила і пестила. Але незабаром княгиня, яка добре ставилася до селян, померла. А її чоловік продовжував розпутничати і згвалтував власну дочку. Дівчина помстилася – підпалила хату князя, хоча він залишився живим, а сама пішла до монастиря. Незабаром у монастирі у Чигирині (можливо, йдеться про Мотронинський) вона померла.

Спільні риси можна помітити і у зображенні Шевченком та Словацьким повстання Коліївщини⁸.

Подібність є і між поемою «Мазепа» Словацького та «Сотник» Шевченка (за жанром, цей твір і поема, і драма). Батько-сотник хоче одружитися зі своєю вихованкою, але вона любить його молодого сина і з ним тікає від розлюченого батька.

---

8. Детальніше про це див.: Ромащенко Л. Гайдамацьке повстання в художній інтерпретації Т. Шевченка і Ю. Словацького. *Dialog dwoch kultur*. Діалог двох культур. Krzemieniec, 3-10 września 2017. Rocznik XI, Zeszyt 1. Warszawa, 2017. S. 338–346.

Ім'я Шевченка часто зустрічалося на сторінках польських періодичних видань, про нього поширювалися легенди. Говорили, що він розмовляє мовою близькою, зрозумілою не лише кожному українцю, а й кожному слов'янину, зокрема поляку, бо його твори найкраще висловлюють ідеї любові, свободи, щастя та братерства народів. Навіть реакційний історик Ф. Равіта-Гавронський підкреслює талант Шевченка, те, що він оспівував болі та мрії свого народу. Що жінки у творах Шевченка намальовані реальніше, ніж в інших романтиків, порівняно з героїнями Міцкевича, відрізняються більшою силою почуттів та меншою сентиментальністю. Навіть в образах Шевченкових гайдамаків, за словами Равіти, все правдиво, колорит епохи та моральний образ людей відповідає народній традиції.

Польські видання підкреслюють також вплив Шевченка на польську молодь та польську літературу загалом. Яскраву сторінку до вивчення творчості Шевченка в Польщі вписав Стефан Жеромський. Він захоплювався віршами українського поета ще із 18 років. Щоб читати його в оригіналі, він вивчив українську мову. Вбачає у творах головне – соціальний аспект і тому порівнює поезію Шевченка з творчістю італійця Леопарді, але віддає перевагу українцеві: «Леопарді та Шевченко часто торкаються сильної струни гіркого розпачу. Удари селянської руки українця звучать страшніше, ніж вібруючі, задушливі тони кістлявих, сухих, страшних ударів італійського горбуна».

Щодо нинішнього зацікавлення творчістю Шевченка, то не будемо перебільшувати, якби нам цього не хотілося. Викладаючи польським студентам курс «Українсько-польські літературні контакти», традиційно починаю із лекції «Тарас Шевченко і польська культура» (польські сторінки біографії Кобзаря, поет у колі польських друзів, Шевченко і творчість польських письменників, польська критика про Кобзаря тощо), зважаючи на місце Тараса Григоровича в українській літературі (як Міцкевич у польській). Тож один студент, презентуючи підсумковий реферат, зауважив, що він стосуватиметься «українського Міцкевича», тобто Шевченка. Передуює викладу матеріалу питання, кого з українських письменників вони знають. Як не прикро українцям, але тільки поодинокі випадки, коли студенти називають Шевченка (це переважно магістри). Такий стан речей мене до певної міри засмучував, але не впевнена, що й усі українські учні чи навіть студенти назвали б імена

*Вивчаємо творчість Тараса Шевченка зі студентами
Лодзького університету. Польща. 2022 рік*

польських авторів. І польські колеги визнають, що, на жаль, у програмі польських навчальних закладів більше уваги приділено літературам віддаленим (не слов'янським – англійській, американській і т. д.), ніж ближчим, сусідським. І жартують: коли хтось називає ім'я Шевченка, то це свідчить, що людина освічена.

Ще один вельми цікавий (і дразливий) аспект національної приналежності творчості Т. Шевченка. У деяких польських джерелах зазначено: «Taras Szewczenko jest również przedstawicielem literatury rosyjskiej (!). Niemal wszystkie jego powieści i większość dramatów zostało napisanych po rosyjsku, podczas gdy utwory poetyckie Szewczenki tworzone były w języku ukraińskim» («Тарас Шевченко є також представником російської літератури (!). Майже всі його повісті та більшість драм написані російською мовою, тоді як поетичні твори Шевченка написані українською») [13]⁹.

9. Цікаво, коли спробувала відкрити посилання на цю статтю, остаточно редагуючи власну доповідь, стаття зникла з просторів Інтернету... До речі, явища білінгвізму письменників наявні в багатьох літературах. Про це свідчать матеріали міжнародної конференції, у якій вдалося взяти участь («Двуязычные писатели Литвы и Польши: проблемы билингвизма в польской и литовской культуре». м. Вільнюс. 8–9 жовтня 2015 року).

Хотілося б сподіватися, що полякам стане відомішим ім'я Т. Шевченка, насамперед як співця слов'янської єдності, українсько-польсько-го братання. А символом такого єднання є пам'ятник Кобзарю поряд із пам'ятником Міцкевичу у Львові і пам'ятник Тарасу у Варшаві, у сквері його імені.

Джерела та література:

1. Вервес Г. Польська література і Україна: Літ.-крит. нарис. Київ : Рад. письменник, 1985. 381 с.
2. Вервес Г. Т. Шевченко і Польща. Київ : Дніпро, 1964. 191 с.
3. Галус О. Леонард Совинський – перший перекладач творів Тараса Шевченка польською мовою. Філологічний дискурс. 2017. Вип. 5. С. 20–24. URL: <https://ojs.kgpa.km.ua/index.php/phildiscourse/article/view/658/607> (дата звернення: 27.10.2024).
4. Жадько В. Оточення Шевченка. Ян Рустем. Кримська світлиця. 15.11.2013. URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=article&artID=12549> (дата звернення: 24.10.2024).
5. Лесков Н. Из одного дорожнего дневника. URL: https://web.archive.org/web/20181111064324/http://www.russianresources.lt/archive/Vilnius/Le_skov_1.html#1 (дата звернення: 24.10.2024).
6. Листування Тараса Шевченка / за ред. Сергія Єфремова. Репринтне вид. Черкаси : Брама-Україна, 2013. 1056 с.
7. Непокупний А. Балтійські зорі Тараса: Художньо-документальне есе / У Вільні, городі преславнім: Художньо-документальний диптих. Київ : Дніпро, 1989. С. 151–343.
8. Міцкевич А. Пан Тадеуш або останній наїзд на Литві / Пер. з польської М. Рильського. Харків: Фоліо, 2008. 349 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.uvcsya/Adam_Mickiewicz/Pan_Tadeush_vyd_2008.pdf (дата звернення: 31.10.2024).
9. Шевченко Т. Повне зібрання творів: у 12-ти томах / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2003.
10. Pieśniarzom Ukrainy – cześć! // Kłósy Ukraińskie. Kijów, 1914. 27 lutego (12 marca). 8 s. URL: https://jbc.bj.uj.edu.pl/Content/250858/PDF/DIGCZAS002259_1914_001.pdf
11. Poczobut A. W Wilnie znaleziono szczątki słynnego dowódcy z czasów powstania styczniowego, generała Zygmunta Sierakowskiego. URL: <https://>

wyborcza.pl/7,75399,22156340,w-wilnie-znaleziono-szczatki-slynnego-dowodcy-z- czasow-powstania.html (дата звернення: 24.10.2024)].

12. Poezye Antoniego Sowy. Petersburg: Nakładem i drukiem Bolesława Maurycego Wolffa, 1858. 190 с. URL: <https://polona.pl/item-view/9d320343-9327-4b05-9880-58f866e6809e?page=45&searchQuery=38> (дата звернення: 24.10.2024).

13. Taras Szewczenko. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Taras_Szewczenko/ (дата звернення: 19.03.2023).

Lyudmyla Romashchenko

LIFE AND CREATIVITY OF TARAS SHEVCHENKO IN THE POLISH DIMENSION

The article examines the Polish pages of Kobzar's biography, his friendly relations with prominent Polish cultural figures of that time. A comparative analysis of Shevchenko's works with the works of Polish writers (A. Mickiewicz, Yu. Slovacki, Yu.-B. Zalesky, etc.) was carried out. The peculiarities of the reception of Taras Shevchenko's works by Polish critics and their significance for Ukrainian and Slavic literature are analyzed.

Key words: *Ukrainian, Polish, Slavic, poet, national, translation.*

НАТХНЕННИЙ РІДНОЮ ЗЕМЛЕЮ: ДО ПИТАННЯ МАЛЮНКІВ З АЛЬБОМУ 1841–1843 РОКІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Дослідження є спробою проаналізувати історію малярської творчості Тараса Шевченка, а саме його робіт, виконаних олівцем, та ескізів періоду перебування митця в Україні, зокрема в Керелівці у червні 1843 року. З'ясовано, що частина зарисовок була виконана художником саме під час відвідин ним своєї малої батьківщини (крім тих, що вже офіційно визнані такими у шевченкознавстві).

Ключові слова: перший приїзд в Україну, альбом малюнків, Керелівка, ескізи, хата біля річки, дуб Шевченка.

Тарас Шевченко у перерві між навчанням у Санкт-Петербурзькій Академії художеств з травня 1843 року до лютого 1844 року перебував в Україні. У цей період він багато подорожував, познайомився та здружився з великою кількістю непересічних особистостей, таких як Григорій Тарновський, Пантелеймон Куліш, Михайло Максимович, Яків де Бальмен та ін. Тричі приїжджав до Керелівки навідати родичів та могили батьків.

У 1843 році не пізніше 15 червня поет виїхав з Києва до рідного села, а вже 25-26 червня прибув на хутір Убіжище, що на Полтавщині [6, 89], отож, у цьому проміжку (з урахуванням часу на дорогу) він перебував удома. В середині вересня, повертаючись з подорожі місцями козацької слави (Хортиця, Покровське, Чигирин, Суботів), поет вдруге провідує рідню. Документальним підтвердженням цього приїзду є запис від 20 вересня 1843 року в метричній книзі села Керелівка про хрещення Трохима, новонародженого сина брата Тараса Шевченка Йосипа Шевченка. Хрещеними батьками Трохима були записані Тарас та його менша сестра Ярина (Ірина) Бойко. На початку жовтня, нагостювавшись, разом з братом Йосипом поет вирушає до Березані на конях, узятих у Керелівці [6, 92]. Втретє побував у рідному селі в кінці січня – на початку лютого 1844 року, щоб зустрітися у справах з троюрідним братом Варфоломієм Шевченком та попрощатися з родиною, перш ніж від'їхати до Москви [5, 236].

Під час подорожі Україною Шевченко не розлучався зі своїм робочим альбомом для малювання. Загалом художник залишив нам у спадок чотири зшитки ескізів та малюнків, які і досі є об'єктами досліджень науковців. Перший зшиток датується 1841–1843 роками, і саме він для нас нині становить особливий інтерес, адже містить зображення, виконані Тарасом Григоровичем під час перебування у рідному селі. Уважніше переглянувши його, бачимо, що датування зображень дослідниками не завжди відповідає хронології подорожей. Можливо, Шевченко, як людина творча, не дуже дотримувався черговості сторінок? У альбомі є дев'ятнадцять ескізів з вказівкою, що вони створені в Україні 1843 року, вісім з них – зарисовки до офортів «Старости», «Судня Рада» та картини «Селянська родина». Відомо, що точне місце створення робіт не визначене, та чи може статися, що якась із них написана на малій батьківщині Кобзаря?

Це запитання і спонукало нас до ґрунтовного дослідження творчості художника періоду першого приїзду в Україну. Ми провели його на основі даних, наведених у факсимільному виданні альбому малюнків Тараса Шевченка 1841–1843 років з коментарями шевченкознавця Сергія Гальченка [4; 9] (далі – альбом).

Дослідник стверджує, що портрет Івана Андрійовича Шевченка і малюнок батьківської хати у Кирилівці створені у червні 1843 року саме під час перебування поета у рідному селі. Цікаво, що між портретом діда Івана (аркуш 8, зворот) і хатою батьків Тараса (аркуш 14, зворот), на аркушах №№ 9- 14 є ще дванадцять ескізів, а саме:

1. Біля столу (червень 1843 року, Київ) – аркуш 9.
2. Церкви Києво-Печерської лаври (червень 1843 року, Київ) – аркуш 9 (зворот).
3. Видубицький монастир (I пол. червня 1843 року, Київ) – між аркушами 9 і 10.
4. Постаць чоловіка з ковшем (I пол. червня 1843 року, Київ) – між аркушами 9 і 10 (зворот).
5. Дерево. Постаць селянина (літо 1843 року, Україна) – аркуш 10.
6. Київ з-за Дніпра (червень 1843 року, Київ) – аркуш 10 (зворот).
7. Хата біля річки (літо 1843 року, Україна) – аркуш 11 (зворот).
8. Старости. Зарисовка до офорта (1843 рік, Україна) – аркуш 12.
9. Старости. Зарисовка до офорта (1843 рік, Україна) – аркуш 12 (зворот).

10. Старости. Зарисовка до офорта (1843 рік, Україна) – аркуш 13.

11. Хата та її план. Селянин з люлькою. Селянка (літо 1843 року, Україна) – аркуш 13 (зворот).

12. Судня Рада. Зарисовка до офорта (травень-червень 1843 року, Україна) – аркуш 14.

Проаналізуємо вищезазначений список. Перші шість позицій – ескізи, зроблені у Києві, окрім ескізу під номером п'ять, до якого повернемося згодом. Це наводить на думку, що ескізний портрет діда Івана міг бути намальований пізніше, на вільному місці поруч з іншими шкiцями.

*Громадський ставок у
селі Шевченкове.
2023 рік. Фото
Т. Молоково*

Ескіз під номером сім, згідно з коментарями С. Гальченка, має назву «Хата біля річки» [4, 19]. Мистецтвознавець Леонід Владич у своїй книзі «Живописна Україна» Тараса Шевченка» висловив думку, що це зарисовка до офорта «У Києві», при цьому вказав, що малюнок «зображує селянську хату над Дніпром» [3, 40]. Вважаємо це твердження спірним, адже п'ятьма сторінками раніше (аркуш між 3 і 4, який ще до нумерування був вирваний з альбому) художник уже зобразив пейзаж, який, без сумніву, став прообразом офорта. Зауважимо, що вперше ескіз, про який ми ведемо мову, був уведений до наукового обігу 1886 року дослідником Василем Горленком під назвою «Пейзаж з хатою та деревами» [4, 19], назва «Ріка з човном і хата» з'явилася 1914 року у книзі О. Новицького «Тарас Шевченко як маляр» [8, 50], а згодом трансформувалася у назву «Хата біля річки». Лише невелика кількість робіт художника була підписана ним самим, тож дослідники називали твори на свій розсуд,

через що часто одна і та ж робота могла мати кілька назв. Немає ніяких підстав вважати водою на ескізі саме річкою, а тому з великою вірогідністю зарисовка могла бути створена у Керелівці, адже і зараз у Шевченковому є схожі види. Наприклад, берег із вербами на крутосхилі біля Громадського ставка, який знаходиться зовсім недалеко від колишньої садиби Шевченків. Мабуть, малий Тарасик частенько бігав сюди купатися.

*Тарас Шевченко.
Хата біля річки.
1843 рік. Україна*

Альбом містить ескізи до майбутніх офортів, що готувалися для видання «Живописна Україна», ідея створення якого народилася у Тараса саме під час подорожі Україною. У листі від 25 вересня 1844 року до С. М. Муханова Шевченко пише: «Під час мого перебування в Малоросії я намалював багато етюдів з натури. І тепер почав видавати під назвою «Живописна Україна» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [10, 29]. «Жанрові картини «Живописної України» не лише спостережені в житті, а, як і пейзажі, буквально «списані» з натури. З натури намальовано і кожна постать, причому за натурщиків правили Шевченкові герої його творів – кріпаки», – стверджує дослідник Л. Владич [3, 30].

У Керелівці Шевченко живе у брата Микити (у батьківській хаті), з головою занурюється у щоденний селянський побут, тісно спілкується з родичами та друзями дитинства, можливо, навіть стає учасником обрядових дійств. Де ще, як не у рідному селі, міг надихнутися на ство-

рення серії зарисовок із сільського життя? Більшість друзів, у яких гостював Тарас у свій перший приїзд в Україну, були поміщиками або навіть дворянами, тож і оточення, і розваги там були зовсім іншими. Офорти «Старости», «Судня рада», олійні картини «Селянська родина», «На пасіці», олівцевий малюнок «Вдовина хата» – усі вони відтворюють селянський побут. До речі, дослідник життя Шевченка Петро Жур висловлює думку, що «Вдовина хата» намальована саме у Керелівці [6, 9].

Ескіз під номером п'ять – «Дерево. По-стать селянина» привертає особливу увагу. Центральне місце на сторінці займає зображення нижньої частини дерева. Видно лише стовбур і те, що далі він розгалужується на три великі гілки. Поруч лежить шмат зламаного кореня або частини дерева.

Мистецтвознавець Олександр Новицький розглядав ескіз як зарисовку до сепії «Андруші», зробленої 1845 року [11, 511]. Дозволимо собі піддати сумніву це твердження, адже не лише часові періоди двох зображень не збігаються, а й самі дерева кардинально різняться.

Маємо своє припущення щодо цього. У фондах заповідника зберігається малюнок дерева з підписом «Тарасове дупло», вміщений в альбомі Якова Шевченка – нащадка поета по лінії брата Микити.

Тарасів правнук прожив лише вісімнадцять років, загинувши під час Першої світової війни 1916 року [7, 119; 12], проте роботи, які він устиг залишити, свідчать про надзвичайний художній талант юнака. На вищезгаданому малюнку зображено фрагмент дерева з широким стовбу-

*Тарас Шевченко Дерево.
1843 рік. Україна*

*Яків Шевченко. Тарасове дупло.
Поч. ХХ століття*

Будищанський дуб-3. 2005 рік. Фото А. Звіряки

ром, що розходитьсь на дві могутні гілки. Чомусь угорі дерево заокруглене і не продовжується (хоча це було б логічно), та можливо, так автор хотів акцентувати увагу на нижній частині дерева та дуплі, яке видно частково.

Що ж означає підпис «Тарасове дупло»? У життєписі Тараса Шевченка є історія, пов'язана із дуплом старезного дуба, в якому малий козачок ховав свої малюнки від пана. Можливо, саме його зобразив Яків Шевченко? Спробуємо з'ясувати.

У селі Будище Звенигородського району Черкаської області розташована літня дача Павла Васильовича Енгельгардта (пам'ятник історії та культури XIX століття), яка нині є екскурсійним об'єктом Національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка». Пам'ятний знак, встановлений 1964 року біля садиби, свідчить наступне: «Тут у 1828–1829 роках Тарас Григорович Шевченко був козачком у пана Енгельгардта». Основний маєток поміщика знаходився у Вільшані, проте влітку він жив на літній дачі у Будищі, адже вона знаходилася серед ма-

льовничого парку з рідкісними деревами, фонтанами та скульптурними композиціями, з каскадом ставків неподалік (про це маємо уявлення з малюнків онуки будищенського лісничого, яка у 1900-х роках гралася на садибі Енгельгардтів з дітьми останньої його власниці і навіть була вхожа в дім) [2, 28].

На території маєтку росте три могутні дуби. Два з них розташовані неподалік від будинку, третій – аж біля лісу, з протилежного боку одного зі ставків, на схилі біля греблі. Свого часу дубам, щоб їх розрізнити, присвоїли такі назви: Будищанський дуб Шевченка-1, 2 та 3. За останні двадцять років їх обстежували спеціалісти не менше п'яти разів. Крім іншого, було встановлено вік дерев: першому і третьому більше тисячі років, другому – не менш ніж вісімсот. Влітку 2021 року потужний буревій, на жаль, призвів до незворотних пошкоджень тисячолітніх дерев: у першого дуба відламалася величезна скелетна гілка, у третього – стовбур.

За легендою, саме у дуплі першого дуба, найближчого до будинку поміщика, малий Тарас ховав свої малюнки, які потайки від пана малював у вільний час. Можливо, ця легенда склалася через значні пошкодження стовбура, які вже багато років зацементовані, щоб запобігти подальшому руйнуванню реліктового дерева. Імовірно, до проведення захисних заходів там і було дупло відповідного розміру.

Проте хочемо піддати сумніву правильність цієї версії. Адже дуб так близько знаходиться від панського будинку, що його можна навіть побачити з вікна. Якщо хлопчик хотів сховатися, щоб помалювати, то повинен був знайти більш тихе та затишне місце, тож логічно припустити, що саме до дуба у лісі міг бігати Тарасик для своїх занять. Більше того – велетенське дупло на рівні людського зросту там є і зараз, таке, що туди можна повністю зайти доросла людина. Хоча, звісно, двісті років тому воно було меншим.

Досліджуючи робочий малярський альбом Тараса Шевченка 1841–1843 років, ми звернули увагу на схожість дерев на малюнках Тараса та Якова Шевченків. Підпис Якова наштовхнув на думку порівняти зарисовки із дубами, що ростуть в маєтку Енгельгардтів у Будищі. Зіставивши три зображення (два малюнки і фото тисячолітнього дуба №3), виявили, що ескіз Тараса Шевченка має доволі схожі елементи зі зображенням на фотографії, зробленій восени 2005 року – щось ніби виямок на стовбурі. Цей збіг дає нам право стверджувати, що з великою

вірогідністю саме цей дуб у селі Будище змалював Тарас, прогулюючись місцями свого дитинства та згадуючи минуле. Мистецтвознавець Дмитро Антонович у своїй праці «Шевченко-маляр» стверджував: «...Точне датування й усталення сюжету того, що нарисоване, має величезне значення для біографії Шевченка, бо за тих років, що він багато їздив по Україні, точно датовані рисунки допомагають установити, де й коли Шевченко був і яким шляхом робив свої подорожі» [1, 107]. Тож малюнок «Дерево» може стати доказом відвідання Кобзарем у червні 1843 року села Будище та маєтку П. В. Енгельгардта.

Історія створення художніх робіт Тараса Шевченка настільки об'ємна і багатогранна, що не може бути вивчена досконало (хоча б через віддаленість у часі), проте вона відкрита для досліджень та виявлення нових подробиць навіть сьогодні.

Джерела та література:

1. Антонович Д. Шевченко – маляр. Київ : Україна, 2004. 272 с. : іл.
2. Відоменко О. Семенюк Є. Тарас Шевченко і родина Енгельгардтів. Хмельницький : Миська друкарня, 2002. 172 с.
3. Владич Л. «Живописна Україна» Тараса Шевченка. Київ : Мистецтво, 1963. 128 с. : іл.
4. Гальченко С. Альбом малюнків Тараса Шевченка. 1841–1843 рр. Наукове дослідження, коментарі. Київ : Веселка, 2013. 32 с.
5. Жур П. Літо перше. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. Київ : Дніпро, 1979. 278 с.
6. Жур П. Труди і дні Кобзаря. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. Київ : Дніпро, 2003. 520 с.
7. Лисенко М. Коріння Шевченкового роду. Генеалогія і спогади. Київ, 2012. 320 с.: іл.
8. Новицький О. Тарас Шевченко як маляр. Львів-Москва, 1914. 348 с.
9. Шевченко Т. Г. Альбом малюнків. 1841–1843 рр. : факсимільне відтворення. Київ : Веселка, 2013. 62 с.
10. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ :Наук. думка, 2001. Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 2003. 632 с.

11. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2013. Т. 8 : Мистецька спадщина. Живопис і графіка 1843– 1847. 584 с. : портр.

12. Яхімович А. Рано згаслий таланти (до 125-річчя з дня народження художника Якова Шевченка). *Наукові записки Шевченківського національного заповідника* : зб. наук. праць / гол. ред. Валентина Коваленко, відповід. секретар Світлана Брижицька. Канів : ТОВ Поліграфічний дім «ЮНА», 2023. С. 105–110.

Tamara Molokova

INSPIRED BY HIS NATIVE LAND: A STUDY OF THE DRAWINGS IN TARAS SHEVCHENKO'S 1841–1843 ALBUM

This study attempts to analyze the history of Taras Shevchenko's artistic work, specifically his pencil drawings and sketches created during his stay in Ukraine, including in Kerelivka in June 1843. It has been identified that some of these sketches were made by the artist during his visit to his homeland (in addition to those already officially recognized as such in Shevchenko studies).

Key words: *first arrival in Ukraine, album of drawings, Kerelivka, sketches, house by the river, Shevchenko`s oak.*

СКОВОРОДИНСЬКІ ІДЕЇ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Висвітлено постать мандрованого українського філософа Григорія Сковороди, його педагогічні й світоглядні ідеї у творчості Тараса Шевченка. Вивчено дослідження науковців про роль і місце Сковороди та Шевченка у формуванні краєвих загальнолюдських принципів співжиття у суспільстві. Особлива увага приділена російськомовній повісті «Близнецы», в якій відтворено постать Сковороди-учителя та автобіографічні факти життя Тараса Шевченка. Зосереджена увага на світогляді двох геніальних діячів світової культури, впливі їхньої творчої спадщини на формування української ідентичності.

Ключові слова: Сковорода, Шевченко, філософ, спів, повість.

У 2024 році українці відзначають дві визначні дати, пов'язані з двома видатними українцями: 210-ту річницю з дня народження Тараса Шевченка і 175-ліття завершення експедиції на Арал та 230-ті роковини з дня пам'яті Григорія Сковороди і 250 років укладання ним «Байок Харківських». Сковорода жив у XVIII столітті, Шевченко – у XIX, але обох величних діячів світової культури особливо тісно поєднало століття XXI.

У час кровопролитного протистояння у боротьбі з людиноненависним сусідом для борців зі злом у формуванні духовного запозяття стали два народні генії: Сковорода та Шевченко – два могутніх крила, на яких тримається висока духовність української нації, її стремління до незалежності держави, невимовна жага до збереження національної ідентичності, прагнення любові, свободи та щастя для свого народу. Так вже сталося, що у рік святкування 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка (2014) північний сусід окупував Крим та частину Донбасу, а в рік відзначення 300-ї річниці від дня народження Григорія Сковороди (2022) розпочав повномасштабне вторгнення в Україну. У лютий ненависті 5 квітня 2022 року у Бородянці, що на Київщині вороги стріляли в пам'ятник Тараса Шевченка (в чоло і скроню), а 6 травня 2022 року

прямим ракетним ударом влучили в приміщення Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди в селі Сковородинівка, що на Харківщині. Проте серед зруйнованих та обгорілих стін майже неушкодженою залишилася біла скульптура Григорія Сковороди, як символ незнищенності України та її народу, як гарант збереження нашої культури, ідентичності, історії.

Леонід Ушкалов – найавторитетніший учений-сковородознавець чітко визначив місце Григорія Сковороди в українській та світовій культурі. «Навряд чи хто-небудь із діячів української культури, окрім хіба Тараса Шевченка, упродовж XIX–XX століть привертав до себе таку пильну увагу світу, як мандрований слобожанський поет і філософ Григорій Сковорода (1722–1794). Про життя та творчість Сковороди написано сотні історико-філософських, богословських, літературознавчих, лінгвістичних, педагогічних, музикознавчих та інших розвідок... Він став знаковою постаттю для цілого гона блискучих письменників та інтелектуалістів» [7, 12]. Серед них був і Тарас Шевченко. Леонід Ушкалов також є глибоким знавцем творчості й Тараса Григоровича Шевченка, тож впевнено заявляє: «Сковорода мав на Шевченка помітний вплив» [7, 416].

Про знайомство з творами Сковороди згадує і сам Шевченко. Перебуваючи на засланні в Орській кріпості, тяжко переживаючи розлуку з Україною, у 1847 році поет написав поезію «А. О. Козачковському», в якій розповідає про тяжке дитинство, але біль притупляв переписуванням віршів Сковороди:

... куплю
Паперу аркуш.
І зроблю
Маленьку книжечку.
Хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу
Та й списую
Сковороду...

Але Тарас-дитина не лише списував, а й «виспівував» записане:

...сам собі у бур'яні, Щоб не почув хто, не побачив, Виспівую та плачу... [3, 58].

Любов до співу та музики знову ж таки об'єднує Сковороду та Шевченка. Сковорода не лише написав тексти божественних пісень, але й частину їх поклав на музику. У педагогічній притчі «Благодарний Еродій» Сковорода зазначить: «Музыка великое Врачевство во Скорбех, Утѣха же в Печали и Забава в Щастіи» [6, 897]. Тож музика та спів були важливими для формування гармонійно розвиненої особистості.

Найпопулярнішою із пісень філософа, звичайно ж, була «Всякому городу нрав і права». Тож, напевне, її слухав майбутній поет у виконанні кобзарів і відтворив риторичну схему екзистенційного вибору на початку комедії «Сон»:

У всякого своя доля
І свій шлях широкий:
Той мурує, той руйнує,
Той неситим оком
За край світу зазирає – ... [2, 265].

У повісті «Наймичка» Шевченко теж згадує цю сквородинську псалму: герой повісті під час важких роздумів «...не проти був послухати, як отець Ніл грає на гусях і як батько дякон співає “Всякому городу нрав и права” (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [4, 155]. Л. Ушкалов, досліджуючи тему «Сковорода й Тарас Шевченко», й зазначає: «...навіть чи випадково христологічні ідеї Шевченкових “Неофітів” нагадують сквородинську “теологію хреста”» [7, 417].

Все ж слід зазначити, що Тарас Шевченко в повному обсязі творів Григорія Сковороди не знав, бо деякі з них були видрукувані у рік, коли зупинилося Тарасове серце. Але псалми із синього зошита, спів лірників та кобзарів, народні оповідки, спільні друзі створили у Шевченка образ українського мандрованого філософа, який він і відтворив у своїй літературній творчості.

У російськомовних повістях автор поряд із художнім сюжетом твору влітає сторінки своєї біографії, де неодноразово звертається до образу Григорія Сковороди. У повісті «Княгиня», згадуючи своє тяжке дитяче навчання у дяка Совгиря, який після звільнення зібрав «всю свою мізерю в одну торбу, закинувши її на плечі, взяв патерицю в одну руку, а зошит із синього паперу зі сквородинськими псалмами в другу» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [4, 155]. У цьому зошиті були вірші Григорія Сковороди, списки яких поширювалися в

Україні. Найпопулярнішими піснями в ті часи, та й пізніше, були «Всякому городу нрав и права», «Ой ты, птичко жолтобоко», «Ах поля, поля зелені», покладені на музику, можливо, самим Сковородою. Вони користувалися широкою популярністю серед лірників та кобзарів. Разом з тим, їх співали і в народі, де вони зазнавали змін і доповнювалися, набуваючи різного змісту. Зокрема, знаємо, що Іван Котляревський у п'єсі «Наталка Полтавка» використав саме народний варіант.

Леонід Новиченко зазначає: «... повісті Шевченка мають одну особливість, ... введення майже в кожний сюжет численних і високо-достоючих автобіографічних подробиць, віднесених до когось із персонажів, як в повісті «Близнець». Епізоди його життя ... біографи використовують як своєрідне документальне джерело. Можливо, це внутрішня потреба вже немолодого поета-засланця висповідатися, письмово зафіксувати збережені в скарбниці пам'яті найяскравіші моменти свого багатого на враження та зустрічі життя» [1, 124].

Саме у повісті «Близнець» доволі часто згадується ім'я філософа, як утілення добрих традицій старої України. Як зазначається в коментарях, Шевченко розпочав повість у 1855 році, коли поета особливо цікавили питання виховання, проблеми морального виродження представників заможного стану [5, 482]. Шевченко вперше звертається до педагогічних ідей Григорія Сковороди. Український філософ не тільки одна з дійових осіб твору. Його думки про необхідність для щастя людини: обрання праці за покликанням (за Сковородою – «сродна праця»), високої моральності, любові до рідного краю, гармонійного розвитку особистості – сповідають герої повісті Никифор Федорович та Саватій Сокири. Чесна праця, здоровий побут героїв, а також реальні прикмети їхнього життя – дозвілля на пасіці за читанням в оригіналі Горация, Гомера, «Псалмів Давидових», гра на скрипці – все це вводить читача у світ етичних ідей Сковороди. Як свідчать сучасники філософа, перебуваючи на гостині у заможних слобожанських поміщиків, Сковорода здебільшого проводив час на природі, яка надавала йому натхнення, часто відвідував пасіки.

Шевченко зумів дуже лаконічно і одночасно вповні доступно розповісти історію роду Сокири. По смерті Федора Сокири, його малолітнім сином Никифором, згодом головним героєм твору, опікувався Григорій Гречка, з яким Федір потоваришував, навчаючись в київській бурсі,

на Подільському базарі, та з Іваном Лавандою і філософом Григорієм Сковородою, для якого, «улюбленим але не головним заняттям була музика.» [1, 1360]. Шевченко теж любив музику та спів. Тож у повісті зазначається, що для формування духовно прекрасного характеру п'ятнадцятирічного героя опікун запросив Сковороду: «Отець Григорій знав, що [для] більшого облагородження серця людського необхідна музика. І тому просив листом друга свого філософа Сковороду показати своєму улюбленцю початкові основи музики. Філософ не зволікав з'явитися до Переяслава зі своїми нерозлучними друзями, з флейтою та собакою, і з успіхом почав викладати солодкозвучність. І з таким успіхом, що через рік і трішки вони вже вдвох з учнем [розспівували] різні канти та дуети» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [5, 20]. До цього опікун прищепив своєму вихованцю не лише любов до музики, а й до античної літератури, захопив до вивчення «крім слов'янської, ще трьох мов: єврейської, грецької та римської» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [5, 20], бо планував зробити з нього філософа. Цього не сталося. Але любов до знань, до прекрасного у душу юнакові таки було закладено. Звіряючи надруковані Гулаком-Артемоським в «Українському віснику» оди Горация, Никифора Федорович «отворил дубовый шкаф, вынул оттуда книгу в собачем переплете и, раскрыв ее, проговорил: «Ану, подивимось, вірно воно буде з оригіналом». І тут-то я тільки побачив перед собою латиніста, еллініста і гебрєнста, і повна шафа книг, що містить у собі словесність всього стародавнього світу» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [4, 25]. Коли читаєш про таке багатство книг, вчувається захопливий вигук Григорія Сковороди: «О книги, найкращі порадики! Найвірніші друзі!» [6, 1086].

Розкриваючи свої літературні зацікавлення, Шевченко висловлює своє ставлення до творів Г. С. Сковороди, зокрема до його мови. У спілкуванні з Никифором Федоровичем під час ночівлі на пасіці «торкнулися моєї слабкої струни, народних наших пісень» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [5, 26]. Сокира, як високоосвічена людина, дуже глибоко знав значення і красу чудових задумованих народних пісень. Знаючи творчість Григорія Сковороди, він «надзвичайно делікатно торкнувся пісень свого покійного вчителя музики Сковороди. Він сказав: - Це був Діоген наших днів, і якби не

писав він своїх вінегретних пісень, то було б краще. А то, бачи[те], знайшлися і наслідувачі. Хоч би й князь Шаховський чи Котляревський. У своїй оді на честь до [князя] К[уракіна] – сколок Сковороди. Тільки та різниця, що вчитель мій, як істинний філософ, нікому не лестив» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [5, 26]. Про вплив Г. Сковороди на творчість І. Котляревського розмова окрема, а збірка «Сад божественных пѣсней» стала знаковою для творчості і сучасних митців, а саме: самодіяльного композитора й кобзаря Петра Приступова, знаних виконавців Т. Силенка, Н. Матвієнко, Т. Компаніченка, сучасних молодих співаків пісень на слова Сковороди – набрала нового яскравого звучання. Та й сама назва «Сад божественних пісень» стала важливою для творців ювілейної марки братів Олександра та Сергія Харуків, згадується у творчості Л. Костенко, переосмислюються Н. Федораком, Т. Лютим.

Хочу зазначити, що у Григорія Сковороди і Тараса Шевченка були спільні друзі: Платон Лукашевич – син друга Сковороди Якіма Лукашевича, Олексій Капніст – син Василя Капніста.

Шевченко добре знав і переміщення Сковороди по Переяславщині: у Березані спілкується з Якимом Лукашевичем, спілкується з Іваном Левандою в Києві, з яким проводить імпровізовану дискусію про зв'язок душі з світилами небесними, потім іде в Сайки, звідти в Трахтемирів, знову у Переяслав для викладання музики, знову відвідував своїх друзів через Яготин до Полтави. Оповідаючи про мандри Сковороди Полтавщиною, Шевченко передає свої враження від перебування у цих місцях. У повісті «Близнець» оповідач докладно розповідає про експедицію на Косаралі і змальовує його природу.

Що ж стосується самої мови творів Сковороди, то «у Седнівській передмові до «Кобзаря» (1847) Шевченко, порівнюючи творчість українського філософа з поезією шотландця Роберта Бернса, підкреслює, нібито Сковорода не спромігся оприявнити неповторний дух українського народу, «як його Бог сотворив», бо «одцурався себе», тобто занедбав народну мову («А Борнц [Burns] усе-таки поет народний і великий. І наш Сковорода таким би був, якби його не збила з пливу латинь, а потім московщина») [7, 368]. Із цим твердження Т. Шевченка, мабуть, згодиться кожен пересічний читач сквородинських творів, і в першу чергу філософських трактатів. Сковорода – останній представник

українського духовного бароко, за старою традицією він писав добірною, вишуканою латиною, у твори вплітав цитування Біблії. Творчість філософа завершує стару українську літературу. Що ж до байок, то вони були написані мовою близькою до говірки, характерної для Слобожанщини. Але хочу зазначити, що, володіючи кількома іноземними мовами, у вільному спілкуванні Сковорода послуговувався українською мовою, дуже часто і в літературній творчості вживав українські слова. На сьогодні твори Сковороди перекладені сучасною українською мовою, тож вони стали доступними для всіх бажаючих ознайомитися з творчістю мислителя, яка є напроцуд актуальною в наш напружений час, час випробовування на міцність духу, як навчили цьому Григорій Варсава Сковорода і Тарас Григорович Шевченко.

Два Великих Українці – два могутніх крила, в одному з яких панує людиноцентризм, в іншому – Україноцентризм. Вони несуть Любов, Свободу, Щастя для всього сущого, тверду впевненість у Перемогу Добра над злом, Світла над темрявою, Життя над смертю.

Джерела та література:

1. Новиченко Л. Тарас Шевченко – поет, борець, людина. Київ : Дніпро, 1982. 175 с.
2. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів : у 12 томах. Т. 1 : Драматичні твори. Повісті / редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2003. 784 с.
3. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів : у 12 томах. Т. 2 : Драматичні твори. Повісті / редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2003. 784 с.
4. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів : у 12 томах. Т. 3 : Драматичні твори. Повісті / редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2003. 592 с.
4. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів : у 12 томах. Т. 4 : Повісті / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2003. – 600 с.
5. Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Леоніда Ушкалова. Харків-Едмонтон-Торонто : Майдан; Вид-во Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.
6. Ушкалов Л. Григорій Сковорода : семінарії. Харків: Майдан, 2004. 876 с.

Ganna Yarmish

SKOVORODA'S IDEAS IN ART BY TARAS SHEVCHENKO

The figure of the traveling Ukrainian philosopher Grygoryi Skovoroda, his pedagogical and ideological ideas in the works of Taras Shevchenko are revealed. The research of scientists on the role and place of Skovoroda and Shevchenko in the formation of the best universal principles of cohabitation in society is studied. Particular attention is paid to the Russian-language story «Twins», which reproduces the figure of Skovoroda the teacher and autobiographical facts of the life of Taras Shevchenko. Attention is focused on the worldview of two brilliant figures of world culture, the influence of their creative heritage on the formation of Ukrainian identity.

Key words: *Skovoroda, Shevchenko, philosopher, singing, stories.*

МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ВІДНОСИН ІМПЕРАТОРСЬКОЇ РОСІЇ ХІХ СТОЛІТТЯ У ХУДОЖНІЙ ТА ЕПІСТОЛЯРНІЙ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті на основі текстуального аналізу художніх та епістолярних творів Т. Г. Шевченка аналізуються питання відображення у творчості геніального поета систем соціального етикету імператорської Росії ХІХ століття. Акцентовано увагу на змальованих Т. Г. Шевченком моделях соціально-етичних відносин у різних соціумах і міжособистісних стосунках, розкривається майстерність митця у їхній реконструкції, увиразнюється його громадянська позиція в оцінках феноменів суспільного буття.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко, соціальний етикет, соціально-етичні відносини, соціум, гендерні відносини, асоціальність, звання, титул, чин, гоноратив, лексема.

У надзвичайно складних перипетіях історичного буття чільне місце належить системам соціального етикету, які на різних етапах розвитку людства усебічно віддзеркалюють і оформлюють суспільні відносини. Як невід'ємна складова історичного процесу вказані системи виражаються в дотриманні усталених норм, принципів та умовностей, історично вироблених та прийнятих у людському співтоваристві, кодексах поведінки у спільнотах, зовнішніх формах вияву етики й моралі, а також у званнях, чинах, титулах, нагородах. Вони є предметом вивчення спеціальних історичних дисциплін, що носять джерелознавчий характер, зокрема, основ соціального етикету, етикознавства, фалеристики, медальєрики тощо. Поряд з цим соціально-етичні відносини знаходять своє яскраве відображення і в літературній творчості, яка в цій царині має певні переваги перед історичним нарративом, що виражаються в образності, більшій читаності та, зрештою, максимальній стилізації й персоніфікації подій і конкретних людських доль.

Особливо в цьому плані виділяється творчість нашого літературно-го генія й національного пророка Т. Г. Шевченка. Митець, що пройшов

мало чи не всіма щаблями соціальної ієрархії тогочасної імперії, побувавши в статусах кріпацького сина, школяра-попихача, учня-малюка, козачка, дивом звільненого кріпака, слухача академії, вільного художника, дисидента, арештанта, солдата, зрештою, щонайяскравішого репрезентанта творчої еліти, народного поета, академіка-гравера (утім, на думку О. Забужко, поет залишився соціальним маргіналом, бо упродовж життя так і не вкоренився в жодному конкретному соціумі – ані в селянському, ані петербурзькому чи українському дворянсько-інтелегентському, ані, зрозуміло, у військовому) – він на генетичному й житейському рівні, як ніхто інший, розумівся на тонкощах і специфіках синхронних тому часу й попередніх соціально-етичних систем. З притаманним лише йому хистом тонкої спостережливості, глибокого аналізу і вражаюче багатію зображувально-художньої палітри, Кобзар майстерно відобразив у своїй творчості цей цивілізаційний феномен. Додамо до цього й те, що великий майстер слова володів ґрунтовними історичними знаннями, та проте навряд чи доречно ідентифікувати його як історика. Він виступає насамперед як митець з цілком оригінальним шляхом відтворення життя соціуму, маючи очевидні переваги перед істориками-дослідниками, що впливають з могутньої творчої сили самого поета.

Попри очевидну актуальність (особливо в рік 210-літнього Шевченкового ювілею) та значний ґносеологічно-евристичний потенціал визначеної нами проблеми, вона ще не стала предметом спеціального вивчення як у середовищі істориків, так і літературознавців. Лише деякі дослідники зверталися до її окремих сегментів, та й то винятково на дотичному чи фрагментарному рівні. Виходячи із зазначеного, метою цієї розвідки визначено на основі текстуального аналізу Шевченкової творчості, застосовуючи полідисциплінарні, структурні та персоналістичні підходи, виявити об'єкти й засоби відображення в літературній та епістолярній творчості Т. Г. Шевченка систем соціального етикету імператорської Росії XIX століття.

Насамперед твори поета рясніють картинами соціальних відносин кріпосницької Росії. Для нього, колишнього кріпака, це стало заледве не найголовнішим вектором творчості. Вражає, зокрема, масштабністю панорами Російської імперії поема «Сон». Облітаючи уві сні величезні простори імперії, поет бачить не щось примарне, а страшні реалії

жорстокого й несправедливого суспільного порядку: у селах – сваволлю поміщиків, підневільну працю кріпаків, опухлих від голоду дітей, у Сибіру – каторгу, де мучаться в «кайданах залиті» борці за волю, у Петербурзі – царський палац, як уособлення тиранії й беззаконня. Протестні мотиви проти соціального визиску посилюються у поезії «І виріс я на чужині»:

А скрізь на славній Україні
Людей у ярма запрягли
Пани лукаві... Гинуть! Гинуть!
У ярмах лицарські сини... [7, 120]

Не менш виразно ці мотиви звучать і в поезіях «Сон» («На панщині пшеницю жала»), поемі «Гайдамаки» та багатьох інших.

У цьому ганебному кріпацтві Шевченка обурювали не тільки і не стільки поміщики, скільки самі підневільні селяни: чому вони змирилися зі своєю долею й не протестують? Навколо безсоромний грабіж і насильство, «А люде... Хоч бачать люде, та мовчать» [18, 247]; «а ми дивились, та мовчали, та мовчки чухали чуби» [24, 221]; «Німі на панщину ідуть / І діточок своїх ведуть» [7, 120].

Як колишнього уярмленого митця, поета на особистісному рівні хвилювала драматична доля кріпака-інтелігента. Пам'ятні для самого Т. Шевченка події його життя (праця в майстерні Ширяєва, спілкування з К. Брюлловим, О. Венеціановим, В. Жуковським та ін.) відображено в повісті «Художник», у центрі якої – безіменний герой із щемно-драматичною життєвою й творчою долею [22]. Подібний мотив простежується і в повісті «Музикант», що написана у жанрі дорожніх нотаток [15].

О. Забужко у своїй монографії робить цілком слушний висновок про абсолютну перевагу морально-етичного виміру міту Т. Шевченка над усіма іншими [4]. У сенсі соціально-етичному цілком виразним у Шевченковій творчості є мотив морального звиродніння дворянства як головної опори царизму. Найповніше це виявилось в прозових творах, зокрема повістях «Княгиня», «Нещасний», «Близнюки», де великий майстер слова розкриває духовну спустошеність, невігластво поміщиків, розвінчує їхню сваволлю, що ставала причиною багатьох людських трагедій.

Примітивізм способу життя й духовну ницість представників дворянства чи не найяскравіше показує Т. Шевченко, описуючи життя переяславського поміщика Горкуші. Цей представник дворянства на-

магається «тримати марку», хизується своєю ефемерною соціальною вишдістю: «Подати мені сюртук, в якому я губернатора зустрічав, та штани подати жовті й червоний кашемировий жилет»; «Коляска в нас хороша, коні добрі, орловські... Я розпорядився ресори підперти підставками..., видно, хто їде!» [19, 331].

Т. Шевченко у своїх творах яскраво показує корпоративний характер, суперечливість і лицемірність у дотриманні етичних норм представниками дворянства. Тоді як у своєму, поміщицькому середовищі вони, як правило, педантично виконують усталені й освячені віками норми політесу (дворянського європейського етикету), то в стосунках зі своїми кріпаками перетворюються на звичайнісіньких хамів і грубіянів, позаяк людьми їх не вважають. Так, у повісті «Нещасний» говориться про те, що «ротмістр вважав себе великим птахом і для нього етикет, навіть у стосунках з дружиною був мало не першою заповіддю» [16, 219]. З іншого боку, уже згаданий пан Горкуша, що чванився своєю ґречністю серед поміщиків, застосовує такий стиль спілкування із лакеями: «Пішов геть, дурень!», «Пішла геть, дурна» і т. п. [19, 330].

З великою гіркотою у своїх щоденникових записах пише Т. Шевченко про гнітючу атмосферу етичних стосунків у миколаївській армії, яка в нього самого забрала десять років життя. Він розвінчує жахливі реалії солдатчини, які спрямовані на знищення людської екзистенції, перетворюючи вояка в безсловесний гвинтик, безправний додаток до системи, витвореної «фельдфебелем-царем»: «...Вислухати найдурнішу й найдовшу настанову про те, як має вести себе бравий солдат і за що він зобов'язаний любити Бога, царя і своїх найближчих начальників, починаючи з дядька й капрального ефрейтора... повинен поховати в самому собі всяке людське почуття, стати бездумним автоматом й слухати мовчки... моральні настанови від грабіжника й упиря. Обурливо! Огідно! Чи дочекаюсь я тих блаженних днів, коли з пам'яті моєї випасть це моральне безчинство? Не думаю» [23, 21–22].

У згаданій поемі «Сон» Шевченко саркастично зображує ієрархію відносин в урядовій еліті на чолі із «земним Богом» – царем, а також у середовищі вищого та провінційного чиновництва. Це знайшло свій майстерний вияв у сцені «великого мордобиття», котре метафорично відобразило відносини плазування, чинованування, бюрократичної залежності в самодержавній миколаївській Росії:

... Цар підходить
До найстаршого... та в пику
Його як затопить!
Облизався неборака,
Та меншого в пузо –
Аж загуло!
А той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той меншого
А менший малого,
А той дрібних... [20, 273].

Зі знанням предмету митець яскраво зображує відносини в сільському соціумі, показуючи, що селян гноблять не лише пани, а й підпанки в особі дрібних чиновників. Так, у повісті «Капітанша» він пише таке: «Я не знаю нічого ненормальнішого й огиднішого за сільського писаря, він перший грабіжник бідного мужика, ледар, п'яниця, вмістилище всіх паскудств і щонайперший розбещувач простосердечних мужичків; тому що він святе письмо читає» [8, 295].

З особливим піететом Шевченко ставиться до зображення етичних стосунків у такому малому, проте доленосно-важливому соціумі, яким є родина. Він був переконаний, що сім'я має будуватися на підмурках взаємної любові, поваги, сердечної близькості, єдності дій, рівної відповідальності. У своїх повістях «Близнята», «Прогулянка із задоволенням і не без моралі», «Наймичка» Кобзар з великою теплотою змальовує сім'ї Гирло, Прехтелів, Сокир, які вписуються в його етично-ціннісну шкалу.

Щонайбільше митця обурювали шлюби з розрахунку, які в ХІХ столітті стали типовим і досить поширеним явищем. Наприклад, у повісті «Княгиня» показана доля дівчини із заможною, але не родовитою сім'єю, яку проти її волі видали заміж за князя. Життя з нелюбом зрештою призвело до трагічного фіналу. Автор з сумним докором звертається до матерів: «Ой матері, матері! Ви забуваєте, як страждали при народженні дитини, коли так дешево продаєте цю дитину, що вам так дорого обійшлася» [9, 127].

Шевченко не мислить родини без дітей, бо вони, на переконання поета – то найбільше щастя. Так, характеризуючи загалом благополучне життя сім'ї Сокир (повість «Близнята»), він однак зазначає, що подружжю бракувало «найбільшого блаженства в житті – дітей» [5, 340].

У сучасній науці дедалі більший дослідницький інтерес викликають проблеми гендерних стосунків у суспільстві. Ці багато в чому основоположні відносини досить вагомо відобразилися і в творчості великого Кобзаря. Більш того, є всі підстави стверджувати про пріоритетність цього літературно-творчого вектору в Шевченковому доробку. На думку Ю. Гончар, у творчості поета саме консенсус фемінного (жіночого) і маскулінного (чоловічого) виступає як життєдайний конструкт національної ідеї [див. 2].

Загалом, на думку авторитетних літературознавців, у зображенні гендерних стосунків Т. Шевченко виокремлює такі мотиви:

1) мотив самотності. Наприклад, в 1860 році, після розриву з Ликерою Полусмаковою, поет так відгукнувся на хвилюючу для нього тему:

...Світ широкий,
Людей чимало на землі...
А доведеться самотнім
В холодній хаті кривобокій.
Або під тинном простягтись... [25, 364];

2) мотив відособлення:
Дівчаток москалі украли
А хлопців в москалі забрали.
А ми неначе розійшлись
Неначе брались – не єднались [6, 370];

3) мотив деструктивних стосунків, що справляють руйнівний вплив на героїв, на кшталт спокусництва, гвалтування. Наприклад, Микита в «Титарівні» зловживає дівочою довірою [21, 92], а в поемі «Княжна» вчиняється пряма наруга над героїнею:

Прийшов, і двері одмикає,
І лізе до дочки...
А потім крик, а потім гвалт
І плач почули із палат... [9, 32].

Поет показує й трагічні наслідки такої моделі асоціальності: Катерина кинулася в ополонку, Оксаночка збожеволіла, Лукія зробилася юродивою, а «причинна» пірнула до русалок.

4) Мотив єднання, як відзначалося вище, втілений Т. Шевченком в образі ідеальної сім'ї, і є репрезентацією прагнення одухотвореної гармонії фемінного й маскулінного начал («серцем ділитися»). Тут присут-

ній і мотив андрогінності як роз'єднаної цілісності чоловіко-жінки – половинної істоти, що шукає доповнення в людині іншої статі.

Окрему пильну увагу Шевченко приділяє жіночим постатям з особливим соціальним статусом: зрадченим, зведеним, покинутим у результаті несправедливості, розчахнутості світу, втім числі й фемінно-маскулінної. Мова йде насамперед про соціальний феномен покритництва, до якого поет звертається насамперед у поемі «Катерина» та ще у низці поетичних і прозових творів. Як стверджує Ю. Барабаш, покритництво постає в поета у трьох аспектах: соціальному – як одне з потворних породжень кріпацтва (аморальність, свавілля поміщиків); екзистенційному (як свідчення недосконалості світобудови й людської природи); і психоаналітичному, бо покритництво – це крайня форма «антилюбові-перверсії» [1, 202]. Близькою до вказаної соціально-етичної проблеми є й досить розлого відображена в Шевченковій творчості життєва трагедія незаконнонароджених дітей – байстрят.

У морально-етичній оцінці любовного «гріха» попри усталені в тогочасному суспільстві традиції громадського осуду таких жінок, у Т. Шевченка бачимо виразну тенденцію їхнього виправдання, і відтак поет займає послідовну фемінну позицію. Він намагається забезпечити їхню соціальну реабілітацію, зрештою, відновити тендерну рівновагу. Особливо випукло ці мотиви виписано у його поемі «Марія» [13, 311–328].

В окремих творах Т. Шевченка зустрічаємо віддзеркалення традицій сільського соціуму щодо флористичного способу пошанування пам'яті. Так, у поезії «Подражаніє Едуарду Сові» читаємо:

Посаджу коло хатини
На спомин дружині
І яблуньку, і грушеньку
На спомин єдиній [17, 329].

Поряд із зображенням етичних стосунків у різних соціумах, Т. Шевченко подає у своїх творах й розмаїту палітру назв звань, чинів, титулів тощо. Серед них, зокрема, такі: військові – бригадир, полковник, майор, капітан, штаб-лікар, унтер-офіцер («Капітанша»), ротмістр («Мандрівка з приємністю і не без моралі»), портупей-майор («Близнята»), штабс-капітан, ротний, поручик, підпоручик, прапорщик («Нещасний»), корнет («Наймичка»), а також фельдфебель, ефрейтор («Юродивий»);

1) поліцейські – обер-поліцеймейстер, квартальний («Нещасний»);

2) цивільні – аудитор («Нещасний»), городничий («Близнята»);
3) духовні – соборний протоієрей («Близнята»), протоієрей («Нещасний»);

4) титули – князь, граф тощо.

У контексті зазначеного заслуговують на увагу сповнені їдкою сарказму такі поетові рядки:

Во дні фельдфебеля – царя
Капрал Гаврилович Безрукий
Та унтер п'яний Долгорукий
Украйну правили... [24, 223].

Кобзар добре розумівся на соціально-службовій ієрархії, визначеної «Табелем про ранги».

Відразу виникає запитання: про який такий «хрестик» іде мова? Вочевидь, поет мав на увазі Георгіївський хрест – єдину орденську нагороду, якою від 1807 року відзначали бойову доблесть нижчих чинів (офіційна назва – Знак відзнаки Воєнного ордена).

У Шевченковому наративі застосовується й вражаючий розмаї фразеологізмів ввічливості та етикетних дружніх і шанобливих означень. Перерахуємо бодай частину гоноративів-звертань, що зустрічаються в літературній творчості та епістолярії Кобзаря:

1) дружнього характеру – добродію, пане, пані, панночко, паничу, батьку, батечку, брате, братику, отамане-брате, брате-друже, друже, благородний друже, добрий друже, єдиний друже, друже мій великий, милий друже, голубе сизий, небоже, небого, небораче, серденько моє, доню моя, любий земляче, щирій земляче і т. п.;

2) офіційні – Ваше високопревосходительство (лист до В. О. Перовського), ваше превосходительство (до П. І. Гессе), Ваше високоблагородіє (до А. П. Маєвського, А. Г. Родзянка), Ваша ясновельможність (до О. С. Уварова, Ф. С. Толстого, М. А. Долгорукова), Ваше благородіє, ласкавий пане, високоблагородний, вельмишановний, глибокоповажний тощо [12, 29, 32, 92, 176].

Переконливою ілюстрацією бездоганного знання Т. Шевченком звертально-етичних норм ХІХ століття є, наприклад, такий монолог героя, наведений у повісті «Близнята»: «Його благородіє наказали вам, щоб ваше благородіє приділили їм сороківку або з речей що-небудь... Його благородіє штабс-капітан Зосим Никифорович» [5, 391].

У цьому випадку мова йде про репрезентантів обер-офіцерських чинів (від XIV до X класу за «Табелем про ранги»: прапорщиків, підпоручиків, поручиків, штабс-капітанів), до яких було прийнято звертатися за формою «ваше благородіє».

У епістолярних стосунках із офіційними особами Т. Шевченко послуговується усталеними в тогочасному суспільстві підсумково-ввічливими формами на кшталт: «З високою повагою і повною вдячністю маю честь бути Вашої ясновельможності найпокірливіший слуга Т. Шевченко» (до графа О. С. Уварова) [11, 176] або «З глибокою повагою й відданістю маю честь бути Вашої ясновельможності найпокірливішим слугою Т. Шевченко» (до генерал-губернатора князя М. А. Долгорукова) [10, 32].

Н. Журавльова підкреслює, що в листах Кобзаря вживаються етико-ввічливі формули та фразеологізми, пов'язані з лексемою Бог. Поет часто послуговується традиційними висловами «Христос воскрес», «Воистину воскрес», у етикетних ситуаціях прохання чи вибачення вживає зворот «ради Бога», «в ім'я Бога», «Бога для», у звертаннях застосовує словосполучення «Богу милій» [3, 100–107].

Як впливає з поданого вище емпіричного й аналітичного матеріалу, у Шевченковому нарагиві досить яскраво й багатогранно відобразилася розмаїта палітра соціально-етичних стосунків у різних соціумах імператорської Росії XIX століття. Звертає на себе увагу глибинна компетентність Кобзаря, його спостережливність, унікальний художній талант у характеристиці тогочасних систем соціального етикету. Усе це дає вагомий підстави утверджувати думку про неперехідне джерелознавче значення творчості Т. Шевченка як підґрунтя дослідницьких зусиль науковців у реконструкції соціальних феноменів позаминулого століття. Через обмежений формат цієї розвідки автори торкнулися лише окремих сегментів тематичної ніші, яка вбачається досить перспективною для подальшої наукової розробки і вченими-істориками, і літературознавцями.

Джерела та література:

1. Барабаш Ю. Любов. *Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка*. Київ, 2008. С. 185–212.
2. Гончар Ю. Сердечний рай. Гендерні аспекти художнього світу Тараса Шевченка. Черкаси, 2010. 188 с.

3. Журавльова Н. «Нехай вам Бог помагає на все добре...» (епістолярій Т. Г. Шевченка як відображення національних рис української ввічливості). *Тарас Шевченко і народна культура: зб наук праць Міжнар (35-ї) наук Шевченківської конф.* : у 2 кн. Черкаси, 2004. Кн. 2. С. 100–107.

4. Забужко О. Шевченків міф України Спроба філософського аналізу. 2-ге вид. Київ : Факт, 2001. 160 с.

5. Шевченко Т. Близнята. *Повісті*. Київ, 1964. С. 321–437.

6. Шевченко Т. Зійшлись, поборались, поєднались. *Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів* : у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 370.

7. Шевченко Т. І виріс я на чужині. *Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів* : у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 119–120.

8. Шевченко Т. Капітанша. *Повісті*. Київ, 1964. С. 263–319.

9. Шевченко Т. Княгиня. *Повісті*. Київ, 1964. С. 109–137.

10. Шевченко Т. Лист до М. А. Долгорукова. *Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах»)* / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ. : Наук. думка, 2001. Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 2003. С. 32

11. Шевченко Т. Лист до графа О С Уварова. *Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах»)* / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ. : Наук. думка, 2001. Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 2003. С. 176.

12. Шевченко Т. Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. *Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах»)* / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ. : Наук. думка, 2001. Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 2003. С. 29–176.

13. Шевченко Т. Марія. *Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів* : у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 311–328.

14. Шевченко Т. Москалева криниця. *Шевченко Т. Г. Повне зібрання*

творів : у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 62–69.

15. Шевченко Т. Музикант . *Повісті*. Київ, 1964. С. 139–205.

16. Шевченко Т. Нещасний . *Повісті*. Київ, 1964. С. 207–261.

17. Шевченко Т. Подражаніє Едуарду Сові. *Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 329.*

18. Шевченко Т. Подражаніє Іезекіілю. *Усі твори в одному томі*. Київ, Ірпінь, 2007. С. 247–248.

19. Шевченко Т. Про пана Горкушу (запис П Куліша). *Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 4: Повісті, 2003. С. 331–332.*

20. Шевченко Т. Сон. Шевченко Т. Г. *Повне зібрання творів : у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 273.*

21. Шевченко Т. Титарівна. *Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 88–93.*

22. Шевченко Т. Художник. *Повісті*. Київ, 1964. С. 439—534.

23. Шевченко Т. Щоденник. *Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах»)* / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. С. 11– 187.

24. Шевченко Т. Юродивий. *Усі твори в одному томі*. Київ, Ірпінь, 2007. С. 221–222.

25. Шевченко Т. Якби з ким сісти хліба з'їсти. *Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 2: Поезія 1847–1861. С. 364.*

Hryhoriy Golysh, Larysa Lysytsia

MODELS OF SOCIAL AND ETHICAL RELATIONS OF IMPERIAL RUSSIA OF THE 19th CENTURY IN THE ARTISTIC AND EPISTOLARY WORK OF TARAS SHEVCHENKO

The article, based on the textual analysis of the artistic and epistolary works of T. G. Shevchenko, analyzes the issues of reflection in the work of

the brilliant poet of the systems of social etiquette of imperial Russia of the 19th century. Attention is focused on the models of socio-ethical relations in various societies and interpersonal relations depicted by T. Shevchenko, the artist's mastery in their reconstruction is revealed, and his civic position in evaluating the phenomena of social life is expressed.

Key words: *Taras Shevchenko, social etiquette, socio-ethical relations, society, gender relations, antisociality, rank, title, rank, honorarium, lexeme.*

ШЕВЧЕНКО І ТРИПІЛЛЯ

Вивчено зв'язок Тараса Шевченка з містечком Трипілля, що на Київщині. Розкрито вплив постаті поета на життя трипільців і подальшу історію поселення. Досліджено матеріали, які не були відомі раніше широкому загалу. Використано музейні матеріали, а також дослідження Ю. Домотенка і О. Кониського.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Трипілля, «Нова рада», мітинг, свято.

У 2024 році світ відзначив 210-річний ювілей видатного сина українського народу Тараса Шевченка.

Хто ж він такий, що нашою рідною материнською мовою промовив на всю Україну, свої думи пророчі, що нею розважав пекучу тугу свого чистого серця і влив у наші душі вогонь священний? Тарас Шевченко – це душа українського народу, наша мудрість, наша сила, наш духовний батько, наш Кобзар. Він став для України заповітною думою, її безсмертною піснею. Йому не довелося дожити до того радісного дня, коли багатомільйонний український народ став жити у вільній незалежній Українській державі. Шевченко один у нас був такий, та й чи діждемося іншого? Він багато зробив і для розвитку української мови, і для формування національної самосвідомості українського народу.

23 травня 1845 року Тарас Шевченко, подорожуючи Правобережжям України, відвідав стародавнє містечко Трипілля (нині село) на Київщині. Про відвідини Трипілля Шевченко пише у повісті «Прогулянка із задоволенням та не без моралі»: «З Богуслава через Росаву та Потік ми на другий день благополучно приїхали до Трипілля. А з Трипілля, понад Дніпром, дрімучим бором другого дня приїхали ми до Києва, теж благополучно. Можна було б і в три дні здійснити цей шлях, але ми, як добрі господарі, щадили худобу і, як люди небайдужі до принад природи, зупинялися *попасати* біля струмка або над широким плесом Дніпра, що ненароком вривався в дрімучий ліс. І поки Софія Самойлівна з Прохором клопотала біля кавника, я малював сосну чи березу, а коні задумливо траву щипали та хвостами помахували. Словом, ми

подорожували як слід мандрувати всім порядним людям. На останньому *попасі*, або привалі, я малював грепе сосон і, для масштабу, коня, що пасеться. Софія Самойлівна варила каву і якось ненароком заговорила з Прохором про панну Дороту і про старого Курнатовського. Я приготував вуха, а олівець тільки так, для блезіра, тримав у руці. І протягом півгодини дізнався всю огидну таємничу підноготну сивого сластолюбця і зворушливо жалюгідну історію бідної панни Дороти. Історію, на жаль, звичайну навіть у наш час» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [7, 318–319].

Від'їжджаючи з Трипілля, екіпаж біля Дівич-гори переправлявся через розливу повинню Стугну паромом, до того ж, платно. Про це пише дослідник Ю. Домотенко: «...“казенна” такса за перевіз на цій переправі була встановлена в 1843 році. Проїздили вони Злодіївку (Українку). Серед старих людей ще й досі зберігається переказ про те, що Шевченко по дорозі з Трипілля до Києва зупинявся на перепочинок і в Козині, розмовляв з його жителями. І цілком можливо. Сам Шевченко пише, що їхали вони тоді з тривалими зупинками: жаліючи скотину і будучи небайдужими до красот правобічного Придніпров'я» [3, 87].

Епізод перебування Шевченка в Трипіллі описано також у книзі Олександра Кониського «Тарас Шевченко-Грушевський. Хроніка його життя»: «Цілий май (1845 р.) подорожував Шевченко по Звенигородському та Канівському повітах через Шендерівку, Богуслав, Росаву, Потоки і Трипілля. Із Трипілля він із Прехтелями поїхав темним бором (Безрадицькою пущею) понад Дніпром до Києва, спиняючись на попасі біля Дніпра» [4, 702].

Скільки часу Шевченко перебував у Трипіллі, встановити навряд чи вдасться. Але швидше за все відвідини були не одноденними і цільовими. З розрахунку на тривалу подорож було облаштовано дорожній побут поета. Все це свідчить про те, що мандрівка заздалегідь планувалася.

Історичні джерела дають інформацію про містечко Трипілля у період відвідин його Шевченком. Старожитнє містечко Трипілля у той час «дихало» давниною, навколо нього містилося 169 курганів. Бурхливо розвивалися тоді сільські промисли. Соціально-економічної жвавості надавали Трипіллю ярмаркові торги, які виконували артеріальні функції розподілу товарів. У містечку щорічно відбувалося шість гу-

бернських ярмарків. Значну роль у розвитку торгівлі у Придніпров'ї на той час відігравала Трипільська пристань на Дніпрі, яка була постійно задіяна на прийом та відправку товаровантажів. Із Києвом Трипільля зв'язувалось за допомогою річкового пароплавання. Місцеві околиці оточували урочища, названі в описі місцевостей Київської губернії губернатором Іваном Фундуклеєм у 1845 році «чудовими». Український етнограф французького походження, медико-хірург Імператорської Московської медико-хірургічної академії, член Імператорського академічного медичного Віленського та Київського товариств, старший лікар Київських державних маєтностей, надвірний радник Домінік П'єр Де ля Фліз замалював вигляд містечка Трипільля через десять років після того, як його відвідав Тараса Шевченко.

Містечко Трипільля. Малюнок Де ля Фліза. 1854 рік

Вплив постаті Шевченка ми бачимо на прикладі діяльності трипільської організації товариства «Просвіта», яка існувала у 1905–1917 роках. Вона взяла на себе культурно-просвітницьку роботу в усій волості: всюди організовувалися гуртки ліквідації неписьменності, хоріві та драматичні колективи, які боролися за обов'язкове навчання в школах українською мовою. Просвітні громади також кожного року, у травні, проводили дні Національного свята із вшанування пам'яті Тараса Шев-

ченка. Періодичні місцеві видання висвітлювали процес впливу поетичного слова Шевченка на національно-визвольний рух на Трипільщини у 1907–1917 роках.

Ось як про це пише газета «Нова рада»: «У цій боротьбі завжди був з ними Тарас Шевченко і його пророчі слова: «Не вмирає дума наша, не вмирає воля», «Борітеся – поборете, вам Бог помагає» [4, 3].

21 квітня 1917 року трипільський кореспондент у київській україномовній газеті «Нова рада» писав: «Трипілля (на Київщині). 4-го квітня відбувся численний маніфестаційний похід, а потім віче, людяності Трипілля, Халеп'я, Красного і інших сіл. По наміченому раніш порядку поход рушив вулицями містечка. До селян прилучилися місцеві євреї. На чолі походу несли жовто-блакитний прапор. Музика грала «Мерселезу» [4, 3].

Після походу на базарі відбулося віче. Промовляли приїзжі з Києва і місцеві люде. Після промов хор під орудою О. Строчкіна проспівав борцям за волю «Вічну пам'ять» та «Заповіт». Тисячні збори вислухали ці твори, стоячи на колінах. Величність моменту в багатьох викликала сльози. Рідне слово, прапори, художні українські вбори, що у нас ще збереглися у всій красі, і море людей творили надзвичайну картину. Віче винесло постанову, щоб з осені навчання в школах одбувалось по-українськи. Порядку додержували і керували походом солдати і офіцери – місцеві селяне» [4, 3].

Цей же кореспондент у газеті «Нова рада» від 9 травня 1917 року повідомляв: «Трипілля, Київського повіту. 30 квітня відбувся волосний сход, на якому між іншими справами О. Плохий пояснив про те, як жив і боровсь український народ, і закликав селян до єднання у просвіті громади» [4, 2].

Того ж дня ввечері зібрався гурток товариства «Просвіта». До складу комітету обрали депутатами Школьного, Строчкіна, Мотяку. Із цього газетного повідомлення дізнаємося, що рішенням селянського зібрання Трипільської волості було мобілізовано земляків до війська для оборони рідного краю від можливої агресії з боку Московщини, а інтелігенція навколишніх сіл згуртувала селян в осередки товариства «Просвіта».

27 травня 1917 року витачівський кореспондент повідомляв у газеті «Нова рада»: «с. Витачів. (Київ. пов.) 22 травня заходами місцевої «Про-

Шевченківське товариство «Просвіта». Трипільський драматичний гурток відзначає 100-ліття з дня народження Тараса Шевченка. Трипілля. Березень 1914 року

світи» було встановлено день Національного свята. Коло 12 год., після служби Божої, з прапорами та хором «Просвіти» рушила велика сила народу, що зібралася коло школи на гору Красуху. Дорогою хор співав «Ще не вмерла Україна», «Ревуть-стогнуть», «Заповіт». На горі, на Красусі, вже чекали маніфестантів ще ті люди, що поприходили з інших сіл на це свято. Коло високої щогли на якій маяв блакитно-жовтий прапор, місцевий священик одслужив панахиду по Шевченкові і по всіх тих, що полягли, борючись за волю України. Після панахиди лектор Громадської Управи розказав присутнім, ким був і є для нас, українців, Т. Г. Шевченко. Потім похід рушив у село. Маяли прапори, музики грали жалібний марш, – настрій був піднесений. Але вже мітинг відбувся на вигоні край села. Всі ті промови, з якими зверталися до присутніх, вислуховувались з великою увагою. Видно було, що не тільки розуміють слухачі про що говориться, а й переживають сказане. Мітинг затягнувся до вечора» [4, 2].

Дослідник Трипілья Микита Федорович Петриченко пише, що в березні 1914 року Трипілья урочисто відзначило 100-річчя з дня народження Тараса Шевченка. активну участь у проведенні цього свята взяв Трипільський драматичний гурток, який складався з молоді та місцевої інтелігенції – вчителів. Трипільські вчителі і вели заняття цього гуртка. Збереглася світлина, на якій члени драматичного гуртка відзначають 100-річчя Тараса Шевченка. Зліва тримає портрет Тараса Шевченка Д. І. Терпило (Зелений), командир дніпровської повстанської дивізії.

Роль постаті Великого Кобзаря у громадському житті сучасного Трипілья пов'язана з долею трипільця Івана Даниловича Оленича. У 1939 році, будучи прорабом, будував у Каневі пам'ятник Шевченку на його могилі. У 1977 році будував сходи на Тарасову гору (342 східці і фонтан «Лілея»).

20 серпня 1925 року Рада Народних Комісарів УСРР прийняла постанову «Про оголошення території могили Т. Г. Шевченка державним заповідником», беручи до уваги велике значення творчості і постаті Шевченка для української культури.

У 1930-х роках було побудовано на Чернечій горі меморіал: будівлю музею Т. Г. Шевченка (архітектори В. Кричевський і П. Костирко) і пам'ятник на могилі поета (скульптор М. Манізер, архітектор Є. Левінсон). До цього часу на могилі був пам'ятник 1923 року (скульптор К. Терещенко).

При впорядкуванні Шевченкової могили Іван Данилович став свідком події, яку тримав у таємниці аж до своєї смерті (помер у 1992 році).

Під час встановлення пам'ятника поету на його могилі із Москви приїхали КГБісти і привезли документацію про похорони Шевченка на Смоленському цвинтарі. Вночі, щоб ніхто не був посторонній біля могили Шевченка, при прожекторах, могилу розкопали, аби перевірити, чи лежав у домовині великий масивний золотий хрест. За документами, привезеними із Москви, такий хрест повинен був лежати в домовині. Але зверху на ній лежали зотлілі шкіряні залишки від палітурки «Кобзаря». Робили це таємно тому, щоб злодії не могли

*Іван Данилович Оленич.
Фото 1939 року*

поглумитись над прахом Шевченка із-за золотого хреста. Постало питання: відкривати труну, чи ні? Довго радились і все-таки вирішили її не відкривати.

З Івана Даниловича Оленича взяли розписку, що він нікому ніколи не розкаже про це довічно. Але він це розповів своїй дружині Катерині вже перед смертю. А вона розповіла онуці Д. І. Терпила (Зеленого) і попросила розповісти про це в музеї Т. Г. Шевченка в Каневі, оскільки Івана вже не було в живих. «Істинна правда, що труну Шевченка не відкривали», – сказала нам Глобенко Катерина Іллівна, онука Д. І. Терпила¹.

Щоб увіковічнити пам'ять про Кобзаря, а також визначну подію в історії села Трипільля – відвідини його поетом 23 травня 1845 року – 24 серпня 2008 року, на території Трипільської загальноосвітньої школи I-III ступенів було урочисто відкрито пам'ятник Тарасу Шевченку. Скульптор Володимир Рожко зобразив його таким, яким

Пам'ятник Тарасу Шевченку на території Трипільського ліцею

1. Історію розкопування могили Тараса Шевченка і відкриття домовини ґрунтовано висвітлила Зінаїда Тарахан-Берега у науково-документальному літописі Тарасової Гори «Святиня» (Київ : Родовід, 1998. С. 409–412). У фондах Шевченківського національного заповідника зберігається Акт від 4 квітня 1939 року, складений Державною комісією після огляду відкритого склепу могили Т. Г. Шевченка в зв'язку з підготовкою до будівництва пам'ятника поету і вириттям коловану під його фундамент. У акті не згадано жодним словом про відкриття Шевченкової домовини. З. Тарахан-Берега у вищезазначеній книзі наводить спогади Надії Ничипорівної Цвинтарної про відкриття склепу (посилання на архів Шевченківського національного заповідника, без зазначення Ф., Оп, Спр., Арк.), єдиної жінки серед членів комісії, яка спустилася у склеп, двома ключами відкрила домовину, де побачила Шевченка, який «...ніби тільки-но помер. Обличчя темне і ніби злегка притрушене пилом... лежить, мов живий, в костюмі, чорних туфлях. У руках його воскова свічка... У домовині лежав з ним лише його «Кобзар», у м'якій, коричневій палітурці, пов'язаний хустинкою...» (с. 412). Цвинтарна стверджує, що була в склепі з півгодини, а потім «поодинці почали спускатися туди інші члени комісії – і раптом на очах людей розсипався прах з поетового обличчя, певно, тому що до склепу порاپило свіже повітря. Тоді домовину відразу закрили. Доки не замурували склеп – ніхто із членів комісії не розходився...» (с. 412–413). (Уточнення упорядника).

він був під час свого приїзду до Трипілля – 30-річним. Це єдиний пам'ятник Шевченку, встановлений в Обухівському районі.

Краяни шанують і бережуть пам'ять про Великого Кобзаря. Він живе в серці трипільців, в їхніх помислах. Тарас Шевченко був, є і буде завжди духовним дороговказом для українців у питанні боротьби за свободу і незалежність.

Портрет Шевченка у рушниках у хаті, його «Кобзар» на столі – вияв справжнього народного розуміння, «що знать од Бога і голос той, і ті слова». Шевченкові поетичні рядки, вміщені на епітафії на могилі поета, запалюють у серцях відвідувачів іскру віри, надії, любові до рідної землі, свого народу:

Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть!

Джерела та література:

1. Домотенко Ю. К. Земля Обухівщини: нариси з історії Обухівського району на Київщині : Велика Вітчизняна війна. Т. 2. Київ : Задруга, 2009. 184 с.
2. Домотенко Ю. К. Преславне містечко Трипілля на Київщині: Іст. нариси. 2-ге вид., допов. Київ : Задруга, 2006. 128 с.
3. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушевський: Хроніка його життя. / упоряд., підгот., тексти, передм., приміт., покажч. В. Л. Смілянська. Київ : Дніпро, 1991. 702 с.
4. Київська україномовна газета «Нова рада» [4, 2с.3с.]
5. Петриченко М.Ф. За здобуття української державності. *Обухівський край*. 1993. №21. С. 3.
6. Фундуклей І. Замечательные места в Киевском уезде. Киев, 1846. 210 с.
7. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 4: Повісті, 2003. 600 с.
8. Шевченківський словник: у 2-х томах. Київ : Головна редакція УРЕ, 1977. Т. 2. 408 с.

Kateryna Burenko
SHEVCHENKO AND TRYPILLIA

The connection between Taras Shevchenko and the town of Trypillia in Kyiv region has been studied. The influence of the poet's personality on the life of the Trypillia people and the subsequent history of the settlement has been revealed. Materials that were previously unknown to the general public have been studied. Museum materials have been used, as well as the research of Yu. Domotenko and A. Konissky.

Key words: *Taras Shevchenko, Trypillia, Nova Rada, rally, holiday.*

АРАЛЬСЬКА СТОРІНКА В ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Висвітлено музейні предмети, дотичні до біографії Великого Кобзаря часів його заслання у солдати в Казахстан, що зберігаються у фондовому зібранні Звенигородського краєзнавчого музею.

Ключові слова: Тарас Шевченко, фонди, Аральська описова експедиція, акварель.

Період життя Тараса Григоровича Шевченка під час перебування у складі Аральської описової експедиції в 1848–1849 роках, яку організувало Військове міністерство для знімання й промірювання Аральського моря та вивчення його природних ресурсів і умов майбутнього судноплавства, незважаючи на статус солдата-засланця, був чи не найщасливішим, адже він отримав можливість малювати, що було заборонено імператором Миколою I особисто. Із численних акварелей періоду заслання особливо хочеться відзначити «Місячну ніч на Косаралі», яка була створена художником під час експедиції (1848. [Кінець вересня – н. п. 27 листопада або 1849. [Квітень – н. п. 6 травня. Косарал].

Шевченко Т. Г. Місячна ніч на Косаралі. 1848 або 1849. Папір, акварель

На акварелі зображено затоку біля острова Косарал зі шхунами «Костянтин» і «Михаїл» на воді. Затока ще не вкрита кригою. Шевченковзнавці допускають, що робота виконана з 26 вересня до 27 листопада 1848 року або з квітня до 6 травня 1849 року. Саме у цей період члени експедиції готували шхуни до плавання. О. Бутаков у записці до В. Обручова писав: «... В зиму 1848–1849 рр. лід простояв з 27 листопада до 2 квітня» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [2, 473–474].

На малюнку – неповторний нічний краєвид. Біля піщаної коси – шхуни, поставлені на зимівлю. На березі – перевернуті човни і якір. Песик виє на повний місяць, сяйво якого ніби позолотило рівну поверхню води. Місячна доріжка простяглася від обрію до берега.

У час зимівлі Аральської описової експедиції в 1848–1849 роках на Косаралі Шевченко написав багато поетичних творів. Вірш «І небо невмите, і заспані хвилі...» співзвучний краєвиду, що на акварелі «Місячна ніч на Косаралі»:

І небо невмите, і заспані хвилі;
І понад берегом геть-геть,
Неначе п'яний, очерет
Без вітру гнеться.
Боже милий! Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,
Понад оцим нікчемним морем
Нудити світом? Не говорить,
Мовчить і гнеться, мов жива,
В степу пожовкла трава;
Не хоче правдоньки сказати,
А більше ні в кого спитати.

Під час Аральської експедиції Шевченко потрапив у кумедні життєві ситуації. Про одну із них учений-літературознавець і культурно-громадський діяч, член Української Центральної ради Павло Зайцев написав у своїй статті «Життя Тараса Шевченка 1848–1849 рр. В Аральській експедиції»: «Солдатам не вільно було носити бороди, але Шевченко, мабуть як і інші учасники експедиції, під час плавання не міг голитися і запустив бороду. Залога Кос-Аральського форту складалася з уральських козаків-старовірів, і коли вони побачили Шевченка з довгою бородою,

то їм спало на думку, що він «мученик за віру», старообрядський священник. Це тим легше могло статися, що козаки, мабуть, чули від когось, що бородастий чоловік – засланець. Козацький офіцер – осаул, що командував залогою, закликавши Шевченка в очерети, впав перед ним на коліна із словами: «Благословіть, батюшка! Ми про все знаємо!» Поета це так насмішило, що він, не надумуючись, поблагословив побожного старовіра. Ввечорі осаул справив Шевченкові такий бенкет, якого йому, як казав, «і вві сні не ввижалося», особливо в пустельному Кос-Аралі. Але на тому не скінчилося, – анекдота мала своє продовження в Раїмі.

Незабаром офіцери, члени експедиції, повернулися до своїх військових частин. Виїхав до Оренбурга й Макшеев. Разом із ним поїхав до Раїму й Шевченко. Сам козацький полковник Марков узяв у Шевченка «благословення» і сунув йому в руку 25 карбованців. Грошей тих Шевченко, звичайно, не взяв, але такою «безприкладною безкорисливістю спонукав благочестиву душу старого висповідатися потай у табуні, в кибитці, та, якщо буде змога, запричаститися у такого безприкладного пастиря». Треба було зліквідувати цю містифікацію, і «щоб не набратися клопоту з цими сивими безприкладними дурнями», поет якомога швидше покинув форт. Придивившись пізніше до побуту й звичаїв уральських козаків-старовірів, набрався погорди до їхнього, як казав, «бузувірства» й «зашкарублості» [1].

Ліричним підсумком експедиційних вражень став вірш «Готово! Парус розпустили...»:

Готово! Парус розпустили,
Посунули по синій хвилі
Помеж кугою в С[ир]д[ар'ю]
Байдару та баркас чималий.
Прощай, убогий Косарале.
Нудьгу заклятую мою
Ти розважав-таки два літа.
Спасибі, друже; похвались,
Що люде і тебе знайшли
І знали, що з тебе зробити.
Прощай же, друже!
Ні хвали,
Ані ганьби я не сплітаю

Твоїй пустині; в іншій кр[аю],
Не знаю, може, й нагадаю
Нудьгу колишнюю колись!

У фондах Звенигородського краєзнавчого музею зберігаються підшивки примірників місцевої газети «Шевченків край». В одній із газет, а саме від 11 квітня 1972 року (№ 3), вміщено статтю «Форт його імені» відомого казахського дослідника Ербола Умірбаєва, в якій йдеться про участь Тараса Шевченка в Аральській експедиції. У статті також читаємо, що «...жителі Мангишлакського півострова першими спорудили пам'ятник Т. Г. Шевченкові до 20-х роковин з дня його смерті. На жаль, був зруйнований» [3, 3]. У 1925 році урядом Казахстану прийнято постанову про перетворення «Саду Шевченка» в Державний заповідник і створення на його території меморіального музею Т. Г. Шевченка. Трудящі Мангишлака встановили історичні місця і зібрали цінні матеріали для музею. Чимало зробив у цій справі, зокрема, місцевий житель Тажієв Стангул, який чверть століття працював садоводом у Шевченківському заповіднику і був першим директором музею. У цій же статті також зазначено, що «Встановлено всі історичні і пейзажі місця, з яких художник малював картини без назв, написано історію окремих картин і пояснення до них, виготовлено карту та пугівник місць перебування Т. Шевченка в Мангишлаку, встановлено меморіальні дошки» [3,].

*Шафа з місць заслання поета,
привезена засновницею музею
С. М. Терещенко (оф. 1625 ЗКМ)*

У фондах краєзнавчого музею також зберігаються своєрідні «німі свідки» перебування поета на заслани: шафа, привезена засновницею музею Софією Терещенко з місць заслання Тараса Шевченка, та порцелянова тарілка (оф. 294 ЗКМ) із портретом поета-солата під час заслання в Оренбурзькому прикордонному корпусі рядовим 5-го батальйону першої бригади 23-ї піхотної дивізії.

Порцелянова тарілка із портретом Тараса Шевченка під час заслання (оф. 294 ЗКМ)

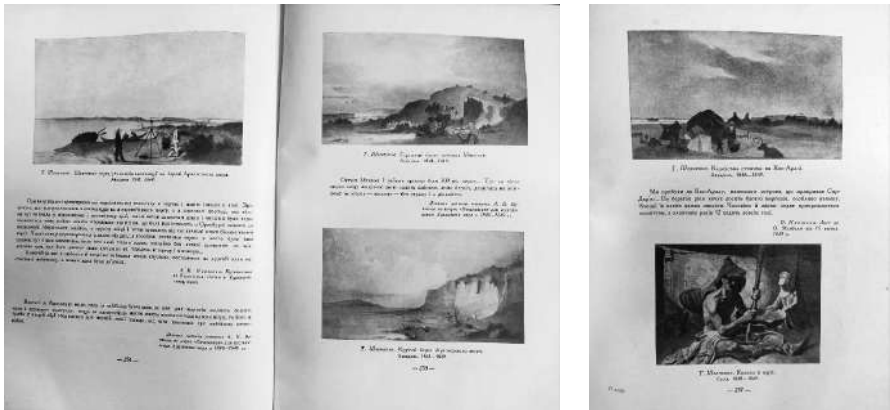
Заслужує на увагу ще один музейний предмет із фондів Звенигородського краєзнавчого музею. Це – книга «Тарас Шевченко. Життя і творчість у портретах та ілюстраціях, документах» (оф. 1557 ЗКМ), де розкрито період життя видатного нашого земляка, про який він написав: «Караюсь, мучуся... але не каюсь!».

У книзі представлено географічну карту експедиції з дослідження берегів Аральського моря, подано багато ілюстрацій – Шевченкових замальовок, малярських творів, поезій.

Колишній науковий співробітник Звенигородського краєзнавчого музею імені Т. Г. Шевченка, відомий краєзнавець, поет, журналіст Станіслав Станіславович Лячинський, який протягом свого життя невпинно працював задля розквіту культури та зробив вагомий внесок у розвиток української мови та літератури, присвятив Тарасу Шевченку такі поетичні рядки:

О, думи, думи!
Де вас маю діти?
Кому повідаю гірку мою печаль?
Летіть, летіть
в шалену хуртовину,
Що вкриє всіх –
і праведних, і грішних.
О, думи мої,
там, на Україні,
У ріднім краї навіть сніг тепліший!

*Життя і творчість у портретах, ілюстраціях, документах.
Київ : Радянська школа. 1964 р. С. 254–255, 257*

Отже, незважаючи на те, що у фондах Звенигородського краєзнавчого музею зберігається чисельно дуже мало музейних предметів часу перебування Тараса Шевченка в Аральській описовій експедиції, утім, вони цінні своєю по-перше, меморіальністю, а по-друге є суттєвим інформаційним доповненням до великої історії предметної і мистецької шевченкіани, пов'язаної з життям нашого земляка за межами нашої Батьківщини.

Джерела та література:

1. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка 1848 – 1849 рр. в Аральській експедиції. URL: <https://t-shevchenko.name/uk/Studies/Zajcev/1848-49/OnKosAral.html> (дата звернення 07.07.2024)
2. Тарас Шевченко. Повне зібрання творів у дванадцяти томах. Т. 9 : Мистецька спадщина. Живопис і графіка 1847–1850. Київ : Наук. думка, 2013. 541 с.
3. Умірбаєв Е. Форт його імені. *Шевченків край*. 1972. № 3 (25), 11 квітня. С. 3.

Dana Narizhna

ARAL PAGE IN THE LIFE AND WORK OF TARAS SHEVCHENKO

The museum items related to the biography of the Great Kobzar during his exile as a soldier in Kazakhstan, stored in the collection of the Zvenigorod Museum of Local History, are studied.

Key words: *Taras Shevchenko, funds, Aral descriptive expedition, watercolor.*

НАЩАДКИ ВЕЛИКОГО КОБЗАРЯ НА ЗНАМ'ЯНЩИНІ

Вивчено біографії нащадків Тараса Шевченка по лінії його рідної сестри Катерини Григорівни Шевченко (в заміжжі Красицької), доля яких пов'язана зі Знам'янищиною.

Ключові слова: Шевченко, нащадки, Красицькі, музей «Шеченківська світлиця».

Пряких нащадків у Тараса Григоровича Шевченка не було. Але нащадки по лінії його рідних біратів Йосипа і Микити та сестер Катерини і Ярини складають велику Шевченківську родину.

Значний слід в історії Чорноліського краю залишили нащадки Шевченка, які ведуть свій родовід від поетової старшої сестри Катерини Григорівни Красицької.

Дівчина зростала турботливою і люблячою, була справжньою нянею для малого Тараса. Разом з нею він ходив до Мотронинського монастиря «на прощу», щоб помолитися за рідних. Та час збігав швидко, і коли Тарасові було дев'ять років, Катерина вийшла заміж та переїхала жити у сусіднє із Кирилівкою село Зелена Діброва до свого чоловіка Антона Красицького. Молоді побралися 29 січня 1823 року. За двадцять сім років подружнього життя у них народилося дванадцятьоро дітей, із яких восьмеро померло. Тому лише четверо дітей подружжя Красицьких – Федора, Яким, Максим і Степан – мали нащадків. Нащадки Федори жили на Черкащині, а нащадки Якіма, Максима і Степана – на Знам'янищині [4].

Про життя Якіма та його нащадків відомо найменше. Він переїхав жити до залізничної станції Знам'янка. Мав четверо дітей: Семена, Параску, Горпину, Филімона. Донька Параска збудувала помешкання у Знам'янці та мала шестеро дітей. Онук Якіма Красицького, Дмитро Филімонович Красицький, присвятив своє життя науковій праці, дослідженням життєпису Т. Г. Шевченка та близьких йому людей. Йому належить багато досліджень про різні періоди життя Тараса Григоровича. Дмитро Красицький багато років працював проректором Дніпропетровського університету та директором літературного музею у Києві.

Син Федори Красицької, Максим Антонович, після звільнення з кріпацтва, шукаючи кращої долі, мандрував із родиною від економії до економії і оселився у північній частині Херсонщини (нині Кіровоградщина). Життя багатодітної сім'ї було нужденне; крім того, сам факт, що Максим Красицький – Шевченків племінник, ускладнював життя, завдавав часто-густо неабияких прикрощів. У селі Довгалівці, що поблизу станції Шарівка, Максим Антонович став до роботи у поміщиці Жабоклицької. Це було влітку. А взимку, довідавшись, що Максим Красицький – Шевченків родич, Жабоклицька вигнала Тарасового родича серед зими і з роботи, і з житла разом із шістьма дітьми. З Довгалівки Красицькі (Максимові було тоді вже за шістьдесят) перебралися в село Мошорине (теперішній Кропивницький район), де придбали стареньку хату і звікували там свій вік.

Донька Максима Красицького Катерина була одружена з Веремієм Милашевичем. У цьому шлюбі народилося троє дітей: два сини – Лука і Левко (загинули у лихоліттях ХХ-го століття) та донька Антоніна, яка прожила з матусею до кінця життя. Чоловік Антоніни загинув у сталінських катівнях, а син пішов добровольцем на фронт і загинув у Польщі 16 січня 1945 року.

Антоніна Єремівна Красицька народилася в Олександрівці. Дівчинка була записана до метричної книги, згідно з тодішнім законом, позашлюбною дитиною Катерини Максимівни Красицької, оскільки батьки Антоніни не було повінчани. Коли їй було лише півроку, сім'я перебралася до Мошориного на батьківщину батька, де дівчинка закінчила двокласну школу. У 1923 році вона вийшла заміж за білоруса Тихонова Якіма Парфентійовича, який працював у Мошорине головою сільської ради [2].

Єремій Милашкевич працював ковалем на місцевій цукроварні Терещенка. «Мій батько Єремій Дем'янович Милашкевич народився у селі Мошорине у 1873 році. Важким було його дитинство – рано залишився без батька і змушений був ходити по наймах. Мати його віддала до куркульки баби Ярмолихи, а та була дуже жадною і лихою. Їсти давала три черепки, а спати клала на соломі біля припічка. А коли виріс, ходив навчатися ковальській справі у м. Єлисаветград, підковув коней. Пізніше познайомився і одружився з моєю мамою, Катериною Максимівною Красицькою. Я ж народилася 21 січня 1907 року у селі Олександрівці».

Катерина і Антоніна Красицькі

дрівці, де тато працював ковалем на цукровому заводі» [7], – так писала про своїх батьків Антоніна Вереміївна.

У великій саморобній книзі Антоніна Єреміївна все життя записувала і збирала історію свого роду. Вона постійно туди вклеювала газетні вирізки зі статтями про Тараса Шевченка та власні спогади. У маленькій хаті, де вони жили у той час з матусею, облаштували куточок великого діда й прадіда [4].

У молоді роки Антоніна Вереміївна любила грати на бандурі та гітарі, часто виконувала пісні на слова Шевченка, озвучувала своєю грою німий сінематограф («німе кіно»), який у ті часи вже демонстрували у селі Мошорине. А ще грала в оркестрі місцевого сільського клубу. Потяг до співу, як і до живих квітів, у неї був з дитинства. Ще маленькою дівчиною вона виводила тонесеньким голосом у церковному кліросі та допомагала матусі впорядковувати квітник [13]. Любов до квітів вона пронесла через усе життя: їх подвір'я завжди було схоже на квітучий сад.

*Художник Єгоров
Борис Кузьмович
(м. Запоріжжя).
Портрети Катерини і
Антоніни Красицьких.
1961 рік*

20 березня 1961 року Катерина Красицька разом з донькою переїхала до міста Знам'янка і почала створювати кімнату-музей Тараса Шевченка. За короткий час, за допомогою директора Обласного краєзнавчого музею Олени Ноземцевої, у будинку була оформлена музейна кімната з цікавою експозицією, присвяченою Т. Г. Шевченку і

*У музейній кімнаті, присвяченій Тарасу Шевченку і його нащадкам.
м. Знам'янка. 1975 рік*

його нащадкам. Родинна кімната-музей, у якій побувало більше 22,5 тисячі гостей, діяла до 1976 року. Тут проводилися поетичні читання, фестивалі, виставки мистецтва, шкільні заходи і уроки. Господині грали гостям на бандурі, співали народних пісень, проводили екскурсії.

У 1976 році одноповерхові будиночки у центрі міста були знесені, а натомість, по вулиці

Жовтневій, зведено 5-поверхову будівлю. У 1989 році у центрі міста за адресою вул. Глібка, 28-В було відкрито громадський музей «Кобзарева світлиця», яким керував ще один нащадок Кобзаря по сестрі Катерині – В'ячеслав Шкода.

У Степана Красицького народилося п'ятеро дітей: Єгор, Мотря, Харитин, Фотій, Алампія. Наприкінці 90-х років XIX століття його старший син Єгор із Зеленої Діброви переселився у Знам'янку і працював на залізниці. По вул. Базарна, що у середмісті Знам'янки (тепер вул. Ю. Глібка), він спорудив будинок [4]. Разом із ним до Знам'янки приїхав брат Яким, донька якого Параска теж побудувала будинок на тій же вулиці. Її нащадки Козаченки, Вищепани живуть і нині у місті [6].

У Єгора Красицького народилося шестеро дітей. Серафима жила у батьківському будинку, Богдан і Тарас – у Дніпропетровську, Олександр – у Сибіру, Максим – у Харбіні, Володимир й Олімпіяда – у Знам'янці. Олімпіяда у 1908 році вийшла заміж за колишнього офіцера П. Ф. Шкоду, який у 1904–1905 роках захищав Порт-Артур. Пізніше П. Ф. Шкода працював на залізниці. У Знам'янці О. Красицька і П. Шкода побралися. У них народилося четверо синів – Євген, Костянтин, Юрій і Микола. Євген Петрович усе життя прожив у Знам'янці, працював у залізничному господарстві, створював народні театри з робітниками Знам'янки, сам грав на сцені. У Євгена Шкоди і його дружини Ганни Петленко було троє синів – В'ячеслав, Володимир і Євген [1].

В'ячеслав Євгенович Шкода

Саме Олімпіада Шкода була бабусею В'ячеслава Шкоди, колишнього хранителя фондів Знам'янського міського краєзнавчого музею, до складу якого входить і «Кобзарева світлиця».

В'ячеслав Євгенович – почесний громадянин міста Знам'янка, краєзнавець, шевченкознавець, продовжувач справи Красицьких. Після смерті Антоніни Вереміївни очолив музей «Кобзарева світлиця». Протягом багатьох років працював над складанням генеалогії Красицьких, поповненням фондів музею. Серед музейних предметів з його власного архіву – унікальні, а саме: оригінал фото Т. Г. Шевченка (1858 р., С-Петербург, фотограф Здобнов), досі ніде не опубліковані фото Василя Доманицького (першого редактора повного видання «Кобзаря»), оригінали фотопортретів Марії Заньковецької, Миколи Садовського, Панаса Саксаганського, Миколи Лисенка. Багато матеріалів зібрав В'ячеслав Шкода, які стосуються брата композитора Андрія Лисенка, котрий більше двадцяти років мешкав у Знам'янці, завідував залізничною лікарнею, поки у 1905 році поліцією був висланий за межі України. Його донька Наталя, кіноактриса, виїхала до Парижу, звідки у Знам'янку надходили від неї листи. Також В'ячеслав Шкода зібрав матеріали про відомого діяча українського кооперативного руху Миколу Левицького. Свого часу в хаті Єгора Степановича Красицького (прадіда В. Є. Шкоди) розміщувався фактично місцевий штаб «артільного батька». Донька В'ячеслава Євгеновича, Яніна Шкода, яка виїхала до Німеччини, частково передала архіви свого тата до міського музею [7].

Найвідомішим з роду Красицьких став художник Фотій Красицький, якому мистецький талант передався від його великого родича – Тараса Шевченка. Фотій народився у Зеленій Діброві і про себе згадував, що до 15 років був пастухом-батраком. На малюнки юнака звернув увагу композитор М. В. Лисенко, на кошти якого Фотій Степанович у 1888–1892 роках навчався у Київській школі малювання М. І. Мурашка. Пізніше, у 1894–1901 роках, Ф. Красицький закінчив Академію художеств у Санкт-Петербурзі (де вчився й Тарас Шевченко). Його вчителем був Ілля Рєпін.

Свою племінницю Олімпіаду Фотій Красицький змалював на картині «Подруги» разом із своєю майбутньою дружиною Ганною Крекотень. Полотно зберігається у Львівському державному музеї українського

мистецтва. Широко відомі портрети його роботи видатних особистостей: Тараса Шевченка, Лесі Українки, Олени Пчілки, Л. Смілянського, а також картина «Гість із Запоріжжя».

Фотій Красицький задумав намалювати кольоровий портрет Тараса Шевченка й розповсюдити його друкарським способом тиражем 15 тисяч примірників. Адже тоді портрети Кобзаря були рідкістю. За основу портрета Красицький взяв Шевченкове фото в кожусі й шапці. Великий розмір самого портрета (65 x 59 см) на той час у літографії був новою. А ще більше дивувала низька ціна – лише 20 копійок за аркуш. Красицького навіть звинуватили, що він підриває видавничу справу. А тим часом портрет Шевченка, як символічний подарунок народу, розійшовся Україною і світом. Його придбали книготорговці Австралії, Америки, Росії, Канади, Франції.

Підготував Фотій Красицький підручник «Рисуння і малювання» – першу серйозну художньо-методичну працю українською мовою в цій галузі, яка не втратила свого значення й сьогодні.

Творчий доробок Красицького-художника нараховує кілька сотень полотен.

Під час Другої світової війни Фотій Красицький залишився в окупованому нацистами Києві і кілька разів відмовлявся створювати портрети нацистських лідерів, за що був кинутий до в'язниці гестапо. Помер художник у Києві 2 червня 1944 року [1].

Фотій
Степанович
Красицький

Меморіальна дошка на
честь Катерини Максимівни
і Антоніни Вереміївни
Красицьких.

Відкрито 22 травня
2011 року. м. Знам'янка

На знак вшанування пам'яті нащадків Великого Кобзаря, у день 150-ї річниці від дня перепоховання Т. Г. Шевченка на Чернечій горі у Каневі, на фасаді п'ятиповерхової будівлі по вул. М. Грушевського, 33 у центрі Знам'янки, було відкрито меморіальну дошку на честь Катерини Максимівни і Антоніни Вереміївни Красицьких, які започаткували музейну справу у нашому місті. А на стіні міського краєзнавчого музею встановлено меморіальну дошку на честь іншого нащадка великого Кобзаря – В. Є. Шкоди [6].

Отже, історія генеологічного родинного дерева нащадків Тараса Шевченка по лінії його братів і сестер й сьогодні продовжує цікавити істориків та краєзнавців. А далекі родичі видатного українського поета проживають не лише в Україні, а й у країнах сусіднього та заокеанського зарубіжжя. Час невідвладний над пам'яттю вдячних нащадків, які передавали й передають своїм дітям та онукам оповіді про своє історичне коріння.

Джерела та література:

1. Великий рід Великої Людини: до 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка: Ілюстрований альбом / уклад. М. І. Мельник. Вінниця, 2014. 103 с.
2. Кобзар В., Матівос Ю. «Від чистого джерела». *Кіровоградська правда*. 1989, 8 лютого. № 32.
3. Красицька К. Спогади онуки. *Літературна Україна*. 1966, 11 березня. № 20.
4. Красицька А. Музейна кімната в Знам'янці. *Радянський прапор*. 1964. 14 березня.
5. Кулик Т. Т.Г.Шевченко і наш край. URL: https://library.kr.ua/shevchenko/nash_kray/ (дата звернення: 20.07.2024).
6. Лутай О. Меморіальна дошка на честь Катерини та Антоніни Красицьких. *Вісник Кіровоградщини*. 2020. 09 березня.
7. Нащадки Шевченка. URL: <https://informatika152.wixsite.com/tg-shevchenko/naschadky-shevchenko> (дата звернення: 10.07.2024).
8. Немирович І. Нащадки Великого Кобзаря. *Літературна Україна*. 1986, 5 червня. №23.
9. Орел С. «Нащадків Шевченка шанують у Знам'янці». *Свобода*. 2021, 9 вересня. URL: <https://subscription.svoboda-news.com/2021/09/> (дата звернення: 25.07.2024).

10. Рукописний альбом зі спогадами Антоніни Красицької
11. Рябошапка О. «На оновленій землі». *Молодий комунар*. 1984. 8 вересня. № 30.
12. Черкаська Г. Нащадок Тараса Шевченка. *Uamodna*. 24.07.2014. URL: <https://uamodna.com/articles/naschadok-tarasa-shevchenka/> (дата звернення: 15.17.2024).
13. Шкода. Я. Доля правнучки. *Трускавецька здравниця*. 1989, 30 червня
14. Шевченко і наш край. URL: http://zn-rada.gov.ua/index/shevchenko_i_nash_kraj/0-1187 (дата звернення: 11.07.2024).

Oksana Lutai

DESCENDANTS OF THE GREAT KOBZAR IN ZNAMIANSHINE

The biography of the descendants of Taras Shevchenko through the line of his sister Ekaterina Hryhoryevna Shevchenko (married to Krasyt'skaya), whose fate is connected with Znamenshchyna, is studied.

Key words: *Shevchenko, descendants, Krasitskie, museum «Shevchenkovskaya Gornitsa».*

ШЕВЧЕНКОВА РОДИНА В ІСТОРІЇ ТАРАСОВОЇ ГОРИ

Визначено коло нащадків Тараса Шевченка по лінії братів і сестер та досліджено їхню участь у формуванні історії Тарасової гори і Шевченківського національного заповідника, а також їх внесок у формування фондової колекції заповідника.

Ключові слова: Тарас Шевченко, рід, родина, родичі поета, Чернеча гора, записи у «Книзі вражень».

«І я згадав своє село. Кого я там коли покинув?..», – писав Тарас Шевченко після свого арешту 1847 року, згадуючи на чужині свою малу Батьківщину – рідне село, братів та сестер і світ свого дитинства.

Від того пам'ятного травня 1861 року, коли Тарас Шевченко на-завжди повернувся в Україну, місце його вічного спочинку пов'язане з іменами багатьох його родичів. За десятки верст пішки прибули на похорони поета до Києва, а потім і до Канева брати Микита і Йосип з родинами, найменша сестра Ярина, прибув також троюрідний брат і свояк Варфоломій Шевченко зі всією родиною. Григорію Честахівському, художнику, приятелю Тараса Шевченка, одному з ініціаторів та організаторів похорону поета на Чернечій Горі, автору спогадів про нього вдалося зібрати родичів митця біля його домовини і зробити знімок біля церкви Різдва Христового у Києві.

Українська громада прагнула підтримати родичів Кобзаря після його смерті. «Допомагати його рідним та відвідувати щороку кому-небудь із найближчих друзів покійного його могилу», – писав у своїх спогадах Михайло Чалий [1, яка сторінка?]. Власне, про відвідування могили поета свідчать численні документи, фотознімки і спогади сучасників, що зберігаються у фондовій колекції заповідника та час від часу експонуються в експозиції музею Т. Г. Шевченка в Каневі. Зокрема, така пам'ятна фотографія нагадує про важливу подію – приїзд родичів поета у поминальні травневі дні 1912 року на Тарасову гору.

Цінні фотолістівки із зображеннями земляків Тараса Шевченка та місць, де народився й провів дитинство поет, залишив художник і фо-

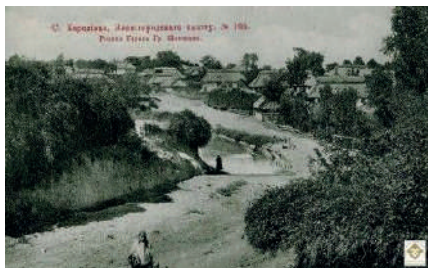
*Родичі Тараса Шевченка біля його
домовини в Києві. 1861*

*Родичі Тараса Шевченка біля
його могили. 1912*

тограф Григорій Петрович Шевченко (1868–194), внучатий небіж поета. Завдяки праці цього майстра було створено високохудожні світлини та унікальні фотолістівки із зображеннями місць, де народився й провів дитинство майбутній поет і художник Тарас Шевченко. Фотограф зафіксував для історії яскраву плеяду видатних постатей, діячів культури, селян – земляків поета, яким пощастило його бачити, а також мальовничі українські краєвиди. Цінними у фотозображеннях (у художньому та історичному аспектах) є будь-які деталі: вираз обличчя сфотографованих, їхні постави, одяг, взуття, прикраси, як, власне, й побудова самої композиції на тлі живописних пейзажів села Кирилівки Звенигородського повіту Київської губернії. Цінним є й те, що фотодіяльність Григорія Шевченка припадає на кінець XIX – початок XX століття, коли ці місця ще не зазнали разючих змін і зберігали свою незайману автентичність. Але, на превеликий жаль, із чималого доробку нащадка великого роду збереглися лише декілька десятків фотографій і листівок. Філокартисти вважають, що фотографічна спадщина була досить великою та нараховувала більше 150 тиражованих карток.

Лістівки Григорія Шевченка зберігаються у фондах Шевченківського національного заповідника (Канів), Національному музеї Тараса Шевченка (Київ), в музеях, бібліотеках, приватних колекціях в Україні та за кордоном.

*Г. П. Шевченко. Село Керелівка.
Черкащина, Звенигородський р-н,
с. Керелівка. 1908–1909*

*Г. П. Шевченко. Село Керелівка.
Хата на батьківщині
Т. Г. Шевченка. 1908–1909*

У 1914 році, коли виповнювалося 100 років від дня народження Тараса Шевченка, царський уряд спеціальним циркуляром заборонив відзначати цей ювілей. У березні всі охочі почали з'їжджати до Канева. Але доступу на Тарасову Гору не було. Її оточили жандарми, підсилені сотнею козаків. Навіть на могилі поета лежали жандарми, озброєні гвинтівками. Але, незважаючи на заборону, саме у 1914 році могилу Тараса Шевченка відвідали його родичі, де на спогад про 100-річний ювілей поета посадили на Тарасовій горі дубочки.

18 червня 1939 року нащадків Кобзаря було запрошено на урочистий мітинг з нагоди відкриття пам'ятника і музею Тараса Шевченка в Каневі, де вони мали можливість спілкуватися із численними гостями – шанувальниками їхнього славетного родича, зокрема відомими письменниками.

У 1991 році, відзначаючи 130-річчя з часу поховання поета в Україні, його шанувальники пройшли «Останнім шляхом Кобзаря» від Петербурга до Канева. У цьому поході-реквіємі взяли участь близько тридцяти кровних родичів Тараса Шевченка. 20 травня, як і 130 років тому, о 4-й годині дня на річковому приплаві канівці зустрічали пароплав «Кременчук», який доставив з Києва до Канева учасників походу-реквієму. В Успенському соборі, на тому місці, де стояла колись домовина поета, встановили реліквії походу, а саме: портрет Тараса Шевченка, прикрашений вишитим рушником, посмертну маску поета, освячену землю. А 22 травня родичі Кобзаря взяли участь у громадській панатиді на могилі поета, на яку старійшини Шевченкового роду поклали

хліб-сіль на вишитому рушнику. Наймолодші діти із роду Шевченків та поріднених з ними родини отримали того дня благословіння від Патріарха Української Автокефальної Православної Церкви, Святійшого Мстислава (Скрипника).

Одним із представників Шевченкового роду, який відвідував могилу поета, був Фотій Степанович Красицький (1873–1944), троюрідний небіж Тараса Шевченка, живописець і графік, педагог. У творчому доробку художника особливе місце займає шевченкіана. Над образом Великого Кобзаря художник працював протягом усього життя, зображуючи його в різні періоди життя та в різних техніках: живописі, графіці, літографії, автолітографії, філокартії. У результаті поїздок шевченківськими місцями ним було виконано такі картини: «Дуб Шевченка», «В парку», «Група дерев за ставом», «Шевченко в творчому екстазі», «Шевченко в майстерні», «Смерть Шевченка», «Шевченко на Чернечій горі» та ін. Свою шевченкіану Фотій Красицький започаткував, коли 1895 року відвідав Київщину, де протягом літа намалював близько 30 робіт. У 1898 році Фотій Красицький створив два невеликі живописні портрети Тараса Шевченка: на одному поета зображено в білій сорочці, елегантній краватці та жилетці, на другому – експресивнішому (монохромний живопис, твір не завершено) – представлено образ гнівного поета-бунтаря. Працюючи над портретом Тараса Шевченка, Фотій Красицький виконав етюд 1903 року, а у цілому роботу завершив 1905 року. Цього

Дуби, посаджені, за легендою, родичами Тараса Шевченка на Чернечій горі у 1914 році. Фото Івана Синящого

Ф. Красицький. Гість із Запоріжжя. 1901

*Ф. Красицький. 1909.
Портрет Т. Шевченка.
Фото І. Сняжкокого*

ж року вигравірував його у техніці літографії. У 1934 році художник намалював портрет Тараса Шевченка з вусами і бородою, а 1937 року виконав його в акварельній техніці.

У фондах Шевченківського національного заповідника зберігається тринадцять робіт Фотія Красицького. Більшу частину портретів було подаровано Красицькою Софією Казимирівною, онукою художника. Два портрети Тараса Шевченка в смушевій шапці і кожусі художник виконав у 1906 та 1909 роках, де передає образ поета в чорно-сірих тонах на світло-жовтому тлі. Чоло високе, відкрите, вираз обличчя лагідний, усміхнений, погляд теплий і спокійний.

У 1910 році художник створить ще два погрудні портрети Шевченка (за фотографією 1858 року та за роботою художника Іллі Репіна): останніх років життя, без головного убору, погляд суворий.

Ескіз до картини «Шевченко в майстерні» художник підготував ще в 1937 році, а в 1939 році виконав роботу: Тарас Шевченко сидить біля круглого столу, в світлому костюмі, білій сорочці з блакитною краваткою. Ймовірно, портрет був створений Фотієм Красицьким до 125-ї річниці з дня народження поета і художника. Портрет зберігся під час окупації Канева нацистськими загарбниками в роки Другої світової війни і був знайдений разом з іншими експонатами в підвалі музею

Т. Г. Шевченка. Його повторно взяли на облік 2 лютого 1956 року (№ КН-197/Г-33). Він постійно експонується у музеї Т. Г. Шевченка.

21 травня 1906 року, разом з Іваном Козловським та Миколою Пимоненком, Фотій Красицький побував на могилі поета в Каневі і записав до «Книги вражень» відгук: «Щасливий, що був на Тарасовій могилі. Він научив мене правдиво любити свою рідну мову, свій рідний край, Дорогу мою Україну» [2].

Ще однією відомою представницею Шевченкового роду є Людмила Олександрівна Красицька, прапраонука Тараса Шевченка по його старшій сестрі Катерині, президент Всеукраїнського благодійного культурно-наукового фонду Т. Г. Шевченка, авторка низки публікацій у періодиці, а також поетичних збірок «Причастя», «Листопад тисячоліття», «Тут, на нашому кутку» та ін. Тривалий час Людмила Олександрівна є головним редактором «Шевченківського краєзнавчого альманаху» (з 2005 року). Її зовнішня схожість із великим пращуром вражає. Людмилі Красицькій генетично передалася потужна сила могутнього українського роду. Вабить до цієї енергійної, непересічної жінки її чиста, як у дитини, душа, природна скромність, глибока відданість заповітам Тараса:

У спадщину від прадіда мого
Мені ні слави, ні вигод не треба...
Благаю в Бога лише одного –
Малий куточок зоряного неба
Його душі над прірвою життя.
Аби й свої шляхи здолать без каюття.

Людмила Красицька

Одним із найважливіших проєктів Всеукраїнського благодійного культурно-наукового фонду Т. Г. Шевченка, якому виповнилося понад чверть століття, стала започаткована у 1994 році Міжнародна премія «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля...». Ця премія вручається не за окремий твір, а за значний подвижницький внесок у розбудову Української Держави.

Саме напередодні дня Святої Трійці, в одну з найголовніших поминальних субот у православ'ї, на Тарасовій Горі у Каневі відбувається урочисте вручення престижних відзнак Фонду. Її лауреатами є особистості, які протягом життя зробили значний внесок у наукове, освітнє, культурне життя України і за 25 років нагороду отримали

більше 40 осіб. Серед них: Дмитро Чередниченко, Петро Ротач, Лариса Залеська-Онишкевич, Катерина Кричевська-Росандіч, Олекса Ющенко, колектив єдиної в Україні Стрїтівської вищої педагогічної школи кобзарського мистецтва, Григорій Рудницький, Тетяна Лебединська, Михайло та Тетяна Конончуки, Сергій Гальченко, Людмила Красицька, Борис Гуменюк, Василь Довжик, Дмитро Малаков, Валерій Бабич, Зінаїда Тарахан-Бережа та багато інших відомих особистостей.

Щороку, у день народження Тараса Шевченка, 9 березня оголошується квест-марафон «Чи знаємо ми Тараса Шевченка?», організований Всеукраїнським благодійним культурно-науковим фондом Т. Г. Шевченка, спільно з Міністерством освіти і науки України та Шевченківським національним заповідником. Традиційно перші два тури квест-марафону відбуваються дистанційно, а останній – третій – проходить в експозиції музею Т. Г. Шевченка (Канів). У журі конкурсу є представник Шевченківського заповідника. Учасники декламують свої улюблені поетичні твори Тараса Шевченка та в інтерактивному режимі ілюструють їх, за допомогою музейної експозиції, а також розповідають про передісторію написання конкретної поезії. Після завершення конкурсу підводяться підсумки квест-марафону та відбувається урочисте нагородження переможців дипломами і грошовими винагородами Фонду у конференц-залі музею Т. Г. Шевченка.

Невтомна дослідниця Шевченкового родоводу Антонїна Веремїївна Красицька, двоюрідна праонука Тараса Шевченка, неодноразово відвідуючи могилу поета, передала до музею у Каневі дорожочинні релїквії, а саме; мистецьки вишитий рушник, плахту і бандуру, на якій вона виконувала пісні на слова свого праїдїа, а також рукописні Спогади своєї

*Людмила Красицька. Голова
Всеукраїнського благодійного
культурно-наукового фонду
Тараса Шевченка.
Тарасова Гора. 2022*

матері – Катерини Максимівни Красицької, що нині зберігаються в архіві Шевченківського національного заповідника.

Віра Трохимівна Олійник, родичка Тараса Шевченка, уродженка села Керелівка, чимало знала і розповідала про Шевченків рід. Кожна її розповідь – то дивовижний сплав особисто пережитого, спогадів та переказів про родину Шевченків, оповитих якимось тільки їй притаманним тонким народнопісенним і чисто жіночим, а значить інтуїтивно правдивим, світосприйняттям. Рукописні Спогади Віри Олійник зберігаються в архіві Шевченківського національного заповідника.

Також вона складала вірші і пісні та сама їх талановито виконувала під супровід бандури.

У 1983 році Віра Трохимівна подарувала до Заповідника дорогоцінну сімейну реліквію – золоті сережки, які за легендою у свій останній приїзд в Україну подарував Тарас Шевченко своїй двоюрідній сестрі із сім'ї Маломужів.

Талановитим, яскравим і самобутнім нащадком славетного Шевченкового роду є Микола Петрович Лихошва – правнук Тараса Шевченка у четвертому поколінні по лінії його рідного брата Микити, педагог, член Національної спілки художників України (1993), заслужений художник України (2017), «Відмінник освіти України». Його ім'я занесено до видання «Художники України: енциклопедичний довідник» (2006) та Шевченківської енциклопедії (2013).

Антоніна Вереміївна Красицька та В'ячеслав Євгенович Шкода на могилі Тараса Шевченка. 1989. Фото Івана Синяцього

Золоті сережки із сім'ї Маломужів. Фото Івана Синяцього. (Власність Шевченківського національного заповідника)

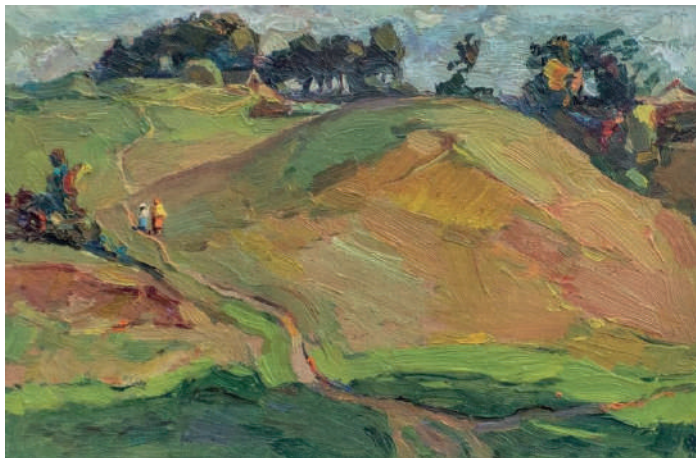

*Бандура і плахта, подаровані
Антонією Красицькою,
прапраонукою Тараса Шевченка.
Фото Івана Синяцкокого.
(Власність Шевченківського
національного заповідника)*

Шлях живописця Миколи Лихошви – це частина історії нашої української культури. Чільне місце у творчості художника займає шевченківська тематика, якій він присвятив близько 150 картин та етюдів. Сюжети багатьох картин нав'язані поезіями Тараса Шевченка, а саме: «За байраком, байрак...», «А як ми бились...», «А сльоз дівочих...», «Стежки Тараса». Живописні роботи написані корпусним мазком, визначальною ознакою яких є барвисте розмаїття кольорів та притаманні риси реалізму та імпресіонізму.

Пройшовши стежками Тараса Шевченка у 1980–1990-х роках, художник створив серії живописних і графічних робіт, а саме: «Земля, яку сходив Тарас малими босими ногами...», «Стежинами малого Тараса», «По місцях дитячих років Тараса Шевченка».

До цих серій увійшли такі роботи: «Село Тарасівка», «Село Моринці. Хата, в якій народився Тарас Шевченко», «Околиця села Воронівки», «Обрії села Вільшаної», «Куточок рідного села», «Околиця українського села. Зелена Діброва», «Хлипнівка. Старе подвір'я», «Село Тарасівка. Джерело», «Село Хлипнівка», «Село Хлипнівка. Стара хатина», «Шлях Тараса до Майданівки», «На току», «Вітряк по

М. Лихошва. Село Шевченкове. Стежина до садиби батьків Т. Г. Шевченка. 1996. Фото Івана Кугна

дорозі Будище – Моринці», «Село Будище. Дуб Тараса Шевченка», «Село Шевченкове. Подвір'я», «Моринці. Кладуть сіно», «Село Моринці. Хата, в якій народився Т. Г. Шевченко», «Цвіте гречка. Село Будище» та інші.

«Любіть Україну свою» – таку назву мала персональна виставка мистецьких творів Миколи Лихошви, яка була представлена у музеї Тараса Шевченка в Каневі у 2013 році. А 9 березня 2022 року, до 208-ї річниці від дня народження Кобзаря, художник подарував Шевченківському національному заповіднику 96 живописних та графічних творів. Серед графічних – оліцева робота «Портрет матері» та декілька естампів (монотипій): «Шляхом на Будище» (із серії «По місцях дитячих років Т. Г. Шевченка»), «Над чистим ставом край села. Село Шевченкове», «Рибалки», «Джерело», «Луцерка», «Березень», «Село Гудзівка. Звенигора», «На току» та інші.

У живописній серії робіт, що була подарована заповіднику, простежуємо декілька тематичних напрямів. Перш за все – це шевченківська тематика, над якою художник працював усе своє життя. Він відтворив краєвиди сіл, де минули дитячі роки поета, а саме: «Село Моринці. Полудень», «Пединівка. Куточок села», «Село Шевченкове. Стежинка до помешкання батьків Т. Г. Шевченка», «Село Пединівка.

*М. Лихошва. Над чистим ставом край села. Село Шевченкове. 1999.
Фото Івана Кугна*

*М. Лихошва. Гавань рибалок. Канів. 1998
Фото Івана Кугна*

Кручі», «Село Моринці. В цій хатині народився Т. Г. Шевченко», «Село Хлипнівка. Стара хатина», «Моринський мотив», «Село Моринці. Після полудня».

Із сімнадцяти сюжетних робіт творчого доробку Миколи Лихошви, до фондової колекції Заповідника потрапило шість живописних полотен, а саме: «А як ми бились...» (за поезією Тараса Шевченка «Буває в неволі іноді згадаю...»), «А сльоз...дівочих...» (за поемою Тараса Шевченка «Кавказ»), «Свобода слова», «Пам'ятайте нас, нащадки», «Ми ще вдаримо як грім...», «Весна 1945 рік». Свічки історичної пам'яті запалив художник у цих живописних полотнах, підсилюючи трагізм українського народу написом «Українці невинно убієнні», що подано на стрічках. Це історія найдраматичніших втрат українського народу у війнах за три минулі століття. Живописні полотна сповнені особливою емоційністю, духовною піднесеністю, романтизацією минулого, що має надихнути сучасників на роздуми і пошук істини.

Авторка дослідження мала приємну нагоду познайомитися з представниками ще однієї гілки Шевченкового славетного роду – Оленою та Любов'ю Майбородами, які проживають у Києві і є родичами Тараса Шевченка по його сестрі Катерині. Від сестер згодом і довідалася, що вони мають цінні родинні реліквії. І після довгих перемовин та наведених аргументів на користь того, що ці меморіальні речі мають бути саме на Тарасовій Горі, сестри люб'язно погодилися передати їх до фондів Заповідника. Відтоді, унікальні артефакти не лише зберігаються

на Тарасовій Горі, а й експонуються у музеї Т. Г. Шевченка, наближаючи глядача до сприйняття образу Кобзаря як людини, котра де б не була, завжди пам'ятала своїх рідних, дорогих його серцю земляків і свою малу Батьківщину. До цих меморіальних речей відносяться: веретено, яке за переказами було виготовлене власноруч юним Тарасом для своєї племінниці Федори (у заміжжі Бондар), дочки Катерини Григорівни Красицької; скринька, передана Ніні Соловеївні та Олені Петрівні Майбородам праонукою Катерини Григорівни Красицької по лінії її сина Максима Антоновича Красицького; сільниця у вигляді решета з цілим і твердим дном (з родини Онуфрія Бондаря, чоловіка Федори); портрет Тараса Шевченка (без головного убору, поясний), вишитий праонукою Катерини Красицької Дарією Бондар; рушник, вишитий гладдю Тетяною Іванівною Вікнянською – прапраонукою Катерини Красицької.

Отже, кожна зустріч із представниками Шевченкової родини на Тарасовій Горі – нова спроба досягнути постать великого українського поета, його творчість і нова сторінка в історії Шевченківського меморіалу.

Веретено, виготовлене Тарасом Шевченком і подароване його племінниці Федорі.

*Кінець 1920-х років.
Фото Івана Синяцкокого*

Скринька, подарована Тарасом Шевченком племінниці Федорі Бондар. 1859.

Фото Івана Синяцкокого

Джерела та література:

1. Чалий М. Похорон Т. Г. Шевченка на Україні. Спогади про Тараса Шевченка. Київ : Дніпро, 1982. С. 386–391.
2. Канівський державний музей-заповідник «Могила Т. Г. Шевченка». Книга вражень. Поч.18.06.1939. – зак. – 18.12.1939. – 120 арк. – ШНЗ КН-21808/А-186.
3. Останнім шляхом Кобзаря. / упоряд. Новицький М. Л. Київ : Український літопис, 1994.280 с.

Alla Yakhimovich

SHEVCHENKO'S FAMILY IN THE HISTORY OF TARASOVA HILL

The circle of descendants of Taras Shevchenko in the line of brothers and sisters is determined and their participation in the formation of the history of Tarasova Hill and the Shevchenko National Reserve, as well as their contribution to the formation of the reserve's collection, is studied.

Key words: *Taras Shevchenko, clan, family, relatives of the poet, Chernecha Hill, entries in the Book of the impressions.*

БІОГРАФІЧНА ШЕВЧЕНКІАНА В МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЯХ І БІБЛІОТЕЧНИХ ФОНДАХ. БІОГРАФІЧНІ ВИДАННЯ ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

УДК 82.091:069.8 Шев
Світлана Брижицька,
Ірина Батеровська,
Любов Сіленко
(Канів, Україна)

ПОСТАТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В АВТОРСЬКИХ ВИДАННЯХ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА СКЛАДОВА СТВОРЕННЯ НОВОЇ НАУКОВОЇ БІОГРАФІЇ МИТЦЯ

Досліджено фондову колекцію книг Шевченківського національного заповідника з метою визначення концептуальних підходів у висвітленні авторами біографії Тараса Шевченка в окремі періоди його життя і творчості. Вивчено видання про дитинство і юність Тараса, міста, які він відвідав, оточення поета, його заслання, три приїзди Шевченка в Україну, про жінок і муз у житті поета, а також спогади сучасників про митця.

Ключові слова: Тарас Шевченко, біографія, видання, книга, спогади, період життя, фондова колекція.

Життєпис визначної людини, за правило, дає можливість читачеві збагнути його епоху, ритм життя, громадсько-політичну активність, національні та культурні цінності суспільства. Публіцистичні твори біографічного спрямування, що розкривають певний період життя тої чи іншої особистості та вже адаптовані під читацький смак, як розвідки, нариси, есеї, реалізують певні історичні, політичні, культурологічні узагальнення й висновки: «Процес націєтворення неминуче набуває політичної форми – що й відбивається на житті його чільних рушіїв. У випадку Шевченка, зокрема, коли йдеться про обставини його праці та рецепції, його життєпис ділиться на три основні періоди: життя до арешту у справі Кирило-Методіївського братства (1814–1847); арешт, слідство, заслання та поворот із заслання (1847–1858); останні роки життя» [75, XII].

Досліджені авторами цієї статті видання про певний період життя Тараса Шевченка за публіцистично-біографічними жанрами є різноманітними, а саме: матеріали до біографії, спогади, біографічна хроніка, біографічна стаття, біографічний нарис, історико-літературний нарис, біографічне есе, біографічний етюд, наукові студії, телеповість, рецензії, художньо-документальна оповідь. Проте, у контексті вивчення зазначеної теми, важливо відзначити авторські підходи висвітлення окремих періодів біографії Шевченка, які іноді різняться, особливо у частині обґрунтування національних й ідеологічних поглядів поета.

Пропоноване пошукування має на меті представити авторські праці з фондової колекції Шевченківського національного заповідника, в яких розкрито окремі періоди життя і творчості Кобзаря і за тематичним принципом, і за хронологічним.

Серед достойних дослідників життя й творчості Тараса Шевченка доцільно назвати ім'я Івана Стешенка, ученого-літературознавця, громадського політичного діяча часів визвольних змагань українського народу (1917–1921). Публіцистичні та наукові твори учений також присвятив Івану Котляревському, Миколі Гоголю, Пантелеймону Кулішу, Михайлу Драгоманову. Ще у роки Першої світової війни вийшли з друку такі його праці: «Т. Шевченко jako великий мистець слова», «Російсько-українські паралелі в творчості Шевченка», «До характеристики творчості Т. Г. Шевченка». А пізніше, у 1918 році, побачило світ окреме видання «Життя і твори Тараса Шевченка (до визволення з кріпацтва)» (передрук із «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка» у Львові, 1917, тт. СХІХ-СХХ), яке має книжкова колекція заповідника [73]. У передмові автор, згадавши праці Михайла Чалого «Жизнь и произведения Т. Г. Шевченка» (1882) й Олександра Кониського «Т. Шевченко-Грушівський» (1889, 1901), зробить висновок, що перша вже застаріла, а остання не відповідає сучасним вимогам науки. Продовжуючи думку вченого, необхідно зауважити, що як і 100 років тому, наразі актуальні його слова: «Але річ очевидна: дійсно повна і точна біографія Шевченка ще далеко попереду...» [73, 2].

Твір Івана Стешенка, вірогідно, за жанром, можна віднести до нарису, в якому образ поета виосіблюється у велику історичну постать, попри думку самого науковця, яку він висловив у рецензії на збірку статей Сергія Єфремова «Шевченко» (1914): «З уваг д. Єф[ремо]ва виходить,

що рівного Ш[евчен]ку нема навіть у всесвітній літературі, що він трохи як не впав з неба, одно слово, що Ш[евчен]ко є з геніїв геній... Такий піетет дійсно може тільки пошкодити, хоча з відповідністю настрою серця і публіцистичному завданню – прославити національного генія якомога більше. А коли додати ще до цього піетет патріотичний, або який інший, тоді прославлення генія прийме форми занадто суб'єктивні. В деякій мірі трапилось се і з д. Є[фремо]вим» [63].

Документально-біографічна розповідь І. Стешенка повністю ґрунтується на споминах сучасників поета, серед яких Олександр Лазаревський, Варфоломій Шевченко, Петро Лебединцев, Микола Білозерський, а також на Шевченкових Автобіографії, Журналі, російських повістях та творах Михайла Чалого, Олександра Кониського. Кожен епізод життя Тараса Шевченка, до викупу із кріпацтва, Стешенко узагальнює та підсумовує, відповідно пропонуючи читачеві, на його думку, правильну точку зору, що у багатьох випадках й вдається вченому. В авторському тексті використано велику кількість цитат із прозових Шевченкових творів (Автобіографія, Журнал, повісті) та споминів сучасників про Кобзаря, переклад українською мовою яких здійснив сам Стешенко. Доцільно зауважити, що літературознавча дослідницька праця вченого знайшла відгук у науковців, які продовжили вивчати життєвий і творчий шлях митця. (Фото 1).

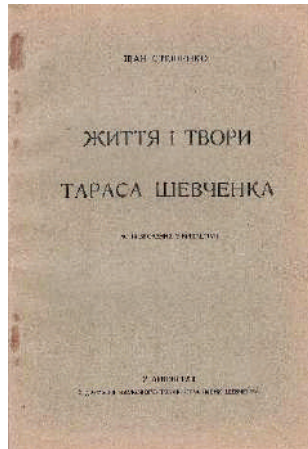

Фото 1

Етюд Михайла Левченка «Нескорена молодість» [50], що вийшов у світ в Шевченківський ювілейний 1961 рік, вводить читача у значний життєвий проміжок часу: від мандрівки юного кріпака з Вільно до Петербурга та аж до перебування поета-солдата у Новопетровському укріпленні. Крок за кроком, через роздуми Шевченка, уже після повернення із заслання, розкриваються сторінки його нескореної молодості. Михайло Левченко, доктор філологічних наук, літературознавець, народився на Полтавщині, але все своє свідоме життя провів у Одесі. Південній українській Пальмірі, на сторінках книги, приділено особливу

увагу. Адже у цьому місті гостювали найдушевніші друзі Кобзаря: Варвара Репніна, Яків Кухаренко, Андрій Лизогуб, Аркадій Венгржиновський (останній був ініціатором продажу малюнків художника в Одесі, що успішно й здійснив). На Чорноморському узбережжі збирався поет оселитися після повернення з заслання й заборони проживати у столицях, про що писав Якову Кухаренку у листі від 16 лютого 1858 року: «Батьку атамане кошовий! Письмо твоє од 7 августа того року із Єкатеринодара получив я 10 февраля сього року, аж у Нижньому-Новгороді... а літом, якщо не пустять у Пітер, то чкурну в Харков, а з Харкова, як Бог поможе, то і на Чорноморію. Я до неї коли-небудь, а таки доберусь, до тієї Чорноморії» [80, 162]. Віртуальна дружба Шевченка із містом на Чорному морі проходить через усе його життя, від дитинства до останніх років, про що й наголосив автор. Книга сприймалася читачем легко, позитивно; наведені автором цитати із російськомовних прозових творів Шевченка були перекладені українською мовою. Але, попри скрупульозний добір та систематизацію біографічних матеріалів, праця мала ряд суттєвих недоліків. Ці недоліки висвітлені у наукових часописах 1961 року. Стосуються вони й колективної праці «Тарас Григорович Шевченко. Біографія» (1960) науковців Одеського університету, серед яких і М. Левченко. Етюд «Нескорена молодість» – частина вищезгаданої праці з характерними помилками, досить об'єктивними. У статті А. Костенка «Як написано Біографію Тараса Шевченка» читаємо: «В “Біографії” є цілий ряд положень не тільки дискусійних, а й просто сумнівних. Є в ній і те, що свідчить про невиконання авторами вимог наукової біографії, про їхнє невміння подолати творчі труднощі і т. ін.» [46, 139]. Незважаючи на авторське наукове недоопрацювання біографії поета, книга користувалася значним попитом, а деякі фрагменти із тексту були використані в екскурсійному матеріалі музею Тараса Шевченка в Каневі у 1970-х роках. Книга Володимира Панченка «“Він не буде абияким чоловіком”: Із дитячих літ генія» [59], що вийшла з друку 2021 року, вже після смерті автора, розпочинається роком народження Тараса Шевченка та завершується його мандрівкою до Вільно (березень 1829 рік). Літературознавець і дослідник не тільки переповів біографічні факти життя Кобзаря, посилаючись на його сучасників, поетичні і прозові твори, працю О. Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя» (1898; 1901), але й відстежив та проаналізував

емоційні поштовхи поета, бажання навчатися, природну інтелігентність, що сприяло прояву його геніальності. Чи не вперше, автор у розділі «Щоб люди не знали, що в серці заховано» порівнює шевченківського ліричного героя Ярему Галайду з байронівським Чайлдом Гарольдом, а самих поетів, Шевченка і Байрона, сприймає як уособлення власних героїв, тобто своїх «двійників». Автор підкреслив «українську окремішність» як складову світової культури.

Одним із значущих питань у біографії Тараса Шевченка, вивченим не до кінця, залишається питання про оточення та зв'язки поета у різних періоди його життя. Десятки імен було відомо з початку написання перших біографій поета, десятки з'явилося пізніше, а деякі імена відкриваються тільки зараз.

Про зв'язки українського поета з Кирило-Мефодіївським братством написано багато. Та зауважимо на історично-літературну розвідку Дмитра Багалія «Т. Г. Шевченко і кирило-методіївці» [3], що зберігається у фондовій колекції заповідника. Рік 1925 – розвій української культури, нехай і штучний. Д. Багалій активно сприяє процесу формування національної самосвідомості української інтелігенції та національної ідентичності українців загалом, ототожнюючи із українським світоглядом Шевченка: «Тепер для його гетьмани – не Брути, а підніжки Москви й Польщі... Богданові він дуже дорікав за його Переяславську умову...» [3, 19]. Поезії Тараса Шевченка читалися і вивчалися братчиками напам'ять, розходилися по всій Україні у рукописах. Зважаючи і на цей факт, Дубельт дав їм різко негативну політичну оцінку: «Автор постійно дотримується прийнятого напрямку: безперервно скаржиться на страждання України у сучасному її становищі, збуджує ненависть до владарювання росіян та, згадуючи минулу волю, подвиги і славу козаків, дорікає теперішньому поколінню у байдужості» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [17, 61]. Учений наголосив, що Шевченкова захопленість Україною, особливо у поезіях «Сон» та «І мертвим, і живим, ...», налякала його близьких друзів, зокрема Миколу Костомарова. Пантелеймона Куліша Тарасові поетичні рядки змусили ненавидіти москалів. Для самого ж поета стали причиною жорстокої кари. Більшість братчиків, серед яких Василь Білозерський, Микола Гулак, на допиті трималися гідно та з великою пошаною говорили про Кобзаря. Що стосується Георгія Андрузького, то на очній ставці з

поетом, вигороджуючи себе, він сказав, що «...він [Шевченко] був завзятим представником малоросійської партії в слав'янському товаристві, яке мало на меті відновити гетьманщину...; з малоросійських гетьманів Шевченко високо ставив і шанував Мазепу; на вечірках у Костомарова читав свої нахабні вірші» [3, 42–43]. Як, власне, і Микола Костомаров на допиті у III відділку, він стверджував, що не поділяв «бридких думок поета».

Дмитро Багалій добре розумів поезію Тараса Шевченка «Чигрине, Чигрине», – єдину, створену в Москві (1844). Це була перша негативна оцінка поетом Переяславської угоди (1654) та надія на національне воскресіння. Але, усвідомлюючи політичну ситуацію середини 1920-х років, Д. Багалій стверджував, що Т. Шевченко «не розумів» на час написання поезії, «істинних» відносин між Росією і Україною, а також «не розумів» історичних наслідків, маючи романтичну душу митця.

Історично-літературна розвідка академіка Дмитра Багалія, що вийшла за редакцією кафедри історії української культури Харківського інституту народної освіти, для подальшого вивчення матеріалів до біографії Тараса Шевченка стала, на той час, проривною. (Фото 2).

Оточення Тараса Шевченка, його зв'язки на кожному етапі життя вивчалися і розглядалися науковцями та письменниками різного часового простору. У фондах Заповідника зберігаються книги радянського періоду, серед яких лєвова частка – видання ювілейних шевченківських років. У 1963 році про велику дружбу двох геніальних українців – Тараса Шевченка і Михайла Щепкіна, розповів на сторінках книги «Т. Шевченко і М. Щепкін» Іван Волошин [25], український театральний критик, театрознавець. Автор зазначав, що, у першу чергу, намагався розкрити хронологію стосунків двох геніїв, користуючись відомими й маловідомими, і тільки-но відкритими матеріалами. Від першої розвідки М. Стороженка «Щепкін і Шевченко» (1888) до книги І. Волошина 1963 року, було ще з десятка більших чи менших статей, присвячених висвітленню

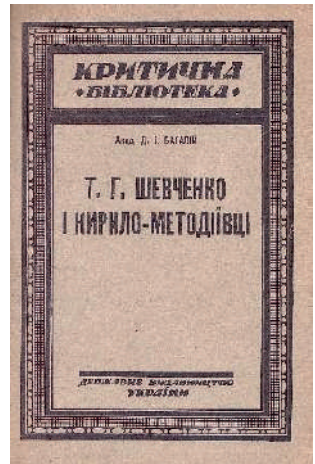

Фото 2

дружніх стосунків митців. Автор намагався простежити ці стосунки якнайдетальніше, використовуючи для цього Шевченків Журнал та листування. У книзі представлено характерні для театрознавця ілюстрації, а саме: афіші вистав, у яких зіграв актор, малюнок Щепкіна у ролі Тарпагона в «Скупому» Мольєра, афіші Київського міського театру (з 16 квітня до 10 червня 1843 року). Подано репродукції робіт Тараса Шевченка (автопортрети, портрет Щепкіна 1858 року; фото першої вистави «Назар Стодоля» на сцені Московського Малого театру 1877 року. У цілому, книга позитивно сприймається читачем. (Фото 3).

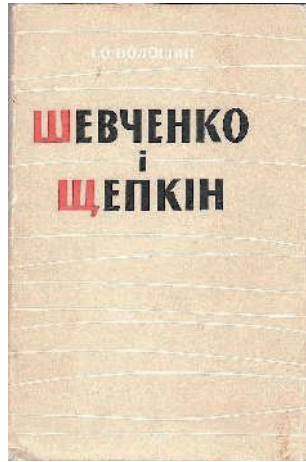

Фото 3

Тісні стосунки двох національних геніїв, хронологію відвідин і проживання Тараса Шевченка у Москві, його зустрічей з Щепкіним, друзями, взагалі історію московського життя поета всебічно розкрито у феноменальних шевченкознавчих сучасних студіях Володимира Мельниченка. Аналіз цих праць було оприлюднено у розвідці «Шевченкіана Володимира Мельниченка у фондовому зібранні Шевченківського національного заповідника» авторами даного пошукування [4].

У відповідному аспекті Іваном Куліничем створено історико-літературний нарис «Поет і трагік» (1964) [48]. Фондова колекція має примірник книги із автографом письменника: «[підпис] 4/IV.64». У книзі відтворено коротку, але надзвичайно щирю та зворушливу дружбу двох геніальних людей, єдиних у поглядах щодо боротьби за людські права, адже обидва належали до народів пригноблених і покріпачених. Гра геніального Айри Олдріджа викликала безмежне захоплення у Шевченка. Український поет зачитувався Шекспіром. А тут – сам живий король Лір! Михайло Микешин пізніше згадував: «Наступна картина вразила мене: у широкому кріслі, розвалючись від втоми, напівлежав «король Лір», а на ньому – буквально на ньому – був Тарас Григорович; сльози градом сипалися з його очей, уривчасті пристрасні слова лайки та ласки здавленим гучним пошепком вимовляв він, покриваючи поцілунками

розфарбоване олійною фарбою обличчя, руки та плечі великого актора...» (переклад з російської українською мовою упорядника) [71, 389]. Зрозуміло, що письменник (уродженець Черкащини; заслужений діяч наук УРСР) не обійшов тогочасної радянської ідеології, розпочавши свою працю із «привида, який бродить по Європі». Утім, нарис дає змогу уявити Тараса в театрі, де виступав трагік з Лондона, а Олдріджа – в майстерні Шевченка, в якій художник створював портрет актора. Іван Кулініч у передостанньому розділі детально виписав гастролі Айри Олдріджа по рідній землі Кобзаря, адже актор дав обіцянку поетові обов'язково приїхати в Україну. Книгу ілюстровано фотографіями Тараса Шевченка і Айри Олдріджа у різних ролях, репродукціями художніх робіт Шевченка, серед яких портрети Федора Толстого та Айри Олдріджа.

Фото 4

На ювілейний 1964 рік припадає і вихід книги Володимира Дзякова «Тарас Шевченко и его польские друзья» (1964) [28]. В. Дзяков, історик, досліджувач російсько-польських зв'язків XIX століття, зокрема, зв'язків та дружби Тараса Шевченка з багатьма польськими революційними і культурними діячами. Українсько-польські взаємини читач простежує на сторінках книги від часу народження українського поета (Правобережна Україна довгий час знаходилася під владою польських магнатів) й до поховання його на Смоленському цвинтарі у Петербурзі, а потім й перепоховання Кобзаря в Україні – на Чернечій горі у Каневі. У книзі – безліч польських прізвищ, менш знаних і добре відомих. Автор згадує Францишека Гусаковського (sic!), випускника Петербурзької Академії художеств 1839 року, пов'язуючи це ім'я із Ядвігою Гусиковською, як її старшого брата, хоч і не підтвердженого джерелами припущення. Або наголошує на відомому полякові (одне з останніх прізвищ у книзі) Л. Совинському, першому перекладачеві віршів українського поета польською мовою. Про деяких поляків збереглося дуже мало відомостей, хоч вони були найкращими друзями Тараса Шевчен-

ка. Так, про Людвіга Турно автор пише: «Дещо пощастило виявити в архівних матеріалах: походив з дворян Царства Польського; відданий на військову службу 27 лютого 1847 р. «за намір приєднатися до краківських заколотників»; службу проходив у 2-му і 3-му оренбурзьких лінійних батальйонах; брав участь у розвідці кам'яного вугілля на берегах Аральського моря (літо 1850 року) і в Каратауській експедиції (літо 1851 року); «за чудово-дбайливу службу та працю» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) в цій останній йому надано чин прапорщика; наказом від 27 грудня 1855 р. підвищений до підпоручика з переведенням з 3-го до 6-го лінійного батальйону» [27, 65–66]. В. Дьяков простежив і пояснив написання Шевченком поезій, присвячених польським друзям, а саме: «Полякам» («Ще як були ми козаками...»), «У Вільні, городі преславнім...», «Сичі». Він підтвердив свої дослідження архівними матеріалами та зробив зноски наприкінці документальної оповіді. Незважаючи на ідеологічну заангажованість, книга суттєво розширила біографію поета. Наукова розповідь автора розрахована на широке коло читачів, зокрема і польських.

Тараса Шевченка протягом його життя супроводжували люди найгуманнішої професії – лікарі, які його лікували, а з деякими із них поет товаришував, гостював у їхніх домівках. Зрозуміло, що у вивченні життєвого шляху українського генія ми стикаємося з досить сумними сторінками його біографії. Пов'язані вони із захворюваннями митця, що викликали згодом зацікавленість лікарів-істориків та дослідників. Саме до цього питання звернувся доктор медичних наук О. Коломійченко та лікар В. Горленко у книзі «В боротьбі за життя генія» (1964). Через 18 років у нарисі «У колі друзів» учені-медики доповнили своє дослідження новими матеріалами [41]. Відомо, що про останній день життя поета писали його сучасники, зокрема Олександр Лазаревський та Микола Лесков. За наших часів історію хвороби Тараса Шевченка ретельно опрацювали В. Плющ, І. Марцінковський, П. Коваленко. Надалі, з використанням ІТ-технологій, учені зможуть дати відповіді на всі питання, що стосуються хвороб і смерті генія. Автори ж нарису, на підставі численних історико-літературних джерел та архівних документів, простежили перебіг захворювань Тараса Шевченка та, водночас, засвідчили про велику шану до поета кращих представників медицини того часу: «... В. Даль, М. Курочкін, М. Кетчер, Д. Мін та інші – були не

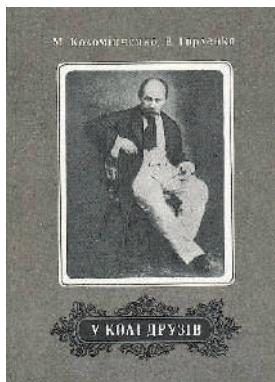

Фото 5

Фото 6

Фото 7

лише визначними представниками медичної науки, а й прогресивними діячами свого часу... Шевченко був для них не лише пацієнтом, а передусім великим митцем, гуманістом...» [41, 107]. (Фото 5).

До оточення Тараса Шевченка відноситься і родина поміщиків Енгельгардтів. Адже володіли вони не тільки землями, а й людьми, які споконвіків проживали на цих благословенних землях. Про стосунки із кріпаками, а також із майбутнім українським поетом та про життя Тараса у П. В. Енгельгардта, розповідають у телеповіді «Вельможне панство Енгельгардтів» Олександр Відоменко і співавтор Євген Семенюк [24]. Душевно і кровно пов'язаний із Кобзарем, Олександр Відоменко значну частину свого життя присвятив дослідженню творчої спадщини Тараса Шевченка, вивченню родинних зв'язків його нащадків та родини Енгельгардтів. У телеповіді зустрічаємо багато цікавих моментів відносно Павла Васильовича Енгельгардта, його дружини Софії, інтелігентного і передового товариства, яке викупило кріпака Тараса з неволі. Класичні канони біографії митця, відомі кожному із учнівської парти, були суттєво порушені автором. Наскільки доцільно порушено канони, ще необхідно вивчати. Але, швидше за все, автор мав підставу у потрактуванні деяких біографічних моментів, адже перечитав, переглянув безліч літератури, опрацював стоси архівних документів. Друкована збірка рекомендована вчителям-словесникам та учням старших класів, збірка зацікавить читачів будь-якого віку і освіти. (Фото 6).

Тема друзів і знайомих українського поета тісно вплітається в історію його перебування та проживання у різних містечках, містах України та за її межами. Кожне відвідування Тарасом Шевченком відповідного місця сприяло з'яві нових людей, багато з яких залишалися для нього щирими друзями до кінця його життя.

Дослідження відомого літературознавця Леоніда Білецького «Тарас Шевченко в Яготині» [5] присвячено періоду перебування Тараса Шевченка в Яготині 1843 року. У дослідженні детально проінформовано про товариство, яке його оточувало, Варвару Репніну, стосунки між поетом і княжною. Висвітлено історію створення поеми «Тризна», раніше відомої як «Безталанний» (так її іменує і Л. Білецький) та подано текст поеми українською мовою у перекладі Олекси Стефановича. Оригінальна форма викладу – за основу взято повість Варвари Репніної «Дівчинка». До книги вміщено фото колишнього маєтку Миколи Григоровича Репніна в Яготині. Свою наукову розвідку, як доповідь, літературознавець виголосив на Шевченківській конференції усіх груп УВАН у квітні 1946 року (Авсбург, Німеччина). (Фото 7).

Про велику любов Тараса Шевченка до стародавнього міста над Дніпром, Києва, свідчать його малярські, поетичні та прозові твори. Місто багато важило у всіх Кобзаревих творчих доробках, ідеологічних утвердженнях і в особистому житті. До теми перебування Шевченка у Києві неодноразово зверталися історики, письменники, літературознавці. Із кожним дослідженням відкривалися нові київські місця, що відвідував поет, будинки, в яких проживав, люди, з якими зустрівся.

1962 року побачило світ відразу два видання – Варвари Уварової «Т. Г. Шевченко і Київ» [77] та Платона Білецького «Шевченко в Києві» [6].

Український педагог Варвара Уварова у своєму путівнику-довіднику вивчила цікаву історію будинку №2, що по Братській вулиці на Подолі, де утримували Тараса Шевченка; на час арешту поета (1859 рік) там знаходилася пересильна в'язниця. Авторка знайшла оригінал листа поета до Михайла Чалого від 4 січня 1861 року і «Кобзар» з автографом поета, подарований майбутньому першому його біографу. Книга ілюстрована репродукціями робіт Тараса Шевченка київської тематики, фото будинків, у яких перебував митець, титульної сторінки «Кобзаря» 1860 року з автографом поета.

Нарис «Шевченко в Києві» Платон Білецький (мистецтвознавець, художник, педагог), присвятив Будинку-музею Т. Г. Шевченка, де, до речі, працював Платон Олександрович. Як зазначав сам автор, він обмежив тему перебування поета у Києві «рамками біографічного нарису». Незважаючи на це, П. Білецькому вдалося передати оточення поета, політичну і культурну атмосферу міста, умови і обставини життя Кобзаря в українській столиці. На початку нарису читаємо: «Перебування великого Кобзаря в Києві не було тривалим. Він лише наїздами жив тут, і якщо скласти усі ці дні і місяці, не стане і двох років. Проте були ці дні, тижні й місяці змістовними місяцями його біографії, знаменними для історії міста» [6, 5]. Тарас Шевченко дуже любив Київ. Цією любов'ю пронизані його художні твори; Київ поет згадував у ранніх поезіях («Катерина», «Гайдамаки»), у повісті «Близнюки», створеної на засланні; подумки линув до милого міста над Дніпром. Книга Платона Білецького, як і попередньої авторки, широко ілюстрована.

У літературній творчості й дослідницькій роботі Петра Жура викладена скрупульозна хронологія життя Тараса Шевченка.

Після видання книги про Шевченка у Петербурзі (Шевченковський Петербург. Ленинград, 1964; перекл. укр. мовою – Київ, 1972), опублікування статті про зустрічі поета-засланця на Мангишлаці з природознавцем К.-Е. Бером та іншими учасниками наукової експедиції на Каспійське море (Звезда. 1966. №8), шевченкознавець почав вивчати матеріали, пов'язані з трьома поїздками Шевченка в Україну [58, 637]. Спочатку ним була написана книга

«Третья встреча. (Хроника последней поездки Тараса Шевченка на Украину)» (1973) [32] про третю (й останню) подорож поета в Україну у 1859 році. На основі архівних матеріалів, мемуарів, епістолярію автор розповідає про переслідування Шевченка царською поліцією, про його зустрічі з рідними і близькими людьми, про вірші, написані ним у цей період.

Наступна книга П. Жура «Літо перше. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка» (1979) [31] – про першу подорож поета в Україну у 1843–1844 роках. Автором висвітлено контакти митця з культурним середовищем того часу, його стосунки з сучасниками – українськими і російськими літераторами, художниками, громадськими діячами. Дослідником використано як вже відомі матеріали з архівів України, так і нові набутки, зокрема, стосовно Києва і області, тогочасні географічні

карти, «...де фіксувалися маршрути пасажирських перевезень та відстані між поштовими станціями і населеними пунктами, подорожні записки і спогади тощо. Документально вивірені маршрути пересування Шевченка Україною дають змогу уточнити дати прибуття його до Києва, перебування в рідній Кирилівці, на х. Убіжищі в Є. Гребінки, в Мойсівці в Т. Волховської та навколишніх маєтках» [58, 638]. Детально розкрито перебування Шевченка у Яготині у Репніних. Книга розрахована як на спеціалістів, так і на широке коло читачів.

З часом світ побачила книга П. Жура «Дума про огонь. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка» (1985) [30] про другу подорож поета в Україну в 1845–1847 роках. Вчений встановив дату початку подорожі – 25 березня 1845 року. Також у книзі йдеться про спілкування митця з Р. Штрандманом та іншими учасниками петербурзького неформального інтелігентського гуртка М. Буташевича-Петрашевського, його зустрічі зі студентами Петербурзького університету та Медико-хірургічної академії, молодими поляками, учасниками українського гуртка Євгена Гребінки та ін. [58, 638]. (Фото 8).

Своє шевченківське п'ятикнижжя Петро Жур завершив літературно-документальним виданням «Шевченківський Київ» (1991) [34] завершив своє шевченківське п'ятикнижжя. У дослідженні письменник за архівними документами, знайденими особисто, розкрив маловідомі або й не відомі аспекти київської біографії Тараса Шевченка. Із перших рядків книги читач дізнається про ймовірне знайомство малого Тараса з містом. Автор звернувся до споминів Феофана Лебединцева (Ф. Лобода), редактора «Київської старовини»: «Сім'я цього сусіда [о. Григорія Кошиця] була у найближчому знайомстві з нами, і якщо, приміром, приїздив до нас у гості о. Григорій з своєю дружиною Ксенією Прокопівною, то широкохвостою буланою їх кобилою здебільшого правив Тарас, майбутній український поет, і він же годував її у нашій стайні і водив на водопій до Нечитайлового ставка. На тій самій одинокій ко-

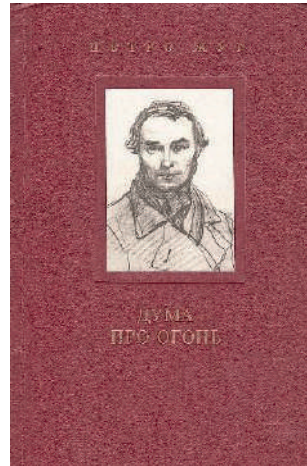

Фото 8

більшині привозив він сина о. Григорія Яся до науки у Богуслав і згодом у Київ...» [34, 5]. У багатьох біографічних джерелах є інформація про відвідування малим Тарасом Києва ще за життя батька Григорія. Однак, усі дописувачі, котрі розповідають про знайомство майбутнього поета з давньоукраїнською столицею, говорять про мандруючу челядь поміщика П. В. Енгельгардта через Київ до Вільно, на що і зауважив письменник.

У книзі Петра Жура чотири частини. Кожна частина – приїзд поета до Києва. Вулиці, будинки, історичні райони, імена і прізвиська людей, з якими зустрівся Шевченко. Четверта частина висвітлює повернення поета в Україну навіки. Якісні чорно-білі аркушеві ілюстрації змістовно доповнюють дослідження шевченкознавця. (Фото 9).

Попередньому дослідженню літературознавця передували матеріали про роки перебування Тараса Шевченка у Петербурзі, а це не багато, не мало, 17 років життя. Примірник книги «Шевченковский Петербург» [37] було подаровано автором до книжкової колекції Заповідника з таким дарчим написом: «Канівському музею Т. Г. Шевченка – до нових зустрічей на Тарасовій горі. П. Жур. 18/II 1964. м. Ленінград». Дослідник зазначав, що над петербурзьким періодом життя поета працювала плеяда відомих шевченкознавців, але він висвітлив низку нових обставин і деталей. Серед них – «досошенківський» період знайомства Тараса Шевченка із літературно-художньою громадськістю російської столиці, заперечення існування лузької сторінки столичного життя Кобзаря та стосунків із міщанкою Анною Шариковою (справжнє Ренні), кріпацьке оточення перших років перебування у Петербурзі, склад артілі Василя Ширяєва, нові адреси проживання, близькі зв'язки Шевченка з родинами Шмідтів-Уварових, відомості про дворових Павла Енгельгардта тощо.

В авторському перекладі українською мовою книга П. Жура вийшла у 1972 році [36]. Фондова збірка має цю книгу, також із дарчим написом літературознавця: «Музею Т. Г. Шевченка в Каневі – з глибокою повагою 29 січня 1973 р. П. Жур. Ленінград». Текст ідентич-

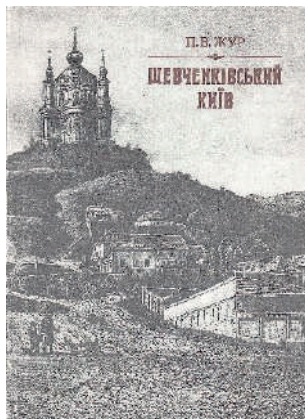

Фото 9

ний російському виданню, проте з меншою кількістю ілюстрацій. Як і всі дослідження науковця, праця строго документована. Однак Юрій Меженко, український бібліограф, книгознавець, літературознавець, товариш Петра Жура, вимогливий і скрупульозний (насамперед до себе), вказав авторові на недостатнє висвітлення історії контракту, що був укладений між Шевченком і Ширяєвим у 1832 році та застеріг від надмірної довіри до непідтверджених документально свідчень про Шевченків рід. Шевченкознавець закінчив розповідь історією отримання дозволу на перевезення тіла поета в Україну після поховання його на Смоленському цвинтарі, а також рядками із журналу «Основа», що свідчили про велику любов тих, хто жив у цей час в Петербурзі і дружив з Кобзарем: «Всі були зворушені хвилиною, всіх опанувала думка про вічну розлуку з дорогим поетом і людиною. Поки він залишався тут, поки була перед очима хоч ця могила в зелені та квітах, здавалося наче смерть ще не все забрала з собою: а тепер – прощай, Тарасе, навіки прощай! У цю хвилину не могло втішити й те, що нарешті здійсниться хоча б одне його бажання, – що він буде бодай мертвий почивати на Україні!»¹ [36, 167].

У 2003 році з'явилося останнє посмертне дослідження Петра Жура «Шевченковский Корсунь» [35]. Автор ознайомив читача з історією славного міста над Россю, оскільки сам був уродженцем села Гарбузин, що побіля Корсуня. Розповів про приїзд Тараса Шевченка в Україну 1843 та 1859 років, відвідування та гостювання поета у троюрідного брата і свояка Варфоломія Шевченка. Два останні розділи присвятив нащадкам Варфоломія Григоровича Шевченка і розвитку міста.

Одним із перших науковців, котрий почав ґрунтовно опрацьовувати ленінградські архіви у пошуках нових матеріалів про життя Тараса Шевченка у Петербурзі, був Микола Моренець, історик, архівіст, кандидат історичних наук. Результатом його кропіткої праці стала книга «Шевченко в Петербурге: по памятным местам жизни и творчества» (1960) [57]. Ученому вдалося відшукати оригінал «Відпускнуї» Тараса

---

1. П. Жур використав джерело: Значеніе Шевченка для Украины. Проводы тѣла его въ Украину изъ Петербурга. Основа: *Южно-русскій литературно-ученый вѣстник*. 1861, іюнь. С. 1–38. Наведену у статті цитату П. Жур переклав з російської мови на українську зі с. 30–31.

Шевченка, протоколи Товариства заохочення художників, документи про першу дату хвороби поета (1837 рік) і ввести усі ці матеріали до наукового обігу. У дослідженні автор, вказуючи на архівні джерела, згадував про Анну Шарикову (справжнє Ренні) і написання нею біографії Кобзаря, що загубилася. Цікавим розділом у книзі є «Указатель адресов Т. Г. Шевченко в Петербурге», в якому поєднав старі і нові поїменування. Загалом, М. Моренцем було привнесено суттєві подробиці у мало висвітлений петербурзький період життя генія. (Фото 10).

Фото 10

Останнім дослідженням у висвітленні шевченківських місць, на терені пізнього радянського шевченкознавства, є колективна праця «Шевченко в Москве» (1989) [38]. Серед авторів – Іван Карабутенко, українець за походженням, літературознавець, перекладач. Пропагував українську літературу в Москві та республіках СРСР, перекладав кращі твори української літератури, а також дослідження Л. Новиченка, Є. Шабліовського, М. Ільницького, Ю. Барабаша. Історико-літературний нарис «Шевченко в Москве» розкрив ще одну сторінку біографії великого українця – його перебування у Москві, контакти з відомими літераторами, культурними діячами, прогресивною спільнотою. У передмові до книги зазначено, що недостатня вивченість теми призвела до заперечення в академічному виданні Зібраних творів Тараса Шевченка 1927 року під редакцією Сергія Єфремова, значимості Москви у житті поета. І на переконання недоцільності відповідних апеляцій, автори заперечили: «Сказано занадто категорично і не зовсім правильно, так як суперечить перш за все свідченням самого Шевченка у «Щоденнику» («Журналі»), де вже на перших сторінках згадується Москва. Та й не тільки на перших сторінках» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [38, 7]. Колективне дослідження не претендувало на відкриття нових, невідомих до того часу, граней і сторінок перебування поета у місті. Але автори зібрали, розширили і пояснили матеріали, що вже були відомі.

Тему московського періоду у житті і творчості Тараса Шевченка по-новому розкрив Володимир Мельниченко у ряді наукових досліджень: «На славу нашої преславної України (Тарас Шевченко і Осип Бодянський)» (2008), «Тарас Шевченко і Михайло Грушевський на Старому Арбаті» (2006), «Тарас Шевченко: “Мое перебування в Москві”» (2007), «Шевченківська Москва: авторська енциклопедія-хроноскоп» (2009). На думку вченого-історика, «...Москва викликала у Шевченка тяжкі емоції та рефлексії, але вона й висталила його поетичний голос і почуття національної гідності та людської незалежності» [55, 25].

Про прибуття Тараса Шевченка до Вільно було відомо дослідникам і пошанувачам ще з Автобіографії митця. Про те, що поет добре знав це місто, його околиці, засвідчила поезія «У Вільні, городі преславному...» (1848). Відомості про його перше ніжне почуття до польки Ядвіги Гусиковської, образ якої супроводжував поета протягом усього життя, також не були новиною. Своє хороше ставлення до міста та приємні згадки про нього поет зафіксував у листі до Броніслава Залеського від 10 лютого 1857 року: «Вільно також дороге при згадці моему серцю, як і твоєму...» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [51, 161].

Віктор Жадько і Раймундас Лопата у книзі «Шевченків Вільно» на основі документальних і архівних матеріалів розповіли про віленський період життя Тараса Шевченка (видання українською і литовською мовами) [29]. В авторській передмові до книги означено використану літературу: художньо- документальне есе А. Непокупного «Балтійські зорі Тараса», публікації литовських дослідників В. Абрамавічюса, А. Венцлова, наукові дописи Є. Кирилюка. Насамперед, у своїй розвідці автори звернули увагу на те, що у литовському місті поет прожив близько двох років. Дослідник В. Абрамавічюс стверджував: «Скільки часу прожив Шевченко у Вільносі? Точно відповісти на це питання нелегко» [1, 229]. 50 років відділяє працю В. Абрамавічюса від досліджень В. Жадька і Р. Лопати, але й дотепер конкретної часової межі проживання Тараса у Вільно не з'ясовано. У книзі представлено розділи, написані на основі науково-документальних джерел: про історію самого міста, дружину П. В. Енгельгардта Софію, взаємовідносини із Ядвігою Гусиковською, створення портрета батька Григорія, заїзд у Латвію (припущення автора – sic!). Майбутнім авторам нової наукової Біографії великого українського поета, художника, філософа

Тараса Шевченка дослідження В. Жадька та Р. Лопати, безумовно, стане у нагоді.

Душевні страждання видатних особистостей, їхнє особисте життя, чи то в минулому, чи у наші дні, завжди викликали і викликають особливий інтерес широких мас читачів.

Черкаський вчений-шевченкознавець Володимир Поліщук у науковій монографії «Музи Тараса Шевченка. Інтимно-любовні дискурси української літературної шевченкіани» (2023) [61], що розрахована як на шевченкознавців, так і на широке коло поетових шанувальників, чи не вперше ґрунтовно вивчив у різножанровій шевченкіані інтимно-любовні дискурси (єдність мовлення та ситуації, в якій вони відбуваються), творчі тлумачення наукових і літературних текстів про стосунки Шевченка з жінками протягом усього його життя, ступінь відповідних гіпотез (припущень) і вигадок у літературних творах, зокрема, залежно від їхнього стилю і жанру. Автором відзначено поступовий розвиток вивчених дискурсів у шевченкіані різних часів та підкреслено їх важливість для розуміння образу Шевченка як генія, національного пророка і просто живої людини. Жінки, про яких пише В. Поліщук, різного віку, походження, соціального стану: Оксана Коваленко, Ядвіга Гусиковська, Софія Енгельгард (домислена історія), Марія Європеус, Варвара Репніна, Ганна Закревська, Глафіра Псьол, Надія Тарновська, Феодосія Кошиць, «наречена з лаврських пагорбів», Забаржада, Агата Ускова, Акбупеш, Катя-Кизтумас (дві останні – домислені образи), Катерина Піунова, Харитина Довгополенко, Марія Максимович, Марко Вовчок (Марія Маркович), Ликера Полусмак, Марина, Анна з Луги (Анна Шарікова (родове Ренні). –), невідома (три останні – домислені образи). (Фото 11).

Юрій Ковтун у науково-популярному виданні «Кохані жінки Шевченка: Тарасові музи» (2004) [39], уже самим заголовком увиразнює концепцією твору, а саме: у контексті розповіді про життя Шевченка висвітлює історії його знайомства і спілкування з дівчатами/жінками (Оксаною Коваленко, Ядвігою Гусиковською, Амалією Клоберг, Ган-

Фото 11

ною Закревською, кн. Варварою Репніною, дівчиною-прочанкою, Федосією Кошиць, татаркою Забаржадою, Агатою Усковою, Катериною Піуною, Марією Максимович, Ликерою Полусмак (Яковлевою), Надією Тарновською, петербурзькою «молоденькою міщанкою»²), котрі, у більшості, надихали митця на творчість як поетичну, так і художню. Окремий розділ книги «Муза всього життя» присвячений образу України. У слові до читача Ю. Ковтун так визначає мету своєї праці: «Якщо мої скромні квіти про поетове кохання, про його музи, вплетені у вінок пам'яті Шевченка, надихнуть кого-небудь на те, щоб перечитати його поезії, послухати чи заспівати пісні на його вірші або оглянути його картини, – то можна вважати, що цією книгою досягнуто поставленої мети» [39, 8].

Мирон Козак у науково-популярному виданні «Дано любити, терпіть, страждать... Драма особистого життя Тараса Шевченка» (2007) [40] окреслює, фактично вже у самому підзаголовку книги, делікатну тему, яка представлена читачеві через листи, щоденникові нотатки Кобзаря, спогади його сучасників, дослідження відомих шевченкознавців. Делікатність теми обумовлена неоднозначністю її тлумачення. Автор ставить за мету розкрити уявлення «Пророка української нації» про Жінку, Кохання, Сім'ю. Примірник, подарований Шевченківському заповіднику, містить авторський напис на титулі: «Скромний дар автора музею Тараса Шевченка у Каневі. 23 серпня 2007 року. М. Козак».

Володимир Панченко у книзі «Шевченко зблизька» [60] розповідає про три подорожі Тараса Шевченка в Україну, гостювання поета у представників української еліти XIX століття, про людей, котрі його оточували, експедиції, бали. І все це автор супроводжує представленням великої амплітуди *емоцій поета* («творчих екстазів, дум, осяянь, одкровенень, зухвальства, мрій, богоборства, плачів, молитов, заклинань, проклять, замилувань, гніву, сарказму, ніжності...») та його *внутрішніх переживань* (біль кріпацтва, кохання, натхнення вільної людини, пригнічений стан засланця і небла-

---

2. «Молоденька міщанка», згадана у спогадах про поета Яковом Полонським, а у наукових дослідженнях – Марієттою Шагінян і Миколою Моренцем. За твердженням краєзнавця Олега Вареника справжнє прізвище і по батькові Анни Іванівни Шарікової – Анна Єгорівна Ренні (Вареник О. История последнего стихотворения и тайной невесты Т. Г. Шевченко (Анны). Из серии «Тайны Стрельны». Кн. №41. Стрельна-Санкт-Петербург, 2015. 48 с.).

гонадійної особи, протест проти імперії, вання). У часовому плані охоплено 1843–1859 роки життя поета. Показово, що наприкінці книги окремий розділ присвячено похованню Олексія Бутакова на православному цвинтарі у Вісбадені (Німеччина), яке Володимир Панченко відвідав у 2010 році та розповідь про життя мореплавця-дослідника.

Петро Моргун, канівський лікар і краєзнавець, в окремому розділі книги «Записки лікаря» (2018) [56] під назвою «Сватання Тараса Григоровича» коротко описує стосунки поета з полькою Ядвігою Гусиковською, дочкою виборзького бургомістра Марійкою, княжною Варварою Репніною, актрисою Катериною Піуною, дружиною професора Максимовича Марією Василівною, графинею Анастасією Толстою та її дочкою Катериною. Найбільше уваги автор приділив Ликері Полусмаковій (Полусмак) (у заміжжі Яковлева) детально описуючи знайомство і розрив стосунків з «нареченою», які широко відомі не лише шевченкознавцям. Але цінним у дослідженні краєзнавця є переказ спогадів канівців, які тісно спілкувалися з Ликерою Яковлевою під час її частих приїздів до Канева. Петро Моргун викриває Ликерине «словоблудство», «нахабні видумки», «велике блюзнірство», банальні розповіді про своє минуле, зокрема, й про стосунки з Шевченком [56, 93]. При написанні книги краєзнавець використав друковані спогади сучасників про поета (1911, 1958), біографію Шевченка, написану Михайлом Чалим (1882), а також академічну біографію митця (1956). (Фото 12).

Василь Сокур, полковник міліції, вчений, письменник, поет, журналіст презентує читачам власне бачення Шевченка-людини, життєпис окремих періодів поетового життя, не пов'язаних хронологічно [68]. Автор наголошує, що не робить аналіз творчості митця, оскільки це справа компетентних вчених-шевченкознавців. Книга написана емоційно. Фактично це суто особистісне відкриття автором Тараса Шевченка, яке часто-густо позначене суб'єктивними судженнями. Книга видана на кошти автора, нерецenzована, рясніє сумнівними твердженнями. Містить публікації Василя Сокура у пресі минулих років, інтерв'ю

Фото 12

з відомим вченим, шевченкознавцем Сергієм Гальченком, авторські новели, есе, репродукції художніх робіт Шевченка, матеріали про поета у документах, історію вшанування Кобзаря (встановлення пам'ятників, афоризми, крилаті вислови, ювілейні монети і марки, екслібри, інформацію про митця з інтернета). У підрозділі «Сивочолий парубок Шевченко (Оксана, Дуня, Маша, Ганна, Варя, Агата, Катя, Марія, Харитя, Ликера...)», у контексті розкриття біографії Шевченка, викладено загальновідомі історії про його коханих жінок і поетичних муз. Утім, деякі судження В. Сокура занадто одіозні, зокрема, відносно аристократки, «якоїсь там письменниці», «екзальтованої панночки» Варвари Репніної, нав'язливе опікунство якої над поетом автор пояснює її самолюбством і бажанням увійти в історію через дружбу з поетом [68, 65]. Вірогідно, що таке упереджене твердження автора постало тому, що у шевченкознавстві до 2020 року було відсутнє комплексне наукове дослідження про Варвару Репніну, яке, безперечно, було необхідне. Спробу вивести княжну з тіні Шевченка зроблено у науковому дослідженні С. Брижицької «Варвара Репніна. Листи. Публікації. Спогади» (2020)³.

Також В. Сокур повторює легенду про те, що Марія Максимович свого первістка – сина Олексія – народила нібито від Тараса Шевченка [68, 66–68]. Вірогідно, Василь Сокур уникнув би такого твердження, аби прочитав листи Михайла Максимовича до Осипа Бодянського, Петра Вяземського, Петра Лебединцева (особливо!), в яких він щиро, по-батьківськи турбується про сина й з ніжністю називає «мій Алексейка»,

---

3. У документальному збірнику представлено, у форматі першодруків, публікації XIX століття про широку суспільну діяльність родини Розумовських-Волконських-Репніних, зокрема й Варвари Миколаївни, яка залишила помітний позитивний слід у житті як простих людей, так і неординарних особистостей XIX століття. Так, для багатьох пересічних читачів стало відкриттям дружба княжни з Миколою Гоголем, про якого вона залишила спогади і писала: «Я благоговію перед ним» [20, 100]. А Микола Васильович, у свою чергу, наймовірно цінував княжну як самодостатню особистість – у листах щирозсердно зізнавався, що часто думає про неї і молиться за неї, підкреслює її доброту, виявляє свою повагу до князя і княгині Репніних. Відчувається повна довіра Гоголя до адресатки. На особливу увагу заслуговують його красномовні закінчення у листах («ваш покірний слуга», «увесь охочий би служити вам усім своїм життям», «вічно вдячний вам», «не забувайте вдячного, який пам'ятає вас щохвилини», «цілком ваш», «Ваш увесь»), які свідчать про готовність Гоголя служити княжні Варварі безкорисно і жертвовно, що вмотивовано не лише дотриманням християнських чеснот, а продиктовано, насамперед, бажанням серця.

«єдинорідний синок Алексейко» (*переклад з російської українською мовою упорядника*)⁴, а також просить молитися за нього, клопочеться про його майбутнє, пише про навчання сина в Києві, в гімназії (Колегії Павла Галагана) [52]. Та й, врешті-решт, не завадило би В. Сокуру, власне, листи вченого-енциклопедиста до самого Тараса Шевченка прочитати.

Відомо, що Шевченко прибув до Прохорівки на хутір Михайлова гора 13 червня 1859 року [33, 435; 42, 207]. Михайло Максимович свідчить: «Проживаючи на Михайловій горі, Шевченко приходив до мене тільки ночувати, а решту часу проводив у полі та в інших місцях, малював, розмовляв із селянами...» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [42, 205]. 19 червня Шевченко намалював італійським олівцем і крейдою портрет Михайла Олексійовича, а 22 червня, його дружини, – Марії Василівни. У книзі «Труды и дни Кобзаря» П. Жура читаємо: «26 червня. Поет поїхав з Михайлової Гори, пробувши на ній не менше десяти днів. Біограф Шевченка М. К. Чалий, посилаючись на Максимовича, зазначав: "...за словами Михайла Олександровича, він приходив тільки ночувати до нього, а решту часу проводив у полі та інших місцях, де малював, розмовляв із селянами (і пиячив⁵ – авт.); а в розмовах з дружиною його блюзнірував, що часто робив і у великих компаніях» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [33, 438]. Тобто, така поведінка Шевченка, на той час, абсолютно не сприяла будь-яким близьким стосункам з господинею хутора. З писемних джерел відомо про щасливе життя цього прекрасного подружжя. Михайло Олександрович одружився зі своєю землячкою Марією Василівною Товбич, яка походила із збіднілого дворянського роду (не мала посагу); була освіченою, обдарованою музично (грала на фортепіано, прекрасно співала), гарною на вроду, витонченою, вишуканою. Про день свого одруження вчений так згадує у листі до Петра Лебединцева 30 квітня 1871 року, тобто рівно через 18 років після вінчання: «Пишу Вам, любий Петре Гавриловичу, привіт із Києва

---

4. Лист М. Максимовича до П. Лебединського від 29 липня 1870 року. Михайлова Гора, Максимович Михайло. Листи / упор. і вст. ст. В. Короткого. Київ : Либідь, 2004. С. 187.

5. П. Жур поставив три крапки після «беседовал с крестьянами», вилучивши слово «и пьянствовал». Цитата уточнена авторами статті за друкованим джерелом: Чалий М. К. Жизнь и произведения Тараса Шевченка (свод материалов для его биографии). С портретом. Киев : Типография К. Н. Милевского, Крещатик, дом Зейделя. 1882. 281 с. С. 202.

в пам'ятний мені день Якова: цього дня 1853 року було одруження моє в Драбові, в Михайлівській церкві, і яке урочисте, собором трьох ієреїв, – і який чудовий весняний день тоді був!» (переклад з російської українською мовою упорядника) [52, 196–197].

«Марія Василівна стає відданим другим чоловікові, розрадливою і меткою господинею на їхньому хуторі. Переклавши всі господарські клопоти на свої тендітні плечі, дає змогу вченому відновити свою науково-літературну працю. Подружжя Максимовичів тішилося двома дітьми. В лютому 22.02 (ст. ст.) 1860 року народився їх первісток. Син Олексій "...з'явився, як підсніжник на весняній таловині, – писав у листі до Шевирьова щасливий батько. – Господь послав мені в цьому маляті велику радість і заміну тих душевних утрат, котрі спустошують дотеперішній світ душі і життя мого". А березнева провесінь 1865 року приносить Максимовичам доньку, названу Ольгою (15.03. ст. ст.)» [65, 39], – зауважує науковець Шевченківського національного заповідника Лариса Сергійчук, яка наприкінці 1990-х – початку 2000-х років досліджувала родовідне дерево Максимовичів та долю нащадків М. О. Максимовича – сина Олексія, доньки Ольги, онука Всеволода Олексійовича (помер 1907 року) [65, 36–45; 66, 138–140]. Михайло Максимович прожив 69 років. Помер в листопаді 1873 року. Після смерті чоловіка Марія Василівна більше мешкала в Києві, ніж на Михайловій Горі. Пережила чоловіка на дев'ять років, й відійшла у засвіти у 48 років. Похована на Щекавиці у Києві.

Василь Сокур подає ще одну «сенсацію». Стосується вона походження Ликери Полусмак (в заміжжі Яковлева). Посилаючись на дослідника Володимира Сиротенка (Вербицького) В. Сокур акцентує – «байстря дворянської крові» [68, 75], себто пише, що Ликера була позашлюбно-народженою дитиною Миколи Макарова, сина поміщика Якова Макарова, майбутнього відомого петербурзького критика. (Фото 13). У офіційному шевченкознавстві така інформація відсутня.

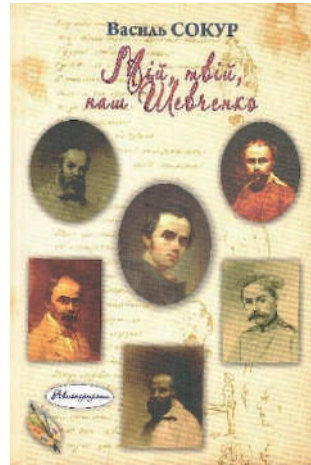

Фото 13

Уродженець Черкащини, краєзнавець Олег Вареник, закинутий у юні роки долею до Петербурга (служив у Радянській армії), нині проживає у селищі Стрельна, відомій дачній місцевості, що розташована за 19 км від Петербурга. Влітку 1860 року Тарас Шевченко їздив до Стрельни, тоді це було селище Петергофського повіту Петербурзької губернії, на дачу до Надії Михайлівни Забіли (української поміщиці, сестри Василя Білозерського) й подружжя Кулішів. Там він познайомився з Ликерою Полусмак, якій згодом запропонував вийти за нього заміж. Саме цим подіям й присвячена коротка оповідь О. Вареника «Последняя любовь... Тарас Шевченко в Стрельне» (2003) [21], якій передують стислий виклад біографії поета. У другому доповненому виданні книги [22] деталізовано історію викупу Шевченка з кріпацтва, арешт, знайомство й сватання до Ликери Полусмак, розрив цих стосунків; розкрито останні дні й години життя поета. У тексті вміщено фрагменти поезій (мовою оригіналу та у перекладі російською), автопортрети художника, портрети його сучасників.

2023 року покладено початок здійснення «фундаментального проекту нового вивчення спадщини та рецепції українського національного поета і його ключової ролі в українському національному відродженні нової доби» [75, IX] – у світ вийшов перший том у двох книгах, задуманого упорядниками Олександром Боронем і Михайлом Назаренком багатотомного видання (заплановано у трьох томах і семи книгах) «Тарас Шевченко у спогадах». Праця присвячена вшануванню 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Це видання стане найповнішим зібранням мемуаристики про Кобзаря

Фото 14

Фото 15

(близько 500 позицій): спогади, згадки, епістолярії, мемуари, що «...переходять у художню творчість, тобто белетристику з особливим урахуванням біографічного виміру». У першому томі видання – спогади про Шевченкове життя до арешту 1847 року [75; 76]. (Фото 14). (Фото 15).

Загалом, спогади не дають читачеві уявлення про ціле життя Тараса Шевченка, але в них спрацьовує біографічний принцип – «усі вони так чи так... наголошують потребу поповнити біографію Шевченка» [75, XIX]. Валерія Смілянська свого часу зауважить, що «спогади містять такі подробиці подій, стосунків між людьми, характерів і, загалом, дають таке виразне уявлення про “дух часу”, як ніяке інше джерело» [67, 31]. А ще Смілянська нагадала нам думку близького до поета Олександра Лазаревського, який взагалі вважав, що тільки спогади сучасників повинні стати головним матеріалом майбутньої біографії Шевченка. У своїй праці «Біографічна Шевченкіана (1861–1981)» (1984) шевченкознавиця підсумує: «Спогади, опубліковані у 60-х роках, склали основний матеріал для біографії поета. Ті зерна різних концепцій, які були закладені в них, згодом виразно викристалізувалися в працях біографів різних ідейних напрямків» [67, 56]. Отже, безумовно, спогади сучасників поета є джерелом для написання новітньої багатомної біографії Кобзаря.

Перший том вищезазначеного видання складається з двох книг, що містять різні за тематикою і функцією мемуарні матеріали, а саме: спогади в епістолярній формі, щоденникові нотатки і листи, художні твори з біографічними епізодами і подробицями про життя поета від дитячих років до зими 1847 року. У першій книзі – матеріали О. Лазаревського, О. Кониського, М. Чалого, В. Шевченка, М. Білозерського, І. Зайцева, П. Куліша, М. Лазаревського, М. Костомарова, І. Панаєва, П. Мартоса та інших. У другій книзі – спогади О. Чужбинського, М. Шигарина, М. Чалого, М. Стороженка, В. Репніної, В. Ковальова, П. Селецького, Д. Красицького, В. Тарновського, М. Костомарова та інших, а також згадки про поета у щоденникових записах А. Мокрицького, Є. Гребінки, М. Маркевича, А. Козачковського, П. Куліша, В. Білозерського, О. Навроцького та біографічні епізоди у художній формі А. Чужбинського, В. Репніної, В. Забіли, П. Куліша. Уперше зібрані мемуарні матеріали впорядковано і ретельно прокоментовано.

Григорій Грабович написав до видання вступну статтю «Спогади про Шевченка: рецепція поета і становлення національної ідентичности (ранній період, 1814–1847)». У ній він визначив три основні періоди життєпису Тараса Шевченка, за якими, власне, а також за загальною хронологією і законами біографічного жанру, й формується вся «гама тем і топосів» [75, xviii]. Також науковець проаналізував перші мемуарні джерела у таких розділах статті: «Як писати спогади про Шевченка – деконструкція Олександра Кониського», «Презумпція канонічності – «Матеріали» Олександра Лазаревського», «На грані свободи, або Про те, як Шевченко ставав Шевченком» (про спогади М. Чалого), «Між княжною Репніною і мочемордами» (про спогади О. Чужбинського, епістолярії В. Репніної), «Шевченко і Кирило-Методіївське Брацтво: відправні питання та роль спогадів» (про спогади П. Куліша, М. Костомарова).

Фото 16

У розвідці авторів статті «Концептуальні підходи у написанні Біографій Тараса Шевченка до жовтневого перевороту 1917 р. (фондове зібрання Шевченківського національного заповідника)» (2022 рік) [19] коротко охарактеризовано видання зі спогадами сучасників поета, що були опубліковані у перші роки по смерті Тараса Шевченка. Серед них – й оригінальне видання «Воспоминания о Т. Г. Шевченке А. Чужбинскаго» (С.-Петербург, 1861) [78]. Валерія Смілянська відводить значну роль спогадам цього «поміркованого поміщика і поета» [71, 8], який залишив низку спостережених ним фактів із мандрівок Шевченка Україною у 1840-х роках. Поет постає в них великим гуманістом, співчутливим до усіх знедолених («...Шевченко гарячим словом дорікав тим, хто стояв у байдужості, доводячи, що людина в злиднях і біді, якою б не була нації, якого б не була віросповідання, робиться нам найближчим братом» (*переклад з російської українською мовою упорядника*)[78, 18]), люблячим дітей («Велике задоволення приносили Шевченкові селянські діти... Т. Г. не раз сідав до них у гурток і, під-

батьоривши полохливе товариство, розповідав їм казки, співав дитячі пісні, яких знав безліч... і незабаром набував прихильності всіх дітлахів» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [78, 30]), та таким, що захоплюється світом природи і тварин («...ми бувало просиджували біля нірки якогось жучка і вивчали його невигадливі звичаї» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [78, 30]). (Фото 16).

Спогади про Шевченка, написані у найближчий по смерті поета час, вивчав Михайло Новицький. Його наукова діяльність розпочалася на початку 1920-х років, а науковий світогляд формувався під впливом таких шевченкознавців, як С. Єфремов, Ю. Меженко, М. Плевако, П. Филипович. Готуючи, разом з С. Єфремовим, видання творів Тараса Шевченка, одночасно працюючи над багатьма біографічними статтями, вченому вдалося у 1930–1931 роках видати в «Серії мемуарів про Шевченка» шість книжечок спогадів поетових сучасників, а саме: «Епізоди з життя Шевченкового» П. Мартоса зі вступною статтею і примітками Ф. Самоненка [53], «Спогади про Т. Шевченка» П. Куліша в упорядкуванні Є. Кирилюка [49], «Тарас Шевченко в Нижньому Новгороді» Г. Дем'янова зі вступною статтею, примітками і перекладом Л. Рублевської [26] (Фото 17), відомих сумнівних «Кілька слів про Тараса Шевченка» С. Крапивиної⁶, підготовлених до друку М. Тарасенко [47].

«Спомини про Тараса Григоровича Шевченка» В. Шевченка зі вступною статтею і примітками Г. Ткаченка [79], «На Сир-Дар'ї у ротного командира (спогади Косарева про Т. Шевченка)», що були записані М. Новіцьким, із вступною статтею, перекладом з російської мови та примітками Л. Кошової [54]. (У фондовій колекції всі ці видання в наявності). Олександр Боронь, який проаналізував передмови і коментарі до видань, а також тогочасну «огульну» і схвальну критику на них, за-

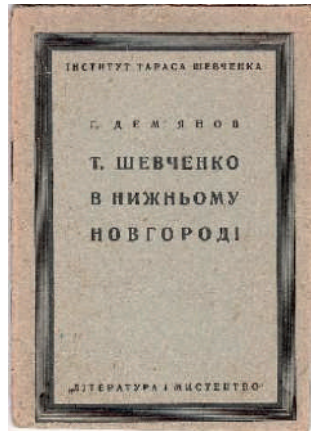

Фото 17

6. Боронь О. Шевченко і житлове питання на київській Пріорці // Боронь О. Ані титли... Нові студії над Шевченковою біографією і творчістю. Київ : Критика, 2024. С. 325–331.

значив: «Критичний апарат видань вирізняється, як на той час, фактографічною точністю, увагою до деталей» [75, 224], що є важливим для підготовки у майбутньому матеріалів для нової наукової біографії Шевченка, а також є цінним досвідом детального наукового коментування «меморіальних матеріалів, без яких годі увявити повноцінну поетову біографію» [75, 245]. Новицький мав намір випустити також спогади М. Костомарова, В. Аскоченського, А. Козачковського (усі не були надруковані), адже працював над ними.

Ювілейного 1939 року, в серії «Шкільна бібліотека», у «Видавництві дитячої літератури» випущено літературно-критичний збірник «Про Шевченка» [62]. Упорядкував його відомий літературознавець і шевченкознавець Семен Шаховський. Збірник має три розділи: «Автобіографічні матеріали, спогади, документи», «Критика про Шевченка», «Художні твори про Шевченка». Із поширених мемуарних матеріалів у ньому надруковані спогади І. Сошенка, М. Лазаревського, В. Шевченка, І. Тургенева, Я. Полонського, Л. Жемчужникова. У вступній статті до видання упорядник зазначив, що збірник «...містить різнохарактерний матеріал. Тут і спогади друзів – видатних діячів тогочасної культури, тут і критичні статті, тут і художні твори. Всі вони з різних боків висвітлюють яскравий образ великого поета...» [62, [18]]. Отже, вчений звернув увагу на важливість вивчення усіх чинників для представлення об'єктивного образу Шевченка і як людини, і як митця.

Випуск у світ 1958 року видання «Спогади про Шевченка» означив першу спробу об'єднати мемуарні матеріали, «...які не викликали сумніву щодо вірогідності та історичної правдивості поданих фактів» [69]. До збірника також були долучені спогади, що мали будь-яку цінність для біографії митця. Упорядник видання Анатоль Костенко (він також автор вступної статті й коментарів) умістив понад 80 мемуарних матеріалів, проте деякі недоброзичливі спогади до видання не включив. Систематизацію спогадів здійснено (наскільки дозволяє зміст) за хронологічним принципом, відповідно до основних періодів Шевченкового життя. Олександр Боронь, аналізуючи видання, відзначив структурну неоднорідність збірника (тексти спогадів сусідять з поезіями, присвяченими Шевченкові, рецензіями на «Кобзар» 1840 року), однак зауважив на важливості перших наукових коментарів до публікації мемуарів про Шевченка.

1962 року в «Серии литературных мемуаров» побачило світ видання «Т. Г. Шевченко в воспоминаниях современников» [74]. Укладачами видання стали відомі шевченкознавці М. Бельчиков і Л. Хінкулов. До збірника увійшло понад 70 джерел; частину епістолярних та щоденникових матеріалів уміщено в коментарях. Укладачі свідомо виключили із публікації численні спогади П. Куліша, О. Білозерської-Куліш, мемуари доньок І. Ускова, статті Ф. Лебединцева, В. Аскоченського, К. Шмитгоф (у дівочтві Піунова) та інших, оскільки вважали, що далеко не усі вони правильно відтворюють образ великого українського митця та «революціонера». Відповідно до часу випуску книги, уміщені матеріали надруковано зі значними скороченнями.

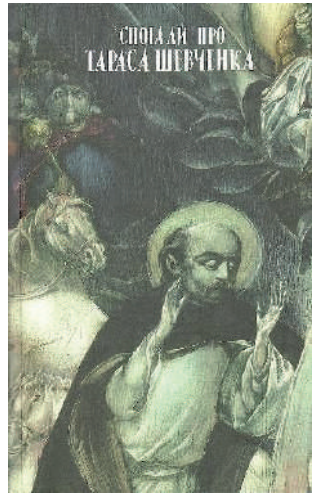

Фото 18

1982 року «Спогади про Тараса Шевченка» вийшли в упорядкуванні В. Бородіна і М. Павлюка [70]: 90 відомих мемуарних матеріалів сучасників поета і кілька нових джерел охоплюють весь життєвий шлях Кобзаря. Усі тексти було звірено за першодруками або автографами. Спогади, як правило, надруковані повністю, лише деякі матеріали (недостовірні чи малоістотні) вилучено. Олександр Боронь відстежив неточності у позначенні скорочень у текстах: не усі вони позначені трьома крапками. На думку дослідника, цензурні скорочення були обумовлені як ідеологічними засадами, так і етичними міркуваннями, що є неприпустимим у науково-критичній публікації. У «Примітках» містяться відомості про рукописні і першодруковані джерела. Видання планувалося для масового читача.

2010 року вийшов збірник «Спогади про Тараса Шевченка», укладачами якого стали, так само, В. Бородін, М. Павлюк, а також О. Боронь [71]. У передмові до видання вміщено статтю доктора філологічних наук В. Смілянської, в якій детально, з розділом на десятиліття, починаючи з часу смерті поета до 1900-х років, проаналізовано шевченківську мемуаристику. Тексти спогадів подано в основному мовою оригіналу, за деякими винятками. Це видання також було спрямоване на потреби широкого читацького загалу. (Фото 18).

Літературно-художнє видання «Я дуже щиро вас люблю... (Шевченко у розповідях сучасників)» (2004) [81] також було орієнтоване на пересічного читача, школярів та студентів. В основі збірника – повість княжни Варвари Репніної «Безмовна любов» та її листи до Шарля Ейнара і Тараса Шевченка. Доповнює збірник масив спогадів сучасників про Кобзаря, розміщених у хронологічній послідовності, що дає виразну картину життєвого шляху поета.

Заслання – період Шевченкового життя, коли він відбував покарання за антидержавну поетичну творчість у степах Казахстану.

Про заслання Тараса Шевченка вже було опубліковано достатньо велику кількість матеріалів, коли у 1960-х роках Леонід Большаков, письменник, журналіст, згодом відомий літературознавець, шевченкознавець, лауреат Державної премії України імені Т. Г. Шевченка (1994) розпочав свої пошуки і дослідження солдатського періоду поетового життя.

Із самого початку шевченкознавчі публікації Леоніда Большакова засвідчили новизну його досліджень та були введені до наукового обігу. Він вивчив архівні фонди Оренбурга, Орська, Уфи, Алмати, Москви, Петербурга, Києва. 1968 року Леонід Большаков захистив кандидатську дисертацію про документальні джерела біографії Шевченка 1847–1858 років і того самого року випустив у світ шевченківське біографічне дослідження «По следам Оренбургской зимы» [15]. Сам автор у передмові до видання зазначив, що більша частина розділів і глав побудована за архівними матеріалами, введеними до наукового обігу вперше. Автор проведе читача слідами Шевченкової оренбурзької зими, розкриє сторінки дружби поета з поляком Желіговським, розповість про загадки Шевченкових документів орського періоду. Наполегливі пошуки дослідника виявили цінні відомості про оточення поета, а це близько дев'яност осіб, сучасників Тараса Шевченка, з якими він зустрічався у роки свого заслання. Відомий літературознавець Іраклій Андронніков запише у післямові до одного із видань Леоніда Большакова так: «Крізь ці знайомства, розмови, зустрічі, характеристики проступило багато схованих від нас часом важливих фактів, що висвітлюють цілий період життя Шевченка. «Слідами Оренбурзької зими» (1968) та «Літа невольничі» (1971) – книги такі ж цінні і з літературної, і з наукової точки зору» [11, 269].

1971 року з'явилася книга Л. Большакова «Літа невольничі. Книжка пошуків і досліджень про Шевченка періоду заслання». [13]. У передмові автор акцентував: «..книжка не претендує на вичерпне розкриття всіх обставин, усіх аспектів десяти років життя, творчості, боротьби великого сина України. Це, скоріше, матеріали для поповнення біографії поета, передовсім матеріали про його оточення цього періоду» [13, 3]. До першої частини книги увійшли дослідницькі нариси, в яких представлено нові матеріали про Шевченка, а також інформація, як саме ці матеріали було віднайдено. У другій частині – власне перша спроба дослідника укласти словник оточення Шевченка періоду заслання. У словнику – близько дев'ятсот імен сучасників поета, майже про п'ятсот з них розповідається у різних за обсягом статтях, що дають повну характеристику зв'язків Шевченка із названою особою. Автор вилучив або скоротив інформацію про тих, хто докладніше описаний у біографічних нарисах у першій частині, а також про осіб, зв'язок яких з поетом достовірно не було встановлено. Дослідник розумів, що подальше вивчення біографії Тараса Шевченка неможливе без всебічного обліку всього, що відомо про його оточення і без повного з'ясування місця і ролі в його житті сотень людей, які зустрілися Кобзарю на його життєвому шляху. І як результат пошуків – свідчення словника, в якому десять років заслання Шевченка є чи не «найгустіше заселеним періодом».

1977 року Л. Большаков опублікує своє перше пошукування періоду повернення Тараса Шевченка із заслання, його перебування в Астрахані, Нижньому Новгороді та в Москві. Період, завдовжки у майже вісім місяців – від серпневого вечора 1857 року і «...вечірньою годиною наприкінці березня, коли “громогласний локомотив свистнул и остановился в Петербурге”» [12, 3] – описаний живою, дохідливою мовою на сторінках книги «Їхав поет із заслання...» [12]. Автор, як і в попередніх працях, на основі опрацьованих архівних документів, листів, спогадів сучасників, записів Щоденника створює переконливу картину оточення і атмосферу, в яких перебував поет. Частина архівних матеріалів, стосовно описаного періоду, публікувалася вперше.

У 1979 та 1984 роках, для шкільної молоді, загальним накладом близько ста тисяч примірників, випущено дві книги Л. Большакова, відповідно, – «Іду до джерела» [11] і «Шляхами великої долі» [16]. Книги написані у жанрі науково-художніх повістей; тексти перекладено укра-

їнською мовою з російських рукописів автора. Видання проілюстровано якісними репродукціями сепій Тараса Шевченка періоду заслання та графічними малюнками.

На широке читацьке коло розрахована й книга Л. Большакова «Всё он изведал...» [10]. До книги увійшли раніше видані праці автора – «Літа невольничі» та «Їхав поет із заслання...». У такий спосіб було об'єднано в одному виданні два періоди життя поета: заслання й повернення із заслання.

Підсумком багаторічних досліджень шевченкознавця мала бути публікація монументальної праці «Быль о Тарасе», окремі томи якої, за задумом автора, були б присвячені окремим рокам десятирічного Шевченкового заслання. Большакову вдалося видати лише перші три томи: «Быль о Тарасе. Книга первая: Яман-Кала» [7], «Быль о Тарасе. Книга вторая: на Арале» [8], «Быль о Тарасе. Книга третья: Оренбург» [9], присвячені першим рокам солдатчини поета. За жанром «Быль о Тарасе» – документальний роман-хроніка, в якому зовсім відсутній художній вимисел автора. Натомість, на основі новознайденого архівного матеріалу, за невідомими і маловідомими джерелами, стверджується не прикрашена правда про Шевченка: «Роблячи вибір між художнім вигадуванням, літературним домислом і справжнім документом, я віддаю перевагу документу... Найближчі розділи, як і багато далі, будуть зіткані з документів... перш за все тих, які в поле зору біографів Шевченка не потрапляли» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [8]. У першій книзі «Яман-Кала» йдеться про момент виїзду Шевченка з Петербурга (ймовірно 1 червня 1847 року) та його прибуття до Оренбурга і до Раїму (17 червня 1848 року у складі Аральської експедиції). Книга друга «На Арале» повністю присвячена перебуванню Тараса Шевченка на Аральському морі і його берегах. «Уперше з такою повнотою та скрупульозністю поступово розкривається історія Аральської описової експедиції А. І. Бутакова, місце в ній Т. Г. Шевченка...» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [2, 112], – пише дослідниця І. Акіншина. Аральський період охоплює проміжок часу від червня 1848 року (прибуття у Раїм і збори експедиції) до переїзду в Оренбург 31 жовтня 1849 року. Із третьої книги «Оренбург» дізнаємося про найповніші (як на той час) відомості про життя поета в Оренбурзі після Аральської експедиції, про другий арешт, у квітні 1850 року, його повернення до п'ятого лінійного батальйону, відбування під час слідства

на Орській гауптвахті і початку шляху на Мангишлак. Свою розповідь про життя Шевченка-солдата автор нерозривно пов'язує з творчою історією багатьох поезій, художніх робіт цього періоду. Леонід Большаков вказує і доводить неточності у датах в академічній біографії Шевченка 1984 року видання, а саме: датах виїзду з Петербурга, прибуття в Оренбург, виходу експедиції Олексія Бутакова з Раїму, повернення експедиції в Оренбург, етапування до Орська та ін.

Усі вищеназвані шевченківські дослідження Леоніда Большакова зберігаються у фондовій колекції заповідника. І майже на всіх – цінні маргіналії на знак любові й пошани до місця вічного спочинку українського генія; як приклад – напис до першого його видання: «У подарунок «Музею-заповіднику «Могила Т. Г. Шевченка». Низько вклоняюсь священній для всіх нас землі Канева, берегам дніпровським. Уклін до землі – Тарасу Шевченку! 18.V.1970. Оренбург (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [15].

1997 року побачила світ «Оренбургская Шевченковская Энциклопедия» Леоніда Большакова [14] – результат скрупульозних пошуків автора в архівах Києва, Оренбурга, Вільнюса, Москви, Петербурга, Уфи, Нижнього Новгорода. Завдяки виходу книги введено до наукового обігу сотні документальних справ, а також друковані джерела історико-краєзнавчого характеру. Енциклопедія визначена автором як персонально-крайова. У її першій частині – близько півтори тисячі імен, псевдонімів, криптонімів, анонімів сучасників митця, які згадуються у його творах, листах, документах, мемуарах про поета та інших джерелах цього періоду. Друга частина – присвячена шевченківській географії років заслання, третя – пошануванню пам'яті поета у місцях неволі. «Середовище особистості – середовище Т. Шевченка – ось що складає основу та новизну «Оренбурзької Шевченківської Енциклопедії» (*переклад з російської українською мовою упорядника*), – наголошував Леонід Большаков. [14, 6].

Найдавнішим оригінальним виданням про життя поета в Казахстані, у фондовій колекції, є відтиск із «Кіевской Старини» (1888) – «Первые четыре года ссылки Шевченка. Н. И. Storozhenka» [72]. Уже на першій сторінці невеликої книжки, автор наголошує на оприлюдненні нових матеріалів до біографії Шевченка періоду заслання, зокрема, на статтю Є. Гаршина «Шевченко въ ссылке (1886), листи Шевченка до Броніслава

Залеського, спогади Наталії Ускової, доньки коменданта Новопетровського укріплення Іраклія Ускова. Основою для написання праці стали «...невидані листи Шевченка до його друга та покровительки княжни В. М. Репніної ... Це ті самі листи, безповоротну втрату яких оплакував п. Чалий» (*переклад з російської українською мовою упорядника*), [72, 1]. У примітках автор залишить цінну інформацію про ставлення Варвари Репніної до пам'яті Тараса Шевченка: «За дозвіл скористатися для цієї статті цим дорогоцінним матеріалом ми приносимо глибоку подяку високоповажній кн. В. М. Репніній, яка досі свято зберігає пам'ять про свого друга і жваво цікавиться всім, що пишеться про нього» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [72, 1]. Також М. Стороженко скористався ще не надрукованими замітками Ф. Лазаревського, чим вніс доповнення і правки до відомої праці М. Чалого «Жизнь и произведения Тараса Шевченко» (1882) стосовно знайомства Шевченка з княжною Репніною і перших років заслання поета. (Фото 19).

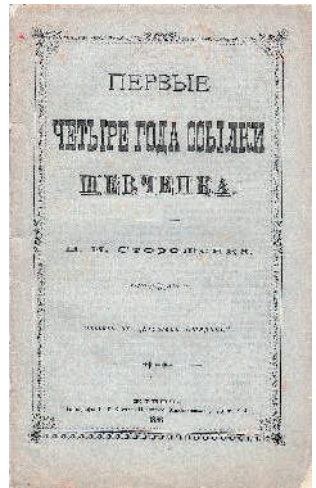

Фото 19

Олександр Ведміцький – український літературознавець, поет, прозаїк, педагог, який свою літературну діяльність розпочав у 1920-х роках; був членом організації селянських письменників України «Плуг». 1950 року, уникаючи репресій, переїздить до Орська. В Орському педагогічному інституті читав курс лекцій з літературознавства, фольклору, методики літератури. У ці роки О. Ведміцький наполегливо працює над такими шевченкознавчими біографічними дослідженнями: «Т. Шевченко на Аральському морі» (1958), «Т. Г. Шевченко в Оренбургской ссылке» (1960), «В Орській фортеці» (1961). У фондівій колекції зберігається видання «Т. Г. Шевченко в Оренбургской ссылке» (1960) [23]. У своїх дослідженнях автор спирається на масив опублікованих джерел, а саме: спогади М. та Ф. Лазаревських, вищеназвану статтю М. Стороженка, листи Шевченка до друзів, Щоденник поета, «Кобзар» (1954), зібрання творів Тараса Шевченка (1956), видання біографії Та-

раса Шевченка авторів В. Маслова, М. Чалого, О. Кониського, публікації О. Макшеєва, О. Бутакова. Також О. Ведміцький характеризує поетичну творчість поета в контексті радянської ідеології.

Широкому читацькому загалу адресована книга І. Свидіна «Полуостров судьбы поэта» (1978) [64], яка була написана на основі архівних і вже раніше опублікованих матеріалів, розповідей жителів міста Форт-Шевченка про українського поета, Щоденника поета, творів, написаних останніми у період заслання. Автор робить припущення про знайомство Тараса Шевченка з Григорієм Кареліним, відомим мандрівником і вченим, та описує знайомство поета з Карлом Бером, академіком, начальником експедиції з вивчення каспійської риболовлі. В останньому розділі книги розкрито історію створення меморіального музею Тараса Шевченка у м. Форт-Шевченко, а також проаналізовано працю Есбола Умірбаєва, відомого дослідника творчості українського митця періоду перебування його на Мангішляці. Книга ілюстрована ліногравюрами О. Дячкина.

У дослідженні авторів статті «Концептуальні підходи у написанні Біографій Тараса Шевченка академічного типу (із фондowego зібрання Шевченківського національного заповідника) [18] було згадано академічну працю А. Костенка «Шевченко в мемуарах» (1965). Нагадаємо, що письменник і вчений, відомий передусім як дослідник творчості Тараса Шевченка (автор дисертації «Мемуарні матеріали як джерело вивчення біографії Шевченка»), після більш як 20-ти річної перерви (арешт у 1937 році й звільнення у 1955 році) повертається до справи усього свого життя – літературознавчих досліджень. 1972 року А. Костенко відвідав усі пам'ятні місця Кобзаря на півострові Мангішлак. Саме тоді вченому разом з Есболом Умірбаєвим вдалося першими пройти слідами розвідувальної геологічної експедиції в гори Каратау і Актау, учасником якої був солдат Шевченко, відвідати й дослідити місця, зарисовані художником. Результатом досліджень стала книга «Оживуть степи... Тарас Шевченко за Каспієм» (1977), написана у співавторстві з Есболом Умірбаєвим. 1984 року книга вийшла російською мовою; примірник цього видання зберігається в колекції Заповідника [45].

Каратауська мандрівка надихнула вченого на нові дослідження. «Мене не покидала думка здійснити аналогічну подорож по пам'ятних місцях першого періоду його заслання, насамперед на Аральському морі та в Приараллі... По дрібних деталях, невловимих штрихах

встановлювались місця, де бував Шевченко, відновлювалися події далекої минувшини», – писав Анатоль Костенко [44, 3–4]. Жанр книги «За морями, за горами: Тарас Шевченко на Аральському морі» (1984) [44] – художньо-документальна оповідь, і разом з тим, на основі поетичної і художньої спадщини Кобзаря, його епістолярію, офіційних документів, щоденникових записів керівника експедиції О. Бутакова, звітних статей і спогадів О. Макшеева, мемуарних джерел, вона має й дослідницький характер, зокрема, у питаннях аналізу й визначення датування художніх робіт митця.

До 175-ліття з дня народження Тараса Шевченка світ побачив ще одне перевидання праці А. Костенка «И будет правда на Земле... Тарас Шевченко в Приаралье» (1989) [43]. В анотації до видання автор зазначає, що саме урало-аральський період заслання Шевченка був найбільш продуктивним у його творчості: створено більш як 150 пейзажів і 70 поетичних творів. (Фото 20).

Отже, авторські видання, в яких висвітлено окремі періоди життя Тараса Шевченка, гідно представлено у фондовій книжковій колекції Шевченківського заповідника, що дозволило провести їх глибокий аналіз у контексті заявленого наукового дослідження. Вивчені праці значного часового проміжку й, зрозуміло, відповідного ідеологічного спрямування, було умовно розділено за концептуально визначеними темами (міста, які відвідав Шевченко, оточення поета, заслання художника, спогади про митця сучасників, жінки у житті поета, три подорожі Шевченка в Україну), що дає можливість, у подальшому, сформувати позиції для розкриття різних поглядів на той чи інший окремий період життя і творчості Великого Кобзаря, прийти до загальних топосів. Для представлення об'єктивного образу Шевченка і як людини, і як митця необхідно враховувати усі вивчені чинники. За більшовицьких часів він – символ радянської України, подавався у граніті та бронзі, останніх років життя, похмурих. Часто цитували його заклик брати до рук сокиру. Нині – символ нової незалежної України, яка створює канонічний образ страдника

Фото 20

за рідну землю, духовного батька нації, пророка, що за твердженням Миколи Жулинського, також є однобічним і «має тенденцію до застигання». Тому пізнання постаті Тараса Шевченка і його творчої спадщини – процес невичерпний і виступає чинником консолідації суспільства.

Дане пошукування стане в нагоді дослідникам для написання нової багатотомної Біографії Тараса Шевченка, що є на часі.

Джерела та література:

1. Абрамавічюс В. А. Шевченко у Вільнюсі. *Збірник праць ювілейної десятої наукової шевченківської конференції*. Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. С. 223–234.

2. Акиншина И. Н. *Документально-биографическая проза Л. Н. Большакова в контексте художественной литературы последнего десятилетия XX столетия / Институту Тараса Шевченко – 10 лет*. Оренбург : ИПК ОГУ, 203. С. 110–114.

3. Багалій Д. І. Т. Г. Шевченко і кирило-методіївці. Харків : Держ. вид-во України, 1925. 96 с.

4. Батеровська І., Брижицька С., Сіленко Л. Шевченкіана Володимира Мельниченка у фондовому зібранні Шевченківського національного заповідника. *Тарасова гора: люди і події: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 175-річчя написання Тарасом Шевченком циклу поезій «В казематі»*. Канів, 24 травня 2022 р. / упоряд.: Л. О. Чорна. Київ : «Панмедія», 2022. С. 170–186.

5. Білецький Л. Тарас Шевченко в Яготині. Серія: Шевченко та його доба : зб. 2 ; ч. 1. / Українська вільна академія наук. Авгсбург, Німеччина : Накладом Т-ва Прихильників УВАН, 1949. 48 с.

6. Білецький П. Шевченко в Києві : Біографічний нарис. Київ : Держ. вид-во худ. літ., 1962. 64 с.

7. Большаков Л. Быль о Тарасе. [В трех томах]. Книга первая : Яман-Кала. Москва– Оренбург : Кора, 1993. 439 с.

8. Большаков Л. Быль о Тарасе. [В трех томах]. Книга вторая : на Арале. Москва–Оренбург : Кора, 1993. 448 с.

9. Большаков Л. Быль о Тарасе. [В трех томах]. Книга третья : Оренбург. Москва–Оренбург : Кора, 1993. 299 с.

10. Большаков Л. Н. «Всё он изведаль...» Тарас Шевченко : поиски и находки. Київ : Дніпро, 1988. 543 с.

11. Большаков Л. Іду до джерела. Книга про пошуки і знахідки. Київ : Веселка, 1979. 270 с..

12. Большаков Л. Н. Їхав поет із заслання... : Пошуки. Роздуми. Дослідження. Київ : Дніпро, 1977. 327 с.

13. Большаков Л. Літа невольничі: Книжка пошуків і досліджень про Шевченка періоду заслання. Київ : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1971. 425 с.

14. Большаков Л. Н. Оренбургская Шевченковская Энциклопедия : Тюрма. Солдатчина. Ссылка. Энциклопедия одиннадцати лет. 1847–1858. Оренбург : Печатный Дом «ДИМУР», 1997. 516 с.

15. Большаков Л. Н. По следам Оренбургской зимы. Книга поисков. Челябинск : Южно-уральское кн. изд., 1968. 228 с.

16. Большаков Л. Шляхами великої долі. Науково-художня книжка. Київ : Веселка, 1984. 175 с.

17. Бородін В. Твори Шевченка в політичному процесі Кирило-Мефодіївського товариства та заборона й вилучення «Кобзаря». *Збірник праць сімнадцятої наукової шевченківської конференції*. Київ : Наук. думка, 1970. С. 52–91.

18. Брижицька С., Батеровська І., Сіленко Л. Концептуальні підходи у написанні Біографій Тараса Шевченка академічного типу (із фондowego зібрання Шевченківського національного заповідника). *Створення нової наукової біографії Тараса Шевченка: концептуальні підходи та дослідницькі стратегії: Матеріали Дев'ятих Міжнародних Шевченківських читань, присвячених 160-й річниці з часу повернення Тараса Шевченка в Україну*. 23 вересня 2021. Канів / Упоряд. та ред. 19. Брижицька С. А. та ін., Черкаси : Вид. Олександр Третяков, 2022. С. 135–154.

19. Брижицька С., Батеровська І., Сіленко Л. Концептуальні підходи у написанні Біографії Тараса Шевченка до жовтневого перевороту 1917 р. (фондове зібрання Шевченківського національного заповідника). *Українська літературна Шевченкіана: формально-змістові дискурси за 150 літ. Збірник праць Всеукраїнської (41-ї) наукової Шевченківської конференції*. 22-23 квітня 2021 року. Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2022. С. 126–149.

20. Варвара Репніна. Листи. Публікації. Спогади / уклад. і авт. вступ. статті С. А. Брижицька. Черкаси : Вид. Олександр Третяков, 2020. 496 с.

21. Вареник О. Последняя любовь... Тарас Шевченко в Стрельне. Из серии «Истории Стельны». Санкт-Петербург. 2003. 15 с.
22. Вареник О. П. Последняя любовь. Шевченко в Стрельне. Серия брошюр «Тайны Стрельны». Изд. 2-е доп. Стельна-Санкт-Петербург, 2006. 28 с.
23. Ведмицкий А. Н. Т. Шевченко в Оренбургской ссылке. Оренбург : Оренбургское книжное издательство, 1960. 178 с.
24. Відоменко О., Семенюк Є. Тарас Шевченко і родина Енгельгартів : Телеповість, есе, нариси, статті та рецензії. Хмельницький : Міська друкарня, 2002. 176 с.
25. Волошин І. Т. Шевченко і М. Щепкін. Київ : Мистецтво, 1963. 96 с.
26. Дем'янов Г. Тарас Шевченко в Нижньому Новгороді. Серія мемуарів про Шевченка під загальною редакцією Мих. Новицького. Харків-Київ : Література і мистецтво, 1931. 30 с.
27. Дьяков В. Нове про польські зв'язки Шевченка в оренбурзькому засланні. *Збірник праць одинадцятій наукової шевченківської конференції*. Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. С. 54–67.
28. Дьяков В. Тарас Шевченко и его польские друзья. Москва : Наука, 1964. 152 с.
29. Жадько В., Лопата Р. Шевченків Вільно. Київ : ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. 256 с.
30. Жур П. Дума про огонь. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. Київ : Дніпро, 1985. 434 с.
31. Жур П. Літо перше. З хроніки життя і творчості Тараса Шевченка. Київ : Дніпро, 1979. 278 с.
32. Жур П. Третья встреча. (Хроника последней поездки Тараса Шевченка на Украину). Ленинград : Художественная литература, 1973. 304 с.
33. Жур П. Труды и дни Кобзаря. Ленинград: Люберецкая газета, 1996, 568 с.
34. Жур П. Шевченківський Київ. Київ : Дніпро, 1991. 288 с.
35. Жур П. Шевченковский Корсунь. Москва : Деловая печать, 2003. 72 с.
36. Жур П. Шевченківський Петербург. Київ : Дніпро, 1972. 196 с.
37. Жур П. Шевченковский Петербург. Ленинград : Лениздат, 1964. 288 с.
38. Карабутенко И., Марусич А., Новохатский М. Шевченко в Москве.

Київ : Радянський письменник, 1989. 320 с.

39. Ковтун Ю. І. Кохані жінки Шевченка: Тарасові музи. Київ : Україна, 2004. 207 с.

40. Козак М. Дано любить, терпить, страждать... Драма особистого життя Тараса Шевченка. Луцьк : Волинська книга, 2007. 100 с.

41. Коломійченко М., Горленко В. У колі друзів. Київ : Дніпро, 1982. 112 с.

42. Косарик Д. Життя і діяльність Т. Шевченка. Київ : Радянський письменник, 1955. 388 с.

43. Костенко А. И будет правда на земле... (Тарас Шевченко в Приаралье) / Перевод с украинского Н. С. Колинко. Алма-Ата : Онер, 1989. 224 с.

44. Костенко А. За морями, за горами : Тарас Шевченко на Аральському морі. Тарас Шевченко за Каспієм. Художньо-документальна оповідь. Київ : Радянський письменник, 1984. 455 с.

45. Костенко А., Умирбаев Е. Оживут степи... Тарас Шевченко за Каспием / Перевод Н. С. Колинко. Алма-Ата : Онер, 1984. 232 с.

46. Костенко А. Як написано Біографію Тараса Шевченка. Радянське літературознавство. 1961. № 3. С. 138–143.

47 Крапивина С. Кілька слів про Тараса Шевченка. Серія мемуарі[в] про Шевченка під загальною редакцією Мих. Новицького. Харків-Київ : Література і мистецтво, 1931. 48 с.

48. Кулінич І. Поет і трагік : Історико-літературний нарис. Київ : Наук. думка, 1964. 72 с.

49. Куліш П. Спогади про Т. Шевченка. Серія мемуарів про Шевченка під загальною редакцією Мих. Новицького. Харків-Київ : Держ. вид-во України, 1930. 90 с.

50. Левченко М. Нескорена молодість: Етюд. Одеса : Одеське вид-во, 1961. 140 с.

51. Листування Тараса Шевченка / за ред. Сергія Єфремова : Репринтне вид.. Черкаси : Брама-Україна, 2013. 1056 с.

52. Максимович Михайло. Листи / упор. і вст. ст. В. Короткого. Київ : Либідь, 2004. 312 с.

53. Мартос П. І. Епізоди з життя Шевченкового. Харків-Київ : Література і мистецтво, 1931. 35 с. Серія мемуарів про Шевченка під загальною редакцією Мих. Новицького.

54. М. Д. Н. На Сир-Дар'ї у ротного командира. (Спогади Косарева

про Т. Шевченка). Харків-Київ : Література і мистецтво, 1931. 39 с. Серія мемуарів про Шевченка під загальною редакцією Мих. Новицького.

55. Мельниченко В. Тарас Шевченко: «Історія мого життя становить частину історії моєї батьківщини». *Створення нової наукової біографії Тараса Шевченка: концептуальні підходи та дослідницькі стратегії : Матеріали Дев'ятих Міжнародних Шевченківських читань, присвячених 160-й річниці з часу повернення Тараса Шевченка в Україну*. 23 вересня 2021 р. Канів / упоряд. та ред. Брижицька С. А. та ін. Черкаси : Вид. Олександр Третяков, 2022. С. 17–34.

56. Моргун П. Записки лікаря. Канів : ВП ТОВ «Родень», 2018. 96 с.

57. Моренец Н. М. Шевченко в Петербурге : по памятным местам жизни и творчества. Ленинград : Лениздат, 1960. 132 с.

58. Павлюк М. Жур Петро Володимирович // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. Т. 2 : Г–З / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол. : М. Г. Жулинський (гол) [та ін.]. Київ, 2012. С. 637–638.

59. Панченко В. «Він не буде аби яким чоловіком»: Із дитячих літ генія. Київ : Темпора, 2021. 96 с.

60. Панченко В. Шевченко зблизька. Київ : Темпора, 2021. 272 с.

61. Поліщук В. Т. Музи Тараса Шевченка. Інтимно-любовні дискурси української літературної шевченкіани : монографія. Київ : Ліра-К, 2023. 338 с.

62. Про Шевченка. Літературно-критичний збірник / упоряд. С. Шаховський. [Харків] : Вид-во дитячої літератури, 1939. 218 с.

63. Рева Л. Тарас Шевченко в критиці : Іван Стешенко проти Сергія Єфремова (За архівними джерелами Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/37424/19-Rev.pdf?sequence=1> (дата звернення : 11.07.2024).

64. Свидин І. Полуостров судьбы поэта. Алма-Ата : Казахстан, 1978. 155 с.

65. Сергійчук Л. До питання відтворення садиби Михайла Максимовича в селі Прохорівка Канівського району. *Матеріали наук-практ. конф., присвяченої 200-літтю з дня народження видатного вченого-енциклопедиста Михайла Максимовича (1804–1873) та Дню міста Канева*. м. Канів, 1 жовт. 2004 р. [Черкаси] : видавничий відділ Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, 2004. С. 36–45.

66. Сергійчук Л. Родовідне дерево Максимовичів. Березина. 1998. Число 3-4. С. 138–140.
67. Смілянська В. Л. Біографічна Шевченкіана (1861–1981). Київ : Наук. думка, 1984. 224 с.
68. Сокур В. Мій, твій, наш Шевченко. Київ : Фенікс, 2014. 248 с.
69. Спогади про Шевченка / упоряд., вступна стаття та коментарі А. І. Костенка. Київ : Держ. вид-во художньої літ., 1958. 658 с.
70. Спогади про Тараса Шевченка / упоряд. і приміт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка ; передм. В. Є. Шубравського. Київ : Дніпро, 1982. 547 с.
71. Спогади про Шевченка / уклад. і приміт. В. С. Бородіна, М. М. Павлюка, О. В. Бороня ; передм. В. Л. Смілянської. Київ : Дніпро, 2010. 608 с.
72. Стороженко Н. И. Первые четыре года ссылки Шевченка. Оттискъ изъ «Кіевской Старины». Кіевъ : Типографія Г. Т. Корчак-Новицкаго, 1888. 20 с.
73. Стешенко І. Життя і твори Тараса Шевченка (до визволення з кріпацтва). У Львові : З друкарні Товариства імени Шевченка, 1918. 58 с.
74. Т. Г. Шевченко в воспоминаниях современников / Под общей ред. С. Н. Голубова и др. ; Составление, подготовка текста, вступ. ст. и комментарии Н. Ф. Бельчикова, Л. Ф. Хинкулова. Серия литературных мемуаров. Москва : Гос. изд-во художественной лит., 1962. 512 с.
75. Тарас Шевченко у спогадах. Критичне видання. Т. 1, кн. 1 / упоряд., підготовка текстів, комент., наук.-дов. апарат О. Бороня і М. Назаренка; наук. ред. С. Росовецького; вступ. ст. Г. Грабовича. Київ : Критика, 2023. 448 с.
76. Тарас Шевченко у спогадах. Критичне видання. Т. 1, кн. 2 / упоряд., підготовка текстів, комент., наук.-дов. апарат О. Бороня і М. Назаренка; наук. ред. С. Росовецького; вступ. ст. Г. Грабовича. Київ : Критика, 2023. 508 с.
77. Уварова В. М. Т. Г. Шевченко і Київ : Путівник-довідник. Київ : Київське обласне книжково-газетне вид-во, 1962. 84 с.
78. [Чужбинский А.]. Воспоминания о Т. Г. Шевченкѣ А. Чужбинскаго. С.-Петербургъ : Въ типографіи Н. Тиблена и комп. 1861. 39 с.
79. Шевченко В. Спомини про Тараса Григоровича Шевченка. Серія мемуарів про Шевченка під загальною редакцією Мих. Новицького. Харків–Київ : Література і мистецтво, 1931. 42 с.
80. Шевченко Т. Г. Зібрання творів : У 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам

«Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 2003. 632 с.

81. «Я дуже щиро вас люблю...»: Шевченко у розповідях сучасників / упоряд., передм., прим. О. В. Ковалевського. Харків : Прапор, 2004. 352 с.

Svitlana Bryzhytska, Iryna Baterovska, Liubov Silenko (Kaniv, Ukraine)

THE IMAGE OF TARAS SHEVCHENKO IN THE AUTHOR'S PUBLICATIONS AS A CONCEPTUAL COMPONENT OF THE CREATION OF A NEW SCIENTIFIC BIOGRAPHY OF THE POET AND ARTIST

The fund collection of books of the Shevchenko National Reserve was studied in order to determine the conceptual approaches in the coverage of the biography of Taras Shevchenko by the authors in certain periods of his life and work. The publications about childhood of Taras and youth, the cities he visited, the poet's entourage, his exile, three visits of Shevchenko to Ukraine, about women and muses in the poet's life, as well as the memoirs of contemporaries about the artist were studied.

Key words: *Taras Shevchenko, biography, publication, book, memoirs, period of life, fund collection.*

БІОГРАФІЧНА ШЕВЧЕНКІАНА ВАЛЕРІЇ СМІЛЯНСЬКОЇ

У хронологічній послідовності розглянуто головні праці видатної літературознавиці Валерії Смілянської (1935–2023) в царині дослідження Шевченкової біографії, окреслено новаторство її осмислення різно-рідного матеріалу, схильність до систематизації та узагальнень.

Ключові слова: біографістика, відбір фактів, достовірні джерела, критичний аналіз.

Внесок Валерії Смілянської (1935–2023) у вивчення Шевченкової біографії дістав високу оцінку серед фахівців і широкого кола читачів. Доктор філологічних наук (1984), заслужений діяч науки і техніки України (1997), завідувач відділу шевченкознавства Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка у 2001–2015 роках, одночасно – керівник науково-видавничого проекту «Шевченківська енциклопедія» в шести томах, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (у складі авторського колективу, 2018) – все це свідчить про її непересічні наукові заслуги (див. [1]).

Шлях у шевченкознавстві Валерія Смілянська починала саме з дослідження життєпису поета. У 1961–1963 роках працювала в Державному музеї Тараса Шевченка (нині Національний музей Тараса Шевченка), розробивши кілька екскурсій, зокрема англomовну, після чого майже півстоліття (від 1966 року до березня 2015-го) працювала у відділі шевченкознавства. У 1975 році захистила кандидатську дисертацію на тему «Проблема створення наукової біографії Т. Г. Шевченка у вітчизняному шевченкознавстві (дожовтневий період)», підтвердивши репутацію сумлінного і талановитого науковця. Невдовзі після приходу в Інститут дослідниця опублікувала кілька статей у руслі майбутньої дисертації: «Поява незвичайна і високотрагічна: Шляхи творення біографії Кобзаря у дожовтневому шевченкознавстві» [9], «О. Кониський – біограф Т. Шевченка» (обидві – 1970) [8], «Стан і проблеми дослідження біографії Т. Г. Шевченка» (1971) [10].

Відповідальним стало завдання підготувати розділ «Дослідження біографії» для колективної фундаментальної праці «Шевченкознавство.

Підсумки й проблеми», що вийшла друком 1975 року після тривалих митарств. За розповідями В. Смілянської, рукопис підготовленої праці кілька років без руху пролежав у видавництві. Автори були змушені відмовитися від іменного покажчика, щоб не привертати зайвої уваги цензури до «підозрілих» діячів. У хронологічній послідовності В. Смілянська ретельно проаналізувала всі найбільш важливі біографічні публікації про поета – від анонімної статті в газеті «Іллюстрація» (18 лютого 1860 року) до праць Петра Жура і Леоніда Большакова кінця 1960-х років, оминаючи зі зрозумілих причин проскрибовані постаті. Відстежила, зокрема, текстову залежність низки матеріалів. Приміром, критико-біографічний нарис 1865 року студента львівського університету Івідо Батталії «Тарас Шевченко, його життя і твори» прислужився Василю Маслову, який переказував із нього цілі уривки. Михайло Чалий у своєму зведенні матеріалів 1882 року «Життя і твори Тараса Шевченка» використав розгляд Шевченкових поезій із книжки польського дослідника. Крім того, нарис ліг в основу праці Георга Обріста «Тарас Григорович Шевченко, малоруський поет» (1870), звідки відомості про українського поета запозичили деякі німецькі автори [6, 243].

Дослідниця відзначала доволі однобічне висвітлення Шевченкової постаті у згаданій книжці Михайла Чалого, віддаючи водночас належне її новизні. У зведенні матеріалів наведено багато фактів, про які Чалий міг довідатися від самого Шевченка або його сучасників, однак іноді, як констатувала Смілянська, він витлумачував відомості помилково, спираючись на сумнівні чутки [6, 245].

Подекуди дослідниця зауважувала несаможиттєвість того чи іншого науковця. Наприклад, Микола Петров у біографічній частині шевченківського портрета у «Нарисах історії української літератури ХІХ століття» (1884) лише сумлінно переказував, часом компілюючи, роботи Г. Батталії, В. Маслова, М. Чалого та ін. Деякі матеріали використано некритично [6, 245]. У цьому та інших випадках Смілянська наголошує на новизні певного дослідника. Скажімо, нарис Петрова, на її думку, від попередніх біографій відрізняється увагою до Шевченкового світогляду [6 245]. Дослідниця також доволі докладно розглянула двотомну капітальну біографічну працю Олександра Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя» (1898–1901), до якої ще не раз поверталася у пізніших розвідках. Щодо кожного дослідника, особливо

XIX – початку XX століття, була змушена вдаватися до «ритуальних» налічок відповідно до тодішніх суспільно-політичних обставин, за чим ретельно пильнувала цензура.

У розгляді праць першої половини XX століття дослідниця зосереджується на дискусійних питаннях біографії, як-от: доведення факту Шевченкового членства у Кирило-Мефодіївському братстві, спростування «цитадельної легенди» про ув'язнення поета у Петропавловській фортеці (статті Михайла Новицького) чи вірогідність агітації за допомогою зерен (публікації Павла Филиповича, Євгена Кирилюка та інших). Оглядаючи видання мистецької спадщини у складі Повного зібрання творів у десяти томах, вона помічає взаємозалежність стану вивчення життєпису Шевченка у найдрібніших деталях з атрибутуванням його мистецьких творів. На її переконання, відбулося взаємозбагачення і життєпису, і уявлення про творчий процес художника [6, 263].

Дослідниця підбиває підсумки розвитку шевченківської біографістики до появи першої наукової біографії 1964 року: «Однією з причин, що тягли за собою прорахунки дослідників, була невиробленість методології і методики дослідження біографії, зокрема, теорії біографічного джерелознавства, через що оцінка вірогідності джерел нерідко була суб'єктивною. Недостатньо була розроблена й теорія біографічного дослідження, яка б визначила його зміст і завдання, способи обґрунтування своїх оцінок та висновків, специфіку жанрів наукової біографії (академічна біографія, біографічний нарис, біографічна розвідка, літопис, біографічний монтаж). Не маючи спеціальних теоретичних розробок, кожен дослідник-практик повинен був сам розв'язувати питання про правомірність використання творчості Шевченка як джерела біографічних відомостей, про характер висвітлення творчості і біографії і багато інших, досить складних проблем» [6, 266].

Високо оцінивши працю Євгена Кирилюка, Євгена Шабліовського та Василя Шубравського «Т. Г. Шевченко. Біографія» (1964), Смілянська відзначила застосування принципу історизму у доборі джерел, пояснила особливості підходу авторів до аналізу творчості, показу процесу формування і розвитку Шевченкового світогляду. Продуманість і зваженість кожного факту, поданого у праці, робить видання, на думку дослідниці, найавторитетнішим джерелом біографічних відомостей, хоч автори подекуди припустилися дрібних неточностей [6, 268].

Продовження роботи над науковою біографією Смілянська тоді вбачала в напрямку суворішого добору фактів за їх значущістю і з'ясування внутрішніх зв'язків між ними задля глибшої психологізації як постаті самого Шевченка, так і його найближчого оточення. «Метою дальшого дослідження, вказувала Смілянська, залишається шукання нових фактів, перевірка гіпотез, прагнення до синтезу та встановлення причинових зв'язків між подіями життя і творчістю», проте без наївного біографізму [6, 268]. Сформульоване завдання залишається цілком актуальним і нині. Важливим етапом у створенні майбутньої повної академічної біографії Шевченка дослідниця вважала роботу, яка в той час добігала завершення, над «Шевченківською енциклопедією». Як відомо, назву за вказівкою ЦК КПУ було ґвалтовно змінено на «Шевченківський словник».

Праця науковиці щодо проблем Шевченкової біографії втілилася в ґрунтовній монографії «Біографічна шевченкіана (1861–1981)» (1984) [5], основу першого розділу якої склала кандидатська дисертація. Другий розділ присвячено дослідженню біографії поета в радянському шевченкознавстві, тож тут не знайдеш ні діячів української діаспори, ні заборонених на той час імен. У вступі Смілянська звертається не тільки до питання про історіографію шевченківських біографічних досліджень, а й до з'ясування стану опрацювання теорії біографії, окреслюючи завдання літературознавчої біографії та її компоненти. Оскільки вивчення біографії перебуває на стику кількох наук, дослідник часто опиняється перед проблемою домінування того чи іншого методу. Ясна річ, особливо помітним є взаємопроникнення елементів біографічного й історико-літературного досліджень, критерій розмежування яких Смілянська формулює так: «...біограф визначає місце твору в житті письменника, а історик літератури – місце твору в літературному процесі; спільними зусиллями біографії та історії літератури визначаються суспільне значення творчості письменника та його історичне місце» [5, 21]. За словами дослідниці, у своїй праці вона не обмежувалася вивченням суто біографічних праць, а залучала науково-популярні біографії, літературно-критичні статті, розглядаючи їх в аспекті авторської концепції світогляду поета. Крім того, характеристика процесу збагачення джерельної бази передувала аналізу біографічних праць, зроблених на основі цих матеріалів [5, 24]. Такий продуманий підхід уможливив пе-

реконливі узагальнення та спостереження щодо біографічної шевченкіани за 120 років.

У монографії запропоновано систематизацію різноманітних за походженням і за ступенем вірогідності матеріалів, на яких ґрунтується шевченківська біографія: «1) літературна спадщина Шевченка; 2) його мистецька спадщина; 3) листування (Шевченка й до нього); 4) листування третіх осіб; 5) документи; 6) мемуари сучасників; 7) хроніка у пресі; 8) народні перекази; 9) вторинні джерела: критичні відгуки, публіцистичні виступи, дослідження життя й творчості Шевченка, праці з історії суспільства та його культури» [5, 26]. Детально охарактеризовано кожен із видів джерел.

Ще 1861 року Олександр Лазаревський запропонував коротку схему зовнішньої біографії, розділивши її на п'ять періодів. За спостереженням Смілянської, ця перша періодизація стала канонічною для пізніших праць, із плином часу вона лише деталізувалася [5, 32]. Дослідниця відстежує нагромадження біографічних матеріалів у різні періоди, докладно зупиняючись на найбільш помітних працях чи показових дискусіях. Деякі оцінки в дусі часу не завжди слухні, іноді упереджені, як от щодо народовців, та переважно характеристики тих чи інших явищ виважені та продумані.

Повернувшись до докладного розгляду праці О. Кониського, Смілянська так описує його науковий підхід: «Всі або майже всі... джерела були піддані перевірці, яка провадилася передусім шляхом зіставлення з іншими джерелами – письмовими й усними. Перевіряючи спогади, дослідник виходив з логіки характеру мемуариста, аналізував його поведінку в певних випадках. [...] Завдяки критичному аналізу відомих матеріалів чимало хибних тверджень, на які беззастережно посилалися попередні біографи, Кониським спростовано» [5, 95].

Не раз застерігає дослідниця від використання недостовірних джерел. Услід за автором спеціального дослідження про мемуари, що стосуються Шевченка, Анатолем Костенком, вона відкидає «спогади» Стефанії Крапивіної, нагадує, що такі авторитетні дослідниці, як Любов Внучкова і Глафіра Паламарчук заперечують Шевченкове перебування на Пріорці в Києві [5, 46]. Як «дуже сумнівні» Смілянська кваліфікує спогади Івана Кагарлицького-Піхура на цю ж тему [5, 192] тощо.

Того ж року, що й монографія, вийшла другом оновлена (порівняно з виданням 1964 року) академічна біографія Шевченка, до авторів якої долучилися Василь Бородин та Смілянська, що написала розділ «У Новопетровському укріпленні (1850–1857)» та співавторстві з Є. Шабліовським – розділ «Повернення (Астрахань – Нижній Новгород, 1857–1858)». Тут уповні виявився вишуканий, проникливий стиль дослідниці, що згодом завжди вирізняв її вдумливі інтерпретації Шевченкових поетичних творів. Вона висвітлила обставини поетового перебування в Новопетровському укріпленні із залученням нових відомостей та досліджень, вказала на деякі дискусійні моменти, які потребують подальшого вивчення.

Попри данину часу в представленні Шевченка як «ідеолога революційної демократії» [11, 11], академічне видання досі виконує функції надійного джерела біографічних відомостей про поета.

Саме завдяки Смілянській, 1991 року широкому загалу читачевів повернуто працю О. Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя», перевидану масовим накладом із передмовою, примітками і покажчиками науковиці [3]. Наступне видання з'явилося до 200-літнього ювілею Шевченка [4]. У ґрунтовній передмові визначено внесок О. Кониського у вивчення Шевченкової біографії. Він опрацював майже всі відомі джерела, критично їх перевірявши [4, 16, 17], для нього не існувало дрібниць у життєписі [4, 20], він приділяє характеристиці поетового оточення незрівнянно більше уваги, ніж попередні біографи, в царині відтворення настроїв поета вдавався до художнього аналізу [4, 21]. Йдучи за логікою подій і характерів, біограф нерідко розкривав суть справи інтуїтивно, як-от у випадку з історією публікації першого «Кобзаря», виявивши недовіру до спогадів Петра Мартоса [44, 22]. Ширше представив політичну біографію Шевченка, його участь у суспільно-політичній боротьбі [4, 26]. Тож, за висновком Смілянської, за повнотою фактичного матеріалу Кониський істотно перевершив своїх попередників [4, 28].

Дослідниця повернулася і до вивчення біографічного зведення М. Чалого, переклавши його українською у супроводі своїх коментарів та післямови [12]. Праця Чалого, на переконання дослідниці, дістала схвальні оцінки критики завдяки докладності, доти невідомим матеріалам, вірогідність яких ґрунтувалася на факті знайомства біографа з самим Шев-

ченком, багатьма його родичами та друзями. Уперше було висвітлено, хоч і вкрай стисло, мистецьку біографію Шевченка-художника тощо [12, 228]. Водночас Віктор Дудко висловив кілька критичних закидів до перевидання книжки Чалого [2], які науковцям слід брати до уваги.

Багаторічні спостереження над спогадами про Шевченка Смілянська узагальнила у статті «Мемуаристика шевченківська» для «Шевченківської енциклопедії» [7], простеживши хронологію введення в обіг різноманітних матеріалів.

Тож розвідки Валерії Смілянської з шевченківської біографістики, в галузі якої вона працювала впродовж майже всієї своєї наукової кар'єри, становлять вагомий набуток сучасного шевченкознавства. Підхід дослідниці вирізняють міцна теоретична база, продумана систематизація та точність формулювань.

Джерела та література:

1. Боронь О. Смілянська Валерія Леонідівна. *Шевченківська енциклопедія : в 6 т.* Київ : НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2015. Т. 5. С. 864–865.
2. Дудко В. Перевидання студії Михайла Чалого «Життя і твори Тараса Шевченка»: критичні уваги. *Дудко В. Тарас Шевченко: джерелознавчі студії.* Київ : Критика, 2014. С. 361–380.
3. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя / упоряд., підгот., тексти, передм., приміт, покажч. В. Л. Смілянська. Київ : Дніпро, 1991. 702 с.
4. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя / упоряд. В. Л. Смілянська. Київ : Кліо, 2014. 672 с.
5. Смілянська В. Біографічна шевченкіана (1861–1981). Київ : Наукова думка, 1984. 224 с.
6. Смілянська В. Дослідження біографії. *Шевченкознавство. Підсумки й проблеми.* Київ : Наукова думка, 1975. С. 241–271.
7. Смілянська В. Мемуаристика шевченківська. *Шевченківська енциклопедія : в 6 т.* Київ : НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2013. Т. 4. С. 161–166.
8. Смілянська В. О. Кониський – біограф Т. Шевченка. *Радянське літературознавство.* 1970. № 12. С. 33–42.
9. Смілянська В. Поява незвичайна і високотрагічна: Шляхи творен-

ня біографії Кобзаря у дожовтневому шевченкознавстві. Дніпро. 1970. № 3. С. 143–152.

10. Смілянська В. Стан і проблеми дослідження біографії Т. Г. Шевченка. *Радянське літературознавство*. 1971. № 12. С. 19–27.

11. Т. Г. Шевченко. Біографія / В. С. Бородін та ін. Київ : Наукова думка, 1984. 558 с.

12. Чалий М. К. Життя і твори Тараса Шевченка. (Звід матеріалів до його біографії) / переклад з російської, післямова та коментарі В. Смілянської. Київ : Веселка, 2011. 263 с.

Oleksandr Boron

VALERIIA SMILIANSKA'S STUDIES OF SHEVCHENKO'S BIOGRAPHY

This article discusses the main works by the outstanding literary critic Valeriia Smilianska (1935–2023), dedicated to her study of Shevchenko's biography. The author outlines the novelty in her study and understanding of different types of material, and her tendency to systematize and synthesize.

Key words: *biography, selection of facts, reliable sources, critical analysis.*

ТАРАС ШЕВЧЕНКО МӘҢГІШЛАҚТАҒЫ ӨМІР БЕТТЕРІ: Т. Г. ШЕВЧЕНКО МҰРАҒАТЫНАН ФОРТ ШЕВЧЕНКО ҚАЛАСЫНДА

Мақалада Т. Г. Шевченконың 1850–1857 жылдары Новопетровский бекінісінде болған кездегі өмірі туралы аз мәлімет берілген. Зерттелген материалдардың біразы Форт-Шевченко қаласындағы Т. Г. Шевченко мұражайының бұрынғы директорлары Есбола Өмірбаев пен Әбдіраш Избасовтың жеке мұрағаттарынан табылған. Түпқарағанда Шевченкоға байланысты көптеген аңыздар мен дәстүрлер сақталған. Оларды әр уақытта өлкетанушылар мен мұражай қызметкерлері жинап, қағазға түсірген және мұндай жұмыстар күні бүгінге дейін жалғасын табуда.

Тірек сөздер: Маңғыстау, мұражай, Новопетровск бекінісі, Тарас Шевченко, Түпқараған, Форт-Шевченко.

Ханга Баба. Түпқараған түбегінің ең қызықты жерлерінің бірі – Ханға баба тау сілемі мен тарауы. Бұл тракт Форт-Шевченко қаласынан шамамен 25 шақырым жерде, бір кездері Каспий теңізінің шығыс жағалауынан Үстірт арқылы әрі Хорезмге өткен Ұлы Жібек жолының орталығында орналасқан. Бұл жерге апаратын жол қиын да бұралаң болғанымен, Маңғышлақтың көрікті жерлерін сүйетіндер ешқашан айналып өтпейді. Әрине – күйік шалған шөлдің ортасында жасыл шұрат бар. Онда, шатқалда өмір беретін бұлақтар ағып жатыр. Мұнда бір кездері жібек өндірісі болған, өйткені тұт ағаштары сансыз көптеп өскен.

Жота атауы мен оның етегіндегі ойпаттың шығу тегі туралы әртүрлі нұсқалар бар. Сірә, «Қаңға» этнопонимі ежелгі түрік тайпасының қаңлы (қаңлы, кангюй) атымен байланысты. 3 ғасырда. BC е. – III ғасыр. п. е. тайпасы Оңтүстік Қазақстанда, Сырдарияның орта ағысы аймағында өмір сүрген [1, 284]. Кейін олар көршілес Хорезмді және Каспий теңізінің шығыс жағалауындағы тайпалардың бір бөлігін басып алды. Олар аттас мемлекеттік бірлікті – жергілікті жартылай көшпелі тайпалардың саяси конфедерациясын құрса керек. Осы атпен Хорезм

Ханга баба трактіндегі тұт (тұт)

иеліктерімен шекарада салынған бекініс белгілі. Тіпті Сырдария өзенінің өзі де бір кезде «Қаңға өзені» деп аталған [2, 107]. Сондай-ақ, аңыз бойынша, бұл өлкенің атауы осында өмір сүріп, жерленген, шұратқа қамқор болғаны үшін әулие ретінде құрметтелетін, данышпан, ұстаз болған Ханға деген кісінің есімімен байланысты. Ата-бабаларының әдет-ғұрыптары бойынша жергілікті тұрғындар өлгендерін әулиенің үйінен алыс емес жерде жерлеген, IX–XIX ғасырлардағы көптеген жерлеулері бар түрікмендер мен қазақтардың көне қорымдары мұнда көптеген адамдардың өмір сүргенін көрсетеді.

Ежелгі трактаттар мен оның тарихи ескерткіштері Шевченконы қатты қызықтырды және оның өмірінде терең із қалдырды. Мұнда ол кейінірек аяқталған қарындаш эскиздер сериясын жасады, онда осы таңғажайып жердің көрнекі суреттері мәңгі сақталады. Шевченконьң бірнеше белгілі шығармалары бар – акварель бояулары, сызбалар мен нобайлар, олар Ханға бабаның табиғи және тарихи ескерткіштерінің әсерінен жасалған және толық тақырыптық топтаманы құрайды [3; 4].

Ханга Баба туралы Шевченко өзінің досы Бронислав Залескиге сүйіспеншілікпен былай деп жазды: «...Мен Ханга Бабада болдым, сіз

Тұпқараған түбегіндегі Ханға-Баба тау жотасы мен тарауы

бен біз таңданатын барлық ағаштар мен бұтақтарды қарап, сездім және сізге мойындаймын, досым, жылады. Тәңір қолының жаратылысына қарайтын ешкім болмады – көз жасымның себебі сол» (1854 ж. 5 ақпан), «Кеше мен Ханға бабада болдым, барлық сайларды араладым, ескі достардай тағзым еттім. Біз бір кездері біз сурет салған ағаштар, ал ең алыс сайда – есінде ме, құдықтың дәл қасындағы үлкен ағаш өзінің үлкен ескі тамырларын ашады, мен осы ағаштың астында ұзақ отырдым, серуендеп жүрдім. жаңбыр тоқтады, содан кейін қайтадан басталды, мен әлі де қозғалмадым, мен өзімді осы ескі алыптың бұтақтарының астында өте тәтті, жағымды сезіндім, егер аңшылар болмаса, түнге дейін отырар едім (олар t бір торғай ату) мені алаңдату үшін «(1854 ж. 25 қыркүйек).

Мұнда ақынды не қызықтырды? Туған жерді еске түсіретін тұт ағаштары оны таң қалдырды. Кезінде тас қалаушы Қаражүсіпке: «Алыстағы Отаным Украинаны есіме түсіретін жалғыз жұбаныш орны – Ханға баба», – деп мойындаған да осы. Шевченко сонда жиі болып, тұт жинап, коменданттың әйелі Агата мен Катяға әкеледі, олар үйде қызмет ететін, тұшпара дайындап, жергілікті Байғұс балаларын емдейтін. Олардың арасында Тараспен бірге бекініс коменданты Ираклий

*Т. Г. Шевченко. Ханга Баба. [1851. 29-30 мамыр. Ханага баба.
[Маңғышлақ]. Боялған қағаз, қарындаш*

Усковтың гарнизондық бағында егілген талдарды суарған бала Тәжі де болды. Қазір мұражайда Баутино ауылының күзетшісі, мектептің география пәнінің мұғалімі, өлкетанушы Г.С.Подгоричаниден сатып алынған қоржын сақталған, онда Тарас тұт жидектерін жинаған.

Бәлкім, Ханға бабаның құнарлы бақтары Тарастың тағы бір шешіміне – коменданттың ұлы Дмитрийге талдың бұтақтарынан бесік жасауына әсер еткен шығар. Қазақта «Тал бесіктен жер бесікке дейін» деген мақал бар, бұл адамның бүкіл өмір жолын, яғни бесіктен көрге дейінгі жолды білдіреді. «жер бесігі»). Бұл сөздер Ағатаға ұнап, бірде Қаражүсіптің үйінен «бесікті» көріп, Тарасқа айтып береді де, ол баласына өз қолымен тал бесік жасамақшы болады. Бүгінде ол мұражайда да сақтаулы.

Долнапа аңғарындағы тас тіректер. 1851 жылғы Қаратау экспедициясы кезінде Шевченко көптеген шығармалар жасады. Жазда «Долнапа аңғарындағы тас тіректер» жұмысы өмірден аяқталды. Долнапа (Долы апа) атты алқап, бұлақ және зират Қаратау жотасының солтүстік-батыс беткейіне жақын, Тарталы трактінен шығысқа қарай 20 шақырымдай жерде орналасқан.

Тарталы-Тұралы бұлағына аялдағанда суретші Тарталы алқабын бірнеше суретке түсірген. Маңғыстаудың белгілі өлкетанушы, шевченколық маманы Есбол Өмірбаев бірде осы жерлерде әйгілі акварельге нұр

*Аңыз бойынша Тарас Шевченко
тұт жинаған себет.
Тарас Шевченко атындағы
мұражай-кешенінің қорынан
(Форт-Шевченко)*

*Аңыз бойынша Тарас Шевченко
жасаған балалар бесігі.
Тарас Шевченко атындағы
мұражай-кешенінің қорынан
(Форт-Шевченко)*

құйып тұрған аңызды естіген: «...Адай руынан шыққан Қосбармақ ба-тырдың алты ұлы мен жалғыз қызы Бибі болған. Ол өзінің сұлулығымен ғана емес, әскери ерліктерімен, қаһармандық күшімен де танымал болды. Бірақ оның өмірі ата-анасының қайтыс болуымен қараңғыланып, қызды бақыт қалдырды. Бибі өзі үшін қалың қалыңдықтың құнын төлеген сүймеген жігітке тұрмысқа шығудан бас тартты. Бірақ даланың заңы қатал. Ал қыз болса, адастардың алдында басын имегені үшін қудаланады. Оған «Дөл апа», «Дөл қарындас», яғни «Қыңыр нағашы», «Қыңыр апа» деген лақап ат қойған. Кейінірек осы жерде тұратын қауым бұл атауды қабылдады».

Суретте Шевченко көне зират, түнде көне ескерткіштер, күмбезі жоқ, тозығы жеткен кесенелердің сұлбалары алыстан қарайып, Қаратаудың бөктерлері артқы жағында көрінеді. Композицияның ортасында жаулармен шайқаста қаза тапқан түрікмен жауынгері Қосбармақ қызының кесенесі орналасқан. Бүгінде Долы апа қорымында Ақтау қаласынан 95 шақырым, Таушық ауылынан 5 шақырым жерде орналасқан 12-19 ғасырлардағы қорымдар ансамблі. Оның бірегейлігі - бұл бірнеше қорымдардың бірі.

Маңғыстау, әйел есімімен аталады. Долы апа кесенесі 17–18 ғасырларға жатады, оның өлшемдері 4,5х3,5 метр, биіктігі 6 метрге дейін

Т. Г. Шевченко. Долнапа аңғарындағы тас тіректер. [1851. Шілденің екінші жартысы. Долнапа. Маңғышлақ]. Боялған қағаз, қарындаш

болатын төртбұрышты пішінді болған. 1972 жылы А.Костенко мен Е.Өмірбаев Маңғыстаудағы Шевченко орындарына барған сапарында Дола апа мазарының қирандыларын көрді, онда «түпнұсқа келбеті» сақталған [5, 104]. Қазіргі таңда Маңғыстау облысында «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру аясында Дола апа кесенесі қалпына келтірілді.

Рок Монк. Форт-Шевченкодан солтүстікке қарай алты шақырым жерде, Баутино ауылының артындағы шығанақта жартас пен Мулла-таш («Монх-тас») деген ат бар. Жартастың силуэті шынымен де кассок пен капюшондағы отырған монахқа ұқсайды. Жартас Адам-таш («Адам-тас») деген атпен де белгілі.

Түпқарағанда тастың шығу тегі мен аты туралы аңыз бар: «Ертеде бір молда үйленген баласымен Қараған мүйісінде тұратын. Келіні мал баққан, күйеуі балық аулаған. Бір күні ол теңізде дауылға түсіп, үйіне оралмайды. Қарт молданың келініне үйленуге бел байлағанына бір жыл да болмай жатыпты. Қайын атасының тынымсыз қуғын-сүргінінен үмітін үзген ол теңізге – жас күйеуі қайтыс болған жерге келіп, суға батып кетті. Адамдар қатты ашуланып, қартты үнемі қарғап, келінінің өлімі үшін сөгіп, оны қоғамнан толығымен қуып жіберді. Содан ашулы мол-

*Т. Г. Шевченко. Рок Монк. [1853. мамыр-қазан. Маңғышлақ].
Қағаз, акварель, ақ*

да келіні жерленген теңіз жағасына барып, оның қылығын жұрттың есіне түсірмес үшін бейітін тегістей бастайды. Содан кейін ұлы Алла оны қорқынышты жазамен жазалады – ол оны тасқа айналдырып, адамдарға ескерту ретінде мәңгілікке теңіз жағасында қалдырды. Тас астынан екі бұлақ ағып жатыр. «Келіннің көз жасы» дейді жұрт.

*Тас блок.
Боунтино
ауылы.
Фото*

Шевченко 1853 жылдың мамыры мен қазаны аралығында «Монх рок» акварельін аяқтады. Суретші оны оңтүстік жағынан, теңізге шығып тұрған жартасты, биік және тік жағада бейнелеген. Мүмкін, жалғыз тас монах бейнесінде Шевченко өзін шөлді аймақта жеті жыл түрмеде отырғанын көрді.

Аңыз бойынша, Тарас Шевченко мен жергілікті бала Тәжі сол жерге жиі балық аулауға баратын. Тарас Шевченко олжасын теңізге жіберді. Сосын Тәжі неге бұлай істеп жүрсің? Тарас: «Олар өмір сүрсін - олардың да сіз бен біз сияқты армандары мен тілектері бар», – деп жауап берді. «Тарас, менің басты тілегім – халқым азаттық алса екен. Сіздің тілегіңіз қандай? – деп тағы сұрады Тәжі – «Мен де халқымның азат, бақытты өмір сүргенін қалаймын!». Ал, Тарас баланы құшақтап, осындай өлеңдерді оқиды:

Кең-байтақ шөл суармайды,
Емдік сумен жуып,
Өмірге оянады...
Өзендер ағады, көлдер секіреді
Айналада орман өседі
Олар құс қызықтарымен тіріледі...
Көлдер мен далалар өмірге келеді -
Және межелер емес,
Ал қалағандай кең,
Қасиетті жолдар
Әлемді байлаңыз...

Чернокопский М. Т. «...және бүкіл елге үлкен даңқ әкелді».

Толық, сары май. 1989.

*Тарас Шевченко атындағы
мұражай-кешені
(Форт-Шевченко) қорынан*

Шевченко бағындағы театр. 1980 жылдардың соңына дейін сақталған. Тарас Шевченко мұражай-кешенінің қорынан алынған сурет (Форт-Шевченко)

Бүгінде бұл есте қаларлық орын Баутино кентінің өнеркәсіптік аймағында орналасқан, тас блоктың етегіндегі жол жақсы өңделген және белсенді пайдаланылуда, табиғат ескерткішінің өзі бірте-бірте желмен жойылуда, бірақ жалпы сұлба. Шевченконың сызбаларынан танылатын түрін сақтайды.

Островскийдің пьесасы. Шевченко Новопетровское бекінісіне келгеннен кейін көп ұзамай 1850 жылдың желтоқсан айының соңында Александр Островскийдің «Біздің халық – біз нөмірленеміз» пьесасын қойған көркемөнерпаздар драма үйірмесін құруға белсене қатысқаны белгілі. 26 желтоқсанда бірінші қойылым өтті, содан кейін ол тағы үш күнге созылды. Спектакльге қатысушылардың бірі Е. М. Косарев былай деп еске алды: «25 желтоқсанда барлық әртістер өз рөлдерін әбден меңгеріп алған болатын; костюмдер, шаштар мен сақалдар дайын болды, жасалды және өте төзімді болды» [6, 252]. Шевченко комедия авторымен кейінірек, 1859 жылы Петербургте жеке кездесті, бірақ айдаудан 1852 жылы қарашада зоолог А.Головачевқа жазған хатында ол сәлем жолдауды өтінді: «Егер сіз Островскийді көрсеңіз, мен оған «Менің халқым...» үшін бас иемін. Ал 1857 жылғы 26 маусымдағы «Күнделігінде» ол драматург шығармашылығына орынды баға берді: «Меніңше, біздің заманымыз үшін де, біздің орта, жартылай сауаттылар үшін де сатира керек, тек ақылды, текті сатира... Островскийдің «Біздің халық – біз нөмірленеміз» комедиясын

сахнаға шығаруға тыйым салғандай. Мәскеу саудагерлерінің өтініші. Егер бұл рас болса, сатира өте жақсы жағынан өз мақсатына жетті...».

Бір ғажабы, «құлпы ашылған түрмеде», «ақырзаманда», сонау Маңғышлақта Шевченко сурет салуды, өлең жазуды жалғастырды, тіпті театр құруға бел буды.

Плакаттың қасына жиналған жауынгерлер қоймалардан: «Бүгін, 1852 жылы желтоқсанның 26-шы күні А.Островскийдің «Біздің халық – біз нөмірленеміз» комедиясы қойылады. Әуесқой солдаттар театрында тыйым салынған спектакль қою арқылы Шевченко самодержавиеге жаңа сынақ қойды. Орындаушыларға қиын болды: камалда тұратын бірнеше әйелдер сахнаға көтерілуді қорлық деп санады, сондықтан ер адамдар әйел рөлдерін ойнады. Бұл «актрисалармен» жұмыс істеу Шевченкоға қаншама қиындық тудырды: олар рөлдерді жатқа үйреніп қана қоймай, сонымен бірге олармен бірге сахна имитациясының мектебінен өтуге мәжбүр болды.

Рөлдерді сомдады: көпес Большов – лейтенант 3 (Убильский), Аграфена Кондратьевна – прапорщик Б (Ажанов), Липочка – прапорщик Угла, Устинья Наумовна – лейтенант Г., Подхалюзин – лейтенант Косарев, Риспоженский – қатардағы жауынгер Шевченко, Тишкату – Б. Кешке «Зал лық толды. Ақын өзінің жаңа туындысы туралы көрерменнің шешімін тағатсыздана күтті. Спектакль үлкен жетістік болды. Шевченко өз рөлін тамаша ойнады!

Жауынгерлер театры қазақ даласында өз қызметін Островскийдің «Біз өз халқымыз боламыз» пьесасын қоюдан бастады. Келесі жылы Масниц үшін төменгі қатардан тағы бір театр құрылды.

Ежелгі шығыс нанымында ағаш отырғызған немесе құдық қазған адам өмірге лайық деген. Шевченко екеуін де осында, Қазақстанда орындады.

Ел аузындағы аңыздарға қарағанда, дәл Шевченконың арқасында гарнизон бағы саябаққа айналды. Тіпті, Гурьевтен ақын алған бұтақтан өскен өз талын да осында отырғызған. Форт-Шевченко тұрғындары жүз жылдан астам уақыт бойы халық арасында аталған қасиетті ағашқа қамқорлық жасады. Ең қымбат жәдігер ретінде «Тарас талы».

Саябақ жолдарының бірінде қос касталы шатырдың астында ағаш жақтау болды. Оны халық «Шевченко құдығы» деп атайды. Аңыз бойынша, дәл осы жерде Тарас пен оның қатарластары жеті метр тереңдіктегі тұщы суға жеткен.

Тарасов құдығы мен Тарасов талы. Фото. 2024 Суретті түсірген Айгүл Балабаева

«Достық бақыты»: қасында болған дәрігерлер туралы¹. Ұлы Кобзарь бастан өткерген қаншама сынақты басынан өткерген адамды табу қиын. Өмірінің 47 жылының 34 жылын тұтқында өткізген: 24 жыл бостандық, 10 жыл жер аударылған. Қуғын-сүргіннен босатылғаннан кейін ол жандармдардың тұрақты бақылауында болды.

1837 жылдың көктемінде петерборлық суретші В.Ширяевтің шәкірті, әлі күнге дейін крепостнойлық қызметте жүрген 23 жастағы Тарас Шевченко қатты науқастанып қалады. Суретшілерді мадақтау қоғамының комитеті емделуге қаржылай жәрдемақы берді. Осы қаражатты пайдалана отырып, суретші И. М. Сошенко мен дәрігер А.С.Жидовцов науқасты емдеудің ең заманауи әдістерімен әйгілі Санкт-Петербургтегі Санкт-Петербургтегі Магдалена Мария ауруханасына орналастырды. Бұл емдеу мекемесінің мақтанышы дәрігерлер, ең алдымен штаттық дәрігер А. Д. Бланк (В. И. Ульяновтың (Ленин) атасы) болды. Ауру ауыр болды. Бірақ мұқият қарау, қамқорлық және Шевченконың өзі жазғандай, «жас денсаулық» өз зиянын тигізді... Көп ұзамай достары оны крепостнойлықтан сатып алды. Бостандық алған Шевченко Өнер академиясының сабақтарына қатыса бастады және көркемдік, әдеби және ғылыми қызығушылықтар

---

1. Материал А. С. Балабаева өңдеген мұражайдың бұрынғы директоры Т. Г. Шевченко А. Избасовтың жеке мұрағатынан табылды.

элеміне бас тартты. 1845 Өнер академиясында оқуын аяқтады. Ақын Украинаға барады.

Оның Переяславта петерборлық досы дәрігер А. О. Козачковский мен кездесуі жылы әрі жылы өтті. Кейіннен Тарас Григорьевич оған айдаудан былай деп жазды: «Тамаша өлке және тамаша әндер! Мен қарт Переяслав туралы және сен туралы, менің жалғыз досым туралы көптеген жақсы естеліктерді сақтадым...».

Желтоқсан айында Шевченко қайтадан ауыр науқастанды. Козачковский досының қасынан бір минут та қалмады және оның қайғысын жеңілдету үшін барын салды. Дәл осы кезеңде, доктор Козачковскийдің шағын бөлмесінде ақын өзінің әйгілі «Заповитін» («Өсиет») шырақ жарығымен жазды.

Ақын бостандық сүйгіш шығармашылығы үшін қатыгездікпен төледі – ол сонау Орал даласына, Орскіге жер аударылды, жауынгерлік борышын өтейді. Бостандыққа, сүйікті Украинаға деген үмітсіз аңсау оны қатты қинады.

Ей, туған жерім!
Менің тағдырым!
Мен бұзылған кезде Украинаға?

Ақын А.О.Козачковскийге арнаған өлеңінде осылай деп жазды.

Өмір сүру жағдайлары адам төзгісіз қиын болды. Көп ұзамай ақын ревматизм мен ауырады. Кейіннен асқыну пайда болды - жедел жүрек жеткіліксіздігі, содан кейін жер аударылғандар мен тұтқындарға тән цинга. Ол әлсірететін безгек пен ауыр көз ауруынан зардап шекті. Оған қоса, психикалық азап – жазуға және сурет салуға тыйым салынды.

Оның он жылдық жауынгерлік қызметінде бірінші болып медициналық көмек көрсеткен бөлек Орынбор корпусының штаб дәрігері К. Б. Богословский болды. Шевченконы да ауыр шабуылдардан Райымский ауруханасының кіші дәрігері А. М. Лавров аман алып қалды. Замандастарының айтуынша, Лавров ақынның қуғындағы ең жақын достарының бірі болған. Бұл есімді Тарас Григорьевич өзінің хат-хабарларында жиі атайды. Оның Лавровтың достық карикатурасы сақталған. «Қырқыншы жылдардағы жас ұрпақтың ең жақсы өкілі», – деп жазды Шевченконың достары ақын Орск бекінісінде де жақын болған дәрігер М. С. Александрский туралы.

Шевченконың талантын жоғары бағалаған Новопетровск бекінісінің батальон дәрігері С. Р. Никольскийдің де ақын тағдырына Орынбор облысы мұрағатының материалдары куә болғаны. Ол жер аударылғандарды кітаптар мен журналдармен қамтамасыз етті.

Бір күні Шевченко ауырып қалып, Никольский жергілікті емші қазақ Аймағанбетке жүгінеді. Ол Тарасты итбалық майымен емдеді, ал әйелі ақынның өтініші бойынша итбалық терісінен бапкердің қафтан тігіп, ол қыста Маңғышлақтың қатты аязы мен желінен қорғанды. Ал айдаудан шығып, бала Тәжіге қафтан берді.

«Тәж киген жандарм» Николай I қайтыс болған кезде, бұл азаттық сияқты көрінді. Алайда, Александр II Кобзардың анасы мен әкесі туралы өлеңдерін жақсы еске алып, ақынның атын рақымшылыққа ілінгендердің тізімінен сызып тастады. Елде пісіп-жетілген революциялық жағдай мен прогрессивті мәдениет қайраткерлерінің тынымсыз күш-жігері патша үкіметін көнуге мәжбүр етті – Шевченко қуғыннан босатылды. Нәзік балықшы қайығында Тарас Григорьевич Астраханьға бет алды. Қалада ол сол кезде 45-теңіз экипажының кіші дәрігері болған И. Ф. Моравскийдің үйіне орналасты.

Астрахандық жас дәрігер С. А. Незабытовскиймен жылы жүздесу болды. Моравскиймен бірге ол Киев университетінің медициналық факультетінде оқыды, екеуі де Севастопольге, орыс-түрік соғысындағы әскери операциялар театрына жолдама алды. «Севастопольді қорғау кезінде өз міндеттерін үлгілі және белсенді атқарғаны үшін» әскери дәрігерлер Моравян мен Незабытовский семсермен үшінші дәрежелі Станислав орденімен марапатталды. Шевченко оған «Біз казак болдық» деген өлеңіне қолтаңба берді. Дәрігер Шевченконың «Чернец» поэмасын және «А. О. Козачковский». Ұлы Кобзар өлеңдерін ұрпаққа сақтап қалды. Незабытовский 1857 жылғы 15–16 тамыздағы ақын күнделігіне мынадай жазба қалдырған: «...Мен осы күндері бірге өткізіп жүрген сүйікті де құрметті ақыным Тарас Григорьевич Шевченкомен кездескеніме қуаныштымын, бұл естелікте терең есте қалады. Менде мәңгі».

Петербургке барар жолда 10 жылдық айдаудан оралған ақын тағы да ауыр науқасқа шалдығады. Мәскеуде ол өзінің досы, ұлы актер М. С. Михайл Семёнович Мин докторды шақырды. Ақынның күнделігіне жазған жазбасында: «Дмитрий Егорович Мин – ғалым, Дантениң аудармашысы және одан да білімді әрі тәжірибелі дәрігер. Ақын әрі дәрігер...».

Шевченко тамаша дәрігер, талантты ақын Николай Курочкинмен де шын жүректен достық қарым-қатынаста болды. Доктор Курочкин көптеген медициналық еңбектердің, атап айтқанда «Ежелгі Ресейдегі дәрігердің қоғамға қатынасы туралы эссенің» авторы. Көрнекті петерборлық дәрігерлер Е. Я. Бери мен П. А. Круневич те ақынның өмірі үшін жанқиярлықпен күресті.

Ленинградтағы Орталық мемлекеттік тарихи мұрағат қорынан табылған, уақыт өте сарғайған тағы бір құжат: «Сертификат. Бұл академик Тарас Шевченконың... бауыр мен жүректің органикалық бұзылуынан ұзақ уақыт зардап шегетіндігінде келтірілген; Жақында ол су ауруымен ауырып, 26 ақпанда қайтыс болды. Санкт-Петербург, 26 ақпан 1861 ж. Түпнұсқаға Әулие Мария Магдалена ауруханасының тұрғыны дәрігер Эдуард Бари қол қойған».

*Аңыз бойынша
Тарас Шевченкоға тиесілі
пломбалы тері шалбар.
Тарас Шевченко атындағы
мұражай-кешенінің
қорынан (Форт-Шевченко)*

1861 жылы наурыздың салқын күнінде Санкт-Петербургтегі Смоленск зиратында ұлы Кобзарьдің ашық бейітінің үстінде жүрекжарды лебізімен Николай Курочкин сөз сөйледі. Оның бұл сөздері пайғамбарлық естілді: «Оның бүкіл өмірі сынақтар тізбегі болды... Өмірдегі бақыт ол үшін емес – оны басқа, қайтыс болғаннан кейінгі бақыт күтіп тұр – даңқ...».

Дереккөздер мен әдебиеттер:

1. История Казахстана (с древнейших времен до наших дней: в пяти томах. Т. 1. Алма-Ата: «Наука» КазССР, 1977. 479 с.
2. Кожанулы М. Некоторые древние этнонимы Мангистауского региона. *Международный научно-исследовательский журнал*. 2018. № 6 (72). Ч. 2. С. 106–109.
3. Ханга-Баба. *Шевченківська енциклопедія: в 6 томах*. Т. 6: Т–Я / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) та ін. Київ, 2015. С. 583–585.

4. Черниенко Д. Сакральные места в творчестве Тараса Шевченко: Ханга-Баба (18.03.2020) // Портал «История Казахстана». URL: <https://e-history.kz/ru/publications/view/5805> (дата просмотра : 06.09.2024).

5. Костенко Л., Умирбаев Е. Оживут степи...: Тарас Шевченко за Каспием / Пер. с укр. Н. С. Колинко. Алма-Ата: Онер, 1984. 231 с.

6. Косарев Е. Извлечение из дел и памяти... *Киевская старина*. 1893. Февраль. С. 243–257.

Aigul Balabaeva

PAGES OF SHEVCHENKO'S LIFE IN MANGYSHLAK:
FROM THE ARCHIVE OF FORT-SHEVCHENKO CITY MUSEUM

The article presents some little-known information about the life of Taras Shevchenko during his stay in Novopetrovsk fortification in 1850–1857. Some of the given materials were found in the personal archives of former directors of the Museum of Taras Shevchenko in Fort Shevchenko town Yesbol Umirbaev and Abdrash Izbasov. Tupkaragan has preserved many legends associated with Shevchenko. At different times they were collected and recorded by local historians and museum workers, and such work continues until now.

Key words: *Mangistau, museum, Novopetrovsk fortress, Taras Shevchenko, Tupkaragan, Fort-Shevchenko.*

Айгул Балабаєва

СТОРИНКИ ЖИТТЯ ШЕВЧЕНКА НА МАНГИШЛАЦІ:
З АРХІВУ МІСЬКОГО МУЗЕЮ ФОРТ-ШЕВЧЕНКА

У статті подано деякі маловідомі відомості про життя Т. Г. Шевченка під час його перебування в Новопетровському укріпленні в 1850–1857 роках. Частина наведених матеріалів виявлено в особистих архівах колишніх директорів Музею Т. Г. Шевченка у м. Форт Шевченка Єсбол Умірбаєв та Абдраш Ізбасов. Тупкараган зберіг багато легенд і переказів, пов'язаних із Шевченком. У різний час їх збирали та записували краєзнавці та музейні працівники, і така робота триває досі.

Ключові слова: *Мангістау, музей, Новопетровська фортеця, Тарас Шевченко, Тупкараган, Форт-Шевченко*

ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В АЛЬМАНАСІ «МОЛОДИК»

У статті проаналізовано український культурологічний альманах «Молодик» (1843), оригінал та сканований примірник якого зберігається в Національній історичній бібліотеці України. Це одна із чотирьох частин, яка була видана Іваном Єгоровичем Бецьким (1818–1890), відомим видавцем і перекладачем. У альманасі подано три твори Тараса Шевченка – («Думка» (“Тяжко-важко в світі жити...”), «Н. Маркевичу» та «Утоплена» (балада), які вперше було надруковано саме в «Молодику».

У розвідці представлено першодрук поезії та частину балади з відтвореною графікою з наголосом на існуючій різниці порівняно із сучасним відтворенням віршів.

Звернено увагу на особливості альманаху «Молодик» як друкованого видання XIX століття, а саме на структуру видання, цензуру, друковані огріхи і т. ін.

Ключові слова: альманах «Молодик», Тарас Шевченко, Іван Бецький, Микола Маркевич, графічне відтворення тексту.

Надзвичайно змістовними та такими, що привертають особливу увагу літературознавців, мовознавців, критиків, є ті українські видання, які у свій час друкували твори Тараса Шевченка та побачили світ за підтримки редакційних колегій цих альманахів. Поява таких друкованих творів, на жаль, не мала системного характеру, і переважно була зумовлена суб'єктивними чинниками, за ініціативою та підтримкою деяких культурних та громадських діячів. За життя Тараса Шевченка його твори періодично виходили в альманахах «Ластівка», «Молодик», «Хата» та ін. [3; 5; 6; 8]. У нашій розвідці ми проаналізуємо видання «Молодик» (1843), оригінал та сканований примірник якого є в Національній історичній бібліотеці України [5].

«Молодик» – український альманах, який у 1843–1844 роках видавав Іван Бецький за допомогою Григорія Квітки-Основ'яненка, Василя Каразіна, Миколи Костомарова та інших. Дві книжки у 1843 році та ще одну у

1844 році видано у Харкові, а останню, четверту – у 1844 році у С.-Петербурзі. Було заплановано наступні випуски з перспективою перетворення альманаху «Молодик» на періодичний журнал, але ці плани не здійснилися. У книгах «Молодика» друкувалися художні твори багатьох українських та російських письменників (вірші О. Пушкіна, М. Лермонтова, В. Бенедиктова, А. Фета), історичні й історико-літературні дослідження, зокрема, статті І. Срезневського, М. Корсакова, А. Чубинського, В. Даля, В. Каразіна, О. Шаховського, М. Берлінського, М. Погодіна, С. Шевирьова та інших [2]. А також друкувалися переклади творів Жан Поля, Анрі-Огюста Барб'є, Віктора Гюго. Але основною своєю метою видавець бачив матеріали, присвячені Україні. У другій частині цього видання вміщено поезії Т. Шевченка, М. Костомарова, Я. Щоголева, А. Метлинського та ін., українські народні пісні й казки, прозові твори Г. Квітки-Основ'яненка, наукові статті з історії України, фольклору та етнографії [7]. Ви впевнені, що треба давати російських письменників і критиків так розлого?!

Бецький Іван Єгорович (1818–1890), видавець і перекладач. Походив з московських міщан. Певний час жив у Харкові, де закінчив місцевий університет.

Альманах «Молодик» (1843) надійшов до Цензурного комітету 10 вересня 1842 року у визначений час, що засвідчено цензорами А. Очкиним та А. Никитенком. Перед початком надрукованих творів зауважено: «ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ» [5].

«Молодик» (1843) у змісті подає п'ятий акт драматичного твору Г. Корженевського та окремо розділ під назвою «Малоросійський отдел», де розміщено 21 твір (Г. Квітки-Основ'яненка, І. Галки, Я. Щоголева, А. Могили, М. Петренка, А. Чужбинського, І. Левченка, І. Бодяньського, М. Костомарова), а також три поетичні твори Тараса Шевченка («Думка» (“Тяжко-важко в світі жити”), «Н. Маркевичу» та «Утоплена» (балада), а також тексти народних пісень.

Вірш «Думка» (“Тяжко-важко в світі жити”) написаний 2 грудня 1838 року в Гатчині. Уперше надрукований саме в альманасі «Молодик». Відтворюємо твір «Думка», не змінюючи написання в оригіналі:

Тяжко-важко въ сви'ти' жити
Сироти' безъ роду;
Нема куды прихилитися, –
Хочь зъ горы та въ воду!

Утопився бь молоденькій,
Щобь не нудить сви'том;
Утопився бь; тяжко жити,
И нема де ди'тись.
Вь того доля ходить полемь,
Колоски збирае;
А моя де-сь ледащиця
За моремь блукае.
Добре тому богатому:
Его люди знають; –
А зо мною зостри'нуться, –
Мов не добачають.
Богатого губатого
Ди'вчина шануе;
Надо мною, сиротою,
Сміється, кепкуе.
«Чи я жь тобі' не вродливый;
Чи не вь тебе вдався;
Чи не люблю тебе щиро;
Чи зь тебе сміявся?
Люби жь собі', мое сердце,
Люби, кого знаешь,
Та не смійся надо мною,
Якъ коли згадаешь.
А я пи'ду на край сви'та...
На чужій сторонци
Найду красчу, або згину,
Якъ той листь на соньци'.
Пи'шовь козакь сумуючи,
Ни'кого не кинувь,
Шукавь доли' вь чужи'мь поли',
Та тамь и загинувь.
Уми'раючи, дивився,
Де сонечко сяе...
Тяжко – важко уми'рати
У чужому краю! [5, 91–92].

У «Шевченківському словнику» так охарактеризовано вірш «Думка»: «...одна з численних варіацій народнописенного мотиву сирітства, шукання долі на чужині й загибелі героя» [9, 201].

Варто зауважити, що в сучасних збірниках творів Тараса Шевченка аналізована поезія різниться графічним відтворенням, що потребує додаткового наукового дослідження фахівцями з історії української мови. Зазначимо тільки, що в творі відкрито лапки для прямої мови, але («Чи я жъ тобі не вродливый...»), але не закриті в тексті. У кінці видання в розділі «ОПЕЧАТКИ» цю помилку не позначено.

Тарас Шевченко написав поезію «Н. Маркевичу». Маркевич Микола Андрійович (07.02.(26.01)1804–21(09). 06.1860) – історик, етнограф, поет та музикознавець. Народився в маєтку в с. Дунаець Глухівського повіту Чернігівської губернії (нині село Глухівського району Сумської області). Походив з давнього козацько-старшинського роду Марковичів-Маркевичів. Здобув освіту в Приватному пансіоні П. Білецького-Носенка (1814–1817) та шляхетному пансіоні для дворянських дітей при Головному педагогічному інституті в Санкт-Петербурзі (1817–1820) [4].

Микола Маркевич підтримував взаємини з багатьма відомими українськими діячами, зокрема, з М. Гоголем, О. Бодянським, Є. Гребінкою, І. Котляревським, М. Максимовичем та ін. Підтримував Микола Маркевич і зв'язки з Тарасом Шевченком. Вважають, що поезії Миколи Маркевича справили помітний вплив на Тараса Шевченка, зокрема, на його ранні твори («Перебендя», «До Основ'яненка» та ін.). Микола Маркевич – автор одного з перших вокалів на вірші Тараса Шевченка «Сирота» («Нащо мені чорні брови», 1847), збірки обробок українських народних пісень для фортепіано «Народные южнорусские напевы» (1840) та ін.

Відтворюємо твір «Н. Маркевичу», не змінюючи написання в оригіналі:

Бандуристе, орле сизый!
Добре тобі, брате!
Маешъ крыла, маешъ силу;
Е-коли ли'тати.
Теперьъ летишьъ въ Украину:

Тебе виглядають;
Полети'въ бы за тобою,
Та хто приви'тає!
Я й тутъ чужій, одинокій;
И на України'
Я сирота, мій голубе,
Якъ и на чужини'!
Чого жъ серце бьється?
Рветься? Я тамъ одинокій...
Одинокій... а Вкраина!
А степы широки'!
Тамъ повіе буйнесенькій,
Якъ братъ заговорить;
Тамъ въ широки'мъ поли' воля;
Тамъ синіе море:
Выграває? Хвалить Бога,
Тугу розганяє;
Тамъ иогилы зъ буйнымъ ви'громъ
Въ степу розмовляють, –
Розмовляють, сумуючи,
Оттака ихъ мова,
«Було колись? Минулося, –
Невернеться знову!»
Полети'въ бы, послухавъ бы,
Заплакавъ бы зъ ними...
Та – ба, – доля приборкала
Ми'жъ людьми чужими! [5, 108].

Вірш «Н. Маркевичу», написаний 9 травня 1840 року в Петербурзі до дня іменин історика Миколи Маркевича. Уперше він був надрукований в альманасі «Молодик». У «Шевченківському словнику», що побачив світ у радянський час, читаємо: «Вірш засвідчує симпатію молодого Шевченка до М. Маркевича, викликану першими враженнями від спілкування з ним з кінця березня 1840 і його працями з укр. історії, фольклору й етнографії. В консервативних переконаннях Маркевича, які міцніли з роками, поет тоді ще не розібрався. Звернення «Бандуристе, орле сизий!» пояснюється тим, що М. Маркевич був автором

поетичної збірки «Украинские мелодии» (М., 1831), яка містить вірш «Бандурист». Крім того, Маркевич сам був музикантом-аматором, він подарував поетові свою збірку «Народні українські наспіви, покладені на фортепіано». За своїми мотивами (сирітства, туги за Україною, згадки про її минуле) вірш є типовим для ранньої творчості Шевченка» [10, 17]. Звертаємо увагу, що друкування поезії різниться від сучасних варіантів відтворення тексту, і потребує проведення аналізу лінгвістами.

Балада Тараса Шевченка «Утоплена» також надрукована в частині 2 альманаху «Молодик» [5, 114–121]. Тарас Шевченко написав баладу 8 листопада 1841 року. Автор надіслав рукопис Г. Квітці-Основ'яненку. Пізніше поет вніс до тексту «Утопленої» виправлення у робочому примірнику «Кобзаря» (1860). Подаємо частину тексту твору у варіанті першого друку:

Ви'терь вь гаи не гуляе –
Вь ночи' спочивае;
Прокинеться тихесенько –
Вь осоки питае:
«Хто се, хто се, по си'мь боци
«Чеше косу? Хто се?
«Хто се, хто се по ти'мь боци'
«Рве на соби' косы?»
– Хто се, хто се? – тихесенько
Спытае, повіе,
Та й задри'ма, – поки неба
Край зачервоніе!
Що се, що се, спытаете –
Ци'кави' ди'вчата:
Отто дочка по си'мь боци';
По ти'мь боци' мати!
...
И ни'хто не знае
Того дива, що твориться
Середь ночи' вь гаи;
Ти'лько ви'терь зь осокою
Шепче: «Хто се, хто се
«Сидить сумно надь водою,
«Чеше довги' косы?» [5, 114–121].

«Шевченківський словник» дає уповні фахову оцінку літературному твору: «В основу балади покладено нар. перекази й повір'я... Реалістичний план розгортання подій у першій частині твору переключається в другій частині в баладно-романтичний. Романтичні картини в баладі поєднуються з побутовими епізодами, а дії героїв, особливо багатой старіючої вдови, вмотивовуються соціально й психологічно. Баладі притаманні контрастні портрети, персоніфікована образність, гнучка мова. Майстерною є звукова організація вірша» [10, Т. 2, 296].

Навіть за частинами твору знову помітне невинправдане вживання лапок, що певною мірою заплутує читача. На нашу думку, це технічні недогляди видавництва та невизначеність належності тих чи інших слів ліричним героям.

Отже, широко відомо, що три твори Тараса Шевченка, а саме: «Думка» (“Тяжко-важко в світі жити”), «Н. Маркевичу» та «Утоплена» (балада), було вперше надруковано саме у «Молодику». Графічне відтворення текстів Шевченкових поезій, вміщених в альманасі, суттєво різниться від наступних передруків цих творів, оскільки редактори та редакційні колеги вносили свої правки. Зауважимо, що у першодруці віршів Тараса Шевченка натрапляємо на технічні недогляди, які подекуди заплутують читача, не зрозуміло, кому належить пряма мова ліричного героя, бо не дотримано правил використання лапок.

Перспективою для подальшого дослідження може бути вивчення творів, вміщених у наступних числах «Молодика», а також в українських альманахах «Ластівка» і «Хата», в яких були надруковані поезії Тараса Шевченка.

Джерела та література:

1. Електронна бібліотека «Україніка». URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?C21COM=F&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB>.
2. Ковальчук О. Молодик. [Електронний ресурс]. Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2010. 728 с. Які сторінки статті? URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Molodyk>.
3. Кривенко С. М. Твори Тараса Шевченка в українських літературних альманахах. URL: <https://kpi.ua/1409-2>.
4. Маркевич Микола Андрійович [Електронний ресурс]. Енци-

клопедія історії України: у 10 т. Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2009. 790 с. Які сторінки статті? URL: http://www.history.org.ua/?termin=Markevich_M_A (дата звернення: 22.05.2024).

5. Молодик на 1843 год : украинский литературный сборник. Ч. 2 / изд. И. Бецкий. Харьков : В университетской тип, 1843. 155 с.

6. Молодик на 1844 год : украинский литературный сборник / [уклад. і авт. післямови І. Є. Бецький]. С.-Петербург: Тип. К. Жернакова, 1844. 250 с.

7. Усенко П. Г. Бецький Іван Єгорович [Архівовано 7 березня 2016 у Wayback Machine.]. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1 : А–В. С. 247.

8. Хата / издав П. А. Куліш ; [передне слово до громади П. Куліша]. Петербург : В друк. П. А. Куліша, 1860. XXII. [Вип. 2]. 215 с.

9. Шевченківський словник: у 2 т. Київ : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії. Т. 1, 1976. 416 с.

10. Шевченківський словник: у 2 т. Т. 2: Київ : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії. Т. 2, 1978. 412 с.

Oleksiy Lukashevych, Maryna Navalna

POEMS OF TARAS SHEVCHENKO IN THE ALMANAC «MOLODYK»

The article analyzes the Ukrainian cultural almanac «Molodyk» (1843), the original and a scanned copy of which are in the National Historical Library of Ukraine. This is one of four parts published by Ivan Yehorovych Betskyi (1818–1890), a well-known publisher and translator. The almanac presents three works by Taras Shevchenko: «Thought» («It’s hard, hard to live in the world»), «To N. Markevych» and «Drowned maiden» (ballad), which were first printed specifically in «Molodyk».

In the survey, we present poems and part of a ballad with reproduced graphics of the analyzed period, emphasizing the differences with the modern reproduction of the poems.

Attention is drawn to the peculiarities of the «Molodyk» almanac as a printed edition of the 19th century, noting the following points: structure, censorship, printing errors, etc.

Key words: «Molodyk» almanac, Taras Shevchenko, Ivan Betskyi, Mykola Markevych, text.

КНИГА БОГДАНА ЛЕПКОГО ПРО ЖИТТЯ ТА ТВОРЧІСТЬ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

(ІЗ ФОНДІВ МУЗЕЮ КНИГИ І ДРУКАРСТВА УКРАЇНИ)

У статті проаналізовано основні мотиви твору-дослідження відомого українського публіциста, письменника, громадського діяча та історика літератури Богдана Лепкого «Тарас Шевченко. Том І. Про життя й твори Тараса Шевченка. Кобзарь (до першого арешту)». Київ-Ляйпціг. Українська накладня, 1918, видане у друкарні Шпамера у Ляйпцігу, обсягом 544 сторінки. Акцентовано увагу на раритетності цього видання 1918 року та місці його зберігання – фондах Музею книги і друкарства України (Музей розташований на території Києво-Печерської лаври). Зроблено висновок, що дослідження творів, присвячених життєвому та творчому шляху українського Генія Тараса Шевченка, не повинно обмежуватись певними часовими рамками. Залучення до шевченкової біографістики та бібліографістики раритетних видань минулого, як, наприклад, роботи Богдана Лепкого 1918 року видання, здатне не лише розширити коло імен дослідників-шевченкознавців, але й внести корективи у канони, вироблені советською ідеологією щодо сприйняття постаті Генія українського народу, наблизити його до сучасників, зробити зрозумілим і актуальним усім віковим стратам українського суспільства.

Ключові слова: Богдан Лепкий, Тарас Шевченко, книга, Музей книги і друкарства України, шевченкіана, біографістика.

У фондах Музею книги і друкарства України, який розташований на території Києво-Печерської лаври, зберігається певна кількість раритетних на сьогодні видань, присвячених Тарасові Шевченку, життю та творчості великого поета. Серед них у відділі РІ [5] представлено рідкісне на сьогодні видання авторства Богдана Лепкого «Тарас Шевченко. Том І. Про життя й твори Тараса Шевченка. Кобзарь (до першого арешту)». Київ-Ляйпціг. Українська накладня, 1918, видане у друкарні Шпамера у Ляйпцігу, обсягом 544 сторінки [1]. Ця книга складається з двох частин.

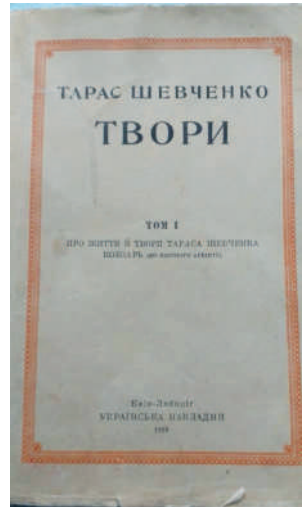
Першу частину видання складає художньо-документальне біографічне оповідання українського прозаїка, літературознавця, публіциста, громадсько-культурного діяча, педагога й історика літератури Богдана Лепкого. Друга частина – власне «Кобзар» Тараса Шевченка.

Сьогодні існує оцифрована версія цієї книги на сайті «Тарас Шевченко. Енциклопедія життя і творчості» за посиланням <https://www.t-shevchenko.name/uk/Studies/Lepky.html>. Проте, це не є точна копія вказаного вище першопочаткового варіанту твору Богдана Лепкого. У примітках зазначено, що дана версія «Подається за виданням: Тарас Шевченко. Твори. Том 1. Про життя й твори Тараса Шевченка. Кобзарь (до першого арешту). – Київ-Лейпциг: Українська накладня, [1918? р.], с. 1–174.

Ця біографія Шевченка рясно ілюстрована, але якість ілюстрацій – на рівні можливостей поліграфії 1910-х років, тобто досить низька. У тих випадках, коли ми маємо кращі скани тих самих зображень, які подав Б. Лепкий, ми вміщуємо саме їх, в решті випадків – скани з оригінального видання.

Розділам дано назви відповідно до їх змісту (у Б. Лепкого вони мали тільки римську нумерацію)» [2].

Як бачимо, тут під питанням є рік видання та змінено нумерацію розділів із автентичного твору Богдана Лепкого на назви, яких у першопочатковому варіанті книги, що зберігається у фондах Музею, не існувало. Богдан Лепкий римськими цифрами означив розділи свого твору-дослідження, вказуючи лише основні смислові моменти того, про що йтиметься у розділі. Автор перераховує головні факти з життя Тараса Шевченка у вигляді короткої анотації-довідки перед початком власне тексту. В оцифрованому ж виданні з'явилися наступні 29 найменувань розділів: «1. Дитинство; 2. Початкове навчання; 3. У Вільнюсі та Варшаві; 4. В Петербурзі у Ширяєва; 5. Звільнення з кріпацтва; 6. «Кобзар» та

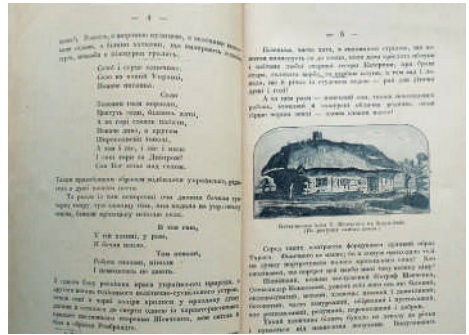
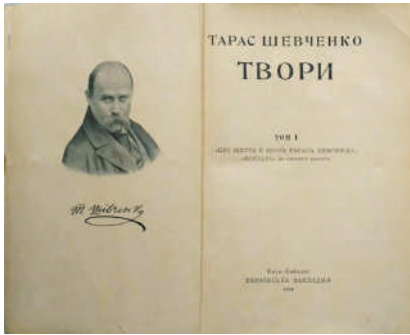
*Обкладинка книги
Богдана Лепкого
«Тарас Шевченко.
Том I. Про життя й
твори Тараса Шевченка.
Кобзарь (до першого
арешту)». 1918 рік*

«Гайдамаки»; 7. Подорож на Україну (1843); 8. В Петербурзі (1844-45); 9. «Три літа»; 10. Кирило-Мефодіївське братство; 11. Режим Миколи І; 12. В Україні (1847); 13. Арешт і слідство; 14. В Орську (1847-48); 15. В Аральській експедиції; 16. В Оренбурзі (1849); 17. В Новопетровському форті; 18. Боротьба за визволення; 19. Плани на майбутнє (1857); 20. Шлях до Нижнього Новгорода; 21. В Нижньому Новгороді; 22. У Москві (1858); 23. У Петербурзі; 24. Великі плани; 25. В Україні (1859); 26. Нове видання «Кобзаря»; 27. Останні місяці життя; 28. Похорон у Петербурзі; 29. Перепоховання у Каневі» [2].

Отже, електронна версія твору Богдана Лепкого зазнала втручання. Тут книга стала складатись із 29 розділів, що мають назви, визначені сучасними упорядниками, та списку літератури. Натомість у Богдана Лепкого нумерація розділів подана римськими цифрами із розгорнутими анованими напрямками основних мотивів, розглянутих автором у певному розділі. Так, наприклад, перший розділ описаний Б. Лепким так: «Батько й мати. – Моринці й Кирилівка. – Звенигородський повіт. – Природа й суспільний побут. – Контраст. – Перший приблизний портрет Тараса Шевченка. – Батьківська хата й життя дитини. – Мандрівка до залізних стовпів. – Сестра Катерина. – Дід Іван. – Спомини про Гайдамаччину. – Смерть матері. – Початок життєвої трагедії Тараса. – Батько жениться в-друге. – Звєдінята. – пасинок і мачуха. – Смерть батька. – Доля круглого сироти. – Дядько Павло. – Салдатські гроші» [1, 1].

Книга Богдана Лепкого цікава не лише своєю старовинністю, а ще й тим змістовним наповненням образу Шевченка, який вона пропонує читачеві. Саме на баченні Шевченка-людини, митця («артиста» за виразом Богдана Лепкого) і варто зупинитись детальніше.

Сьогодні образ Тарас Шевченка функціонує в українському культурному та суспільному просторі як уособлення національного Генія, Поета-Пророка, Батька Нації, Борця за визволення України та звільнення її народу, міфологізований в образ Кобзаря. Таким, наприклад, постає Шевченко у творах Дмитра Донцова. «...шевченкіана Д. Донцова стала важливим внеском в теорію формування модерної української нації, оскільки саме ідеї та особистість геніального українського поета були одними з основних складових теорії «шляхетної української нації» Д. Донцова, «нації лицарів, а не свинопасів» [6, 19]. У донцовській шевченкіані розвинуто «...ідеї формування аристократів духу та волі як

Фронтиспіс з портретом Тараса Шевченка, факсиміле його підпису, та сторінки книги Богдана Лепкого «Тарас Шевченко. Том I. Про життя й твори Тараса Шевченка. Кобзарь (до першого арешту)». 1918 рік

провідників в національно-визвольних змаганнях українства» [6, 19].

У часи УРСР Тарас Шевченко характеризувався майже виключно як революційний демократ, співець горя народного та сліз, борець проти панів і кріпацтва. Цей канон був однозначно затверджений ідеологічними відділами Компартії СРСР та УРСР як єдино правильний і рекомендований до вивчення та популяризації. Ще й досі є актуальним завдання подолання спадщини советського шевченкознавства [див.: 3; 4; 7; 8]. «Біда в тому, що в багатьох шкільних і студентських аудиторіях саме такий образ Шевченка переважає й досі — кріпак і селянський поет-мученик», — заявив лауреат Шевченківської премії Іван Малкович у виступі на врученні йому Шевченківської премії. «Рок Тараса Шевченка. Чому нам потрібно полюбити іншого Кобзаря», — так назвав свою промову Іван Малкович і зазначив: «Я мрію дожити до тих часів, коли дітям у школі перестануть сльозливо оповідати про горопашного кріпака Тараса Шевченка, а вестимуть мову про неймовірного хлопчика, який створив сам себе» [9].

Саме такого талановитого самородка знаходимо на сторінках твору Богдана Лепкого. Тарас Шевченко постає у дослідженні Лепкого обдарованим від природи юнаком не лише поетичним та художнім талантом, але, насамперед, емоційно розвиненою особистістю, здатною до глибокої емпатії, гуманізму й високих душевних поривань, які поет проніс через усе своє тяжке життя: «Се був маляр-співак, для якого найгарніший кра-

евид без чоловіка не мав принади. Для якого щастя на людському обличчю було найвищим твором штуки, у якого звук мав краску, а краска хотіла мати звук, – стверджує Богдан Лепкий. – Артист не вбивав у нього чоловіка, суспільника, патріота, борця. Думаю, що коли б йому хто завдав був питання: життя для штуки, чи штука для життя? – він відповів би був: життя для правди і добра людського» [1, 24].

Здатність до саморозвитку, прагнення осмисленого існування та вміння тонко відчувати й думати відзначає дослідник у постаті майбутнього національного Генія замолоду. І ці спостереження Б. Лепкого перегукуються з багатьма висновками дослідників життя й творчості Тараса Шевченка значно пізнішого періоду. Так, наш сучасник, дослідник творчого й життєвого шляху митця Леонід Ушкалов привертає увагу до «пристрасті» Шевченка-художника малювати автопортрети. Вочевидь, це було пов'язано із прагненням пізнати самого себе, свою «внутрішню людину» [10, 314–315]. Подібні роздуми про поета знаходимо і в книзі Богдана Лепкого. «Доки був кріпаком, доти зайнятий службою, битий і зневажуваний, не мав навіть часу на тую аналізу субтельних почувань, без яких справжня поезія не може обійтись. Тепер, почувши себе вольним, попавши в товариство гарних, образованих людей, Москалів, Німців, Поляків і своїх, начитавши ся чимало книжок, літературних і наукових, він розвинув у собі енергію думки, силу чуття, міць уяви. Перед ним раз-у-раз з'являвся образ вольного й закріпощеного чоловіка, вольної і поневоленої країни, правди і кривди на землі...» [1, 26], — пише Богдан Лепкий. Тому логічним є той факт, що автор вкладає в роздуми свого героя наступні міркування: «Ти тут тепер одягаєш ся гарно, буваєш у театрі, слухаєш концертів, живеш серед гарних, умних людей, одним словом раюєш, а що діється там, у тебе, дома, на Україні?...» [1, 26].

Як перегукуються ці слова початку ХХ ст. зі словами, сказаними вже у столітті ХХІ: «Срібна медаль Академії, академік гравюри, розпис Большого театру, високоосвічений юнак, що має шанс продовжити навчання в Римі, – це все про Шевченка. Його чекає феєричне життя – він бачив, як живуть вищі суспільні прошарки, він умів бути франтом, був улюбленцем веселого творчого товариства – адже він не тільки художник, а ще й чудово співає, легко віршує... Але виявляється, що те його внутрішнє світіння, то далеко не абажурне сяйво, то – вогонь правди. Він ані на мить не забуває про своє коріння і про ту не-правду,

яка панує на його батьківщині» [9]. Цей же мотив знаходимо у Богдана Лепкого, який вказував на існування іншого життєвого вибору для поета, аніж шлях стражання й муки. «І матеріальну заохоту могло йому дати малярство, бо деякі тодішні видання... містили рисунки Шевченка і платили за це. Він міг купити собі непромокаючий плащ за сто рублів! А прецінь став писати вірші. Бо був це маляр, що малював душею. (Подібне явище мають Поляки у Станіславі Виспянським, який чого не висловив пензлем, доповів своїм оригінальним, сильним віршом» [1, 25]. І такий образ Тараса Григоровича теж існував навіть у найнесприятливіші для українства часи советської імперії — реінкарнації імперії російської, царської. Але існував в інтелектуальному «підпіллі», у головах малої кількості українських інтелектуалів, таких, як Іван Малкович. Малкович згадував: «Ми хвалилися Шевченком, як у тому давньоукраїнському канті: «І Тобою, милий Боже, повсякчас хвалюся». Як же нам хотілося довести всьому світові, що Шевченко і модерний, і сучасний, адже з нього постійно ліпили тільки селянського романтика і таврувальника панів, понижуючи образ національного генія до постаті бідного кобзаря, що печально пощипує струни кобзи чи бандури» [9].

1848 року Шевченко відбуває на Арал з воєнно-науковою експедицією, до якої приписано поета. Саме під час цієї експедиції з'являється низка його найкращих поетичних творів: «Царі», «Титарівна», «Марина»; вірші, схожі на народні пісні: «Якби мені черевички», «І багата я», «Породила мене мати», «Закувала зозуленька» тощо. Богдан Лепкий приділяє спеціальну увагу творчій спадщині Тараса Шевченка того періоду. «В Кос-Аралі написав Шевченко: «Ой люлі, люлі, моя дитино» – «Ой чого ти почорніло» – «За сонцем хмаронька пливе», – «Заросли шляхи тернами», – «Буває іноді» – твори, які висуюються на саме чоло «Кобзаря» [1, 92].

Розвідка Богдана Лепкого є прямим запереченням витвореного советською ідеологією образу українського генія як злиденного перебенді, який плаче над потерпаючим від панів-вороженьків українським народом. Автор прямо заявляє у своєму творі-дослідженні: «Слава Тараса Шевченка росте з дня-на-день, а дяка земляків стає прямо безпримірною. Жаден народ не споминає своїх великих синів так сердечно, як Українці Шевченка. Він для них – не гордоці народні, а прямо великий і кожному дуже близький предок-рідня» [1, 155]. На підтвердження влас-

них висновків Богдан Лепкий наводить слова промовців, які проводжали домовину Шевченка до Канева. При похованні поета, коли домовина була ще в Києві, Чалий сказав: «Поезія Шевченка завоювала нам право літературного горожанства й голосно заговорила у сем'ї слов'янських народів. От в чому велике значіння Тараса Шевченка і його слава, що довіку не загине!» [1, 162].

Отже, дослідження творів, присвячених життєвому та творчому шляхові великого українського митця Тараса Шевченка, не повинне обмежуватись певними часовими рамками. Залучення до шевченкової біографістики та бібліографістики раритетних видань минулого, як, наприклад, роботи Богдана Лепкого 1918 року видання, здатне не лише розширити коло імен дослідників-шевченкознавців, але й внести корективи у канони, вироблені советською ідеологією щодо постаті Генія українського народу, наблизити його до сучасників, зробити зрозумілим і актуальним усім віковим стратам українського суспільства.

Джерела та література:

1. Богдан Лепкий. Тарас Шевченко. Том I. Про життя й твори Тараса Шевченка. Кобзарь (до першого арешту). Київ-Ляйпціг. Українська накладка, 1918. 544 с.

2. Богдан Лепкий. Про життя й твори Тараса Шевченка. URL: <https://www.t-shevchenko.name/uk/Studies/Lepky.html> (дата звернення: 25.07.2024)

3. Брижицька С. А. «Я не одинокий...»: нац. самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення нац. ідентичності українців (друга чверть XIX ст. – середина 20-х років XX ст.): монографія. Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, Центр українознавства. Черкаси: Брама-Україна, 2006. 191 с.

4. Брижицька С. А. Життя і слово українця для українців: Тарас Шевченко і становлення національної ідентичності українців за матеріалами книг вражень на його могилі 1896-1926 рр.: монографія. Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, Центр українознавства. Київ: Задруга, 2006. 296 с.

5. Видання творів Тараса Шевченка та графічної Шевченкіани: каталог/ Музей книги і друкарства України. Упор. Марія Корнійчук, Галина Карпінчук, Наталія Глоба, Людмила Парійська. Київ: Унів. вид-во Пульсари, 2011. 175 с.

6. Брабовська І. Шевченкіана Дмитра Донцова – вагомий внесок в

теорію українського націєтворення. *Українознавчий альманах*. Випуск 12, 2013. С. 19–23.

7. Грабовська І. М., Талько Т. М. Подолання наслідків советського шевченкознавства у сучасній українській гуманітаристиці. *Science, research, development*. #39. Warszawa. 30.03.2021-31.03.2021. Р. 19-20.

8. Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Київ : Альтернативи, 2005. 702 с.

9. Малкович І. Рок Тараса Шевченка. Чому нам потрібно полюбити іншого Кобзаря. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/3494-rok-tarasa-shevchenka-chomu-nam-potribno-poliubyty-inshoho-kobzaria> (дата звернення : 19.06.2024).

10. Ушкалов Л. Від бароко до постмодерну. Київ : Грані-Т, 2011. 552 с.

Iryna Grabovska

BOHDAN LEPKY'S BOOK ON THE LIFE AND CREATIVITY OF TARAS SHEVCHENKO FROM THE FUNDS OF THE MUSEUM OF BOOKS AND PRINTING OF UKRAINE

The article analyzes the main motives of the research work of the well-known Ukrainian publicist, fiction writer, public figure and literary historian Bohdan Lepky «Taras Shevchenko. Volume I. About the life and works of Taras Shevchenko. Kobzar (before the first arrest)». Kyiv- Leipzig. Ukrainska Nakladnia, 1918, issued by the printing house of Spamer in Leipzig, 544 pages long. Attention is focused on the rarity of this edition of 1918 and its storage location - the funds of the Book and Printing Museum of Ukraine (the museum is located on the territory of the Kyiv- Pechersk Lavra). It was concluded that the study of the works dedicated to the life and creative path of the Ukrainian Genius Taras Shevchenko should not be limited to certain time frames. Involvement in the Shevchenko`s biographistica and bibliographistics of rare editions of the past, such as, for example, the works of Bohdan Lepky, the 1918 edition, is able not only to expand the range of names of Shevchenko researchers, but also to make corrections in the canons developed by Soviet ideology regarding the figure of the Genius of the Ukrainian people, to bring him closer to contemporaries, to make it understandable and relevant to all age strata of Ukrainian society.

Key words: *Bohdan Lepky, Taras Shevchenko, book, Museum of Books and Printing of Ukraine, Shevchenkian, Biographistica.*

Т. ШЕВЧЕНКО-«ЕНЦИКЛОПЕДИСТ»: НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ «ТАРАС НА АРАЛІ» У. БЕКБАУЛОВА

У статті проаналізовано художній образ Тараса Шевченка як енциклопедиста в історико-біографічному романі У. Бекбаулова «Тарас на Аралі».

Ключові слова: Тарас Шевченко, історико-біографічний твір, заслання, Арал, енциклопедист.

Життя і творчість Т. Шевченка, як провідника української нації, безперервно викликає безліч думок і запитань. Представити Т. Шевченка як талановиту людину, розкодувати його феномен, творчу лабораторію й самотній талант – це те надзавдання, яке непідвладне часу, і є головним в історико-біографічних творах. Слушною є думка О. Проценко, що «...історико-біографічна проза має своє специфічне завдання» [13, 143].

Роман У. Бекбаулова «Тарас на Аралі» і повість «Не щез у полиновому степу» А. Тарасенка і С. Мастерова неодноразово аналізувала авторка цієї статті [див. : 4; 5; 7; 8; 9]. У них змальовано Т. Шевченка як митця, що мав енциклопедичні знання з різних галузей знань, подробиці його взаємин із різними людьми, з котрими він спілкувався на засланні, зокрема в Аральській експедиції, показано його роль в Кос-Аральській експедиції та її важливе прикладне значення у відстеженні акваторії Арала, акцентовано на проблемах міжнаціональних взаємин.

Мета цієї статті – охарактеризувати образ Шевченка-«енциклопедиста» на прикладі історико-біографічного роману «Тарас на Аралі» У. Бекбаулова.

Ми свідомі того, що автори зазначених творів висловлювали «...власне розуміння історичних моментів, що впливали на долю» [4, 169] Т. Шевченка та сприяли його становленню як науковця. Офіцери, з якими він зріднився на Аралі, сприймали його як рівного, розуміли його душу, бо той «...мав дар вдивлятися в природу, мислити й пізнавати її за допомогою художнього образу» [4, 170–171]. О. Бутаков розгледів

Суперобкладинка
книги «Тарас на
Аралі». Уразак
Бекбаулов. Київ,
1975

талант науковця в Т. Шевченкові, що було безцінним для експедиції та особисто опікувався ним. Нові друзі поета розуміли, що «...не ковані чоботи царської армії залишать свої вічні сліди на цій землі, а сліди рук, сліди творчої праці людей» [1, 290]. Т. Шевченко сподівався: «...дасть Бог, мене згадають не за те, що я тут був солдатом, хоч і підневільним, але солдатом, а за те, що я тут щось малював, щось писав і щось досліджував» [1, 290].

Як підмічено О. Кислим, «...заслання стало смертю того, *початкового Шевченка («солдатське нежитіє»)* (виділено курсивом. – В. К.), і йому важливо було, не дивлячись ні на що, сказати: я воскрес» [3, 290]. Так «відторгав» учорашнє Ісус Христос, зображений Т. Шевченком на малюнку сепією «Розп'яття» [3, 9]. Тому абсолютно правильним є твердження: «...Шевченко в Казахстані не термін відбував. Це була місія...» [15, 556]. Підтверджено це Шевченковим: «Степ увесь з краю до краю обійшов, море Аральське вздовж та впоперек обплив...». Митець не просто відбував строк, він самовіддано працював, «...у каторжних умовах ... зробив свій внесок у науку Казахстана – як географ, етнограф і художник...» [10, 30].

Т. Шевченка зробили солдатом окупаційного війська Російської імперії, яке з 1835 році здійснювало походи проти киргизів і хівінців. Збройні сутички – це російська колонізаторська експансія Середньої Азії, щоб потіснити Британію й вийти до Індійського океану. На заслання, у Новопетровському укріпленні, на окраїні, контрольованій зброєю,

була атмосфера насилля й приниження, офіцерського свавілля й безнадії, панувала муштра, кари шпіцрутенами та колодкою. Ці знущання були відразливими. І як вибратися з цього середовища – відповіді не було. Митець рятувався роботою.

Т. Шевченко перебував у тих краях, де місцеве населення нічого не знало про Україну. Він знайомив казахів із Україною, і це теж була його місія:

«Ти звідки? З Петербурга?

– Ні... З України...

– А що це за місто? – здивувався старий кайзак. – Не чув такого міста. Вятка – чув, Самара – чув. Україна – не чув...

– Це не місто... Це країна така... Там живуть українці...

– Ти диви, – здивувався старий. А я думав, що всі гяури однакові» [1, 184–185].

Фактаж твору – багатий. Наприклад, у романі дослівно процитовано лист Тараса Шевченка до Михайла Лазаревського [2, 38–39]. Відомо, що Михайло, як і його п'ять рідних братів родини Лазаревських, опікувалися Т. Шевченком й сприймали його як брата. У 2014 році авторка опублікувала на цю тему окрему статтю [6]. М. Лазаревський і К. Герн всіяко намагалися посприяти включенню його до експедиції, яка мала за мету наукове дослідження маловідомих на той час Аральського моря та берегів Сирдар'ї. Старання М. Лазаревського не були марними. Він позитивно характеризував Т. Шевченка начальника Аральської експедиції капітану-лейтенанту О. Бутакову й запевняв, що якби він «... проаналізував його поезії з погляду географічного, то з них би багато взяли. Там є в нього і описи місцевості, і навіть кольори степу, і навіть назви трав, які там ростуть... Це ж природжений географ! ... Це – енциклопедист» [1, 154]; він «...за вдачею своєю науковець... Це різнобічний талант...» [1, 150]). Т. Шевченка було включено до експедиції з вивчення Аральського моря.

М. Маркова писала, що Т. Шевченко цікавився досягненнями сучасних йому природничих наук, доводила, від кого він черпав натурфілософські ідеї [11, 63]. У романі У. Бекбаулова розповідається, що він любив і вивчав історію краю, куди його закинула доля: «...згадав, що перебуваючи в Оренбурзі, він прочитав про експедицію, якою командував Олександр Бекович. Було те ще за часів Петра Першого. Не

поталанило цій експедиції. Хівинці розгромили експедицію, Бековичу відрубали голову, а Петро Перший повірив його ворогам з російської армії – і всі відкриття Бековича досі не відомі людству... А він же, Бекович колись склав був для царя карту Каспійського моря – і Петру Першому за те Французька академія присвоїла звання академіка...» [1, 145].

Роздумуючи про свою участь в експедиції, Т. Шевченко був певен, що все це робиться для науки. Устами невідомого офіцера висловлено ціль експедиції: «...ми несемо сюди цивілізацію ... бо для місцевих людей влада хівінського чи кокандського ханів – це рабство, до того ж рабство страшне, азіатське... У минулому сторіччі тут було ще страшніше. Росіянам сюди не можна було й поткнутися. Каракалпацький хан Ішім Магамет навіть захопив у полон дві тисячі солдатів і довго їх не відпустив... Та й нещодавно Перовський робив похід на Арал – і безуспішно. Хівинці вибили його звідти...» [1, 179].

Простеживши психологію входження людини в нове середовище з новими незаними законами, У. Бекбаулов передав почуття, що збуджували душу Шевченка-громадянина. Філософські розмірковування додають значущості й величності художньому образу: «...йому треба вижити, перетерпіти все оце. Йому треба зберегти своє життя, бо воно потрібне для того, щоб писати й малювати... Тридцять три роки прожив на світі. А – ні хатини, ні билини, ні дружини, ні дитини. Все, що має в душі, – все це віддано творчості. І боротьбі» [1, 19]; або: «Що б там не було, як би нас не розтоптала хижа й несправедлива історія, проте в нас попереду – слава й воля!» [1, 4].

Логічно-сміслові навантаження у творі несе деталь, додаючи особливої переконливості тексту, роблячи його семантично глибшим, психологічно значущим. Наприклад, замилувавшись жінкою з дитям, Т. Шевченко заходився накидати олівцем композицію – жінка з малям біля юрти. Побачивши це, жінка перелякалася й почала просити не малювати. Мало що розуміючи, але почувши слово «Коран», художник згадав, що Коран забороняє малювати людей і тварин. Отже, порушено закон, і, заспокоюючи жінку, Т. Шевченко знищив «...свій перший малюнок на Орській землі, відчував, що сьогодні сталося щось велике. Зіткнулися два народи, подивилися в очі дві цивілізації – європейська й азіатська» [1, 91]. Через Шевченкове сприйняття жінки-азіатки У. Бекбаулов передав весь трагізм її існування в тому світі. Але це не відвер-

нуло Т. Шевченка від людей: «Дивна річ – те, що він ходив до кайзаків чи киргизів, блукав довкола їхніх юрт, прислухався до мови, – все це якось оновлювало його душу – наче він побував десь удома, в Україні, біля рідної хати» [1, с. 94]. Споглядаючи життя іншого народу, почуття заспокоювали душу: «Матері скрізь однакові – чи тут, чи в Україні, чи будь-де, – думав він. – Скрізь вони творять найсвятіше – дітей. Скрізь вони дбають про дітей, про родину... Не було б їхніх рук і душ – що сталося б зі світом? Не писали б про це, не малювали б цього, не молились би на жінку з дитиною – чим став би світ?» [1, 91]. Повага до іншого народу виявляється через пошану їхнього способу життя, знання його мови, що й демонструє автор поставою Т. Шевченка. Він розуміє, що доля здружує людей, а не походження чи віра:

«Складу сам собі словничок – і тоді про все поговорю з цими людьми. Я їх мушу пізнати, а вони мене» [1, 94]. Для Т. Шевченка життя казахів у порівнянні з його життям у казармі здавалось «...нехитрим тихим раєм» [1, 133]. Деталь-реалія характеризує Шевченка-людинолюба, який шанує культуру іншого народу.

Пейзажі, майстерно виписані в романі, утверджують думку, що люди на повинна жити в гармонії з природою. Щоб не зникали літні пасовиська для худоби, казахи палили торішний очерет. «Весь степ попереду, на сході, палав. За обрієм вставало червоне марево, що охоплювало третину неба. Обоз, що розтягся трьома темними смугами до горизонту, здавався в далечині наконечником велетенського ратища, що ось-ось упреться в це марево... Хмари, які звідкись з'явилися на небі, були підсвічені знизу пожарищем, а невеличка річка, біля якої зупинився обоз і яка десь за місяць мала пересохнути, теж наче запалала – по її ледь помітних хвилях мов перебігли червоні язики далекого полум'я. Посеред невеличкої затоки стояв кінь, а на ньому – кайзак у своєму широкому знизу малахаї і спокійно дивився на вогонь, що йшов на табір» [1, 183].

Отже, увага до деталі оприявнює образність художнього мислення У. Бекбаулова, демонструє його вміння сконцентруватися на ній, щоб передати ідею, означити національну ідентичність.

Довгий то був шлях Т. Шевченка з експедицією до Аралу: «А попереду лежала дальна дорога на незнайомий Арал, де хлюпочуться солоні, аж гіркі, хвилі, де хтось на них чекає з надією, а хтось з тривогою, де ллються сльози й людська кров...» [1, с. 197]. Чи ж перестали ці сльози литись?

Титул книги «Тарас на Аралі». Уразак Бекбаулов. Київ, 1975

Із часу перебування Т. Шевченка в експедиції О. Бутакова з метою опису Аральського моря – від середини XIX ст. і до наших днів – минуло небагато часу, приблизно 200 років, коли не стало Аральського моря. Про страшну екологічну трагедію, яка спіткала Казахстан, із яким знайомився Т. Шевченко, йдеться в романі-катастрофі казахського письменника Р. Сейсенбаєва «Мертві блукають пісками», написаному у 1983-1989 роках, а перекладеному українською мовою у 2019 році. А. Кім пише: «Ця книга про те, як росіяни з Півночі прийшли до кочівників, принесли їм світло наукових знань, стабільність осілого життя, писемну літературу замість фольклору ... і з усім цим принесли в життя вільних синів Поля, що цілорічно ходять услід за сонцем зі своїми отарами, багато непоправної біди. Північна російська цивілізація збила з путі істинного, історичного, продиктованого Небом, казахський народ номадів, кінних вершників, і привела їх до межі духовної загибелі, а Степ і Синьомор'я (Арал) – до екологічної катастрофи» [14, 696]. Констатація катастрофи поглиблюється О. Михайлютою, бо «...партія потім уселила цим зомбі вірус покірності й беззаперечного виконання її вказівок: ось треба випробувати вплив радіації на живий організм – зомбі десятками тисяч ідуть на полігон під Оренбургом і мужньо вдихають плутоній після вибуху ядерної бомби; треба сотні тисяч добровольців на здійснення ідеї-фікс із освоєння цілинних земель в Казахстані – зом-

бі під супровід бадьорих пісень Александри Пахмутової поперлися туди пачками; треба сотні тисяч недоумків на будівництво тупикової Байкало-Амурської магістралі – сотні тисяч романтиків із комсомольськими «путівками» поїхали туди... і всі опинилися в повній дупі, бо ті проекти заздалегідь несли смерть, невлаштованість особистого життя, крах віри в ідеали й, урешті, безробіття» [12, 86].

Отже, У. Бекбаулов в історико-біографічному романі «Тарас на Аралі» представив образ українця Т. Шевченка – людини енциклопедичних знань, митця, який, перебуваючи в нелюдських умовах, збагатив мистецтво та географічну науку Казахстану. Російська імперія зобов'язувала його русифікуватись, але він вистояв, залишившись істинним мислителем в історичному поступі. Для майбутніх науковців історико-біографічні твори про Т. Шевченка, роман казахського письменника Р. Сейсенбаєва «Мертві блукають пісками» будуть перспективним простором для системного аналізу відкриття й причин зникнення Аральського моря.

Джерела та література:

1. Бекбаулов У. Тарас на Аралі. Повесть. Переклад з каракалпаської. Київ : Дніпро, 1975. 351 с.
2. До М. М. Лазаревського. *Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін.* Київ : Наук. думка, 2003. Т. 6 . С. 38–39.
3. Кислий О. Віра та духовність пророка. Сімферополь : Доля, 2008. 48 с.
4. Кравченко В. Образ Тараса Шевченка в романі Уразака Бекбаулова «Тарас на Аралі». *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Тарас Шевченко в долі слов'янських народів : діалог через століття і кордони».* Київ : ННДІУВІ, 2014. С. 169–171.
5. Кравченко В. Проблеми міжнаціональних взаємин у повісті «Тарас на Аралі» У. Бекбаулова. *Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті : зб. наук. пр. за матеріалами всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю 11-12 червня 2020 р. / наук. ред. Тетяна Єщенко.* Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С. 110–114.
6. Кравченко В. Сьомий брат. Історія дружби Т. Шевченка з Лазаревськими. *Nova газета (New York).* № 39 (298). 16 жовтня. 2014. С. 14–15.

7. Кравченко В. Філологічна Шевченкіана незалежної України про перебування Тараса Шевченка в Казахстані : ювілейний огляд. *Шевченко-символ духовної зв'язи українського і казахського народів : сб. мат. выступлений, докладов и сообщений участников третьих междунар. Шевченковских чтений, посвященных 200-летию со дня рождения Тараса Шевченко, 17-18 апреля 2014 года / под общей редакцией П. В. Токаря.* Астана : ЕНУ имени Л. Н. Гумилева, 2014. С. 290–299.

8. Кравченко В. Художня рецепція образу Тараса Шевченка в романі Урузака Бекбаулова «Тарас на Аралі». *Тарас Шевченко в Україні та Європі : сб. наук. пр. за матеріалами VIII Міжнар. наук. конгресу в Мюнхені.* Т. VII. Мюнхен-Тернопіль, 2014. С. 164–179.

9. Кравченко В. Штрихи до портрета Т. Шевченка-невільника (на матеріалі повістей «Тарас на Аралі» У. Бекбаулова та «Не щез у полиновому степу» А. Тарасенка і С. Мастерова). *Моє слово про Шевченка : сб. наук. ст.* Запоріжжя : ЗНУ, 2020. С. 109–114.

10. Лісовенко М. Казахстанська доля Кобзаря. *Науковий світ.* 2010. № 7. С. 28–30.

11. Маркова М. Аральське море очима Тараса Шевченка (на матеріалі поезії «І небо невмите, і заспані хвилі...»). *Актуальні проблеми слов'янської філології.* 2011. Вип. XXIV. Ч. 2. С. 62–69.

12. Михайлюта О. «Падіння хв'юра». Київ : Журналіст України, 2020. 256 с.

13. Проценко О. Художня рецепція образу Т. Шевченка в романі Вас. Шевчука «Терновий світ». *Вісник Запорізького національного університету : сб. наук. ст.* Серія : Філологічні науки. Запоріжжя : ЗНУ, 2013. № 3. С. 143–146.

14. Сейсенбаєв Р. Мертві блукають пісками : роман. Українською переклали Т. Сидоренко, О. Гончаренко, С. Дзюба, та Я. Савчин.; передмова С. Дзюби, післямова А. Кіма. Україна, Київ-Чернігів : Міжнародна літературно-мистецька Академія України; Казахстан, Алмати : Міжнародний клуб Абая; Казахський національний університет імені аль-Фарабі; Національна Академія наук Республіки Казахстан; Україна, Чернігів : Десна Поліграф, 2019. 720 с.

15. Тарасенко А., Мастеров С. Не щез у полиновому степу. *Вибрані твори : у 2-х томах.* Костанай : Костанайский печатный двор, 2009. Т. 1. С. 475–564.

Valentyna Kravchenko

T. SHAVCHENKO-«ENCYCLOPEDIST»: ON THE EXAMPLE OF
U. BEKBAULOV'S NOVEL «TARAS ON THE ARAL»

In the article analyzed the artistic image of Taras Shevchenko as an encyclopedist in the historical and biographical novel by U. Bekbaulov «Taras on the Aral».

Key words: *Taras Shevchenko, historical and biographical work, exile, the Aral, encyclopedist.*

ТАРАС ШЕВЧЕНКО – ДОСЛІДНИК АРАЛУ (ЗА РОМАНОМ В. ШЕВЧУКА «ТЕРНОВИЙ СВІТ»)

Жанр художньої біографії був завжди затребуваний і продовжує активно розвиватися на сучасному етапі. Досвід В. Шевчука – автора художніх біографій – потребує поглибленого наукового дослідження. У статті окреслено рецепцію образу Т. Шевченка – учасника Аральської описової експедиції, у романі «Терновий світ» В. Шевчука.

Ключові слова: Арал, Аральська експедиція, заслання, рецепція, Тарас Шевченко, художня біографія.

Життєвий і творчий шлях Тараса Шевченка періоду заслання репрезентований у художній літературі різножанровими творами: У. Бекбаулов «Тарас на Аралі», М. Вінграновський «В Орську», Є. Єнджевич «Українські ночі, або родовід генія», З. Тулуб «В степу безкраім за Уралом», В. Шевчук «Терновий світ» тощо. Враження поета про роки неволі відображено в поезії «А. О. Козачковському», російськомовних повістях «Близнецы», «Несчастный» та в листах до друзів.

Твори Валерія Шевчука, який присвятив Тарасу Шевченку повість «Вітрила» (1964) та романи «Син волі» (1984), «Терновий світ» (1986), «Фенікс» (1988) – вагомий етап розвитку української шевченкіани. У сучасному українському літературознавстві роман «Терновий світ» В. Шевчука лише побіжно згадувався при переліку творів, що належать перу письменника, або ж аналізувався під заданим кутом зору. Авторкою цієї статті вже досліджено поетику та художню рецепцію образу Тараса Шевченка в романі [5; 6].

Мета статті – осмислення рецепції образу Т. Шевченка, учасника Аральської описової експедиції. Наукова розвідка доповнить уявлення про творчу манеру В. Шевчука, розширить коло досліджень про художні біографії. Варто зазначити, що не лише біографи, літературознавці, письменники досліджують, художньо осмислюють невольницький період життя Т. Шевченка та його безпосередню участь в Аральській експедиції. Інформативності додає стаття «Море і флот у біографії Тараса

Шевченка» молодшого наукового співробітника Миколаївського музею суднобудування і флоту В. Задираки [2]. Значущою є розвідка «Тарас Шевченко та науки про Всесвіт і Землю» чеського науковця Науково-дослідного геодезичного, топографічного і картографічного інституту А. Дрбала [1], в якій досліджено участь Т. Шевченка в Аральській описовій та Каратауській (геологічній) експедиціях. У статті зроблено спробу простежити участь Т. Шевченка у наукових експедиціях, інтерес до астрономії, геодезії і картографії, відзначено контакти поета з астрономами і геодезистами, по-новому інтерпретовано деякі акварелі та малюнки й виявлено вплив на його творчість астрономічних та геодезичних знань.

У романі В. Шевчука «Терновий світ» роки перебування Тараса Шевченка на засланні подано ретроспективно, через спогади хворого поета на сконі літ. Достовірний факт – навесні 1848 року солдат Т. Шевченко був зарахований до складу дослідницької Аральської описової експедиції як художник. Очолювана Олексієм Бутаковим експедиція давала відчуття хоча й не волі, та принаймні чогось на неї схожого. Адже тепер Тарас мав право малювати, був зобов'язаний це робити. У «проклятій» Орській фортеці він «відчаївся», зненавидів усе мундирне та еполетне, а знайомство в експедиції з мореплавцем і географом О. Бутаковим, географом О. Макшеевим, квартирмейстером Окремого Оренбурзького корпусу К. Герном «підносить його дух». «...Він був веселий і, як видно, дуже задоволений привіллям степу і зміною свого становища. Похідні умови його нітрохи не обтяжували» [4, 208], – дізнаємося зі спогадів О. Макшеева. Незважаючи на те, що «...там пустеля, хвороби різні, спека... Й хівниці, бува, пострілюють чи налітають із-за барханів...» [8, 167], експедиція (за переконаннями друзів Тараса Шевченка) була єдиним пристойним шансом «...зробити щось для вислути» [8, 179].

Невідомість (два роки перебування на морі) не лякала художника, хоча був привід задуматися: «...хто зна, чи вернеться?», «...море, кажуть, кляте». В. Шевчук вдало передає стан Тараса Шевченка напередодні експедиції: «...не спав, розбурханий давно незаним щастям, передчуттям повернення у царство ліній та кольорів, у світ краси» [8, 163], адже думав, що як художник, втратив колишній зір: «...аж страшно! Колись, було, дивився на все в природі – живе, ба навіть і неживе – як на довершеність, як на картину, викінчену і досконалу, а нині ніби очі

перемінилися: ні ліній, ні барв не бачить більше... Господи, а раптом те відчуття прекрасного пішло назавсім, втрачено!» [8, 163].

Відповідно до правди історичної, за два місяці Тарас Шевченко прощався з Орською неволею, «прощався радо», хоча й не знав, що попереду його чекають нові випробування: «...принаймні вже не муштра і не смердюча, брудна казарма! <...> Ніяк не міг повірити, що вирушивши в похід з обозом, втрапив геть в інший світ, де люди – люди, навіть коли вони в мундирах і еполетах» [8, 167], – мова йде про О. Бутаківа, О. Макшеєва, К. Герна, для яких Тарас Шевченко був не солдатом, а художником і другом: «...ведмідь Микола, царствующий рукою твердою, не все ще вбив, не винищив у людських душах честі та потягу до справедливості» [8, 180].

Важкою була дорога до місця призначення. У спогадах Тараса Шевченка, майстерно змодельованих В. Шевчуком, залишилася лише рівнина, яка не мала кінця: «...здавалося, що ковилове біло-жовтаве поле вливалось навсюдибіч у небо, й вози, верблюди, люди ось-ось також розтануть у тій безмежній невісті. Як розтає, щезає мрево... І ні пташини тобі ніде, ні звуку, – окрім густого стугону обозу, – ні хмарки в небі... Сонце і ковила!» [8, 171]. Украй важкими були умови плавання – часто штормило. Один із жорстких штормів біля півострова Куланда також відтворено у спогадах художника.

Події в романі локалізовані у просторі й часі, що дає можливість відстежити дорогу, місце перебування Тараса Шевченка: «...за десять днів дісталися Карабутаку-річки й нового форту», «...на край імперії обоз дістався на сороковий день», далі тримали курс на острів Барсакельмес, півострів Куланди, острів Косарал, а «...за місяць вийшли в Аральське море, де не було, крім них, нікого. Щоправда, десь блукала у синій цій пустелі військова шхуна «Николай» і рибальська, – теж торік привезена, – «Михаил», проте, як тільки зникли вони за обрієм та островами, на «Константине» відчули враз одірваність свою від світу і від землі. Ніхто не знав ні розмірів, ні глибини, ні норову цього безмежжя. Плавання у невідомість було цікаве вельми, але й тривожне в тій же чи навіть більшій мірі. Принаймні новоспечений моряк-художник скоро відчув журбу, якусь густу осмоту, що полонила його всього. Для нього, сина степу, ця твердь, обмежена бортами шхуни, була така ж мала й нікчемна, як камера або казарма. Тільки й того добра, що тут

не мав ні муштри, ні наглядацьких стежень. Жили хоч тісно, скупчено, зате по-братськи дружно. І, може, це морське одвічне братство дало їм сили витримати оте одне з найважчих випробувань» [8, 182]. У експедиції Аральським морем поет жив спогадами про Україну й надією на кращі дні.

Багато епізодів у творі свідчать про добре ставлення оточуючих до поета-засланця. Життя його було багатим на зустрічі зі справжніми друзями. В. Шевчук домислив моменти-зустрічі на квартирі, в якій проживала трійця друзів (Т. Шевченко, чиновники Оренбурзької прикордонної комісії С. Левицький та Ф. Лазаревський) із польськими політичними засланцями Т. Вернером, Б. Залеським, дослідниками Аральського моря О. Бутаковим, К. Поспеловим, квартирмейстером К. Герном тощо.

Відомо, що в дорозі було виконано понад сорок ескізів олівцем та акварелі «Джангисагач», «Укріплення Іргизкала», «Пожежа в степу», «Дустанова могила» й «Днювання експедиційного транспорту в степу» тощо. Тарас Шевченко «...не тільки брав участь у польових роботах та відкритті разом з Бутаковим та іншими членами експедиції невідомих островів, але й уперше в історії зафіксував це море, його острови і береги в обширній серії акварелей, малюнків олівцем і безлічі ескізних начерків з натури і потім брав участь у камеральних роботах» [1, 429]. Важкий шлях від Орської фортеці до Раїма пізніше митець опише у повісті «Близнецы».

Шевченко-художник на засланні часто звертався до техніки акварелі, яка, як і олівець та сепія, стала одним із основних технічних засобів. У акварельному живописі цього періоду виявилася висока реалістична майстерність Тараса Шевченка як пейзажиста: «...дивно, рука його не забула, ніби сама собою трудиться. І з-під тонкого вістря, задалегідь заструганого, вже приготованого, на всяк випадок, олівця випурхує штрих за штрихом... Узавтра вдень, при сонці, він покладе на цю основу фарби. Видовисько таке страшне й прекрасне, що він не зможе його забути, що довго ще воно стоятиме перед очима в усій своїй могутній дикій силі...» [8, 172]. Малярські твори Тараса Шевченка, за переконанням А. Дрбала, «...дуже цінні матеріали з різних галузей знань і мистецтва: географії, історичної географії, історії, археології, етнології, історії мистецтва і, звичайно, польової астрономії

та геодезії тощо» [1, 429]. Аквареллю виконано низку краєвидів під час Аральської експедиції.

Не так багато уваги В. Шевчук приділив творчій лабораторії художника, моментам народження полотен, але є згадка, наприклад, про створення «Шхуни біля форту Косарал»: «...побрів до того місця, де малював раніше, щоб мати той же ракурс. Наполовину готова шхуна здіймалась гордо, весело й на тлі рухливих купчастих хмар, що вкрили зранку небо, сама, здавалося, кудись плывла – без весел та без вітрил...» [8, 181]. Окрім того, В. Шевчук моделює момент народження «дива з див», гарної і водночас трохи страшної, наче із апокаліпсису, картини; «...як почало смеркати, вогонь зайняв пів неба. Спочатку він ставав лише загравою. Та чим густішала довкола пільма заграва та ставала ближча й ніби пойнята кров'ю. То тут, то там на обрії зривалися у бурячкове небо великі пасма полум'я, летіли іскри...» [8, 171–172]. Напевне, мова йде про «Пожежу в степу» (1848), свідками якої стали члени експедиції. Казахи кожного року на початку літа спалювали сухий комиш, щоб вільно було рости молодій траві. У певний момент з'являється «...начерк огненної картини степу, башкирів, що варили кашу неподалік, возів, які стояли стінкою, впритул один до одного довкіл затоки...» [8, 172], такий собі «...караван верблюдів на тлі пожежі» [8, 172]. Прикметно, що огненні смерчі, які виривалися із хмари диму, нагадали про поему «Гайдамаки» – такі ж огненні картини ввижались, коли писав про гайдамацький рух в Україні.

Навіть невеликий арсенал технічних засобів, з якими працював Тарас Шевченко, «...сприяли тому, що митець мусив не зосереджуватися на ефектних прийомах і засобах виразності, а відпрацьовувати максимально досконало те, що йому завжди добре вдавалося – точність рисунка та гармонію тональних співвідношень» [7, 239]. За час плавання створено було понад 170 малюнків, які наочно ілюстрували проведену наукову роботу, а Гідрографічним департаментом Морського міністерства у 1850 році була видана Морська карта Аральського моря.

Січень-березень 1849 року Тарас Шевченко перебував у Раїмі, а згодом знову повернувся на Косарал. Зимівля в Раїмі й на Косаралі була часом активної мистецької і літературної творчості. Відомо, що в цей період написано більше 70 поезій, у яких відображено глибокі переживання, викликані неволею та самотністю.

Характерна особливість поезій періоду Аральської експедиції – це спогади про Україну, а не відображення прикмет місцевої природи чи то моделювання пейзажу. Немало важила й психологічна настроєність: на засланні, у «незамкнутій тюрмі», ніщо не милувало око, не спонукало до поетизації баченого навколо. Тарас Шевченко визнавав, що «...тут вірші важче пишуться. Не налітають, як буревій, – скрадаються... А на Україні... Боже, чи він її побачить хоч краєм ока?.. Мабуть, тут і помре, і ляже в чужий пісок...» [8, 188]. Як переконув В. Шевчук, у неволі писав про думи-сироти, про нерозтрачене своє кохання, про все страшнішу й глибшу самотину, а опісля, «...лежав ослаблий, ніби після тяжкої хворості, й тихенько пестив думкою своє дитя, народжене не у законі» [8, 189]; «...він мусить бути сильним, бо він поет! ... Без рідного свого народу, землі, що ніби мати, одна в усьому світі, поет – лиш тїнь поета» [8, 188]. Творча спадщина Тараса Шевченка транспонована в романі за допомогою цитування невідомої поезії: «...*Тяжко мені, боже милий, / Носити самому / Оці думи. І не ділить / Ні з ким, – і нікому / Не скажуть святого слова, / І душу убогу / Не радовать, і не корить / Чоловіка злого, / І умерти!.. О господи! / Дай мені хоч глянуть / На народ отой убитий, / На тую Україну!*» [8, 189] (виділення курсивом авторське. – О. П.). В. Шевчук переконув, що внутрішній світ Тараса Шевченка був замкнений на осмисленні долі українського народу. На запитання прапорщика корпусу флотських штурманів, члена дослідницької Аральської експедиції К. Поспелова, чи кається поет за написання віршів, що загнали його на Урал, мов на духу відповів: «...Ні. Я не схибив. Підло впиватися щастям, волею, коли народ твій гине в ярмі неволі!..» [8, 203]. Навіть у Аральській експедиції, коли «...жив як вовкулака» («...казарма, джеломейка, тісна каюта, палуба...» [8, 195]), не зневірився. Приходить усвідомлення того, що тягар одбутих на засланні років необхідно скидати з себе, щоб не давив, не гнув його додолу, адже заслали лише його тіло, а душа перебуває на волі.

Вдалій рецепції художнього образу Тараса Шевченка сприяють внутрішні роздуми поета-засланця. Наприклад, про те, що в неволі серце його скам'яніло: «...а може, він тому не пише віршів, що забуває народ і край, який уклав йому в дитячі груди душу, навчив любити і ненавидіти?...» [8, 247], що за роки заслання далека його земля покрилася немов туманом: «...раніше він міг будь-коли покликати в думках її, побачити, як наяву, в живих картинах, в пахощах, в розмаї барв, а нині, як не прагне, вигульку-

ють із сірих мрев лише якісь деталі, окремі люди...» [8, 247]. Для чого вони вписали до конфірмації підступне «...з правом вислути»? Щоб я старався, прагнув служити так царю і отечеству, як служать їм мешкови. Щоб я із жертви став добровільним – і через те без міри лютим! – катом. Був сином волі, лицарем добра і правди-істини, а став бездушним унтером, слугою тих мучителів, які його заслали у ці степи...» [8, 180]. У хвилини розпачу поет вважав себе напівживим: «...і все ж живий, не мертвий! Лягай і спи, щоб завтра маги силу долати зло, зневіру, сум...» [8, 247].

Роман В. Шевчука рясніє сентенціями, висловленими Тарасом Шевченком. Наприклад, про пісню: «...пісня – то душа людська! То... наш духовний спадок, святиня, скарб!.. Історія душі народу, яку ніхто не може заборонити, знищити, перекрутити на власний лад. Ми носимо її в собі. Вмираючи. Лишаєм дітям... Може, це та, вважай, єдина у нас фортеця, яку не взяв ніякий ворог!.. Вічна і неприступна!..» [8, 196]. Актуальні й для нашого часу лаконічні дотепні вислови: «...людина може бути вповні щаслива лише тоді, коли народ її щасливий, вільний...» [8, 173], «...народ терплячий, вірить у перемогу добра над злом... А зло тим часом всядеться йому на карк, зубами вп'ється в тіло – не відірвеш!» [8, 190], «...ось що таке тирані... дозволили брать верблюжат – схотілося людської крові. Треба таким давати зразу по зубах! Щоб не кортіло!» [8, 190].

Тарас Шевченко постійно цікавився життям, історією, культурою народів Приаралля («...у той час різні тюркомовні народи й народності, зокрема, киргизи, казахи, каракалпаки, татари, туркмени, узбеки, башкири. За традицією, <...> їх всіх називали киргизами» [7, 243]) задля фіксування (насамперед живописного) побуту, життєвого устрою. Під час зимівлі Тарас Шевченко за власним бажанням змальовував кочівників, їхні житла, побут. Митець «...став першим живописцем у Казахстані, першим із російських солдатів вивчив їхню мову, як професійний художник взяв участь у науковій експедиції, яка вивчала Аральське море» [3, 111]. Як зазначав А. Дрбал, «...велике значення мають малярські твори Т. Шевченка і для народів, які у XIX ст. жили в басейні Аральського моря, зокрема, для сучасних казахів і каракалпаків. Недарма ще у 1939 році казахський поет і драматург Абдільда Тажибаєв відзначав, що “...десятки чудових малюнків з життя казахського аулу”, написаних Шевченком під час заслання, роблять його “основоположником національного живописного казахського мистецтва”» [цит. за 1, 429]. У романі не приділено уваги ма-

лярським полотнам художника з життя народів Приаралля, є лише роздуми про «...цей великий край»: «...тут – піски, якась убога травка, куші, обдерті вітром, і сонце, сонце... З чого живуть киргизи? Убогі – страх, а горді, якісь величні навіть, і водночас прості- прості, мов діти...» [8, 158]; «...без Бога в цій пустелі не витримав би, напевне, й камінь. Правда, киргизи якось жили й живуть...» [8, 173] та ще й хліб вирощують. Шевченко-художник «...приємно відтворив зовнішні риси тубільців, їхню природність, граційність та вправність у щоденній роботі» [7, 243]. Прикметно, що низка творів присвячена дітям. У романі В. Шевчука про ці малярські полотна не йдеться.

Вражає змодельована В. Шевчуком історія байгуша – бідного киргиза, який залишився біля укріплення, і якому дали землю у спадкове володіння. «Дали йому його ж землі» [8, 178] – невтішний висновок Тараса. «Нещасний киргиз» змушений жебракувати, просити подаяння задля того, щоб вижити. Поступово приходять усвідомлення, що шлях руйнації, зневаги, гніту та заборони до дружби не приводить: «...поки чужа нам їхня слава, їхня історія, ми будемо для них також чужими...» [8, 178]. А «відкочування» киргизів у пустельний степ, коли почалося будівництво укріплення, – вимушений крок, адже Аральська експедиція «...була складником експансії Російської імперії в Середню Азію для захоплення Хівинського ханства (що, зрештою, й досягнуто 1873)» [7, 236].

Отже, В. Шевчук уважно вивчив документальні джерела з невільницького життя Тараса Шевченка. Увага до деталей, подробиць, взаємин митця з різними людьми, яких він зустрів під час Аральської експедиції, загалом до психології людини допомагає значно розширити портрет відомої особистості. Художня рецепція невільника, митця-художника, митця-дослідника Аралу приваблює документальністю, прагненням до об'єктивності. Роман В. Шевчука «Терновий світ» розкриває ще одну сторінку з життя Тараса Шевченка періоду заслання. Твір органічно вписався в контекст художніх біографій ХХ ст.

Джерела та література:

1. Дрбал А. Тарас Шевченко та науки про Всесвіт і Землю. *Українське небо 2: Студії над історією астрономії в Україні*. С. 415–435. URL: http://www.iapmm.lviv.ua/12/ukr_sky/ukr_sky-2/data/415-435.pdf (дата звернення: 25.07.2024).

2. Задирака В. Море і флот у біографії Тараса Шевченка. *Вечірній Миколаїв*. 11.03.2023. URL: <https://vn.mk.ua/more-i-flot-u-biografiyi-tarasa-shevchenka/> (дата звернення: 20.07.2024).

3. Кравченко В. Проблеми міжнаціональних взаємин у повісті «Тарас на Аралі» У. Бекбаулова. *Зб. наук. праць за матеріалами всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті»* (11–12 червня 2020 року). Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2020. С. 110–114.

4. Спогади про Тараса Шевченка / за ред. І. Дзевєріна [упоряд. і при-міт. В. С. Бородіна і М. М. Павлюка]. Київ : Дніпро, 1982. 547 с.

5. Проценко О. Поетика роману Вас. Шевчука «Терновий світ». *Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. ст. Серія: Філологічні науки*. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. № 3. С. 257–263.

6. Проценко О. Художня рецепція образу Т. Шевченка в романі Вас. Шевчука «Терновий світ». *Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. ст. Серія: Філологічні науки*. Запоріжжя: ЗНУ, 2013. № 3. С. 143–146.

7. Шевченківська енциклопедія : в 6 томах / редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. Київ: НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012. Т. 1 : А–В. 744 с.

8. Шевчук В. Терновий світ: роман. Київ: Радянський письменник, 1986. 574 с.

Oksana Protsenko

TARAS SHEVCHENKO – ARAL RESEARCHER

(BASED ON THE NOVEL BY V. SHEVCHUK «THORNY WORLD»)

The genre of artistic biography has always been in demand and continues to develop actively at the present stage. The experience of V. Shevchuk – the author of artistic biographies – requires in-depth scientific research. The article outlines the reception of the image of T. Shevchenko, a participant in the Aral Descriptive Expedition, in the novel «Thorny World» by V. Shevchuk.

Key words: *Aral, Aral expedition, exile, reception, Taras Shevchenko, artistic biography.*

ОБРАЗ Т. Г. ШЕВЧЕНКА В ТЕАТРАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ

У статті на прикладі історії аматорського та професійного мистецтва Черкащини розкривається тема увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка і популяризація його творчої спадщини засобами театрального мистецтва. З'ясовується репертуар театральних вистав, виконавці ролей. Приділяється увага заходам з відзначення шевченківських дат в різних суспільно-політичних періодах, участі в них громадськості.

Ключові слова: Т. Г. Шевченко, театральне мистецтво, вистава, драматичний колектив, актор.

Одним із перших театральних осередків на Черкащині, в репертуарі яких була шевченківська тематика, став аматорський театр, що діяв на Сидорівському цукровому заводі (нині – Корсунь-Шевченківський район) в 90-х роках XIX століття. Утворений він був за сприяння відомого організатора цукрового виробництва і мецената Василя Федоровича Симиренка (1835–1915). У виставах, крім місцевої молоді і робітників цукроварні, брали також участь М. П. Старицький, М. К. Заньковецька, Т. П. Затиркевич, Т. П. Борисоглібська [4, 18].

У 1897 році аматорський театр було засновано в місті Золотоноша, яке входило тоді до Полтавської губернії. Наставниками самодіяльних аматорів стали професійні трупи, які гастролювали в повітовому місті. Зокрема, влітку 1900 року на гастролях в Золотоноші перебувала зірка українського театру Марія Заньковецька, яка прищепила місцевим акторам любов до творів української класики. Тоді й з'явилася в репертуарі золотоніського театру вистава «Назар Стодоля» за п'єсою Т. Г. Шевченка.

Яскравою сторінкою в історії золотоніського театру став дебют 1916 року на його сцені в майбутньому уславленої української актриси Наталії Ужвій, яка тоді вчителювала у місцевій школі. У подальшому за п'ять років проживання в Золотоноші вона зіграла близько 70 ролей, зокрема, й роль Уляни у виставі «Мати-наймичка» за однойменною поемою Т. Г. Шевченка [5, 94–97].

Незважаючи на недоброзичливе і навіть вороже ставлення поліції до української культури, в Черкасах у 1909 році діяв гурток прихильників драматичного мистецтва, очолюваний секретарем землевпорядної комісії В. Нестеровським. У репертуарі гуртківців була й п'єса Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля», яка користувалася популярністю серед жителів повітового міста. Крім цього гуртківці грали п'єси й інших українських авторів – І. Котляревського, І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького, А. Кащенко [10, 14–15].

Напередодні відзначення сторіччя від дня народження Т. Г. Шевченка аматори театрального мистецтва Черкас розпочали підготовку до цієї події. Ініціативу взяли на себе учні відкритої 1 липня 1912 року Черкаської учительської семінарії, в якій у 1913 році навчалася 39 осіб [8, 10–16].

Вирішили здійснити постановку п'єси «Назар Стодоля» та підготувати концертну програму з творів Т. Г. Шевченка. Взяти участь в урочистих заходах дали згоду сліпі лірники і кобзарі з міста та Черкаського повіту. Заздалегідь виготовили запрошення, а з Києва привезли великий портрет Шевченка [9, 9– 22].

Після 1917 року на Черкащині виникають осередки «Просвіти», у просвітницькій роботі яких важливе місце відразу посіла шевченківська тематика. Під час шевченківських днів у березні 1918 року члени артистично-співочого гуртка товариства «Просвіта» із приміського села Слобода-Царська (нині – Слобода) організували для односельчан читання біографії Т. Г. Шевченка і його творів та поставили п'єсу «Назар Стодоля» [21, 23].

На Городищині в 1917–1918 роках осередки «Просвіти» діяли в Городищі, в селах В'язівка, Завадівка, Мліїв, Орловець. У Млієві силами просвітян було створено аматорський театральний колектив, у репертуарі якого була вистава «Назар Стодоля» [20, 12].

Надовго запам'яталися шанувальникам театрального мистецтва Умані тривале перебування в місті у 1920 році театру «Кийдрамте», яким керував відомий український режисер, актор і драматург Лесь Курбас. Популярністю в уманчан користувалася вистава «Гайдамаки» за однойменною поемою Т. Г. Шевченка. Був статистом і студійцем в театрі, брав участь у масовках та виконував епізодичні ролі М. П. Бажан, юнацькі роки якого минули в Умані. Коли театр поїхав, експеримен-

тальна театральна студія продовжувала працювати в місті. У студії переважала молодь, знайомі й студенти Софіївської сільгоспшколи [14].

У селі Вереміївка на Чорнобаївщині у 1925 році першою Одеською кіностудією ВУФКУ знімався фільм «Тарас Шевченко». У масових сценах були задіяні і місцеві селяни. Це підтверджує уціліла довідка, в якій зазначено, що «справка дана сия артисту Петровському Нестору Михайловичу в том, что он принимал участие в съёмке картины «Тарас Шевченко» в групповой сцене».

Шевченківські твори посідали чільне місце і в репертуарі аматорських драматичних колективів, які виникли у багатьох населених пунктах Черкащини. Особливо популярним у їхньому репертуарі, як і раніше, був найвидатніший драматичний твір Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля», вистави якого збирали великі глядацькі аудиторії. У згаданому вище селі Велика Бурімка ця шевченківська п'єса у виконанні учасників драматичного гуртка, що діяв тут в 1930-х роках, проходила при переповнених залах сільського клубу та клубів навколишніх сіл [15]. Не меншою популярністю користувалася ця вистава серед жителів села Антонівка колишнього Маньківського району у виконанні учасників сільського драматичного гуртка під керівництвом учителя місцевої школи П. І. Лисенка [3, 83–84].

Важливою подією у культурно-мистецькому житті краю стало перебазування до Черкас у 1933 році утвореного роком раніше в Білій Церкві на базі третьої майстерні театру «Березіль» пересувного робітничо-колгоспного драматичного театру. Поява в місті колективу професійних митців сприяла підвищенню рівня поширеного в той час самодіяльного драматичного жанру і популяризації серед населення Черкащини творчості Т. Г. Шевченка засобами театрального мистецтва, яке стало невід'ємною частиною духовного життя черкащан. Колектив театру в усі часи глибоко шанував традиції добра, гуманності, народності, любові до України, які закладені у творчості великого поета. Протягом усього творчого шляху театр періодично звертався до постановок вистав, пов'язаних з життям і творчістю Т. Г. Шевченка.

У 1939 році до 125-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка драматичний театр здійснює постановку надзвичайно популярної серед черкащан п'єси «Назар Стодоля». Цього ж року колектив отримує

таку офіційну назву – «Другий Київський робітничо-колгоспний театр імені Т. Г. Шевченка» [6, 5–7].

Із перших днів після звільнення Черкас від нацистських окупантів, у місті починає відроджуватись культурно-мистецьке життя. За чотири місяці 1944 року театр імені Т. Г. Шевченка показав глядачам 85 вистав, з них у Черкасах – 20 [7, 8].

У повоєнні роки особливою популярністю серед населення краю користувалося самодіяльне театральне мистецтво. Незважаючи на повсякденні турботи, труднощі повоєнного часу, люди з великим задоволенням брали участь у драматичних гуртках. У Золотоніському районі на кінець 1944 року діяло 15 драмгуртків, які об'єднували 173 аматорів [12, 93]. Одним з кращих тоді був гурток Золотоніського педагогічного училища, яким керував викладач української мови і літератури К. А. Марченко. Особливу пам'ять залишила по собі вистава «Назар Стодоля» за п'єсою Т. Г. Шевченка. Назара грав студент Володимир Клименко – майбутній організатор освіти в районі, заслужений працівник освіти України. В інших ролях були зайняті самодіяльні актори Олена Іщенко, Михайло Голубович, Майя Коваль [1, 4].

Значні зміни сталися в 1954 році у зв'язку з утворенням Черкаської області. Театр реорганізовується в стаціонарний драматичний театр імені Т. Г. Шевченка. У 1963 році йому надається статус – Черкаський обласний державний український музично-драматичний театр імені Т. Г. Шевченка (з 25 квітня 2006 року театр став Черкаським академічним обласним українським музично-драматичним театром імені Т. Г. Шевченка) [18].

У репертуарі театру постійними стали шевченківські вистави. Особливо посилився інтерес до шевченківської тематики в 1961–1964 роках, коли відзначалося, відповідно, 100-річчя від дня смерті і 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. Саме у ці роки на сцені театру була поставлена «Дума про Кобзаря» (1961) черкаського письменника Миколи Негоди – п'єса, в якій показано останній приїзд Тараса Григоровича до рідного краю. Завдяки талановитій грі М. Попова, який виступав у головній ролі, вистава одержала високу оцінку глядачів. Великий успіх випав на долю героїчної драми «Марина», написаної М. Зарудним за мотивами творів Т. Г. Шевченка (1964) [16, 242].

Колектив театру багато й плідно працював і над драматичними творами самого Т. Г. Шевченка. Його багатогранна спадщина за час існу-

вання театру у сценічному втіленні була узагальнена як тема Прометея – тема громадянського вчинку в ім'я людини, в ім'я добра на землі. Передусім, це образи у поставлених в різні роки виставах «Назар Стодоля» Т. Г. Шевченка (1939, 1951, 1960, 1980), «Мати-наймичка» І. Тобілевича за Т. Г. Шевченком (1961), «Катерина» В. Лемеля за Т. Г. Шевченком (1966), «Титарівна» М. Кропивницького за Т. Г. Шевченком (1978), «Гайдамаки» Т. Г. Шевченка (1989), «Великий льох» О. Дзекуна за Т. Г. Шевченком (2003) [102]. Роль Шевченка в спектаклях 1990-х років виконували народний артист України В. Ігнатенко і заслужений артист України І. Клименко [13, 50].

Неодноразово виконувала головні ролі у творах Т. Г. Шевченка заслужена (з 1993 року – народна) артистка України Н. М. Попова. На черкаській сцені вона грала роль Стехи у виставі «Назар Стодоля», Ганни – у «Наймичці», матері – у «Марині», Худоліихи – у драмі «Титарівна». У театрі вона працювала понад 50 років і зіграла 170 ролей.

Долі самого поета присвячено історико-біографічні п'єси «Тарас Шевченко» А. Малишка (1970) та «Стіна» Ю. Щербака (1984) [19, 374–375], літературно-музична композиція С. Носаня «Та не однаково мені» [13, 50].

Шевченкіана черкащан не обмежується сценою лише свого театру. У 2003–2004 роках до 50-річчя утворення Черкаської області колектив театру показав свою виставу «Великий льох» О. Дзекуна за творами Т. Г. Шевченка на сцені Національного театру імені Івана Франка у Києві. У вересні 2007 року з цією ж виставою театр гастролював містами Західної України [18].

До 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка колектив театру здійснив оригінальну постановку драматичної поеми-тетралогії «Тарас» Б. Стельмаха. Прем'єра поеми відбулася в Черкасах у березні 2011 року – глядачу презентували останню із чотирьох частин твору, які за задумом режисера С. Проскурні відтворювали біографію Шевченка у зворотньому напрямку – від смерті до народження. Завершальна частина поеми-тетралогії постала на черкаській сцені у 2014 році, до 200-річного ювілею Кобзаря [11].

Черкаські гордяться тим, що високих вершин акторської майстерності досяг уродженець Чорнобая, народний артист СРСР Б. В. Романицький (1891– 1988). На сцені Львівського театру він був одним із кращих

виконавців ролі Яреми у «Гайдамаках» Т. Г. Шевченка, грав усі чоловічі ролі в «Назарі Стодолі».

У сучасну театральну шевченкіану Черкащини свій внесок роблять і аматорські колективи. Один із них – створений у 2000 році студентський театр драми і комедії Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Основу репертуару цього самобутнього колективу складають твори української класики, передусім «Катерина» та «Назар Стодоля» Т. Г. Шевченка. Виставам у виконанні студентів притаманні яскравість, своєрідне бачення відомих творів, творчий підхід до втілення режисерських задумок. Театр бере участь у загальноуніверситетських, міських та обласних святах та концертах. У 2004 році театр отримав звання «народний» [17].

Із 1918 року існує самодіяльний театр в селі Худяки Черкаського району, який перші свої вистави ставив у попівській хаті. У творчому добробку аматорів сцени – сотні спектаклів класиків української і світової драматургії. Упродовж усієї історії театру в його репертуарі були шевченківські твори. В останні роки сільські актори здійснили постановку «Катерини» за Т. Г. Шевченком. Колектив завжди підтримує творчі зв'язки з професійними митцями. Свого часу допомогу самодіяльним акторам надавав актор Черкаського музично-драматичного театру імені Т. Г. Шевченка, народний артист України Володимир Ігнатенко [2].

Отже, зародившись в середині XIX століття, традиція виконання і популяризації музично-пісенних творів на слова Т. Г. Шевченка в подальшому набула значного розвитку. Завдяки професійним і самодіяльним композиторам і виконавцям Черкащини – батьківщини великого Кобзаря, музично-пісенна шевченкіана особливого звучання набула в роки незалежності України, ставши важливим чинником патріотичного та естетичного виховання.

Джерела та література:

1. Бараниченко М. Самодіяльний театр на Золотоніщині. *Прапор Леїна*. 1977. 9 квітня.
2. Безуглий В. Худяківському народному театрові виповнилося 95 років! *Нова доба*. 2013. 9 квітня.
3. Білецький Ф. Розкажи мені, Тікичу... Буки від давніх часів до сьогодні. Черкаси : Інтроліга TOP, 2012. 280 с.

4. Ганницький С. Г. Василь Смиренко – технолог, промисловець, меценат. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2005. Вип. 2. С. 17–18.
5. Голиш Г. М. Золотоніський аматорський театр і Наталія Ужвій. *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. 1998. Вип. 12. С. 94–98.
6. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). Ф. Р-1892. Оп. 1. Спр. 67.
7. ДАЧО. Ф. Р-1892. Оп. 3. Спр. 7.
8. ДАЧО. Ф. 114. Оп. 1. Спр. 57.
9. ДАЧО. Ф. Р-5585. Оп. 1. Спр. 55.
10. Дописи. Рідний край. Київ, 1909. № 15.
11. Кобиляцька В. Провокація прем'єри. *Черкаський край*. 2012. 19 грудня.
12. Культурное строительство в Черкасской области (1917–1980): Сб. док. и материалов. Днепропетровск : Промінь, 1989. 272 с.
13. Мельниченко В. М., Шевченко і Черкаси : історико-док. ілюстр. нарис / В. М. Мельниченко, П. П. Соса. Черкаси : Брама – ІСУЕП, 1999. 96 с.
14. Микола Бажан. Режим доступу: URL: www.ebk.net.ua/Book/biographies/100nu/part4/bazhan.htm / (дата звернення: 15.10.2024).
15. Приліпко М. В. Чорнобаївщина. Нариси історії населених пунктів (від найдавніших часів до сьогодення). Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2013. 652 с.
16. Слава Черкащини. Дніпропетровськ : Промінь, 1967. 262 с.
17. Театр драми і комедії. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: http://udpu.org.ua/viewpage.php?page_id=87&y=2009&t=1 (дата звернення: 10.10.2024).
18. Черкаський академічний музично-драматичний театр імені Т. Г. Шевченка. Режим доступу: URL: www.theatre-shevchenko.ck.ua/ukr/repertuar.html / (дата звернення: 09.09.2024).
19. Шевченко Т. Г. у театральному мистецтві. Шевченківський словник: у 2-х томах. Київ : Головна ред. УРЕ, 1977. Т. 2. С. 371–375.
20. Щербина М. Про мліївську «Просвіту» і аматорський театр. *Прес-центр*. 2012. 27 червня.
21. Яшненко С. Черкаський повіт на Київщині. *Народна справа*. 1918. № 15.

Vasyl Melnychenko

THE IMAGE OF TARAS SHEVCHENK IN THEATRICAL ART

In the article, using the example of the history of amateur and professional art of Cherkasy region, the topic of perpetuating the memory of T. G. Shevchenko and popularizing his creative heritage by means of theatrical art is revealed. The repertoire of theatrical performances, the performers of the roles is being clarified. Attention is paid to events marking Shevchenko dates in various social and political periods, public participation in them.

Key words: *Taras Shevchenko, theatrical art, performance, drama group, actor.*

ВІДОБРАЖЕННЯ ПЕРІОДУ ЗАСЛАННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ПОШТОВИХ МАРКАХ

Вивчено поштові марки, випущені в обіг у незалежній Україні, СРСР та Російській імперії – 1913 по 2014 роки. Вони висвітлюють період десятилітнього заслання українського Генія Тараса Шевченка. Філателістична колекція була подарована Шевченківському національному заповіднику 2016 року кіпрським колекціонером Георгієм Георгіадісом. Переважно це комеморативні (художні) марки Пошти України, випуски яких присвячені 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка. Представлене дослідження – крок до популяризації філателістичної шевченкіани, знайомство із сторінками біографії та творчим спадком українського Кобзаря через філателістичні знаки.

Ключові слова: Тарас Шевченко, філателістична колекція, поштова марка, сторінки біографії, заслання, Георгій Георгіадіс.

Світлий образ українського Генія Тараса Шевченка, його творчість і життєвий шлях широко відтворено у літературі, музиці, образотворчому мистецтві. Більше сто років нараховує і філателістична шевченкіана. У різних країнах світу було випущено безліч філателістичних знаків із портретами та автопортретами Кобзаря, репродукціями його малярських творів, зображенням місць перебування поета, монументами на його честь та ін. Це були випуски окремих марок, марочних блоків, поштових аркушів, які вводилися в обіг до ювілеїв Тараса Шевченка, або знаменували знакові події у суспільстві. Філателістичною шевченкіаною захоплювалися колекціонери у різних країнах світу, про що свідчать Міжнародні філателістичні виставки, публікації у профільних виданнях.

Шевченківський національний заповідник має у своєму фондовому зібранні сотні марок та конвертів, присвячених Тарасу Шевченку, шевченкіани та україніці, які були залучені до музейної колекції різними шляхами, зокрема, і встановленням та підтримуванням контактів із колекціонерами. У 2009 році мені довелося заочно познайомитися

із дуже цікавою людиною, колекціонером-філателістом Георгієм Івановичем Георгіадісом, коли до моїх рук потрапив лист із далекого Середземномор'я. Колекціонер, один із «любителів знаків поштової оплати», Георгій Георгіадіс із міста Лімасол (місто на півдні Республіки Кіпр), пропонував адміністрації Шевченківського національного заповідника представити його філателістичну колекцію у музеї на Тарасовій Горі. Це була не просто колекція, а філателістична експозиція «Т. Г. Шевченко – сторінки життя Великого Патріота», оформлена за міжнародними вимогами.

*Георгій Георгіадіс
на Тарасовій горі. 2013*

24 серпня 2013 року колекціонер відвідав Канів і Тарасову гору. Святого Тарасова гора та колектив Заповідника справили на Георгія Івановича незабутнє враження. У спілкуванні з колекціонером мова йшла і про передачу філателістичної експозиції до музейних фондів Шевченківського національного заповідника.

У 2015–2016 роках колекціонер подарував Заповіднику колекцію конвертів і поштових аркушів із спецпогашеннями ювілейних років (1961–2004, 2014) та філателістичну експозицію «Т. Г. Шевченко – сторінки життя Великого Патріота». Колекція, зібрана кіпрським колекціонером Георгієм Георгіадісом і подарована Шевченківському національному заповіднику, – унікальний зразок тематичної колекції, в якій представлено майже дев'яносто дев'ять відсотків шевченківських філателістичних знаків, що були випущені у різних країнах світу у період з 1913 до 2016 року. Понад сорок років знадобилося колекціонеру, щоб зібрати, систематизувати і з великою любов'ю оформити свою колекцію. На заголовному аркуші філателістичної експозиції присвята: «З великою любов'ю до Кобзаря та в дарунок музею. Г. І. Георгіадіс 2016».

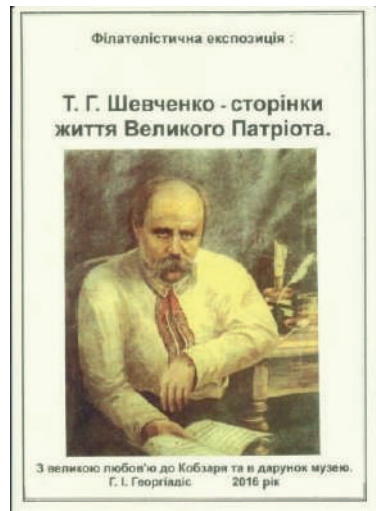
У листі, який супроводжував подарунок, було зазначено, що філателістична експозиція складена за міжнародним регламентом із 128

аркушів формату А-4, розділена на вісім тематичних розділів, у кожному – кілька підтем. Вона представляє близько шестисот унікальних предметів музейного значення, пов'язаних з іменем Тараса Шевченка. На знак вдячності адміністрація Заповідника надіслала Георгію Георгіадісу «Подяку» та «Сертифікат» і «Посвідчення» на довічне безкоштовне відвідування Шевченківського національного заповідника колекціонером та його родиною.

У колекції, подарованій Заповіднику, ціла серія поштових марок, які ілюструють життєвий і творчий шлях Тараса Шевченка. Значна кількість марок представляє трагічну сторінку життя Тараса Шевченка, а саме – десятилітнє заслання в Оренбурзькому краю та на півострові Мангішлак (1847– 1857 рр.).

Ці випуски були здійснені у незалежній Україні, у колишньому Радянському Союзі та Російській імперії. У радянський час усі марки, які випускалися в Україні, видавалися як «Пошта СРСР». Після проголошення у 1991 році незалежності нашої держави, марки почали випускатися як марки «Пошти України».

Кабінет Міністрів України 19 жовтня 1998 року прийняв Постанову за №1655 «Про заходи з підготовки до відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка». Від часу прийняття постанови до 2014 року Пошта України здійснила випуск як окремих марок, так і філателістичних серій, об'єднаних загальною темою «200-річчя з дня народження Тараса Шевченка»: «Перлини мистецького спадку Тараса Шевченка» та «Живопис Шевченка». Це були випуски комеморативних марок із репродукціями мистецьких творів Тараса Шевченка. «Малярство – чи не найпопулярніша тема філателії. Образотворче мистецтво – вдячний об'єкт колекціонування. Адже завдяки репродукціям мистецьких творів, портретів митців на поштових марках, конвертах

*Заголовний аркуш
філателістичної експозиції
«Т. Г. Шевченко – сторінки
життя Великого Патріота»*

колекціонер створює своєрідну міні-картинну художню галерею. У зв'язку з цим філателія є вагомим чинником пропаганди мистецьких досягнень, історії мистецтва народу, держави у світовому обсязі» – написав у своїй статті «Філателія про мальовничу Україну» відомий колекціонер-філателіст Любомир Пиріг [2, 503–504].

У 1845 році, після навчання у Петербурзі, Шевченко приїхав в Україну і розпочав роботу у Києві в Тимчасовій Комісії для розбору древніх актів. В цей час він зближується із викладачами та студентами Київського університету св. Володимира, знайомить багатьох із своєю поезією, яка входила до його рукописної збірки «Три літа». Лише два роки судилося Тарасові Шевченку попрацювати на батьківщині, а вже у квітні 1847 року за підозрою в участі у таємній організації Кирило-Мефодіївське братство, яка існувала при Київському університеті св. Володимира, він був заарештований. Під час арешту у поета було вилучено рукописну збірку віршів «Три літа» та його малюнки. Українська інтелігенція, об'єднана у Кирило-Мефодіївському братстві, була різна за ідейно-політичними переконаннями, але одноставна в опозиції до самодержавства. Це не могло не переполошити чиновників і жандармів III відділу. Рукописна збірка віршів Тараса Шевченка «Три літа», яка розпочиналася віршем «Чигрине, Чигрине...», особливо зацікавила жандармів. Поему «Сон» («У всякого своя доля...»), яка теж входила до цього збірника, було виділено як твір, що відзначається особливою «крамолою». Наприкінці травня 1847 року слідство у справі кирило-мефодіївців було закінчене. Після низки допитів усіх осіб, які були якоюсь мірою причетні до створення і діяльності товариства, на стіл царя Миколи I було покладено доповідь начальника III відділу графа О. Ф. Орлова «О Украйно-Славянском Обществе» та пропозиції щодо покарання

*Подяка Георгію Георгіадісу від
Шевченківського
національного заповідника.
2016*

його учасників. Найсуворіший вирок стосувався саме Тараса Шевченка, який, за матеріалами слідства, не належав до цього товариства: «Художника Шевченка за написання обурливих і дуже зухвалих віршів, як обдарованого міцною статуєю, призначити рядовим солдатом в Оренбурзький окремих корпус, з правом вислуги, доручивши начальству мати найсуворіший нагляд, щоб від нього, ні в якому разі, не могло виходити обурливих і пасквільних творів». Цар Микола I зробив на документі олівцевий напис: «під найсуворіший нагляд та із заборонаю писати та малювати» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [4, 130]. Дізнавшись про зміст вироку, княжна Варвара Рєпніна назве заборону Тарасові Шевченкові малювати «витонченою жорстокістю». Художника відправили служити рядовим солдатом до Оренбурзького окремого корпусу під найсуворіший нагляд начальства. Термін служби міг тривати двадцять п'ять років.

На час арешту Тарасу Шевченку виповнилося тридцять три роки. Він був сповнений творчих сил, великих надій і сподівань, які пов'язував з Україною. Про це Тарас Шевченко розповість у листі до О. М. Бодяньського від 3 січня 1850 року і розкриє усю жахливу картину свого перебування на засланні: «Ось бач, як зо мною діялось. Поїхав я тойді в Київ із Петербурга, тойді, як ми з тобою в Москві бачились, і думав уже в Києві ожениться та й жити на світі, як добрі люде живуть, – уже було й подружжє найшло. Та Господь не благословив моєї доброї долі! – не дав мені докончить віку короткого на нашій любій Україні. Тяжко! аж сльози капають, як згадаю, так тяжко! Мене з Києва загнали аж сюди, і за що? За вірші! і заказали писать їх, а що найгірше... рисовать! І отепер бачиш, як я отут пропадаю, живу в казармах меж солдатами – ні з ким слово промовить, і нема чоґо прочитать – нудьґа! нудьґа така, що вона мене незабаром вжене в домовину! Не знаю, чи карався ще хто на сім світі так, як я тепер караюсь? І не знаю за що» [9, с. 51-52]. Кожен день солдатського життя, муштра на плацу, перебування у солдатській казармі, робили його життя нестерпним. «Треба хилитися, куди нагинає доля, – писав поет 22 жовтня 1847 року в листі до Андрія Лизогуба. – Ще слава богу, що мені якось удалося закрєпить серце так... що муштруюся собі та й годі» [9, 35]. Безрадісно, з важкими думами й фізичним недугом вступав Шевченко у 1848 рік. «Лихо діється зо мною, та не одно, а всі лиха упали на мою голову, скаржився він у листі до Андрія Лизогуба

від 1 лютого 1848 року, — одно те, що нудьга і безнадія давить серце, а друге, нездужаю з того дня, як привезли мене в цей край, *ревматизм, цингу* перетерпів, слава Богу, а тепер зуби і очі так болять, що не знаю, де дітись. І чи не чудно, скажете, як принесли ваш лист, мені полегло, так що на третій день мені вже можна було написати оцей лист до вас» [9, 40].

Найбільший обсяг інформації про десятилітній період заслання поета, події, які відбувалися в його житті, емоційний стан засудженого, знаходимо у епістолярії (не було заборонено писати листи), у поезіях невольничого періоду (1847-1850 рр.), «Журналі» («Щоденнику»), розпочатому 12 червня 1857 року у Новопетровському укріпленні, російськомовних повістях та мистецьких творах. 24 жовтня 1847 року у листі до Варвари Репніної Шевченко написав: «І тепер животію в киргизькому степу, в бідній Орській фортеці. ... Мабуть, я мало терпів у моєму житті. І справді, що колишні мої страждання, порівняно з справжніми, були дитячі сльози: гірко, нестерпно гірко! і при цьому горі мені суворо заборонено малювати що б не було і писати (окрім листів) ... А дивитися і не малювати – це таке страждання, яке зрозуміє один тільки справжній художник» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [9, 36].

Під час перебування в Орській фортеці Тарас Шевченко малює олівецевий автопортрет у солдатському одязі, час створення якого датується його прибуттям до фортеці 23 червня 1847 року і до часу написання листа А. І. Лизогубу 11 грудня 1847 року, якому Шевченко надсилає своє зображення. Автопортрет виконаний олівцем на невеличкому аркуші паперу, художник зображає себе у солдатському мундирі й кашкеті-безкозирці, на околиці якого напис «З:Р» (третя рота, в якій він служив). Саме тоді, коли Тарас Шевченко був екіпірований у солдатську форму, він відчув усю трагічність свого становища. У листі до Михайла Лазаревського від 20 грудня 1847 року Шевченко пише, що він «... спершу сміливо глянув у вічі своєму лихові і думав, що то була сила волі, аж ні! То була гордість сліпа! Я не розгледів дна тієї безодні, в яку я упав. А тепер, як розгледів, дак душа моя убога розсипалась, мов пилина перед лицем вітру» [9, 38].

9 березня 2010 року Пошта України випустила в обіг поштовий блок № 81 «200-річчя від дня народження Тараса Шевченка», який склада-

ється із двох марок: «Автопортрет Тараса Шевченка» (1847 р.) та «Казашка» (1856 р.). На марці праворуч та полі внизу автограф поезії Тараса Шевченка «N.N.» («Сонце заходить, гори чорніють...»), написаної в Орській фортеці у другій половині 1847 року, та фрагменти малюнків періоду заслання (1847–1857 рр.). Поштовий блок розміщено у розділ «Т. Г. Шевченко, як художник» (с. 74) (блок поштовий Пошти України. 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Код за каталогом Mi:UA: BL 78. Номер за каталогом Divary: BL 81. Номери марок за каталогами Michel та Divary: «Автопортрет Тараса Шевченка. 1847 р.» – 1072, 1030; «Казашка. 1856 р.» – 1073, 1031. Дата випуску: 03.09.2010).

*Блок поштовий Пошти України
№ 81: Автопортрет Тараса
Шевченка. 1847; Казашка.
1856. 2010*

Марка з поштового блоку із автопортретом Тараса Шевченка 1847 року ілюструє розділ «Т. Г. Шевченко на засланні 1847–1857 рр.» (с. 34).

У розділі «Т. Г. Шевченко на засланні» (с. 36) розміщено марку із художнього блоку №81 «Казашка». 1856.

Тривожною видалась перша звістка про те, що навесні Тараса Шевченка пошлють в похід на Арал. Свою стурбованість чуткою про похід поет так пояснив у листі до Варвари Репніної від 25—29 лютого 1848 року: «Має бути навесні похід у степ, на береги Аральського моря, для побудови нової фортеці. Досвідчені в подібних походах тутешнє у ф[ортеці] О[рської] життя порівнюють з Едемом. Як же має бути там, коли тут Едем!..» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [9, 42]. У листі Шевченко висловлює жаль, що там майже рік не матиме змоги отримувати поштові відправлення.

Навесні 1848 року Тараса Шевченка зарахували до Аральської описової експедиції, яка була організована Військовим міністерством для топографічної зйомки і промірювання Аральського моря та вивчення

Марка поштова
Пошти України з
блоку поштового № 81.
Автопортрет Тараса
Шевченка. 1847.
2010

Марка поштова Пошти України
з художнього блоку № 81. Казашка. 1856.
2010

його природних ресурсів і умов майбутнього судноплавства. Керував експедицією капітан-лейтенант Олексій Бутаков. Шевченко, дізнавшись, що його зарахували до складу Аральської експедиції, у листі до Андрія Лизогуба від 9 травня 1848 року напише: «... Я тепер веселий йду на оте нікчемне море Аральське. Не знаю чи вернусь тільки!.. А іду, ей-богу, веселий...» [9, 46]. Шевченка зарахували до складу експедиції звичайним матросом, в обов'язки якого входило проводити заміри глибин і контури берегової лінії, наносити їх на карту, змальовувати узбережжя та робити його опис. За дорученням Бутакова, Шевченко змальовував найнеобхідніші об'єкти для створення альбому-звіту експедиції. Акварелі та рисунки, виконані під час Аральської описової експедиції, датуються 1848–1849 роками.

Одним із місць перебування експедиції було укріплення Раїм. Транспорт, у якому був Тарас Шевченко, вирушив до Раїму 11 травня 1848 року. Пройдений від Орська до Раїма шлях докладно описав штабс-капітан генерального штабу Олексій Макшеев у своїй праці «Путешествия по киргизским степям и Туркестанскому краю». Раїм – укріплення на Сирдар'ї було засноване у 1847 році, про нього Шевченко згадає у повісті «Близнюки»: «Останній перехід ми пройшли вночі. Зі сходом сонця ми близько вже підійшли до Раїмського укріплення. Вид зі степу на зміцнення сумніший ще, ніж на Калу-Іргіз. На рівній горизонтальній лінії ледве підноситься над валом довга, очеретом крита, казарма. Ось і весь [Раїм?]» (переклад з російської українською мовою упорядника) [7, 98].

Укріплення стояло на високому розі між двома широкими озерами, де сто літ тому киргизи поставили «абу» (пам'ятник) над могилою свого багатиря Раїма. За фортом з-поза широкої зеленої смуги очеретів виглядала срібляста Сирдар'я. Сумне враження справили на Шевченка як саме укріплення, так і вигляд особового складу гарнізону, бліді обличчя яких нагадували арештантів.

Для потреб експедиції в Раїмі було складено і спущено на воду шхуну «Константин», визначено маршрути і плани дослідження Аральського моря, підготовлено прилади і визначено завдання кожному учаснику експедиції. Незважаючи на складні умови роботи, Шевченко був задоволений участю у цій експедиції, адже все в ній відповідало велінням його душі. Як художник, він багато малював не тільки з того, що видавалося необхідним для експедиції, а й з власної ініціативи. Це численні зарисовки та малюнки узбережжя й островів Аральського моря, краєвидів, побутових сцен з життя учасників експедиції та місцевого населення. Тричі Тарас Шевченко побував у Раїмському укріпленні, де були виконані малюнки: «Укріплення Раїм. Вид з верфі на Сирдар'ю» (акварель), «Урочище Раїм з заходу» (акварель), «Укріплення Раїм. Внутрішній вигляд» (сепія), «Пристань на Сирдар'ї» (акварель), «Т. Г. Шевченко малює товариша» (сепія), «Портрет невідомого з гітарою» (сепія), «Казачи в юрті» (сепія) та інші.

У 2012 році Поштою України було здійснено випуск поштового аркуша із 11 марок «Укріплення Раїм. 1848» та купона у верхньому лівому куті з автопортретом Тараса Шевченка 1849 року (на марці вказана дата 1848 р. – авт.). На полі аркуша праворуч – уривок із спогадів Миколи Новицького «На Сирдар'ї в ротного командира. 1883», на інших – фрагменти олівцевих малюнків Тараса Шевченка, виконаних в Аральській експедиції, та уривок із поезії «Ну що б здавалося слова» (1848 р.). У розділі «Т. Г. Шевченко, як художник. Період заслання» (с. 73) представлено п'ятимарочну композицію із описаного поштового аркуша (п'ять марок поштових Пошти України з купоном ліворуч та полем праворуч. Тарас Шевченко. Укріплення Раїм. 1848. Код за каталогом: Мi:UA 1229. Номер за каталогом Divary: 1187. Дата випуску: 09.03.2012).

Розділ «Т. Г. Шевченко, як художник. Період заслання та інше» (с. 72) ілюструє марка «Укріплення Раїм. 1848» із одноіменного поштового аркуша.

У розділі «Ім'я Бога у житті і творах Т. Г. Шевченка» (с. 79) представлена марка із поштового аркуша «Укріплення Раїм. 1848» із уривком поезії Тараса Шевченка «Ну що б здавалося слова...» на полі внизу.

В останні дні липня 1848 року експедиція на шхунах «Константин» та «Николай» вийшла в море. Шевченко разом із Олексієм Бутаковим плыв на шхуні «Константин». Більше двох місяців, аж до закінчення навігації, йшли обстежувальні роботи. Плавання було нелегким і досить небезпечним. Аральське море – надзвичайно бурхливе, а судно експедиції було досить примітивним з технічного погляду. Висока температура повітря, тяжка робота і обмаль харчів (попсувалися під час походу), відсутність якісної питної води – створювали нестерпні умови експедиції. 23 вересня «Константин» кинув якір коло пустельного острівця Косарал, що мав бути до весни місцем зимівлі експедиції. Під час зимівлі на Косаралі Шевченко написав понад сімдесят поезій. «А нумо знову віршувати» – цією поезією гіркої іронії над своєю долею Шевченко розпочав свою нову рукописну поетичну збірку. В одному із віршів цього періоду він напише у 1848 році:

Мов за подушне, оступили
Оце мене на чужині
Нудьга і осінь.
Боже милий,
Де ж заховатися мені?
Що діяти? Уже й гуляю
По цім Аралу, і пишу.
Віршую нищечком, грішу.
Мов за подушне, оступили... [6, с. 96].

Одним із кращих зразків мистецьких творів, які були написані під час зимівлі на Косаралі, можна вважати акварель «Місячна ніч на Кос-Аралі», виконану між 6 жовтня 1848 року і 6 травня 1849 року. Шевченкові вдалося передати неповторний пейзаж місячної ночі на морі. Репродукція акварелі представлена на поштовій марці серії «Пер-

*Марка поштова
Пошти України.
Тарас Шевченко.
Укріплення Раїм.
1848. 2012*

П'ять марок поштових Пошти України з купоном ліворуч та полем праворуч. Тарас Шевченко. Укріплення Раїм. 1848. 2012

лини мистецького спадку Тараса Шевченка», яка була введена в обіг 9 березня 2012 року. Випуск представляє поштовий аркуш із 11 марок та купона (ліворуч угорі) із автопортретом Тараса Шевченка 1849 року (на марці вказана дата 1848 р. – авт.) У колекції представлені: марка, марочна трійка та марочна п'ятірка.

Марка розміщена у розділі «Роки навчання Т. Г. Шевченка в Академії мистецтв», (с. 35) (марка поштова Пошти України з полями внизу та праворуч. Тарас Шевченко. Місячна ніч на Кос-Аралі. 1849. Код за

Марка поштова Пошти України з полями внизу та праворуч. Тарас Шевченко. Укріплення Раїм. 1848. 2012

Марка поштова Пошти України. Тарас Шевченко. Місячна ніч на Кос-Аралі. 1849. 2012

П'ять марок поштових Пошти України з купоном ліворуч та полем праворуч. Тарас Шевченко. Місячна ніч на Кос-Аралі. 1849. 2012

каталогом: Mi:UA 1230. Номер за каталогом Divary: 1188. Дата випуску: 09.03.2012). На полях марки внизу та праворуч – фрагменти олівцевих малюнків, виконаних Тарасом Шевченком під час експедиції.

Три марки ілюструють розділ «Шевченко на засланні» (с. 35) (три марки поштові Пошти України з аркуша поштового «Перлини мистецького спадку Тараса Шевченка» з купоном (Автопортрет Тараса Шевченка. 1848 р.). Місячна ніч на Кос-Аралі. 1848 р. Код за каталогом: Mi:UA 1230 KB. Номер за каталогом Діварі: 1188. Дата випуску: 09. 03. 2012).

У розділі «Т. Г. Шевченко. Період заслання» (с. 73) представлено п'ятимаркову композицію (п'ять марок поштових Пошти України з купоном ліворуч та полем праворуч. Тарас Шевченко. Місячна ніч на

*Три марки поштові
Пошти України
з купоном.
Тарас Шевченко.
Місячна ніч на
Кос-Аралі. 1849.
2012*

Кос-Аралі. 1849. Код за каталогом: Mi:UA 1230. Номер за каталогом Divary: 1188. Дата випуску: 09.03.2012). На полі праворуч – уривок із спогадів Олексія Макшеєва «Подорожі по киргизьких степах та Туркестанському краю. 1896».

Наприкінці вересня 1849 року експедиція вирушила до Раїма, а звідти 10 жовтня – до Оренбурга. Тарас Шевченко закінчив розпочати в степу малюнки та зробив альбом краєвидів Аральського моря, який подав на ознайомлення начальству. Прощаючись із місцями, де минуло понад півтора роки його життя, поет напише у вірші «Готово! Парус розпустили» (1849):

Прощай, убогий Косарале.
Нудьгу заклятую мою

Ти розважав-таки два літа. [6, с. 205]

Роботи Тараса Шевченка періоду Аральської описової експедиції виконані з науковою точністю, мають, окрім мистецького, важливе пізнавальне значення як пам'ятка природного стану Аральського моря. В колекції представлена марка Пошти СРСР «Арал – регіон екологічного бедствия», яка була випущена в обіг у 1991 році і представлена у розділі «Т. Г. Шевченко на засланні. 1847–1857 рр.» (марка поштова Пошти СРСР. Арал – регіон екологічного бедствия. Код по каталогу: Mi:SU 6171, Sn:SU 5967, Yt:SU 5832. Номер по каталогу ЦФА: 6229. Номер по каталогу: 6294. Дата випуску: 05.02.1991. Тема: – Зацитим родную природу).

Питання про надання офіційного дозволу Тарасу Шевченку малювати було порушене у листопаді 1849 року командиром Окремого оренбурзького корпусу В. О. Обручовим. Він, з метою уникнути неприємностей, адже в цей час Шевченко закінчував роботу над оформленням альбому-звіту експедиції, звертається до шефа жандармів графа О. Ф. Орлова з проханням надати дозвіл Шевченкові малювати під наглядом вищого начальства. 9 грудня 1849 року доповідь Орлова про рядового Тараса Шевченка була покладена на стіл царя Миколи I. А 12 грудня цього ж року граф Орлов пише в листі до Обручова «... я входив з всепідданішою доповіддю до государя імператора про дозвіл рядовому Оренбурзького лінійного батальйону Шевченка займатися малюванням, але

*Марка поштова
Пошти СРСР. Арал –
регіон екологічного
лиха. 1991*

*Марка поштова Пошти
України з купоном
ліворуч. Тарас Шевченко.
Селянська родина. 1843.
2009*

найвищої волі на таке моє подання не було» (переклад з російської українською мовою упорядника) [4, 175].

Після завершення Аральської описової експедиції, Тарас Шевченко деякий час перебував у Оренбурзі, але 23 квітня 1850 року за доносом прапорщика Миколи Ісаєва його було заарештовано. Майже півроку тривало слідство, після завершення якого Шевченка відправили до Новопетровського укріплення. Сім років солдатської служби минули саме тут, у Богом забутій, піщаній пустелі. У 1853 році комендантом Новопетровського укріплення був призначений Іраклій Усков, який прибув у це віддалене військове поселення разом із родиною. Шевченко швидко завоював симпатію родини Ускових і часто бував у їхньому домі. За наказом коменданта, біля його помешкання була збудована землянка, в якій часто проводив вільний від служби час Тарас Шевченко. Тоді він міг одягати напівцивільне вбрання, що привносило у його солдатське підневільне життя почуття волі. Це почуття й відображено у автопортреті, який за стилістикою зображення перегукується із автопортретом 1840 року і представлений на купоні марки «Селянська родина» (марка поштова Пошти України з купоном ліворуч. Тарас Шевченко. Селянська родина. 1843. Код за каталогом: Мі:UA 1024. Код за каталогом Діварі: 984. Дата випуску: 09.03.2009). Марка представлена у розділі «Шевченко, як художник» (с. 67).

У Новопетровському укріпленні у 1855–1856 роках Тарас Шевченко створив сепію «Байгуші», в якій зобразив дітей-жебраків (байгушів),

*Марка поштова Пошти
України з купоном
(Т. Шевченко. Байгуші
(фрагмент). 1853).
Укріплення Раїм. 1848.
2012*

подавши на малюнку свій образ, як німого свідка цієї ганебної сцени. Малюнок Шевченко надіслав своєму приятелеві Броніславу Залеському. Репродукція фрагменту автопортрету 1855–1856 років (на марці вказано 1853 р. – авт.), розміщена на поштовому аркуші «Тарас Шевченко. Укріплення Раїм. 1848», який було випущено Поштою України 9 березня 2012 року.

На червень-липень 1857 року припадає створення Тарасом Шевченком сепії «Молитва за померлими» («Казашка Катя»), яку художник виконав у Новопетровському укріпленні і подарував родині Іраклія Ускова. Робота присвячена темі релігійних вірувань казахського народу. 21 травня 2011

року Пошта України здійснила випуск поштового аркуша «Тарас Шевченко. Казашка Катя. 1857». Аркуш складається із 11 марок з репродукцією сепії Тараса Шевченка «Молитва за померлими» («Казашка Катя») 1857 року та купона у верхньому лівому куті – автопортрет 1849 року. У колекції ця марка зустрічається досить часто. У розділі «Шевченко, як художник. Період заслання» (с. 72) подана марка Пошти України з полями внизу та праворуч. Тарас Шевченко. Казашка Катя. 1857. (Код за каталогом: Мі: UA 1142. Номер за каталогом Divary: 1100. Дата випуску: 21. 05. 2011). На полях марки – репродукції малюнків Тараса Шевченка, виконаних на засланні.

*Марка Пошти України.
Тарас Шевченко. Казашка
Катя. 1857. 2011*

*Дві марки поштові
Пошти України.
Тарас Шевченко.
Казашка Катя.
1857. 2011*

Дві марки поштової Пошти України з купоном ліворуч «Тарас Шевченко. Казашка Катя. 1857» представлені у розділі «Шевченко, як художник. Період заслання» (с. 73) (дві марки поштової Пошти України з купоном ліворуч. Тарас Шевченко. Казашка Катя. 1857. Код за каталогом: Мі:UA 1142. Номер за каталогом Divary: 1100. Дата випуску: 21.05.2011). На купоні ліворуч – репродукція автопортрета Тараса Шевченка 1849 року. Не пізніше 29 листопада 1849 року він виконав цей автопортрет сепією і подарував його землякові Федору Лазаревському. На звороті – напис рукою Федора Лазаревського «29 ноябрь 1849. Оренбург».

Марка поштова Пошти України. Тарас Шевченко. Казашка Катя. 1857. 2011

Розділ колекції «Ім'я Бога у житті і творах Тараса Шевченка» (с. 80) проілюстрований маркою з репродукцією сепії Тараса Шевченка «Молитва за померлими» («Казашка Катя») та уривком із поезії Тараса Шевченка «І станом гнучим, і красою...» (1850, Оренбург) на полі праворуч (марка поштова Пошти України з полем праворуч. Тарас Шевченко. Казашка Катя. 1857. Код за каталогом: Мі:UA 1142. Номер за каталогом Divary: 1100. Дата випуску: 21.05.2011).

Розділ «Т. Г. Шевченко на засланні» (с. 36) ілюструє марка Пошти СРСР, присвячена 100-річчю від дня смерті письменника, сучасника Тараса Шевченка Миколи Гоголя (марка поштова Пошти СРСР. 100 лет со дня смерти великого русского писателя Н. В. Гоголя. 1852–1952. Н. В. Гоголь и В. Г. Беллинский. Первый выпуск. Номера по каталогам: 1675, 1588. Дата випуску: 04.03.1952).

*Марка поштова Пошти СРСР.
100 років з дня смерті великого
російського письменника М. В. Гоголя.
1852–1952.*

М. В. Гоголь і В. Г. Белінський. 1952

Перебуваючи на засланні, Тарас Шевченко неодноразово звертається до своїх друзів надіслати йому твори Миколи Гоголя, творчістю якого він захоплювався і перед яким благоговів. Про те, що Тарас Шевченко був знайомий із поемою Миколи Гоголя «Мертві душі», дізнаємося із листа до княжни Варвари Репніної, який він надіслав із Оренбурга 7 березня 1850 року. В цьому листі звучить захоплення поета творчістю Гоголя і невимовний жаль, що вони так і не мали змоги познайомитися особисто: «...перед Гоголем треба благоговіти як перед людиною, обдарованою найглибшим розумом і найніжнішою любов'ю до людей. ... наш Гоголь істинний – знавець людського серця! Наймудріший філософ! і найвищий поет має благоговіти перед ним, як перед людинолюбцем! ... Я ніколи не перестану шкодувати, що мені не вдалося познайомитись особисто з Гоголем. Особисте знайомство з подібною людиною безцінне» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [9, 54]. Як відомо, Микола Васильович Гоголь завершив свій земний шлях у березні 1852 року. Незважаючи на те, що Тарас Шевченко перебував на засланні, він знав про цей факт і у листі до свого знайомого, письменника Осипа Бодяньського від 1 травня 1854 року, просить його здійснити християнське правило – помолитися за душу покійного Гоголя, з яким той був особисто знайомий: «Оставайся здоровий. Як матимеш гулящий час, то піди в Симонов монастир і за мене помолися Богу на могилі Гоголя за його праведную душу». [9, 80]. Минали тяжкі роки заслання. Царський вирок про покарання Тараса Шевченка передбачав «право вислуги», тобто можливість отримати звання унтер-офіцера, що автоматично вирішувало питання звільнення Шевченка із заслання. Його кілька разів представляли до вказаного підвищення, але жодного разу рішення не було прийняте на користь Тараса Шевченка. Він і сам розумів чому, адже ще у 1847 році, під час оголошення йому конфірмації, запевнив себе, що солдата з нього не зроблять. Про це він напише у своєму «Журналі» («Щоденнику») у 1857 році, згадуючи цей епізод із свого життя: «Не знаю, напевно, чому я зобов'язаний, що мене протягом десяти років не звели навіть у чин унтер-офіцера. Чи завзята антипатія, яку я маю до цього привілейованого стану? Чи своїй незворушній хохлацькій упертості? І тому, й іншому, здається. У незабутній день оголошення мені конфірмації, я сказав собі, що з мене не зроблять солдата. Так і не зробили. Я не тільки глибоко, навіть поверхово не вивчав жодного рушничного прийому. І це лестить моєму

*Марка поштова Пошти Російської імперії. Николай I.
Двадцатый общегосударственный выпуск. 1913*

самолюбству. Дитинство – і нічого більше» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [8, 20].

Про невдалу справу із наданням йому звання унтер-офіцера Шевченко розповість у листі до письменника О. М. Плещеева від 6 квітня 1955 року: «Ось що сталося зі мною. Минулого року генерал Фрейман представив мене в унтер-офіцери. Я існував цією бідною надією до кінця березня поточного року; а перед самим Великоднем пошта привезла наказ майора Л[ьво]ва, щоб узяти мене в руки і до його приїзду неодмінно зробити мене зразковим фрунтови́ком, а то – я ніколи не повинен сподіватися на полегшення моєї долі» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [9, 89].

Але саме 1855 рік, як і наступний 1856, дадуть найбільше надій на його звільнення. 18 лютого (2 березня) 1855 року помер російський цар Микола I, престол посів його син Олександр. У зв'язку із коронацією Олександра II оголошувалася велика амністія, полегшувалося становище політичних засланих, багато із них підлягали звільненню. Готувалися списки амністованих на розгляд майбутнього царя. Коронація була відкладена у зв'язку із Кримською війною, аж поки не було підписано мирний договір. Відбудеться коронація 26 серпня (7 вересня) 1856 року у Москві.

У розділі колекції «Причини арешту та мужність на допитах Т. Г. Шевченка (с. 33) представлено марку з портретом російського царя Миколи I, який відіграв трагічну роль у житті Тараса Шевченка. Він власноруч підписав вирок у справі художника Шевченка, який на його розгляд представив III Відділ жандармської канцелярії, зробивши на документі олівцевий напис «под строжайший надзор и с запрещением писать и рисовать». Марка Пошти Російської імперії, була випущена в обіг у 1913 році на честь 300-ліття царювання дому Романових (марка поштова Пошти Російської імперії. Николай I. Двадцатый общегосударственный выпуск.

Номер по каталогу Загорского: 116. Номер по каталогу Michel: 86. Дата випуска: 01.01.1913. Тема: К 300-летию царствования дома Романовых).

Згадки про Миколу I – «неудобозабываемого Тормоза», як називає його Тарас Шевченко, часто знаходимо в його «Журналі» («Щоденнику»). 19 [июня] 1857 року він пише: «Август-язичник, посилаючи Назона до диких гетів, не заборонив йому писати та малювати. А християнин М[икола] заборонив мені і те, і інше. Обидва кати. Але один із них – християнин» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) (мова йде про Римського імператора Августа Гая Октавіана та римського поета Публія Овідія Назона – авт.) [8, 20]. Згадає він Миколу I і в Нижньому Новгороді, коли познайомиться із альманахом «Полярная звезда» за 1856 рік, на обкладинці якого були портрети страчених декабристів: «Як добре було б вибити медаль на згадку про цю гидку подію. З одного боку – портрети цих великомучеників з написом: «Перші російські благовісники свободи, а з іншого боку медалі – портрет незручного Гальма з написом: «Не перший російський коронований кат» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [8, 124]. Всі біди тяжкого народного життя Шевченко покладає на царя Миколу I, і в поезії «Я не нездужаю, нівроку...» (1858 р.) він закличе не чекати сподіваної волі: «Вона заснула: цар Микола / Її приспав...». У цій же поезії він вказує і шлях до здобуття волі: «Громадою обух сталить, / Та добре вигострить сокиру, / Та й заходиться вже будить» [6, 280].

Новокоронований цар Олександр II не бажав звільнення Тараса Шевченка із заслання, пам'ятаючи, що той образив його матір у поемі «Сон» («У всякого своя доля...»). Дізнавшись про такий перебіг подій, Шевченко починає активно надсилати листи до Петербурга з проханням сформуванню відповідну позитивну думку про нього у столиці та у генерал-губернатора оренбурзького і самарського, графа В. О. Перовського. Перш за все, він звертається до своїх наставників у Петербург. У листі до віце-президента Академії художеств графа Ф. П. Толстого від 12 квітня 1855 року Шевченко просить його заступництва перед президентом Академії художеств княгинею Марією Миколаївною Лейхтенбергською, сестрою царя Олександра II: «Після довгих і тяжких випробувань звертаюся до Вашого сиятельства з моїми гіркими сльозами і благаю вас, ви, як великий художник і як представник Академії художеств, клопочіться про мене у нашої високої покровительки. Благаю вас, Ваше сиятельство! Лише ваше представництво може поверну-

*Марка поштова Пошти Російської імперії.
Двадцятий общегосударственный выпуск.
Александр II. 1913*

ти мені втрачену свободу, іншої надії я не маю» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [9, 92].

Листи, як і ходатайства друзів поета, приносять деякі позитивні наслідки. Вже у травні 1855 року Тарас Шевченко отримує листа від академіка Миколи Осипова, в якому він сповіщає, що Федір Петрович Толстой просив надіслати цього листа із запевненням, що зробить все можливе для полегшення його (Шевченка) становища.

Водночас, хоч і повільно, але почала діяти державна бюрократична машина. На місце служби політичних злочинців надходили запити про них від вищого начальства, готувалися характеристики, щоб на стіл нового царя лягли для затвердження списки осіб, які підлягали амністії. Багато людей, небайдужих до долі поета, клопоталися про прискорення звільнення Тараса Шевченка із заслання. І позитивний перебіг подій у справі його визволення все ж таки був. У ході підготовки до коронації царя і оголошення царського маніфесту ім'я Тараса Шевченка все частіше згадується у офіційних документах, що свідчить про поступове зрушення у справі визволення поета. Списки усіх політичних засланих мали проходити через III відділ жандармської канцелярії. Цей наказ стосувався і Тараса Шевченка як державного і політичного злочинця. Генерал-губернатор В. О. Перовський подав список солдатів, до якого було включено дев'яносто одну особу, що відбували покарання у ввірених йому Оренбурзьких батальйонах за політичні злочини. Із усього списку по III відділу розглядалася справа тільки рядового Шевченка.

У розділі «Повернення із заслання: Нижній Новгород» (с. 38) представлена марка Пошти Російської імперії (1913 р.) із портретом царя Олександра II, який під тиском громадськості змушений був звільнити Тараса Шевченка із заслання. Випуск цієї марки теж був присвячений

300-річчю дому Романових (марка поштова Пошти Російської імперії. Двадцятий общегосударственный выпуск. Александр II. Код по каталогу: Mi:RU 83, Sn:RU 89, Yt:RU 77A. Номер по каталогу Загорского: 110. Номер по каталогу ЦФА: 80. Дата випуска: 02.01.1913).

Дозвіл царя на повернення Шевченка з заслання було підписано у травні 1857 року: «1 травня 1857 року найвище наказано: рядового Оренбурзького лінійного № 1 батальйону Тараса Шевченка звільнити від служби із установою за ним там, де він житиме, нагляду, аж до досконалого посвідчення в його благонадійності, з заборонаю йому в'їзду в обидві столиці та проживання в них» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [4, 279]. Це розпорядження надійде до Новопетровського укріплення тільки наприкінці липня.

У Журналі (Щоденнику), який Шевченко розпочав 12 червня 1857 року, він зробить запис 18 червня, розмірковуючи, яка велика різниця у виконання волі царя про арешт і звільнення: «Як швидко і гаряче виконується наказ арештувати, так, навпаки, мляво і холодно виконується наказ звільнити. А воля однієї й тієї ж особи. Виконавці одні й ті самі. Чому ж ця різниця? У 1847 році цього місяця мене на сьому добу доставили з Петербурга до Оренбург. А тепер, дай Боже, на сьомий місяць отримати від якогось батальйонного командира наказ відібрати від мене казенні речі та припинити утримання. Форма, але я не зрозумію цієї нелюдської форми» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [8, 18–19]. Згадуючи все побачене і пережите на засланні, Шевченко дає сумну характеристику солдатського життя-буття: «Солдати – найбідніший, найжалюгідніший стан у нашій православній вітчизні. У нього відібрано все, чим тільки життя прекрасне: родіна, батьківщина, свобода – одним словом, усе» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [8, 15].

Підсумовуючи усі події, які сталися з ним за час проходження солдатської служби, Тарас Шевченко у своїх журнальних записах зважає на умовних терезах тяжкість свого злочину і міру покарання за нього: «Якби я був нелюд, кровопивця, то й тоді для мене вдаліше страти не можна було б придумати, як послати мене в Окремий Оренбурзький корпус солдатом. Ось де причина моїх невимовних страждань. І до цього всього мені ще заборонено малювати. Відібрано благородній[шу] частину мого бідного існування. Трибунал під головуванням самого сатани не міг би вимовити такого холодного, нелюдського вироку. А

Марка поштова Пошти СРСР. Русский художник
Федор Петрович Толстой. 1788–1873.
Тема: 200 лет со дня рождения Ф. П. Толстого. 1983

бездушні виконавці вироку виконали його з обурливою точністю» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [8, 19–20].

За своє визволення Шевченко був вдячний усім своїм друзям і людям, небайдужим до його долі. Безмежною була його вдячність родині віцепрезидента Академії художеств Федора Петровича Толстого, у листі до якого від 26-31 липня 1857 року Шевченко пише: «Цілую руки моєї святої заступниці графині Настасії Іванівни. Цілую ваші чудотворні руки. Цілую ваше сімейство і все близьке вашому доброму серцю, що любить, і залишаюся по домовину вдячний художник Т. Шевченко» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [9, 135]. Саме так, звільнений від солдатської служби Шевченко, підписав свого листа.

У «Журналі» за 26 липня є пояснення до підпису під листом: «Я не міг собі відмовити в радості підписати під цим чорновим листом «художник Т. Шевченко». Протягом 10 років я писався та підписувався «рядовий Т. Шевченко». І сьогодні вперше написав я це звання, якому радіє душа» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [8, 69].

У розділі «Т. Г. Шевченко на засланні» (с. 37) представлена марка Пошти СРСР 1983 року випуску, присвячена 200-річчю від дня народження художника Ф. П. Толстого (марка поштова Пошти СРСР. Русский художник Федор Петрович Толстой. 1783-1883. Код по каталогу: Mi:SU 5245, Yt:SU 4972. Номер по каталогам: 5364, 5296. Дата випуска: 05.01.1983. Тема: 200 лет со дня рождения Ф. П. Толстого).

Цей запис був яскравим свідченням того, що внутрішній світ митця, дякуючи Всевишньому, не був зруйнований пекельними умовами заслання, і вічні цінності жили в ньому. А ще в душі поета утвердилася глибока християнська місія прощення, в якій не було місця ненависті:

«...протягом цих десяти років я бачив задарма те, що не кожному за гроші вдасться бачити. ...Один спогад про минуле і бачене протягом цього часу приводить мене в трепет. ... Мимо, пройдемо мимо, минуле моє, моя підступна пам'ять! Не обуримо серця люблячого друга негідним спогадом, забудемо і пробачимо темних мучителів наших, як пробачив Милосердний Людинолюбєць своїх жорстоких розпиначів» (*переклад з російської українською мовою упорядника*) [8, 12].

Філателістична шевченкіана, становлення якої розпочалось понад сто років тому, – цікавий проект ознайомлення світу із літописом життя геніального сина України та його мистецькою спадщиною. Як зазначив у своїй статті «Шевченко повернувся...на поштовій марці» журналіст Роман Янкель, «...поштова марка та конверт стали ненав'язливою, а тому ефективною можливістю нагадати світові про велич Тараса Шевченка» [9].

Джерела та література:

1. Долгіч Н. Марки незалежної України у філателістичній колекції Георгія Георгіадіса (Кіпр), подарованій Шевченківському національному заповіднику. *Наукові записки Шевченківського національного заповідника*. Канів : ТОВ Поліграфічний дім «Юна». 2023, с. 178–198.
2. Пиріг Л. Філателія Шевченківська. *Шевченківська енциклопедія*: в 6 т. НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) : Київ, 2015. Т. 6 : Т-Я. С. 503–507.
3. Спогади про Тараса Шевченка. Уклад. і прим. В. С. Бородіна, М. М. Павлюка, О. В. Бороня; передм. В. Д. Смілянської. Київ : Дніпро. 2010, 608 с.
4. Тарас Шевченко. Документи та матеріали до біографії. Київ : Вища школа. 1982. 432 с.
5. Шевченківська енциклопедія: в 6 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) : Київ, 2012. Т. 1 : А-В, 744 с.
6. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 2: Поезія 1847–1861. 2001. 784 с.
7. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 4 : Повісті. 2003. 600 с.

8. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южноруський». Записки народної творчості. 2003. 496 с.

9. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 2003. 632 с.

Nadiya Dolgich

REPRESENTATION OF THE PERIOD OF TARAS SHEVCHENKA'S EXILE IN POSTAGE STAMPS

The article is devoted to the review of postage stamps that were issued in independent Ukraine, the USSR and the Russian Empire from 1913 to 2014, and highlight the ten-year exile period of the Ukrainian Genius Taras Shevchenko. The stamps are presented in the philatelic collection of the Shevchenko National Reserve, donated in 2016 by the Cypriot collector George Georgiadis. These are mainly commemorative (artistic) stamps of the Post of Ukraine, the issues of which are dedicated to the 200th anniversary of the birth of Taras Shevchenko. The presented study is another step towards the popularization of philatelic Shevchenkiana, acquaintance with the pages of the biography and creative heritage of the Ukrainian Genius through philatelic signs.

Key words: *Taras Shevchenko, collection of philately, postage stamp, pages of biography, reference, Georgiy Georgiadis.*

ШЕВЧЕНКІАНА В МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЯХ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ЗАМКИ ТЕРНОПІЛЛЯ»

Досліджено музейні предмети за групами зберігання «Живопис», «Тканини», «Прикладне мистецтво», «Книги», «Скульптура», «Нумізмати́ка». Виокремлено краці зразки музейних цінностей.

Ключові слова: Тарас Шевченко, шевченкіана, колекція, музейний предмет, експозиція, виставка.

30 років поспіль фонди Національного заповідника «Замки Тернопілля» збагачувалися новими надходженнями. На сьогодні загальна кількість музейних предметів – 75975 од., зокрема, основного фонду – 35961 од., науково-допоміжного – 40014 од. У фондах краєзнавчого музею загалом зберігається 5678 музейних предметів. У фондах Вишневецького відділу – 7757 од.: основного фонду – 3155 од., науково-допоміжного – 4602 од.

Надзвичайно багате фондове зібрання складається з більш ніж 70-ти колекцій. У фондах заповідника зберігається: нумізмати́ка, боністика, фалеристика, філобутоністика (гудзики), хрестики натільні; медальйони, ладанки, нагороди нагрудні, інструменти столярні, ткацьке приладдя та інвентар, ночви дерев'яні, прядки, рублики, інструменти шевські, маснички, качалки; коромисла, макогони, пранники, ложки дерев'яні, писанки, шкатулки, меблі, вироби з лози, соломи, рогами, гончарні вироби; зразки кахлів, зразки цегли, дитячі глиняні іграшки, праски металеві, підкови, ковальські вироби; хрести металеві ковані, колодки навісні, дзвоники металеві, свічники, холодна зброя, столові прибори, культові металеві речі, посуд металевий, ліхтарі, лампи; годинники, музичні інструменти, начиння хатне, рушники вишивані, люльки для куріння, килими домашнього ткацтва, скатертини, обруси, одяг священнослужителів, народний одяг; предмети культового вжитку, прикраси, ікони; серветки в'язані і вишивані, шкатулки, покрівці і воздухи, домоткані доріжки і рядна, ткацьке приладдя та інвентар; книги релігійного змісту, плакетки, пряжки металеві, фіранки, літографія, поштівки, листівки, хоругви, ліжники і

покривала, килими вишивані, вишивка великодня, печатки, штампи, пломби, музичні інструменти.

Серед музейних предметів як основного фонду, так і науково-допоміжного, виділяються ті, що виконані на шевченківську тематику. Вони відносяться до таких груп зберігання: «Книги», «Прикладне мистецтво», «Живопис», «Скульптура», «Нумізматика», «Тканини». Серед книг облікуються «Кобзар» Т. Г. Шевченка, 1993 р. (К-170), брошура «Правда Кобзаря», 1961 р. (К-227), «Кобзарь Тараса Шевченка», ч. 1, 1893 р., «Кобзарь Тараса Шевченка», ч. 2, 1893 р. (К-307, К-308); «Тарас Шевченко», збірка творів в 3-х томах, т. I. Поезії, 1949 р. (К-349), «Тарас Шевченко», збірка творів в 3-х томах, т. II. Повісті, 1949 р. (К-350), «Тарас Шевченко», збірка творів в 3-х томах, т. III. Драматичні твори, 1949 р. (К-351), «Видання творів Шевченка у фондах Шевченківського національного заповідника». Каталог, 2004 р. (К-422), «Тарас Шевченко». Поезії польською мовою. А. Гожалчинського, 2004 р. (К-424); зшиток книги творів Т. Шевченка, поч. XX ст. (К-599), «Кобзар» Т. Г. Шевченка, 1962 р. (К-774), «Тарас Шевченко і Волинь» В. Рожка, 2012 р. (К-820); «Перший «Кобзар» Т. Шевченка 1840 р.» за ред. К. Біди, 1961 р. (К-829), «Дорога у тисячу років» В. Шевчука, 1993 р. (К-310), «Доля», В. Шевчука, 1993 р. (К-128), «Тарас Шевченко на Тернопільщині» І. Дуди, 1998 р. (К- 683) [8].

Не можна лишити поза увагою книгу «Тихий ангел пролетів» – авторський проєкт Марії Чумарної. Поетеса, авторка перекладу поеми Т. Шевченка «Тризна», яка побувала в тих місцях, де була написана поема, відчула живу присутність Тарасової любові, що записана на кожній стежині, де ступала нога поета. У короткій розповіді подається об'ємний огляд Тарасової долі, його пошуку любові.

У книзі В. Шевчука «Доля» йдеться про людей, з якими приятелював та зустрічався Шевченко; про світ, який його оточував; про міста і села, де жив і бував поет; про буття народу (селян), який він оспівував; про книги, які митець видавав і читав; про документи, пов'язані з іменем Шевченка; про картини і прижиттєві зображення Генія на малюнках, гравюрах, портретах; про художників, які ілюструвала твори Великого Кобзаря [8].

Надзвичайно близькою до історії Тернопілля є книга І. Дуди і Б. Мельничука «Тарас Шевченко на Тернопільщині», де представлено пам'ятні місця, пов'язані з перебуванням у цьому краї поета, розкрито увічнен-

ня його пам'яті. Книга веде дорогами, якими мандрував Тернопільщиною Тарас Шевченко.

У 2012 році історик-архівіст В. Рожко подарував заповіднику свою працю «Тарас Шевченко і Волинь», присвячену 200-річчю з дня народження Національного Пророка України. Це дослідження, присвячене темі, яка вважалася тривалий час дискусійною. Мова йде про кожне велике й мале місто, містечко, село на історичній Волині, яке відвідав Великий Кобзар під час своєї наукової подорожі як художник у складі археологічної експедиції. У дослідженні історик опирається на архівні документи, спогади свідків, посилається на поетичні, прозові художні твори митця.

Унікальний «Кобзар», 1954 року видання, було надруковано за 10-томним виданням «Зібрання творів Тараса Шевченка», підготовленого Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР. Особливістю цього видання є те, що у ньому збережено особливості правопису Шевченка. Так, натрапляємо на такі слова: вольний, война, похожати, звичай не, остатній та ін. Збережено також і деякі елементи старослов'янської мови.

Перше видання «Кобзаря» Тараса Шевченка (1840) – один із трьох «Кобзарів», які побачили світ ще за життя поета. Усі вміщені тут поезії представляють основні жанри Шевченкової поезії, що їх поет розвинув у своїй пізнішій творчості.

Серед музейних предметів групи зберігання «Прикладне мистецтво» на шевченківську тематику є плакетки із зображенням Т. Шевченка, випалені і вирізані на пресованій фанері або вирізьблені на дереві (1970-1980 роки). Їх більше 30 од. Поет зображений в останні роки життя в зимовому одязі: у смушевій шапці і кожусі, або у піджаку з широким відкладним коміром. Плакетки мають прямокутну, овальну і круглу форму [5].

Не можна лишити поза увагою живописні полотна з колекції Національного заповідника, на яких Т. Шевченко оживає в ролі бандуриста, молодого цікавого поета, мудрого Кобзаря, романтичного художника, зрілого Пророка, неперевершеного прозаїка. Шевченкіана в колекції заповідника збагачена картинами відомих художників: Бориса Дроботюка, Тетяни Фокіної, Михайла Дирбавки, Василя Купецького, Петра Шпорчука [4].

Відомий графік Б. Дроботюк подарував заповіднику більше 100 своїх унікальних робіт на різну тематику. Він творив в галузі станкової графіки, екслібрису та малярства. Учасник обласних, всеукраїнських та

«І Дніпро, і кручі...». 1980-ті роки. Плакетка

Т. Фокіна. «І все-таки її люблю, мою Україну». Полотно, олія

міжнародних виставок. Член Національної спілки художників України з 1982 року. Образ Т. Шевченка постає на картині «І в звуках пам'ять озоветься...» (Ж-24).

Тетяна Фокіна – відома художниця з Київщини, виставляла свої роботи у Замковому палаці в 2015 році на виставці під назвою «Не бійтеся малювати...» і передала до фондів заповідника свої дві роботи: «Пророк» (Ж- 417) «... і все-таки її люблю, мою Україну...» (Ж-416).

Михайло Дирбавка – учасник обласних та всеукраїнських виставок, член Національної спілки художників України. Твори митця представлені в експозиціях Тернопільських краєзнавчого та художнього музеїв, приватних колекціях України та за кордоном. Художник представив свої роботи в одному із залів Вишнівецького палацу. Неперевершена його робота «Молодий Шевченко» (Ж-371) стала окрасою Замкового палацу.

Живописець, скульптор, Член Національної спілки художників України Василь Купецький представляв свої картини у виставкових залах Збараського замку та в одній з веж Скалатського замку. 45 живописних полотен подарував Національному заповіднику «Замки Тернопілля», одна з них – «Портрет Т. Г. Шевченка» (Ж-370). У творчості Купецького поєднуються різні жанри образотворчого мистецтва: пейзаж, натюрморт, ню і портрет, релігійні композиції.

Серед талановитих тернопільських художників, роботи яких зберігаються в запасниках заповідника, наш земляк, член Національної спілки художників України, заслужений художник України, митець з різнобічним талантом Петро Шпорчук. У фондах заповідника є дві живописні та шість графічних робіт художника, а саме: портрет «Богдан Хмельницький» (1978), картина «Козак Мамай» (1991) та наповнений українським колоритом, глибиною та народністю триптих «Причинна» (Ж-63, 64, 65), виконаний за однойменним твором Тараса Шевченка.

Шевченківська тематика присутня і в предметах групи зберігання «Нумізматика». Звертаємо увагу на ювілейну медаль Шевченківського національного заповідника «Могила Т. Г. Шевченка. ХІХ ст. 1861–1991» (Канів), яка була виготовлена у Києві. На аверсі зображено на фоні неба з хмарами могилу Т. Г. Шевченка, на реверсі – на розгорнутому аркуші паперу подано Шевченкові слова: «Свою Україну любіть... в тяжку минуту за неї Господа моліть...».

Серед вишиваних музейних предметів у фондах Національного заповідника «Замки Тернопілля» виділяємо вишиті: рушники; доріжки, серветки; килими; одяг (сорочки, блузки, краватки), а також церковну вишивку, зразки вишивок рослинного, зооморфного, орнітоморфного, антропоморфного орнаменту [3].

Із вишиваних предметів створено окремі колекції народного одягу, вишивок квіткового, зооморфного, орнітоморфного, антропоморфного орнаментів; рушників; пошивок і ясіків; доріжок вишиваних; штор, поперечок, фіранок; вишиваних серветок; скатертин, обрусів; Великодньої вишивки; вишиваних хоругв. Шевченкіана представлена і у вишиваних доріжках, на яких вишито стилізовані літери, які складають пророчі Шевченкові слова із «Заповіту», і вишиване погруддя поета (останніх років життя у зимовому верхньому вбранні; переважає техніка вишивання хрестиком; орнамент антропоморфний і рослинно-геометричний). Таких музейних предметів налічується близько 50 од. Зразком у цій групі збереження є портрет Т. Шевченка, вишитий на білому полотні «хрестиком» у трояндовій гірлянді і з поетичним рядками «Заповіту».

Образ Пророка увіковічено у кам'яних та гіпсових скульптурах (близько 10 од.). Усе це – погруддя Т. Шевченка. Роботи були передані до фондів заповідника скульпторами зі Львова Любомиром Яремчуком і Ярославом Мотиною [10].

М. Дирбавка М. Молодий Шевченко.
Полотно, олія

Т. Г. Шевченко. Заповіт. 1990-ті роки.
Вишивка

Любомир Яремчук – лауреат обласної премії імені О. Гаврилюк, член Національної спілки художників України, заслужений художник України (1999). Працює в галузі станкової та монументальної скульптури.

Ярослав Мотика – відомий львівський скульптор і кераміст, лауреат Державної премії України імені Т. Г. Шевченка (1972), лауреат премії імені Василя Стуса. Його роботи захоплюють харизмою та енергетикою. Ярослав Мотика – автор пам'ятника Тарасу Шевченку з маленьким хлопчиком-кобзарем у місті Жовква на Львівщині.

Заслуговує на увагу 80-літнє кам'яне погруддя Т. Шевченка, виготовлене майстром Смакулою з с. Залужжя Збараського району, який також обліковано у фондах заповідника [7].

У 2022 році скульптор Іван Мердак подарував заповіднику цінну колекцію дерев'яних скульптур. Серед них довершена постать поета, який у скульптурах «Кобзар» і «Тарас Шевченко». Твори Івана Мердака експонувалися на багатьох виставках в Україні і за кордоном, а саме: США, Канада, Австралія, Німеччина, Франція, Польща. Творча спадщина Іва-

на Мердака нараховує понад 500 скульптур. Частина своїх дерев'яних робіт – 40 одиниць – подарував Національному заповіднику «Замки Тернопілля»: тут і літературні герої, і видатні історичні постаті, і міфічні істоти. До 90-ліття з дня народження заслуженого майстра народної творчості України 26 унікальних робіт були представлені на виставках у Львові, Хотині, Кам'янець-Подільському, в музейному комплексі «Лемківське село», в галереї «Хлібня» в Національному заповіднику «Софія Київська». Кожна його робота давала поштовх до незвичних роздумів: де є довершений природний твір, а де торкалася рука Івана Мердака? Основу творчої скарбниці скульптора представляють лики наших пращурів, які генетично пронесли ідею світолюбної української культури, релігії та культури. Тернопільський журналіст Михайло Маслій писав про митця: «Бельгійці називали Івана Мердака автором живих скульптур, німці – гросмайстром, поляки визнавали, що таких різьбярів Польща не бачила, американці вважали його найбагатшою людиною у світі, а австралійці жалкували, що він живе не у них...» [11].

Окрасою двох виставкових залів Замкового палацу є колекція дерев'яних скульптур Володимира Лупійчука. Його творчий доробок глибоко закорінений у козацьку та шевченківську тематику. Значну частину робіт скульптур майстер творив за мотивами віршів і поем Тараса Шевченка. Більшість скульптур підписані цитатами з творів поета «Хустина», «Думи мої, думи мої...», «Гайдамаки», «Сова», «Іван Підкова», «Тарасова ніч». Зразком є скульптури з відтворенням образу поета: роботи під назвою «Тарас Григорович Шевченко», «На солдатчині». Шевченко постає на повен ріст, у верхньому зимовому вбранні. Його постаць зворушлива, жива, емоційна.

В. Лупійчук увіковічнював у своїх дерев'яних роботах могутній дух та національну ідею козацтва, любов до життя Лесі Українки, мудрість Данила Галицького, сміливість Устима Кармелюка, родоначальну інтелігентність Івана Франка. Створював унікальні роботи, зображуючи постаті літературних героїв та народних героїв: Захара Беркута, Лукаша і Мавки, Козака Мамая. Митець Володимир Лупійчук нагороджений орденами Дмитра Вишневецького та «Козацька доблесть», відзнаками-хрестами трьох ступенів за сприяння відродження українського козацтва [10].

Шевченкіана фондового зібрання заповідника постійно поповнюється новими надходженнями: відомі сучасні художники дарують для

*В. Лупійчук. Т. Г. Шевченко.
Дерево, різьба*

*В. Лупійчук. «Думи мої, думи мої...».
Дерево, різьблення*

експонування свої мистецькі твори із зображенням постаті поета; вишивальниці передають доріжки з вишиваним текстом «Заповіту», вишивані портрети Т. Шевченка. Музейні предмети групи зберігання «Книги», час від часу, збагачується новими виданнями творів Т. Шевченка, які датуються 1930–1980 роками.

Кожного року, на початку березня, у виставкових залах Збарзького замку та Вишневецького палацу ми представляємо нашу шевченкіану на тимчасових виставках, присвячених черговій річниці з дня народження Великого Кобзаря. Цьогоріч, у день народження поета, було створено тематичну виставку, присвячену 210-им роковинам з дня народження Т. Шевченка під назвою: «Тарас Шевченко: Живописець Душі та Країни».

Національний заповідник «Замки Тернопілля» є одним із головних зберігачів і охоронців музейних цінностей не тільки Збаржчини, а й України, зокрема, нашої неповторної шевченкіани.

Джерела та література:

1. Антонович С. А., Захарчук-Чугай Р. В., Станкевич М. Є. Декоративно-прикладне мистецтво. Львів : Світ, 1992. 272 с.
2. Пономарьов А. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник. Київ : Либідь. 1994. 256 с.
3. Інвентарні книги Національного заповідника «Замки Тернопілля». «Тканини». 1–7 книга. 1995-2015 рр.
4. Інвентарні книги Національного заповідника «Замки Тернопілля». «Живопис». 1- 3 книга. 1995-2023 рр.
5. Інвентарні книги Національного заповідника «Замки Тернопілля». «Прикладне мистецтво». 1-3 книга. 1995–2023 рр.
6. Інвентарні книги Національного заповідника «Замки Тернопілля». «Нумізматика». 1-5 книга. 1995-2023 рр.
7. Інвентарні книги Національного заповідника «Замки Тернопілля». «Скульптура». 1-2 книга. 1995-2023 рр.
8. Інвентарні книги Національного заповідника «Замки Тернопілля». «Книги». 1-3 книга. 1995-2023 рр.
9. Інвентарні картки надходження. 1998–2023 рр.
10. Лупійчук Володимир, Мердак Іван, Яремчук Любомир, Мотика Ярослав, Дроботюк Борис, Фокіна Тетяна, Дирбавка Михайло, Купецький Василь, Шпорчук Петро. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
11. Скоропляс Н. Лемківський самородок [Електронний ресурс] / Наталія Скоропляс. 2012. Режим доступу до ресурсу: <https://zamky.te.ua/vistavki/lemkivskij-samorodok>.

Iryna Maiba

SHEVCHENKIANA IN MUSEUM COLLECTIONS

OF THE NATIONAL RESERVE «CASTLES OF TERNOPIL REGION»

Museum items were studied in the storage groups «Painting», «Fabric», «Applied art», «Books», «Sculpture», «Numismatics». The best examples of museum valuable things were identified.

Key words: *Taras Shevchenko, Shevchenkiana, collection, museum item, exposition, exhibition.*

СОРОЧКА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: ВИЯВЛЕНІ ФАКТИ БІОГРАФІЇ

У цьому викладі йдеться про сорочку Тараса Шевченка, яку йому подарувала сестра Ярина 1859 року, а відтворення сорочки здійснила Тетяна Радіоненко 2024 року. Подано етнографічний опис музейного предмета, здійснено аналіз наукових джерел, з яких постають факти щодо побутування сорочки Тараса Шевченка у Переяславі.

Ключові слова: Тарас Шевченко, сорочка, вишивка, пошиття, музей, факти, біографія.

У Музеї «Заповіту» Т. Г. Шевченка в Переяславі експонується репліка сорочки Тараса Шевченка. (Фото 1).

Таку сорочку Шевченку подарувала сестра Ярина 8 липня 1859 року, коли поет втретє й востаннє приїхав у рідну Україну із чужинського Петербурга. Презентація відтвореної сорочки відбулася 16 травня 2024 року – у Всесвітній день вишиванки. (Фото 2).

Історичний шлях автентичної сорочки складний, як складним було й життя її власника. Після смерті Тараса Шевченка в 1861 році речі, які знаходилися в його майстерні, були описані: під час аукціону їх хотіли розділити між близькими друзями поета, бо вже тоді планували створити музей. Сорочка, подарована Яриною, потрапила до Віктора Забіли й перебувала в нього до 1869 року. Пізніше перейшла до Григорія Честахівського,

Фото 1. Репліка сорочки Тараса Шевченка з експозиції Музею «Заповіту» Т. Г. Шевченка, виконана Тетяною Радіоненко 2024 року

який усі Шевченкові речі, які зберігалися в нього, заповів Василю Тарновському-молодшому, який збирав шевченкіану ще за життя Кобзаря. Далі сорочка увійшла до колекції Музею української старовини в Чернігові, адже Василь Тарновський усю свою культурну спадщину заповів Чернігівському земству. Пізніше – потрапила до колекції Чернігівського обласного музею. У 1930 році сорочку передали до колекції будинку-музею Тараса Шевченка. Тоді він був взагалі першим самостійним музеєм Тараса Шевченка в Києві. Зараз це – Літературно-меморіальний будинок-музей Тараса Шевченка, що є філією Національного музею Тараса Шевченка. Таку історію побутування сорочки вже як предмета музейного значення, що пізніше часто експонувався, вдалося записати з голосу Іни Мочарник на представленні скопійованого нею варіанта. (Фото 3).

2024 р. Тетяна Радіоненко – завідувачка науково-дослідного відділу «Меморіальний музей Г. С. Сковороди» відтворила Шевченкову сорочку XIX століття, щоб зримо показати, яку річ мав у вжитку митець.

Оригінальна сорочка має такі характеристики: «чумачка», або, як її називали в Нижній Наддніпрянщині, «лоцманка», із конопляного полотна, тунікоподібного крою. Шматок тканини перегнутий надвоє, по

*Фото 2. Учасники презентації репліки сорочки Тараса Шевченка біля Музею «Заповіту» Т. Г. Шевченка.
16 травня 2024 року*

підканню до нього пришиті широкі рукави, під якими ластовиці – деталь, що можна замінити, коли вона зношується. Вузкий комірець оздоблений зубцюванням та лиштвою.

Майстриня на презентації репліки Шевченкової сорочки зазначила: «Ідея виникла у нас спільно зі старшим науковим співробітником Музею «Заповіту» Т. Г. Шевченка Наталією Павлик. Нас привабила можливість показати відвідувачам особливості пошиття та оздоблення чоловічих сорочок у ХІХ столітті, а також, яку річ мав особисто Тарас Шевченком. Пошук полотна для сорочки був завданням нелегким, адже наші ткацькі верстати давали ширину максимум 60 см, а тут – 71 см! Знайшли у Львові, пан зазначив, що полотно належало ще його прабабусі. Крій і вишивка – елементарно геніальні, але все ж її виготовлення потребує часу й вміння, тому що полотно дуже щільне, цупке, голку треба гостру. За описом, вишивка виконана сировими нитками, тобто тими ж, з яких виткане полотно, а саме полотно – вибілене. Ось це полотно, з якого пошита сорочка, вибілене на сонці: коли я почала витягувати нитку, побачила, що її колір неоднорідний, рябенький – де сонечко потрапляло, там вона світліша. Тому для орнаменту я взяла полотно, вибілене визолуванням (попелом), де колір усіх ниток однаковий. Сама нитка кручена, вона розпушується, і доводилося її підвощувати.

Фото 3. Інна Мочарник на презентації репліки сорочки Тараса Шевченка біля Музею «Заповіту» Т. Г. Шевченка 16 травня 2024 року.

Ця сорочка має одну традиційну особливість – підоплічку: якщо придивитися, на грудях і ззаду нижче лопаток підшитий шматок полотна. Його підшивали вже в останню чергу, коли виріб був повністю зібраний і зшитий усіма швами. Через рік-два виношений шматок можна було замінити, що значно продовжувало сороччі життя.

Мене зацікавило: чому ця сорочка така широка й довга. Широкими сорочки шили для того, щоб можна було вільно рухатися, адже полотно не тягнеться, а в чоловіків були значні фізичні навантаження – в селі завжди багато роботи, наприклад косовиця. Тунікоподібний крій вважається найдавнішим. У давнину ще не існувало шароварів, тоді були вузькі штани «в одну пілку», зшиті з двох штанин, які іноді навіть не були з'єднані між собою, а трималися на поясі – очкурі. Тому чоловіки носили сорочки до коліна, а іноді – і за коліно».

Відстежимо перебіг подій періоду перебування Тараса Шевченка в рідній стороні, на основі якого можемо стверджувати про виявлені факти з біографії митця. 12 червня 1859 року Кобзар гостює в Андрія Козачковського в Переяславі, 13 червня переправляється через Дніпро в Прохорівку до Михайла Максимовича. Звідти 26 червня прямує до Кирилівки, де 27 червня зустрічається з братом Микитою та сестрою Яриною. За два дні – 27, 28 червня, пошити та вишити сорочку практично неможливо, та ще й літньої пори, коли в господі багато роботи (а Шевченко, приїхавши на гостину, якраз і застав сестру за роботою на городі). Із 28 червня по 12 липня поет перебуває уже в Корсуні у свого троюрідного брата Варфоломія Шевченка, але 8 липня прибуває в Кирилівку, щоб поговорити з братами Микитою та Йосипом про будівництво хати. Очевидно, за цей період сестра Ярина пошила, вишила й подарувала брату сорочку, тому цей день – 8 липня можна визнати датою вручення подарунка.

13 липня біля Прохорівки Шевченко був заарештований, 13–18 липня перебуває в Мошнах під вартою, 18 липня його доставлено в Черкаси, 22 липня знов відправлено в Мошни. 23 липня Максимовичі листом повідомляють Тараса Шевченка: «З посланим, по письму Вашому, посилаю Вам чемодан і погребець Ваш, і в сім пакеті 50 рублей Ваших, а прочіі привезу сам в Мошни» [1, 132–133.] 30 липня Тараса Шевченка доставлено в Київ, а 13 серпня він виїхав у Переяслав. «Не пізніше 16 серпня Шевченко прибув до Переяслава і зупинився на дві доби в

А. Й. Козачковського» [2, 368], де 18 серпня написав вірш «Якби то ти, Богдане п'яний...». Ця дата під твором поставлена самим поетом, що робить незаперечним факт перебування його в Переяславі.

Хронологію перебігу подій даного періоду ми подаємо за літописом життя і творчості Тараса Шевченка, який уклав Петро Жур. Щоб визначити точну дату дарування сорочки, ми проаналізували «Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка», який написали й видали 1976 року (перше видання здійснено 1959 року) В. Анісов та Є. Середа. Автори стверджують, що «Червня 28–30 Шевченко був у селах Кирилівці та Моринцях» [3, 282] (і тут є розбіжності з датуванням Петра Жура: він стверджує – 27, 28 червня). Але в обох дослідників випадає все одно два дні на спілкування Тараса Шевченка з родиною в Кирилівці. А от 8 липня зафіксовано авторами в обох дослідженнях як останній день зустрічі Тараса Шевченка з родиною: «8 липня. Шевченко виїхав з Корсуня в Кирилівку до своїх братів Микити, Йосипа та сестри Ярини, а потім через Городище до Межиріч» [3, 283]. «8 липня. Виїхав з Корсуня в Кирилівку, очевидно, переговорити з братами Микитою та Йосипом, досвідченими теслярами, щодо будівництва хати» [2, 369]. Двоє джерел указують на 8 липня як на останній день побачення з сестрою Яриною, що підтверджує ще раз датування подарунка й доведеного факту з біографії Тараса Шевченка.

Однозначно, Тарас Шевченко або був одягнений у подаровану сестрою сорочку, або віз її з іншими речами. Міг одягнути й по приїзді в Переяслав, адже була літня пора, та й спомини гріли про подарунок рідної людини. Етнограф Лариса Годліна висловлює таку ж думку, аргументуючи тим, що в українців сорочка, вишита кимось із родини – матір'ю, дружиною чи сестрою, мала сильне оберегове значення. Науковиця додає, що коли хтось із рідних вирушав у далеку дорогу, то його зазвичай обдаровували вишиванкою, виготовленою власноруч. Сестра Ярина наче передчувала, що вже ніколи не побачиться з братом, що той відїжджає далеко й назавжди. А Тарас Шевченко в той період був стурбований недавнім арештом, потребував як ніколи захисних сил свого роду. Міг поет навіть і розповісти переяславському лікареві й другу Андрію Козачковському про подарунок сестри. У своїх спогадах 1875 року Андрій Йосипович, на жаль, нічого не згадує про сорочку, можливо, видався йому такий побутовий факт малозначним порівняно з обговоренням проблем реформи 1861 року, про яку вони тоді дискутували з

Кобзарем. А от для Тараса Шевченка сестрина сорочка важила багато, адже він 20 липня 1859 року, будучи під арештом, пише вірш «Сестрі», де посередництвом сну передає свої щемливі почуття до рідної людини:

Дивлюсь, у темному садочку,
Моя єдина сестра!
Многострадальниця святая!
Неначе в Раї спочиває
Та з-за широкого Дніпра
Мене, небога, виглядає.
І їй здається, виринає
З-за хвилі човен, доплива...
І в хвилі човен порина.
– Мій братику! Моя ти доле! –
І ми прокинулися. Ти...
На панщині, а я в неволі!..
Отак нам довелося йти
Ще змалечку колючу ниву!
Молися, сестро! Будем живі,
То Бог pomoже перейти [4, 306].

Можемо з певністю стверджувати, що подарована сорочка Тарасу Шевченку сестрою Яриною була в Переяславі, в садибі Андрія Козачковського в період із 16 по 18 серпня 1859 року. Нами вивчено оприлюднені документи з біографії Тараса Шевченка, де не виявлено даних, що при арешті 1859 року у поета вилучали хоч якісь речі чи папери. На той час Нової пошти не існувало для швидкої пересилки речей, всі пожитки митцеві доводилося везти із собою. Що він це робив, підтверджує такий факт: поет після арешту просить листовно Максимовичів, щоб передали посылним залишені ним капелюх, гроші й сорочку, якщо її дошили (або замовив у майстринь, або Марія Максимович йому сама вишивала). Речі передали, а дошиту сорочку Максимовичі вислали Тарасу Шевченку в Петербург, про що повідомляють у листі.

Цікавий епізод із сорочкою: Михайло Максимович у листі від 6 жовтня 1859 року пише Тарасу Шевченку: «Посилаю Вам вишитую для Вас українську сорочку, забуту Вами сорочку і хустку...» [1, 137]. Названо три предмети утилітарного вжитку, що наводить на думку про клопоти Кобзаря, пов'язані з побутом, де фігурують дві сорочки – пошита на

замовлення й забута. Але чому – «забуту Вами»? Допустимо, що Тарас Шевченко залишив свою якусь сорочку майстрині, як зразок для розмірів, тому її з речами Максимовичі й не передали 23 липня. А що вона забута, то підтверджує ще наявність і платка. Питання для дослідників даного факту – якого платка? Нашийного чи жіночої хустки, яка могла бути йому потрібною в Петербурзі як подарунок для якоїсь жінки?

Як бачимо, Тарас Шевченко турбувався ще недошитою сорочкою, то подарункову ніяк не міг лишити й не забрати із собою з якихось причин. Сорочка – буденка, це підтверджує те, що сестра її шила скороспішно, знаючи, що брат гостюватиме недовго, а для вишивання святкової потрібно багато часу. І ще одне впадає у вічі: чому в цей період аж дві сорочки в полі зору поета, які він бажає мати у себе? Одна вишиванка – точно замовлена. Була у поета нужда в одязі, і про це десь прохопився в розмові з Яриною, чи хотів свого рідного, українського, що близьке не тільки тілу, а й душі?

Інна Мочарник, завідувачка науково-дослідного відділу експозиційної роботи Національного музею Тараса Шевченка на представленні репліки сорочки в Переяславі сказала: «Тарас Шевченко в останній приїзд в Україну встиг бути обмовленим, пережити арешт і, хоча був виправданий, змушений повертатися до Петербурга. На зворотній дорозі він знову побував у Переяславі, на гостині в Андрія Козачковського. Ймовірно, на ньому була та сорочка, вишита сестрою. Тому дуже символічно, що саме в Переяславському Музеї «Заповіту» Т. Г. Шевченка відбувається презентація відшитої репліки. Нині важливість таких копійних проєктів складно переоцінити, адже, коли триває російська агресія, ці речі дають нам можливість не втратити повністю наші експозиції, при цьому зберігаючи в безпеці оригінали».

Тому природньо, що репліка сорочки Тараса Шевченка знаходиться там, де історично бував її оригінал, доказовою базою чого служать хронологічні дані й факти з біографії генія України, проаналізовані нами.

Нововиявленими фактами є: вручення сорочки Яриною брату Тарасу відбулось 8 липня 1859 року та побутування оригіналу сорочки Тараса Шевченка в Переяславі 18 серпня 1859 року. Ці дані стануть фактологічним резервом «з точки зору доброго практичного підґрунтя для підготовки до створення у майбутньому сучасної академічної «Біографії» Тараса Шевченка [5, 152].

Джерела та література

1. Листи до Тараса Шевченка. Київ : Наук. думка, 1993. 382 с.
2. Жур П. В. Труды і дні Кобзаря: Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. Київ : Дніпро, 2003. 520 с.
3. Анісімов В., Середа Є. Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка. Вид. друге, допов. Київ : Дніпро, 1976. 392 с.
4. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 томах / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 2. 784 с.
5. Брижицька С., Батеровська І., Сіленко Л. Концептуальні підходи у написанні біографії Тараса Шевченка академічного типу (із фондowego зібрання Шевченківського національного заповідника). *Створення нової наукової біографії Тараса Шевченка: концептуальні підходи та дослідницькі стратегії: Матеріали Десятих Міжнародних Шевченківських читань, присвячених 160-й річниці з часу повернення Тараса Шевченка в Україну*, м. Канів, 23 верес. 2021 / Черкаси: Вид. Олександр Третьяков, 2022. С. 135–154.

Natalia Pavlyk, Diana Pavlyk

TARAS SHEVCHENKO'S SHIRT: DISCOVERED FACTS OF BIOGRAPHY

This presentation is about the shirt of Taras Shevchenko, which was presented to him by his sister Yaryna in 1859, and the reproduction was carried out by Tetyana Radionenko in 2024. An ethnographic description of the museum object is presented, an analysis of scientific sources is carried out, from which the facts revealed about the residence of Taras Shevchenko's shirt in Pereyaslav appear.

Key words: *shirt, Taras Shevchenko, embroidery, tailoring, museum, facts, biography.*

ВЕЛИЧНА ПОСТАТЬ ЗБИРАЧА УКРАЇНСЬКИХ ДУХОВНИХ СКАРБІВ (до питання шевченкіани Василя Тарновського-молодшого)

Висвітлено діяльність Василя Васильовича Тарновського-молодшого, колишнього власника дворянської садиби Качанівка як колекціонера. Вивчено його колекцію шевченкіани. Вбачаючи у колекціонуванні своє служіння Батьківщині, свій громадський обов'язок Тарновський-молодший віддавав цій справі всю свою енергію, талант, а також чималі кошти. Василь Васильович не лише заклав підґрунтя сучасної музейної справи в Україні, а й зберіг святині українського народу для наступних поколінь.

Ключові слова: *Тарас Шевченко, Василь Тарновський-молодший, колекціонер, музей, шевченкіана, колекція.*

Василь Васильович Тарновський-молодший – відомий громадський діяч, меценат, колекціонер за покликом душі. Він належав до покоління освічених колекціонерів, які формували свої зібрання, здебільшого не випадковими речами, а намагалися підбирати їх цілеспрямовано. Будучи українським патріотом, В. В. Тарновський поставив за мету створити музей національної історії. Колекціонерську діяльність Василь Васильович розпочав, будучи студентом, вісімнадцятирічним юнаком. Тарновський-молодший не мав зайвих грошей, тому колекція поповнювалась досить повільно. Та вже тоді його кімната в пансіоні була схожа на невеликий музей, де була козацька зброя, келихи, чарупини та інші речі, що містили українські герби. Це є підтвердженням того, що ще у молоді роки Тарновський-молодший чітко визначився з тематикою колекції.

Коли Василь Васильович «став самостійним і дуже заможним чоловіком, який не легковажив грішми, не грав у карти і не любив світських виїздів... він усією душею заглибився в улюблене заняття – виконання величезної національної справи – створення Музею українських історичних старожитностей» [3, 7].

Особлива заслуга великого колекціонера В. В. Тарновського перед українським народом полягає в тому, що впродовж багатьох років він зібрав унікальну шевченкіану, яка була одним із найважливіших розділів його колекції. Для Тарновського не було дрібниць у тому, що стосувалося біографії Кобзаря. Кожен факт, найнезначніша річ, автограф – усе, що було найменшою мірою пов'язане з іменем митця, викликало щире захоплення колекціонера.

З юнацьких років Василь Васильович з глибокою повагою ставився до поета. Він виріс у сім'ї, де ім'я Т. Г. Шевченка дуже поважали.

Ще за часів господарювання Г. С. Тарновського (1824–1853) Т. Г. Шевченко передав до Качанівки одну з найкращих своїх робіт – картину «Катерина», а також примірники першого видання «Кобзаря» (1840) та поеми «Гайдамаки» (1844). Також кожен із представників родини Тарновського отримав від поета по примірнику «Кобзаря» 1860 року видання. У подальшому книги стали добрим початком для комплектування качанівської шевченкіани [3, 3].

До шевченкіани увійшли оригінали листів поета до різних осіб, більше трьох десятків автографів поезій, зокрема, заборонених, таких як «Не спалося, – а ніч, як море», «Неофіти», «Марія» тощо. До колекції увійшов знаменитий щоденник, понад два десятки особистих документів митця, понад 80 листів і записів різних осіб про Шевченкові похорони; залишені після смерті поета його майно, власні речі: мольберт, муштабель, палітра, живописне і гравірувальне приладдя, табуретка, баклажка тощо, а також картини, малюнки, офорти, офортні дошки й інші речі, пов'язані з творчістю Кобзаря [1, 1].

В. В. Тарновський трепетно зберігав будь-яку дрібничку, найменшу замітку про свого улюбленого поета. У журналі «Київська старовина» в 1902 році писали: «Шевченко для В.В. Тарновського був своєрідним культом. Він цінував кожну дрібничку, яка була пов'язана з поетом і його біографією. Хто хоч раз бачив В. В. Тарновського за роботою в його кабінеті, той ніколи не забуде поламаного тяжкою хворобою старого, повністю зануреного в розбір, сортування, підклеюку своїх дорожчих цінностей, які були пов'язані з пам'яттю Т. Г. Шевченка...» [2, 291].

Значну роль у формуванні шевченкіани відіграв П. О. Куліш. Завдячуючи йому, В. В. Тарновський придбав частину малюнків Т. Г. Шевченка, привезених останнім із заслання. Та й сам Тарас Григорович під час

останнього приїзду до Качанівки у серпні 1859 року особисто подарував колекціонеру деякі свої офорти.

Завдяки діяльності В. В. Тарновського-молодшого, спадщина Т. Г. Шевченка була збережена для нащадків. Кількість зібраних артефактів, які так чи інакше пов'язані з ім'ям Тараса Шевченка, сягає за тисячу найменувань. Більш точні цифри шевченківських матеріалів навів С. І. Уманець у статті, присвяченій музею Тарновського в Чернігові, що була опублікована в журналі «Історичний вісник» у 1910 році: «Це колекція, що налічує 1006 найменувань, з яких 248 – літературні твори Шевченка і про Шевченка (друковані) входять до складу книжкового відділу музею. Решта 758 предметів складають відділ Шевченка». Автор публікації наголошував, що «це зібрання досягає такої повноти і багатства, що не має і не може мати рівного собі зібрання, присвяченого тій же особі» [3, 3–8]. Однак число 1006 також не є остаточним. Зокрема, малюнків Шевченка насправді було набагато більше, ніж зареєстровано в каталозі Грінченком. Річ у тім, що два альбоми художника з кількома десятками малюнків та замальовок зареєстровані як дві одиниці зберігання без посторінкового розшифрування їхнього змісту.

Точно визначити кількість малярських творів Шевченка в колекції Тарновського дуже складно ще й тому, що деякі описані в каталозі малюнки виявилися не Шевченковими, а стосовно авторства окремих ще й донині завзято сперечаються спеціалісти. Ясно одне: кількість зібраних В. В. Тарновським експонатів, котрі так чи інакше пов'язані з іменем Тараса Шевченка, сягає далеко за тисячу найменувань.

Василя Тарновського-молодшого без перебільшення можна назвати творцем культу Тараса Шевченка, адже фанатична пристрасть до всього, що було пов'язане з творчістю чи особистістю поета, залишилася у нього на все життя. Саме Василю Васильовичу вдалося зібрати величезну колекцію, повз яку, за словами Б. Д. Грінченка, не може прийти жоден біограф Т. Г. Шевченка, якщо він хоче скласти справді глибокий життєпис митця.

Та це далеко не весь перелік заслуг Василя Васильовича перед Великим Кобзарем. Після смерті поета щороку у Шевченківські дні Василь Васильович влаштовував великі поминальні обіди, на які сходилися одnodумці, поціновувачі Тараса Григоровича. Також Тарновський постійно турбувався про впорядкування могили Шевченка на Чернечій горі,

*А. Горонович. Портрет
В. В. Тарновського-молодшого.
1860-ті роки*

*Кабінет-музей Василя Васильовича
Тарновського-молодшого в
Качанівському палаці.
Господар колекції – з шаблею
Мазепи в руках. Фото
М. Бодаревського. 1880-ті роки*

на якій він встановив шестиметровий чавунний хрест із барельєфом поета, відлитий за малюнком самого Василя Васильовича. Тож, крім гідності, він мав ще й мистецькі здібності. Завдяки клопотанню Тарновського-молодшого перед київським генерал-губернатором О. П. Ігнатьєвим, було знято заборону святкування Шевченкових роковин в Україні. Василь Васильович завжди був присутній на вечорах пам'яті поета, що проходили у приміщенні Київського літературно-артистичного товариства. Колекцію і її господаря дуже гарно охарактеризували його сучасники: «Музей малоросійської історичної старовини Тарновського і його Шевченківська колекція – це не проста забаганка поміщика. Це глибоко національна справа, яку виконав Тарновський перед Батьківщиною. Він і сам сприймав свій музей так, і доказом цього є те, що музей він ніколи не вважав своїм фамільним майном. Музей він завжди вважав громадським надбанням...» [4, 290]. Підтвердженням цього є і заповіт В. Тарновського-молодшого: «Колекцію мою малоросійських старожитностей, до якої входять оригінальні портрети і копії, давні картини, зброя, стародруки, архів, бібліотека, книги, що стосуються Малоросії та інші старовинні речі, папери, книги і все, що пов'язано з

пам'яттю про поета Шевченка, я заповідаю у власність Чернігівському губернському земству без права відчуження і переміщення їх з Чернігова, з тим, щоб музей називався моїм ім'ям, а також, коли не буде з боку уряду перешкод, і затвердження спадкового опікуна цього музею, і це звання має переходити до старшого в моєму роду» [4, 170].

З боку урядовців перешкоди були на кожному кроці. У 1899 році було вирішено музей розмістити на Смоленській вулиці (сучасна вулиця Т. Шевченка), відбудувавши для нього будинок ремісничої майстерні сирітського притулку. Роботи з будівництва були завершені у другій половині 1901 року. На той час колекція Тарновського частково перебувала у Чернігові, але більша частина – у Києві. Восени 1901 року частину предметів з Києва перевезли до Чернігова і почали облаштовувати музей. У 1906 році музею було присвоєно ім'я В. Тарновського. Варто назвати імена визначних особистостей, які були причетні до того, щоб музей було створено. Це – О. Лазаревський, В. Антонович, Б. Грінченко та його дружина, М. Біляшівський та ін. У 1925 році відбулося об'єднання п'яти чернігівських музеїв. Музей українських старожитностей став найціннішою складовою Чернігівського Державного музею, але ім'я В. Тарновського зникло з його назви [4, 165–171].

У 1933 році було порушено заповіт Тарновського: усі матеріали, які стосувалися Т. Г. Шевченка, були вивезені з Чернігова. На сьогодні одна з частин музейної колекції Тарновського зберігається переважно у Національному музеї Т. Г. Шевченка у Києві та Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України.

Лише зі здобуттям Україною незалежності у 1991 році Чернігівському історичному музеєві було присвоєно ім'я В. В. Тарновського, унікального колекціонера, фундатора музейної справи на Чернігівщині.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо впевнено стверджувати, що завдяки колекції Василя Васильовича Тарновського-молодшого на сьогодні існують принаймні два найпотужніші та національно значимі музеї України: Чернігівський історичний музей ім. В. В. Тарновського та Національний музей Тараса Шевченка, фактично сформовані на основі колекції господаря Качанівки. А скільки інших музеїв в Україні та поза її межами мають у своїй власності унікальні речі, твори мистецтва національного значення з колекції В. В. Тарновського! Це має стати предметом окремого дослідження. Важливим є й те, що колекція ще за

життя її власника була відкрита для наукових досліджень. Це, насамперед, сприяло розвитку історичної думки в Україні в другій половині XIX століття. Когорта науковців, які тоді досліджували колекцію, на сьогодні – «патріархи» української історії.

Джерела та література:

1. Женчук В. Матеріали колекції В. В. Тарновського-молодшого та предмети палацового вжитку із качанівської садиби XIX ст. в експозиції і фондах музею Т. Г. Шевченка в Києві. *Науковий архів НІКЗ «Качанівка»*. Спр. 34. С.17
2. Пам'яті В. В. Тарновського, О. М. Лазаревського, та М.В. Шугурова. *Київська старина*. 1902. Том 78. С. 291.
3. Петренко О. Колекція українських старожитностей В. В. Тарновського- молодшого. Її наукове та художнє значення. *Науковий архів НІКЗ «Качанівка»*. Спр. 25. С. 27
4. Тарас Шевченко і Василь Тарновський (старший). – Василь Тарновський (молодший). – Тарас Шевченко і Яків Тарновський. – Надія Тарновська (Кумася) і Тарас Шевченко. – Мої спогади про Григорія Честахівського. Публікація І. М. Тарновської. Хроніка-2000. 1997. Вип. 19-20. С. 140.

Kateryna Kravchenko

THE MAGNIFICENT FIGURE OF THE COLLECTOR OF UKRAINIAN SPIRITUAL TREASURES (to the question of Vasyl Tarnovskyi the younger Shevchenko).

The article highlights the activities of Vasyl Vasylovich Tarnovsky, Jr., former owner of the Kachanivka noble estate. His collection of Shevchenkiana was studied. Seeing collecting as his service to the Motherland, his public duty, Tarnovskyi devoted all his energy, talent, and considerable funds. Vasyl Vasyliovych not only laid the foundations of the modern museum business in Ukraine, but also preserved the shrines of the Ukrainian people for future generations.

Key words: *Taras Shevchenko, VasylTarnovsky Jr., collector, museum, Shevchenkiana, collection.*

ЛІТЕРАТУРНА ШЕВЧЕНКІАНА В МІНІАТЮРІ У ФОНДОВІЙ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО- ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»

Вивчено колекцію літературної шевченкіани в мініатюрі, зокрема «Кобзарів», «Малих книжок», книг «Лірика», «Думи мої...». Примірники цих книг надійшли до зібрання Заповідника шляхом дарування, купівлі у приватних осіб і видавництва. Такі мініатюрні видання творів Тараса Шевченка у XIX–XX столітті сприяли якнайбільшій популяризації творчості видатного поета.

Ключові слова: Тарас Шевченко, колекція, книга, мініатюра, видання, зібрання.

Колекція літературної шевченкіани Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» нараховує на сьогодні 216 одиниць основного фонду.

У колекції зберігається 60 «Кобзарів» Т. Г. Шевченка, серед яких – оригінали, фототипічні та факсимільні примірники. «Кобзарі» різних років видань потрапили до фондової колекції шляхом дарування та придбання у приватних осіб, були передані з резервно-обмінного фонду ЦНБ АН УРСР, закуплені в букіністичних магазинах Києва тощо. Багато таких книг було подаровано, з дарчими написами, від різних видавництв, видатних особистостей, а також передано до фондів Заповідника Войцехівським Борисом Михайловичем, одним із ініціаторів створення Музею «Заповіту» Т. Г. Шевченка.

Окрему групу становлять малоформатні (кишенькові) «Кобзарі» та так звані «захалявні», або «малі книжки» – рукописні збірки поезій Т. Г. Шевченка періоду 1847–1850 років. Ці збірки авторської назви не мають, у шевченкознавстві одержали умовну назву «Мала книжка».

У передмові до «Малої книжка» відомий український літературознавець Є. С. Шабліовський зазначає: «...вже у 1847 р, по приїзді з Петербурга, в Орській фортеці, в цій «покинутій богом пустині» Шевченко

починає «мережити» свої «захаяльні» книжечки. Це, власне, чотири окремі невеликі зошити, писані на засланні в роки 1847, 1848, 1849 і 1850. Кожна річна книжечка складалася з декількох тоненьких зошитків із згорнутого вчетверо подвійного аркуша поштового паперу. За 1847 рік таких зошитків набралось десять, за 1848 – дев'ять, а за 1849 і 1850 – по чотири, разом 27 зошитків. Ці зошитки, очевидно, і ховав Шевченко за халявою солдатського чобота. У першій книжечці-зошиті зверху чорнилом позначено «1847»...» [1, с. 24–25]. Саме у першій книжечці написано ліричне послання до свого друга, переяславського лікаря А. Козачковського – «А. О. Козачковському».

Факсимільні примірники «Малої книжки» користувалися великою популярністю у читачів завдяки своєму формату та ошатному вигляду і неодноразово перевидавалися. Перше видання було здійснено у 1963 році до 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка. Два примірники зберігаються в колекції НІЕЗ «Переяслав». Надаємо їхній інвентарний опис за інвентарною книгою: АК-995/КВ-15778. Книга «Мала книжка», авт. Т. Шевченко (факсимільне видання). Київ : вид-во АН УРСР, 1963. 431 с. Автографи поезій 1847–1850 рр. Папір, дерматин, друк, фототипічне відтворення. 75x110 мм. Придбана у букіністичному магазині, м. Київ [2]. (Фото 1). АК-308/КВ-7400. Книга «Мала книжка», авт. Т. Г. Шевченко (автографи поезій 1847–1850 рр.). Київ : АН УРСР, 1963. 431 с. Папір, дерматин, друкарський відтиск, 75x110 мм. Передана з Інституту літератури ім. Т. Шевченка 1979 р. [3].

Друге видання було надруковане фототипічним способом в 1984 році до 170-річчя великого Кобзаря.

У 1989 році у видавництві «Наукова думка» побачив світ черговий варіант факсимільної копії «захаявної» книжки Шевченка. Розмір її становить 75x110 мм. Підготував її до друку і склав передмову відомий український літературознавець Є. С. Шаблювський.

АК-4444 (1-2)/КВ-36397 Книга-комплект «Мала книжка» («Захаявна»), авт. Т. Шевченко. Київ : Наукова думка, 1989. Папір, картон, друк, 75x110 мм. Факсимільне видання рукописної збірки віршів, написаних під час перших чотирьох років заслання 1847–1850 рр. До неї додається брошура з передмовою та поясненнями Є. С. Шаблювського. Передана у 2005 році Войцехівським Б. М., одним із ініціаторів створення Музею «Заповіту» Т. Г. Шевченка [4].

Фото 1

Фото. 2

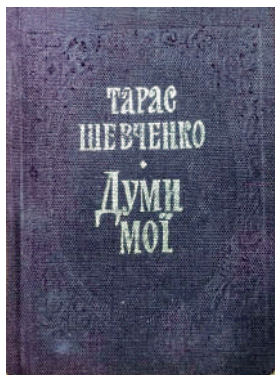

Фото 3

Фото 4

Фото 5

АК-4377а (1-2)/КВ-36080. Книга-комплект «Мала книжка», авт. Т. Шевченко. Київ : Наукова думка, 1988. Папір, друк, 75x110 мм. Придбана у Вишаровської Н. П., яка проживає по вулиці Горького 24/3, м. Переяслав-Хмельницький у 2001 р. за 15 грн [4]. (Фото 2).

Також у колекції зберігається мініатюрний примірник книги Т. Г. Шевченка «Думи мої». АК-4378/КВ-36081. Книга «Думи мої», авт. Т. Шевченко. Київ : вид-во художньої літератури «Дніпро», 1981. Папір, друк. 75x105 мм. Мініатюра включає не тільки поетичні твори, а й репродукції живописних робіт Т. Г. Шевченка. На фронтиспісі розміщено літографію з портретом Кобзаря роботи Іллі Рєпіна. До видання включено великий список приміток до текстів творів, що увійшли до

збірки. Придбана книга у Вишаровської Н. П., яка проживає по вулиці Горького 24/3, м. Переяслав-Хмельницький у 2001 р. за 15 грн [4]. (Фото 3).

У колекції мініатюрної шевченкіани фондового зібрання НІЕЗ «Переяслав» зберігається також кілька примірників «Кобзарів»: АК-4413/КВ-36325. Книга «Кобзар», авт. Т. Шевченко. Київ, 1940, 160 с. Папір, друк. 65x50x10 мм. Відсутні сторінки з 145 по 158. Знайдена у Гатченко-Волинець Н. В., с. Горенка Київської обл. Передана у 2005 році. Войцехівським Б. М., одним із ініціаторів створення Музею «Заповіту» Т. Г. Шевченка [4]. (Фото 4).

АК-736/КВ-12293. Книга «Кобзар», авт. Т. Г. Шевченко. Київ : Держвидав художньої літератури, 1950. 436 с. Передм. О. Корнійчука, мініатюрне видання. Папір, тканина, друк, 85x120 мм. Куплено у книгарні м. Києва за 1 крб. 50 коп. 1983 р. [2]. (Фото 5).

АК-4765/КВ-39832. Книга «Кобзар», авт. Т. Г. Шевченко. Севастополь, 1979. Папір, картон, друк. 75x100 мм. Належала книга Тищенку Віктору Петровичу, кандидату наук, помічнику народного депутата Верховної ради України. Передана у 2007 році Войцехівським Б. М., одним із ініціаторів створення Музею «Заповіту» Т. Г. Шевченка [5]. (Фото 6).

Окрасою фондової колекції є унікальні примірники мініатюрного «Кобзаря» репринтного відтворення женецького видання 1878 року:

АК-4764/КВ-39831. Книга «Кобзар» (репринтне видання), авт. Т. Г. Шевченко. Київ, 1991. Папір, картон, друк. 55x85 мм. Репринтне відтворення женецького видання 1878 року. Належала книга Тищенку Віктору Петровичу, кандидату наук, помічнику народного депутата Верховної ради України. Передана у 2007 році Войцехівським Б. М., одним із ініціаторів створення Музею «Заповіту» Т. Г. Шевченка [5].

АК-3788/КВ-32010. Книга «Кобзарь Тараса Шевченка», репринтне видання «Захалавна книжечка». Женева, 1878 р., перевидано у м. Київ 1991 року, 126 с. Папір, друк. 55x85 мм. Придбана за 10 грн у жителя міста [Переяслав] Коломійця Олега Родіоновича у 2001 році [6].

АК-4826/КВ-40204. Книга «Кобзар» (репринтне відтворення женецького видання 1878 р.), авт. Т. Г. Шевченко. Київ : Київська книжкова фабрика «Жовтень», 1991, 126 с. Папір, друк, 55x85 мм. Передана у 2007 році Войцехівським Борисом Михайловичем, одним із ініціаторів створення Музею «Заповіту» Т. Г. Шевченка [5]. (Фото 7).

Женевське видання «Кобзаря» було підготовлене та видане 10 березня 1878 року за безпосереднього сприяння видатного українського вченого і громадського діяча М. Драгоманова. Вихід книги за кордоном був обумовлений тим, що в Російській імперії у 1863 році було видано так званий «Валуєвський циркуляр» – таємне розпорядження міністра внутрішніх справ Петра Валуєва до територіальних цензурних комітетів, в якому наказувалося призупинити видання значної частини книг, написаних «малоросійською», тобто українською мовою. Згідно з указом заборонялась публікація релігійних, навчальних і освітніх книг, однак дозволялась публікація художньої літератури. Через поживавлення на початку 1870-х років українського руху, у 1876 році Олександр II підписав Емський указ, який був спрямований на витіснення української мови з культурної сфери. Дозволялося вживати українську мову тільки у побуті.

Книжка була надрукована українською мовою накладом у 1000 примірників. Збірка містила не лише «крамольні» вірші Шевченка, а й була доповнена важливими додатками. Вірш «Мій Боже милий, знову лихо!..» було надруковано уперше. Інші – побачили світ у Росії без купюр лише після революції 1905 року. Були й такі поезії, що хоч і публікувалися в Росії, але були пошматовані цензурою.

Замість титулу в женеvському виданні «Кобзаря» подано присвяту: «Нашим землякам на Україні – на роковини Шевченка. 26 лютого 1878 року – Кузьма і Сірко видавці». Далі вміщено текст Емського указу без змін. Лише до підпису «Начальник Гол.-Упр. в справах друку Григор'єв» видавці іронічно додали: «професор університету». Після нього було подано передмову про життя і творчість поета, яку написав Х. Вовк.

Щоб завезти книгу до імперії, оминувши митні кордони, знайшли оригінальне рішення – транспортувати примірники разом із пакунками цигаркового паперу «Awadi», який мав величезний попит у курців усього світу. Оскільки видання мініатюрне (формат 55x85 мм), то кожну книжечку загортали в обгортку цигаркового паперу і вкладали між справжніми пакунками з аркушами паперу так, що навіть при відкритті посилок книжечку неможливо було відрізнити від стосика паперу. Таким чином усі посилки благополучно минули митні кордони і були вчасно доставлені в Україну на роковини Тараса Шевченка.

Видання стало помітним явищем. Іван Франко писав: «Сій мініатюрний «Кобзарик» зробив свого часу велику сенсацію в Галичині і тисячами примірників був перевезений до Росії, бо його примірники можна було сховати в кишені» [7].

Репринтне видання женеvського «Кобзаря» було видрукуvано 1991 року книжковою фабрикою «Жовтень». Книга вкладена в картонний футляр, на якому відтворено фрагменти малюнків самого Т. Г. Шевченка. Женеvський «Кобзар» є унікальним у серії видань «Кобзаря» різних періодів.

Мініатюрні примірники поезії «Заповіт» знаходяться в експозиції Музею «Заповіту» Т. Г. Шевченка.

АК-735/КН-12292. Книга «Заповіт», авт. Т. Г. Шевченко. Київ, 1964.

Папір, друк. Відтиск. 70x100 см. 1983 р., м. Київ, книгарня. [2].

АК-860/КВ-14265. Книга-сувенір «Заповіт» (мовами народів СРСР), авт. Т. Шевченко, Київ : вид-во «Музична Україна», 1984, 136 с. Папір, картон, офсетний друк, відтиск, 70x80 мм. Придбана у магазині «Музика», м. Київ. [2]. (Фото 8).

АК-4445/КВ-36398. Книга «Заповіт», авт. Т. Шевченко, Київ, 1993, 128 с. Папір, картон, друк, 75x100 мм. Малоформатне видання 56-ма мовами різних народів світу. Передана у 2005 році Войцехівським Б. М., одним із ініціаторів створення Музею «Заповіту» Т. Г. Шевченка. [4]. (Фото 9).

АК-4823/КВ-40146. Міні-книга «Заповіт», авт. Т. Г. Шевченко, Київ : вид-во «Музична Україна», 1988, 121 с. Папір, друк, 66x82 мм. Ред.-упоряд. В. Ф. Таловиря, художник І. М. Гаврилюк. Подарована Кириченком А. М., м. Переяслав-Хмельницький, 2007 рік [5].

АК-4827/КВ-40205. Книга «Заповіт» (мовами народів світу), авт. Т. Г. Шевченко, Київ: вид-во АН УРСР, 1961, 95 с. Папір, картон, друк, 70x100 мм. Передана у 2006 році Войцехівським Б. М., одним із ініціаторів створення Музею «Заповіту» Т. Г. Шевченка [5]. (Фото 10).

У цьому мініатюрному виданні представлено переклади відомого вірша англійською мовою (пер. Е. Л. Войнич), а також болгарською (пер. Д. Методієв), угорською (пер. Б. Варга та Г. Стрипський), молдавською (пер. І. Буздуган), німецькою (пер. А. Бош), польською (пер. Л. Пастернак), російською (пер. О. Твардовський), сербською (В. Ніколіч), словенською (пер. І. Абрам), словацькою (пер. Нересницький), французькою (пер. Ш. Стебер) та ін.

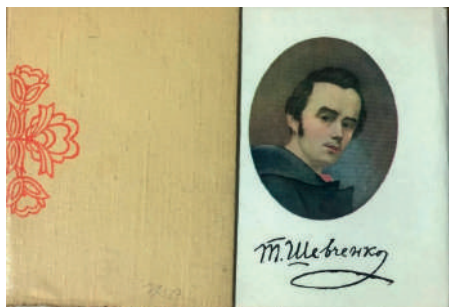

Фото 6

Фото 7

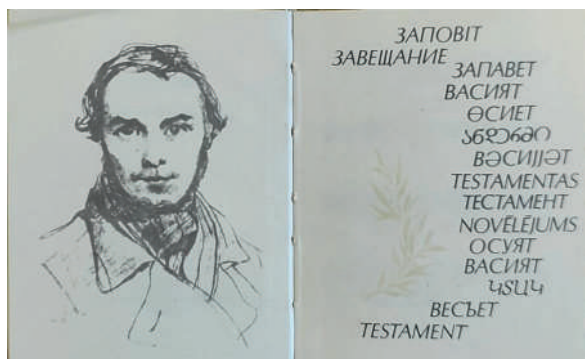

Фото 8

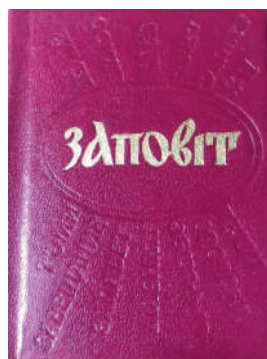

Фото 9

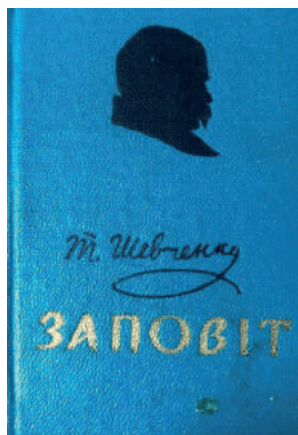

Фото 10

Фото 11

До колекції мініатюрних видань творів Тараса Шевченка відноситься також і збірка поезій «Лірика», що зберігається у фондах Заповідника.

АК-4692 КВ-39430. Книга «Лірика», авт. Т. Шевченко. Львів, 1964. 156 с. Папір, картон, друк. 65x100 мм. На титульній сторінці – дарчий напис:

«Музею “Заповіту” у м. Переяславі від кімнати-музею Т. Г. Шевченка у Львові». Подарована 12.11.2007 р. представниками кімнати-музею Т. Г. Шевченка, м. Львів [4]. (Фото 11).

У ліричних поезіях Кобзаря часто звучить мотив мрії про майбутнє України, який можна назвати мотивом надії, сподівання на краще. За змістом, формою, образністю його поезії нагадують українські народні пісні, мабуть, саме тому багато таких віршів було покладено на музику. Тема кохання розкриває ідеал цього почуття поета – ніжність, ширість та незрадливість. Шевченкова поезія оспівує і возвеличує образ жінки, вона просякнута тугою і любов'ю, наповнена щирим співчуттям, боєм за її долю.

Іван Франко писав, що він не знав в «...літературі всесвітній поета, котрий би так витривало, так гаряче і з цілою свідомістю промовляв в обороні жінок, в обороні їх права на повне, чисто людське життя...» [8].

Вищеназвані видання відігравали значну роль у поширенні творчості Т. Г. Шевченка, доносячи слово поета до читачів. Особливу функцію просвітництва вони продовжують виконувати і нині, викликаючи щиру зацікавленість численних відвідувачів Заповідника. Чимало книжкових мініатюр є зразками високохудожнього оформлення та ілюстрування Шевченкових поетичних творів.

Сьогодні надзвичайно актуальною є популяризація через музейні експозиції мистецько-культурної спадщини українського народу, однією з найцінніших складових котрої є творчість Тараса Шевченка.

Джерела та література:

1. Т. Шевченко. Мала книжка. Підготовка факсимільного видання і передмова Є. С. Шабліовського. Київ: Наук. думка», 1989. 431 с.
2. Фонди Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Інвентарна книга «Книги з автографами» №2 шифр «АК».
3. Фонди Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Інвентарна книга «Книги з автографами» №1 шифр «АК».

4. Фонди Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Інвентарна книга «Книги з автографами» №5 шифр «АК».
5. Фонди Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Інвентарна книга «Книги з автографами» №6 шифр «АК».
6. Фонди Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Інвентарна книга «Книги з автографами» №4 шифр «АК».
7. Піскун В. «Кобзар». Історія видань особливої книги для українців. URL: <https://www.libr.dp.ua/?do=ukrainica&lng=1&id=4&idg=192> (дата звернення: 15.07.2024).
8. Шевченкіана в мініатюрі. URL: <https://museum.lib.kherson.ua/shevchenkiana-v-miniatyuri>. (дата звернення: 15.07.2024).

Olena Kalynovych, Svitlana Korkach

LITERARY SHEVCHENKIAN IN MINIATURE IN THE FOUR COLLECTION OF THE NATIONAL HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC RESERVE «PEREYASLAV»

The collection of literary Shevchenkiana in miniature, including «Kobzars», «Small Books», books «Lyrics», «My thoughts...» was studied. Copies of these books came to the collection of the Reserve through donations, purchases from private individuals and publishers. Such miniature editions of Taras Shevchenko's works in the 19th and 20th centuries contributed to the greatest popularization of the outstanding poet's work.

Key words: *Taras Shevchenko, collection, book, miniature, publication, collection.*

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФОНДУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ ТА ТВОРЧОСТІ КОБЗАРЯ

У статті розкрито можливості документно-ресурсної бази бібліотеки як важливого джерела вивчення біографії та творчості Тараса Шевченка.

Ключові слова: шевченкіана, літературно-мистецька спадщина Т. Шевченка, бібліографічна шевченкіана, електронні бази даних.

Черкаська обласна універсальна наукова бібліотека імені Тараса Шевченка розвивається як потужний інформаційний центр, де накопичується інформаційно-комунікаційний потенціал для забезпечення широкого доступу користувачів до відомостей та знань, а відтак сприяє інтелектуальному, пізнавальному розвитку особистості. Особливе місце займає розвиток інформаційно-аналітичної діяльності як чинника організації сучасного інформаційного простору, як-от: опрацювання бібліотечно-інформаційних ресурсів, розвиток сервісів, довідково-інформаційне обслуговування, зокрема в електронному середовищі. Комплексний підхід, що розкриває можливості бібліотеки з розвитку та збагачення історико-біографічної та біобібліографічної складової інформаційного простору регіону як основи зміцнення державного інформаційного суверенітету, яскраво демонструється в контексті організації бібліотекою документно-ресурсної бази, масових заходів та в підготовці власної бібліотечно-інформаційної продукції, присвяченої Тарасу Григоровичу Шевченку, геній якого, явлений у творчості, ось уже понад два століття є символічним уособленням духовного образу України, нашого народу, історичним маркером національної ідентичності, пророчим прозрінням національного духу.

Літературно-мистецька спадщина Тараса Шевченка посідає почесне місце у фонді обласної універсальної наукової бібліотеки. У підсобних фондах відділів є повні зібрання, вибрані та окремі твори Т. Шевченка,

біографії та література про його творчість різних видавництв та років видання. Бібліотечна скарбниця багата документами різними за жанровим, мовним, географічним, хронологічним змістом, поліграфічним оформленням і форматом.

У фонді ОУНБ є повні зібрання творів Т. Г. Шевченка різних років видання, серед яких 12-томне 2001–2014 років, та 12-томне 1989 року, а також повні збірки творів 1939, 1949, 1951 років та ін., підготовлені Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка, Національною академією наук України, Інститутом мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського та іншими науковими установами. У складі редколегій – провідні вчені й письменники під головуванням М. Жулинського, С. Гальченка, Є. Кирилюка, Г. Скрипника, Д. Степовика та ін.

Не кожна обласна книгозбірня може похвалитися, що має у своїй колекції 14-томне зібрання творів Т. Г. Шевченка українського видавця Миколи Денисюка, яке побачило світ у м. Чикаго (США) в 1959–1963 роках. Його подарувало Канадське товариство Приятелів України Канадсько-українському бібліотечному центру, відкритому в ОУНБ за його сприяння.

У відкритому доступі бібліотеки є факсимільні та репринтні видання «Кобзаря». Його можна почитати українською мовою та в перекладах мовами народів світу.

Фонд бібліотеки поповнився унікальною рукописною збіркою поезій «Більша книжка» – факсимільне відтворення, автентичне джерело текстів понад сотні творів, які обрані шевченкознавством як основні з-поміж наявних редакцій і є найавторитетнішим для дослідників спадщини Т. Шевченка.

Останнім часом у бібліотеку надійшло шість томів «Шевченківської енциклопедії», творці якої всебічно представили геніальну постать Тараса Шевченка, висвітлили його визначальну роль у суспільному житті українського народу як у культурному контексті тієї доби, так і у сфері духовних надбань спадкоємців. Автори та укладачі проаналізували багаторічний розвиток шевченкознавства, показали його сучасний стан. Подано відомості про більшість причетних до постаті Т. Шевченка осіб. «Шевченківська енциклопедія» дає орієнтир шанувальникам для заглиблення в його творчість і світогляд.

Безперечно, зацікавить читачів перевидання однієї з перших біографій Кобзаря (2011 рік), написаної його товаришем Михайлом Чалим «Життя і твори Тараса Шевченка», яка єдиний раз виходила друком у 1882 році. Ще одна ґрунтовна біографія «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя» за авторством Олександра Кониського – сучасника поета, перевидана у 2014 році (перше видання вийшло у 1898–1900 роках). Донедавна – це найсерйозніше дослідження біографії поета-художника. Про родовід Тараса Григоровича можна дізнатися з книги «Шевченковому роду – нема переводу» його нащадка О. І. Шевченка.

Художній геній жив у душі Кобзаря нарівні з поетичним. Твори Шевченка-художника представлені в бібліотеці альбомами, які є у відділах літератури з мистецтва та абонементу, у відділі зберігання та реставрації бібліотечного фонду. Тож долучитися до скарбниці, котра дає можливість пізнати життєву долю митця, його живописний геній, побачити Україну його очима може кожен. Серед таких – 4-томник «Тарас Шевченко. Мистецька спадщина» за ред. В. Касіяна, видання 1961–1964 років, а також 2013 року за упорядкуванням Д. Стуса, «Шевченкові екслібриси», альбоми репродукцій «Офорти Шевченка», «Тарас Шевченко: Живопис, графіка» (1986 рік), «Т. Г. Шевченко в прижиттєвих фотографіях» (1974 рік).

Бібліотека має два цінні альбоми, котрі подарував бібліотеці Микола Томенко – факсимільне відтворення малюнків Тараса Шевченка 1845 року та 1843–1846 років (упорядник С. Гальченко, підготував Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України). Альбоми видано за ініціативи та сприяння Фонду Миколи Томенка «Рідна країна». В них містяться ескізи, етюди, зарисовки й начерки, виконані під час першої подорожі Кобзаря в Україну.

Організаторам навчального процесу, заходів із популяризації Шевченка, пропонуються електронні ресурси, які є у фонді: «Митці кіно – Тарасові Шевченку», «Образотворча Шевченкіана», «Поезія Тараса Шевченка в музиці», «Край, де народився геній».

Важливим ресурсом для вивчення та дослідження творчої спадщини видатного земляка є колекція «Шевченкіана», яку формують працівники краєзнавчого відділу бібліотеки. Тут зібрано цінні видання творів поета, монографії, в яких досліджується життєвий та творчий шлях Великого Кобзаря, матеріали про вшанування його пам'яті, різноманітні

словники, бібліографічні посібники. Родзинкою колекції є найдавніші видання, що зареєстровані у фонді ОУНБ, – оригінал «Кобзаря» 1860 року видання, який вийшов у друкарні П. Куліша коштом Платона Смирненка, а також 1946 року, надрукованого в Регенсбурзі (Німеччина), Щоденник поета 1925 року видання. Ці раритети оцифровані та розміщені в Електронній бібліотеці ОУНБ. Їх електронні копії можна прочитати за онлайн адресою відповідно <https://nextcloud.sucho.org/s/n6fGwT7FLL7fGzF>, <https://nextcloud.sucho.org/s/8FBE9ANpwsf8RbD>, <https://nextcloud.sucho.org/s/9tTCFFGCMbKqZWA>.

У колекцію дібрано мініатюрні факсимільні видання так званої «захаявної» чи «Малої книжки» (1989 рік) і «Кобзар» (2010 рік) тощо.

У нагоді дослідникам стануть збірники праць наукових конференцій шевченківської тематики, як приклад – Збірник праць Міжнародної (38-ї) наукової шевченківської конференції 20-21 квітня 2011 року, Збірник праць Всеукраїнської (37-ї) наукової шевченківської конференції 22-24 квітня 2009 року, Українська літературна шевченкіана: формально-змістові дискурси за 150 літ: зб. пр. Всеукр. (41-ї) наукової шевченківської конференції 22-23 квіт. 2021 року та ін.

У «Шевченкіану» ОУНБ добираються матеріали пошукових робіт вчених Наукового центру шевченкознавчих досліджень Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Серед них – науковий щорічник «Шевченків світ», праці вчених В. Поліщука, В. Пахаренка, Г. Голиша, В. Мельниченка, Т. Нераденко, В. Масненка.

Неабияким попитом користується у читачів монографія В. Поліщука «Музи Тараса Шевченка. Інтимно-любовні дискурси української літературної шевченкіани», де практично вперше системно досліджено Шевченкові взаємини з жінками в різні періоди його життя.

Освіт'янам стануть у нагоді роботи В. Жадька «Вікопомний шлях» та «Із козацького роду», Ю. Івакіна «Поезія Шевченка періоду заслання», В. Пахаренка «Шкільне шевченкознавство», «Педагогічні ідеї Т. Шевченка».

У краєзнавчому відділі збираються дослідження краєзнавців, журналістів про перебування Кобзаря на землях Черкащини, серед яких «Тарас Шевченко – славний син Черкаської землі», «Корсунські дороги Шевченка», «Великий Кобзар і Тальнівщина», «Шевченків край» – фотопутівник» (В. Бас) та ін. Є також твори черкаських прозаїків і поетів,

художників, в яких вони віддають шану Генію-земляку. Фонд поповнила «Антологія творів письменників Черкащини про Тараса Шевченка», укладена Ввлентиною Коваленко, видана 2021 року.

Фундаментальною базою для наукових досліджень і практичних втілень є система бібліографічної інформації, створена бібліографами та шевченкознавцями. Бібліографічну шевченкіану нашої бібліотеки складають науково-бібліографічні видання серед яких «Тарас Григорович Шевченко: бібліографія видань творів 1840–2014» – найбільш повне за хронологією і кількістю включених видань мовою оригіналу та в перекладах мовами світу, укладене НБУ ім. В. І. Вернадського; науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Видання Тараса Шевченка в Україні (1840–1923)», підготовлений НБУ імені Ярослава Мудрого; покажчик змісту «Збірника праць наукових Шевченківських конференцій» (1952–2002 роки); «Шевченко і музика» (нотографічні та бібліографічні матеріали); виданий Інститутом історії України АНУ та Національною історичною бібліотекою науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Історична Шевченкіана», унікальний тим, що вперше розкривається тема, яка мало відома широкому загалу.

Бібліографічний репертуар Шевченкіани поповнюють і бібліографічні посібники, які готують бібліографи ОУНБ. Видано п'ять випусків науково-допоміжного анотованого покажчика «Наймолодша в Україні» (до ювілеїв Черкаської області), де окремим підрозділом подано описи матеріалів про Тараса Шевченка. До 200-річного ювілею славетного земляка укладено біобібліографічний довідник «Земля, яку сходив Тарас...» (Шевченківські місця на Черкащині, 2013 рік). Стануть у нагоді широкому загалу бібліографічно-фактографічний путівник «Прочитайте... тую славу...» та бібліографічний покажчик «Черкащина заповідна: історико-культурні заповідники краю», в яких представлено також описи видань про пам'ятні місця і пам'ятки, пов'язані з ім'ям Тараса Шевченка, бібліографічні покажчики «Вінок Кобзареві: Образ Т. Шевченка в літературі та мистецтві», «Провісник незалежності України» та ін.

Завдяки впровадженню новітніх інформаційних технологій у діяльність ОУНБ, розширився діапазон бібліотечного сервісу. Бібліотека від традиційної парадигми надання послуг перейшла до інформаційно-телекомунікаційної форми бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів, що робить творчий спадок геніального земляка до-

ступнішим для дослідників та широкої аудиторії його шанувальників. Створюються власні електронні продукти. На сайті закладу функціонує «Електронний каталог», який включає бази даних (БД): «Книги», «Статті», «Краєзнавство» та ін. Особливим попитом користуються краєзнавчі БД «Видатні краяни» та «Нові видання про край», де представлено, зокрема, записи нових перевидань творів Т. Шевченка та анотовані бібліографічні записи літератури про його творчість. За інформацією можна звертатись до «Електронного каталогу» за посиланням: <http://new.library.ck.ua/index.php/elektronnyi-kataloh/rozshyrenyi-poshuk>.

Сьогодні ОУНБ підпорядковує свою діяльність потребам національно-культурного розвитку. Зокрема, бере участь у реалізації масштабного проекту зі створення електронної бібліотеки «Культура України», який генерує НБ імені Ярослава Мудрого, спрямованого на формування інформаційно-інтелектуальної бази збереження національної самобутності українського народу. У його межах надаються електронні копії документів з нашого фонду до колекції «Тарас Шевченко».

Черкаська ОУНБ, яка носить ім'я Тараса Шевченка, послідовно продовжує роботу з популяризації безцінного творчого спадку Великого Кобзаря, геніального письменника, поета, художника й мислителя. Сподіваємося, що фонд бібліотеки, електронні бази даних та інші інформаційні ресурси слугуватимуть і надалі джерелом для дослідження, вивчення його життєвого шляху та творчості.

Джерела та література:

1. Антологія творів письменників Черкащини про Тараса Шевченка / уклад. В. М. Коваленко. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2021. 323 с.
2. Видання Тараса Шевченка в Україні (1840–1923) : наук.-допом. бібліогр. покажч. / НБУ імені Ярослава Мудрого. Київ, 2010. 72 с.
3. Збірник праць Міжнародної (38-ї) наукової шевченківської конференції 20-21 квітня 2011 р. / Ін-т літ ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2011. 689 с.
4. «Земля, яку сховає Тарас» (Шевченківські місця на Черкащині) : біобібліогр. довід. / Комун. закл. «Обл. універс. наук. б-ка ім. Т. Шевченка» Черкас. облради ; уклад. Л. Т. Демченко. Черкаси : Інтроліга ГОР, 2013. 71 с.

5. Історична Шевченкіана : наук.-допом. бібліогр.покажч. / Інститут історії України НАН України, Національна історична бібліотека ; упоряд. Н. Вощевська та ін. Київ : Ін-т історії України, 2016. 575 с.
6. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський : Хроніка його життя / упоряд. В. Смілянська. Київ : Кліо, 2014. 671 с.
7. Наймолодша в Україні : бібліогр. покажч. / Черкас. обл. універс. наук. б-ка ім. Тараса Шевченка; упоряд. Л. Т. Демченко. Черкаси : Вертикаль, 2004–2023. Вип. 1–5.
8. Тарас Григорович Шевченко : бібліогр. вид. творів, 1840–2014 / НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського. Київ : НБУВ, 2014. 546 с.
9. Тарас Шевченко. Мистецька спадщина : [образотворч. матеріал] у 4-х т. ред. В. Касіян; Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії, Держ. музей Т. Г. Шевченка. Київ : вид-во Акад. наук УРСР, 1961–1964. Т. 1–4.
10. Українська літературна шевченкіана : формально-змістові дискурси за 150 літ : зб. пр. Всеукр. (41-ї) наук. Шевченківської конф. 22-23 квіт. 2021 р. / Ін-т літ ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2022. 389 с.
11. Чалий М. К. Життя і твори Тараса Шевченка:(звід матеріалів до його біогр.) : пер. з рос. Київ : Веселка, 2011. 263 с.
12. Шевченків світ : наук. щоріч. / Черкас. наук. центр шевченкознав. дослідж. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2003. Вип. 1–13.
13. Шевченківська енциклопедія : в 6 т. / Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України; редкол. : М. Г. Жулинський (голова). Київ, 2012. Т. 1–6.
14. Шевченко О. І. Шевченковому роду – нема перекладу. Запоріжжя : Дніпров. металург, 2017. 415 с.
15. Шевченко Т. Г. Кобзарь. С. Петербург : Друкарня П. А. Куліша, 1860. 245 с.
16. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : У 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001–2014. Т. 1–12.
17. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 14 т. / ред. П. Зайцев. 2-вид., доп. Чікаго : Вид-во М. Денисюка, 1959–1963. Т. 1–14.
18. Шевченко Т. Г. Щоденні записки (журнал) Тараса Шевченка / за ред. С. Єфремова; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, Черкас. наук. центр шевченкознав. дослідж. та ін. Репр. відтворення вид. 1927 р. Черкаси : Третьяков О. М., 2018. 847 с.

Klavdia Bugaenko

THE INFORMATIONAL POTENTIAL OF FUND OF CHERKASY
REGIONAL UNIVERSAL SCIENTIFIC LIBRARY NAMED AFTER TARAS
SHEVCHENKO IN THE CONTEXT OF STUDYING THE BIOGRAPHY
AND CREATIVITY OF KOBZAR

The article reveals the, possibilities of the library's documentary and resource base as an important source for studying the biography and creativity of Taras Shevchenko.

Key words: *Shevchenkiana, literary and artistic heritage of Taras Shevchenko, bibliographic Shevchenkiana, electronic databases.*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЙ МИТЦІВ

УДК 821.512
Svitlana Ananyeva

BIOGRAPHY OF A WRITER AS A GENRE IN LITERATURE KAZAKHSTAN OF THE XX – FIRST QUARTER OF THE XXI CENTURIES

The biography of a writer as an object of scientific knowledge is becoming increasingly attractive to researchers. In modern literary studies, a distinction is made an autobiography of a scientist, writer, poet, playwright, publicist, based on facts, reliable sources, excluding fiction, and artistic autobiography, which is used by masters of artistic words when creating literary texts about a particular person. The classical model of scientific research into the biography of a famous person allows for a holistic reconstruction of his life, work, and path to science. Scientific knowledge, thanks to the cognitive strategy of the classical model of objective study of an individual's biography, is aimed at a comprehensive recreation of the character of the main character of the work. In-depth psychological analysis develops the noble mission of fiction - the restoration of attractive images of poets, thinkers, and historical figures.

Key words: *biography, genre, life path, creativity, text.*

In a fictional biography, the development of the main character's image is initially assumed, the evolution from childhood to maturity. The leading principle of a fictional biography is a consistent, chronological presentation of the plot, based on events from the hero's life.

Biographism narratives characteristic of fiction novels M. Simashko «The Bell» about the outstanding educator, teacher, translator Ibrai Altynsarin and «Commissioner Dzhangildin», the stories of «Hajj Khayyam», «The Temptation of Fragi». It is also contained in the «Literary Plots» by M. Simashko, whose heroes are the classic of Kazakh and world literature Mukhtar Aueзов, the sculptor Isaac Itkind and others.

The stories and novels of M. Simashko with elements of biographical writing often cause disagreement among literary scholars and critics in terms of

genre, since works of the biographical genre are quite complex. The artistic and historical novelty of the image of the main character, who most often represents a famous person, is determined by how well the author has mastered the empirical material. This material can become artistic material only with the help of literary typification. Facts and information about the life and creative path of the hero from his true biography may be unknown to the reader and for this reason alone are of interest. Artistic authenticity of the images of the main characters without the textbook gloss is possible only thanks to the persistent and painstaking work of the writer-creator.

A separate section of the monograph on the prose of the Kazakh writer and publicist is devoted to autobiographism and autobiographical memory in the works of M. Simashko. The author of the monograph emphasizes that «in the scientific study of literary texts, it is necessary to consider the facts of the personal life and creative biography of the writer. At the same time, literary texts help to recreate and understand biographical information concerning the author of the work» [2, 74].

The culture of memory and unforgetting plays a decisive role in the work of O. Suleimenov, who is convinced that humanity has spiritually and politically come closer to realizing the importance of cooperation in all areas of its activity. The creative biography of O. Suleimenov in the context of the era, two millennia, is a vivid testimony of how great history, read from the modern positions of humanitarian science, gives new discoveries artistic phenomena, suggests their inclusion in the spatial field of many types of interactions. The work of O. Suleimenov in the modern world literary landscape is a unique and inimitable phenomenon. At the junction of paleography, archeology, history, philosophy, O. Suleimenov's current studies «The Language of Writing», «Intersecting Parallels», «Turks in Prehistory», «The Code of the Word», «Introduction to Etymology» were created. The poet, diplomat, Turkic Slavist O. Suleimenov traces the evolution of the word-sign, the word-symbol, creates a polyspatial hermeneutics. The conceptual priorities are the ways of achieving understanding between two or more cultures. «The Code of the Word» is aimed at supplementing the toolkit of linguistics, which, according to the author of the book, needs to be strengthened by visual-poetic means and freed from ideological insufficiency.

The concept has been introduced into the dictionary of modern humanitarian science archeology of word and sign as a new type research aimed

at deciphering and unraveling the mysteries of words in world languages. Classical archeology and the archeology of numbers – «This is the opening of new pages in the history of mankind» [5]. This is the conclusion of O. Suleimenov, who penetrates into the secret mysteries of words and numbers in the new Concept «Numbers. Archaeology of numbers: Sumer and the origin of arithmetic». The archaeology of the written sign, applied in the new Concept, allows the author to make real discoveries – not silent artifacts, the origin and meaning of which must be interpreted, but lines and pages of the initial chapters of the intellectual history of mankind.

Let us remember that in the book «The Code of the Word» outlined the prospects for further scientific research, in particular, «in the detailed study “The Turkic Pyramid” there should appear full chapters “The Turks in Sumer”, “The Turks in Ancient Egypt”, “The Turks in Etruria”, “The Turks in Ancient India”, “The Turks in Ancient China”, which will strengthen the base of the pyramid with specific materials» [4, 74].

In the study «Etymology of kirispe. Introduction to the Etymology» O. Suleimenov goes further than the American researcher N. D. Gelb, who turns to «works that have long been hopelessly outdated. <...> The first hieroglyphs (including ancient Chinese III – II millennia BC) participated in the creation of the word, grammar, language» [1, 58]. Some signs, letters of the Phoenician, Aramaic alphabets «were not arbitrarily invented, but expressed quite specific and understandable images that were interpreted by grammarians of subsequent generations of the pre-alphabetic era, generating new words from the same names of signs».

The history of numbers and their influence on the convergence of world cultures is a new and extremely relevant topic. O. Suleimenov formulates the task of archaeologists of the sign: to find out the origin of the first numerals, and he suggests considering Sumer as the first collection of interdependent cultures. The Great Migration of Peoples, the Great Exodus of the Sumerian peoples with III millennia BC «launched cultural revolutions that influenced many sign systems, including numbers» [5, 10]. Numbers as a result of «cultural interaction and interdependence of the peoples of the ancient world» [5, 25], the reconstructed numbers are proposed for inclusion in the World Cultural Heritage List. This will expand the boundaries of cultural heritage, including sign systems and knowledge created by peoples – historical evidence of the interdependence and convergence of cultures.

This will help scientists come closer to understanding the origins of the earliest writings and the history of human thought, which inscribed sacred signs on the routes that peoples passed through in the distant past. We agree with O. Suleimenov that the results of the archeology of numbers can help to understand the origins of the earliest writings and discover the history of human thought.

O. Suleimenov made Kazakh history and Kazakh realities the heritage of the entire world. The national originality of O. Suleimenov's poetics lies in its reliance on the treasury of Kazakh folklore and epic.

The autobiographical memory of a modern author is an important component of his work. O. Suleimenov is sure that we have been blessed with an amazing time. Great in both accomplishments and tragedies. And those who want to know the details will leaf through our biographies.

Biographies of the writer – a special cultural text that certainly influences the development of the literary process. We consider the typology of the writer's biography as a historical and cultural phenomenon. The imagological discourse of the perception of O. Suleimenov's poetry in France is important: «Olzhas Suleimenov crossed eras, space, time thanks to his powerful creative energy, his deep understanding of the world, other people... Only he represents the quintessence of the intellectual intensity caused by the Great Steppes of Central Asia at the crossroads of several civilizations» [3, 277]. In fact, K. Pujol begins to understand and study the biography of the Kazakh poet.

The international character of his literary career is noted by the French comparative researcher. K. Pujol writes about O. Suleimenov's discovery of France, the USA, but even there readers and listeners of his brilliant performances discovered the work of the Russian-speaking domestic poet. «Olzhas Suleimenov – Baikonur – Space: a triangle whose base is in the steppes, the top in the stars, which will finally determine his fate as an earthling who cares about the world around him» [3, [278].

Cultural diversity is based on the identity of forms of negation. This is one of the main theses of O. Suleimenov's book «The Code of the Word» based on the spoken word. «The spoken word preserves more historical truth in its content and structure than museum collections of pottery and jewelry. Archaeological artifacts found during excavations under your house did not necessarily belong to your ancestors. And written chronicles do not go back more than a few centuries. <...> Dictionaries are the most eternal and reli-

able archive of true historical information. They will be available to us if we finally find the golden key to the Word. It will reveal to us the secret of the origin of the Word and Writing, and therefore – language» [4, p. 7].

Compositionally, in the book «The Code of the Word» by O. Suleimenov, along with the rules First, Fourth, Fifth, the sections «Italian reflex», «Eastern Romance language», «“Man” Chinese», «Turkic reading of the Chinese sign “man”» are highlighted. According to the Russian linguist S. Preobrazhensky, generous with guesses O. Suleimenov moves further in search of connections between world languages, alphabets and the history of the development of the Phoenician script by the Greeks, traces the fates of individual Phoenician letters in the Greek and Latin alphabets. His story may be short, but quite informative. The main thing is to encourage an interested scientist and/or reader to delve deeper into the designated topics and come to their own discoveries, which will also be interesting to the author of the book «The Code of the Word». Thus, using the example of the transformation of the name of the Phoenician letter kof in letter fita the borrowing of the alphabet by the Arch-Greeks calls into question the pattern of alphabetic distribution in the Mediterranean: Phoenician > Greek > Etruscan > Latin.

The composition of the book includes the chapter «Alpha» (novellas), in which we read: «The name of the sign of the Arfa could be pronounced by the Semites as Karfa. “Carthage must be destroyed!” The quirks of associated thinking. A wanderer was brought to the king of this land (now Tunisia). “What do you ask for?” writes O. Suleimenov and then cites a dialogue. – “I would like some land.” – “How much?” – “My ox fell on the way, I skinned it. Here is some land for me, no more than its skin.” The king laughed and allowed him to measure out some land for himself with the skin. The wanderer cut the skin into thin, twine-like straps, tied them together and measured them for an entire city, which he named Carthage, and settled his nomadic clan in it: genus – “genus” (Latin)» [4, p. 32–33].

In the book «The Code of the Word» by O. Suleimenov, prospects for further scientific research are outlined, in particular, «in the detailed study “The Turkic Pyramid” there should appear full chapters “The Turks in Sumer”, “The Turks in Ancient Egypt”, “The Turks in Etruria”, “The Turks in Ancient India”, “The Turks in Ancient China”, which will strengthen the base of the pyramid with specific materials» [4, p. 74].

The style of the book is both scientific and figurative: «In the “mountain” and “forest” languages, as in permafrost, dinosaurs and mammoths of vocabulary are preserved, long extinct in other too sociable dialects. And this feature of the geography of language must be taken into account by the etymologist» [4, 75].

O. Suleimenov's comparative linguistic research is the focus of discussions at many scientific symposiums; the world's largest scientific centers are interested in it, because the spoken word «has advantages over a written document that science has not yet appreciated. It will not burn, it will not become damp. It cannot be edited, rewritten to please the Temple and the Palace. It does not age. An ethnic group can leave the historical arena, disappear. But its words are preserved in other languages» [4, 7].

Works of the biographical genre are quite complex, since the artistic and historical novelty of the image of the main character, who most often represents a famous person, is determined by how well the author has mastered the empirical material. This material can become artistic material only with the help of literary typification. Facts and information about the life and creative path of the hero from his true biography may be unknown to the reader and therefore are of interest. Artistic authenticity of the images of the main characters without the textbook gloss is possible only thanks to the persistent and painstaking work of the writer-creator.

Biographies as a phenomenon of the prose writer M. Simashko, who was born in Odessa and throughout his life maintained a connection with his homeland and an excellent knowledge of the Ukrainian language, the poet and diplomat O. Suleimenov will be at the center of scientific interests of literary scholars and critics from around the world.

References:

1. Suleimenov O. Introduction to the Etymology. – Almaty: Kazakh University, 2019. – 94 p.
2. Ananyeva S. Maurice Simashko. Experience of philological reading. – Karaganda: ZhK, 2013. – 220 p.
3. Pujol K. The intellectual charisma of Olzhas Suleimenov through the eyes of a Frenchwoman: a universal Kazakh personality between two centuries // Kazakhstan adebetinin shetelde kabildauyi / Foreign perception of the literature of Kazakhstan / Executive editor S. Ananyeva. – Almaty: Service Press, 2023. – P.277-279

4. Suleimenov O. Word code. Introduction to the Universal Etymological Dictionary “1,001 Words”. – Almaty: OF Literary Alliance, 2013. – 88 p.

5. Suleimenov O. Numbers. Archaeology of Numbers: Sumer and the Origins of Arithmetic. – Almaty, 2024. – 26 p.

Світлана Ананьєва

БІОГРАФІЯ ПИСЬМЕННИКА ЯК ЖАНР В ЛІТЕРАТУРІ КАЗАХСТАНУ ХХ – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХІ СТОЛІТТЯ

Біографія письменника як об'єкт наукового пізнання стає все більш привабливою для дослідників. У сучасному літературознавстві розрізняють автобіографію вченого, письменника, поета, драматурга, публіциста, засновану на фактах, достовірних джерелах, за винятком художньої літератури, та художню біографію, яку використовують майстри художнього слова при створенні художніх текстів про конкретну особу. Класична модель наукового дослідження біографії відомої людини дозволяє цілісно реконструювати її життя, творчість і шлях у науку. Наукове пізнання, завдяки когнітивній стратегії класичної моделі об'єктивного вивчення біографії особистості, спрямоване на всебічне відтворення характеру головного героя твору. Глибокий психологічний аналіз розкриває благородну місію художньої літератури — відновлення привабливих образів поетів, мислителів, історичних діячів.

Ключові слова: *біографія, жанр, життєвий шлях, творчість, текст.*

ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ ТРАВМАТИЧНОГО ДОСВІДУ ІСТОРІЇ У ТВОРЧОСТІ ХУДОЖНИКІВ КАЗАХСТАНУ

Завданням статті є вивчення проблематики актуалізації та висвітлення культурної пам'яті про травматичне минуле. Спираючись на твори сучасного живопису та contemporary art, аналізуються сучасні репрезентації історичної травми, за допомогою яких розкривається сенс і потенціал минулого для розвитку сучасного Казахстану. Основна увага приділена роботам, у яких не просто названо та введено в соціальне поле травматичні події та імена жертв терору, але робиться спроба «опрацювання» цієї травми, ставиться завдання не тільки згадати, а й глибоко осмислити пам'ять про минуле, розкрити в ній найяскравіші моменти та проблеми.

Ключові слова: сталінський терор, живопис, примітивізм, інсталяція, наратив.

Репрезентація минулого та зображення травматичних моментів вітчизняної історії в рамках парадигми пам'яті є значущими та актуальними темами сучасного мистецтва Казахстану.

У статті ми спираємося на визначення культурної пам'яті Я. Ассмана: «Культурна пам'ять – це пам'ять про історичні події, яка конструюється у національному просторі та актуалізує минуле на користь сучасної соціально-політичної ситуації» [1, 7].

Актуалізація пам'яті одночасно пов'язана з пильним інтересом до проблематики причин забуття. Тут важливим поворотом стало дослідження таких процесів, коли із пам'яті витісняються найбільш травматичні події. Так, у дослідженнях пам'яті виникає новий напрямок – вивчення травми. П. Штомпка визначає соціальну (культурну) травму наступним чином: «...якась значна подія (спогад про подібну важливу подію минулого) б'є по самих основах культури, точніше, інтерпретується як абсолютно невідповідна ключовим цінностям, основам ідентичності, колективної гордості тощо. д.» [5].

Щодо роботи скорботи важливими є роз'яснення Д. ЛаКапри, який, ґрунтуючись на інструментарії З. Фрейда, його теорії меланхолії та скорботи, виявив два підходи роботи з колективною травмою: некритичне «відігравання» (acting out), відповідне меланхолії, та рефлексивне «опрацювання» (working through), аналог скорботи. Робота скорботи йде саме у цих напрямках. Відігравання – постійне проговорення того, що сталося, як бачимо на прикладі пам'яті про Голокост [4]. А опрацювання дозволяє відсторонитися від травми, подивитися на неї з боку, наприклад, «відправити» її в музей або порівняти з сучасною ситуацією, осмислити як проєкт.

Пам'ять конструюється сьогодні як живий, відкритий для проговорення, бесіди, творчості матеріал. Трагічні образи, що відображають деформацію нормальної течії життя, стають новим типом репрезентації історії як події, яка завдає візуальної «рани» глядачеві, і завдяки цьому розраховує на активний діалог.

У цьому напрямку, на наш погляд, лідирують автори сучасної інсталяції та живописці, які працюють у примітивістській стильовій манері. Ці різні художні стратегії об'єднує, на нашу думку, схильність до розповіді, до створення наративів, тому мета цієї статті – проаналізувати, як через «розповідь історій» про політичні репресії 1920–1950-х років майстри візуального мистецтва відтворюють травматичний досвід своєї країни.

Діячі партії «Алаш», які постраждали в роки сталінського терору, метою яких було створення незалежного Казахстану, сьогодні увійшли до вітчизняної історії. Осмислити долі людей, які були найбільш освіченим та соціально активним прошарком казахського суспільства, передати трагічну пам'ять про них засобами мистецтва є надзвичайно важким завданням. В. Беньямін зазначив, що ми знаємо історію як історію переможців. Минуле не завершено, відновлення пам'яті про тих, що «прогнали», дає величезний ресурс, потенціал справжньому, стимулює розвиток сучасного суспільства. Сьогодні головним стає відродження пам'яті про тих, хто був позбавлений свого місця в історії, осмислення їхньої спадщини для побудови тієї державності, до якої прагнули кращі ліберальні уми минулого століття.

Серикбол Альжанов – один із небагатьох сучасних майстрів Казахстану, який присвятив більшу частину своєї творчості відображенню

травматичного досвіду казахського народу. За такої принципової позиції художника його роботи не грішать прямолінійністю, хрестоматійною візуальною фіксацією фактів. Наратив травми у художника не отримує абсолютно ясної презентації, швидше навпаки, розповідь втрачає певність і опрацювання канви подій. Важко з першого погляду визначити, що в масовій сцені, яка зображує мітинг, організований Алаш Ордою, ми стикаємося з описом трагічної долі діячів цього політичного руху. На картині «Зима мого аула» (2015) зображено момент агітації за партію, яку алашординці проводили у 1917 році, і в результаті якої вони здобули абсолютну перевагу на виборах.

С. Альжанов приміряє образ наївного художника, художника-самоучки. У роботі він підкреслює фронтальність композиції, населяючи картину безліччю персонажів, здійснюючи прагнення «наїву» показати все, що відбувається, не відбираючи, не відсікаючи непотрібне, а, навпаки, ретельно збираючи усі предмети та лики світу на поверхні полотна. Художника у такому підході до світу та його описі приваблює можливість до осягнення єдності народного буття у всіх його гранях. Наївний самоучка-художник щедро розсипає перед глядачем безліч образів. Ось і С. Альжанов показує різні типи і характери: розсіяних роззяв, тріо кумась, зайнятих своїми плітками, пристрасні обличчя молодих казашок, які повірили у можливість нового життя. Курак корпе, ковдра, стає символічним центром, що вбирає у себе головні кольори колористичного ладу полотна, і свого роду камертоном, що забезпечує єдність різнокольорових і різнорідних натовпів народу, що оточили поміст, на якому виступають з промовою алашординці. Не претендуючи на точне викладення історичних подій ХХ століття, художник через такого роду «вещизм» створює відчуття правдивого опису: достовірність предметів породжує довіру до всього, зображеного на полотні. Нарешті, наш погляд прямує на сам поміст, на якому виступають алашординці. У цей момент виразно зчитується посилання на відоме полотно Т. Назаренко «Пакарання народовольців» (1972), що стало знаковим твором радянських майстрів, які взяли орієнтир на примітив. Ми усвідомлюємо, що цей поміст не просто трибуна, перед нами прообраз ешафоту, на якому страчують героїв. Таким чином, залишаючись у межах хронотопу мальовничого, в якому складно передати часові зміни, художник за допомогою важливої для загального сенсу речової деталі-доказу зміг досягти того, що в картині він

відбив біг часу. Зміг передати не лише реалії сьогодення, а й передчуття страшного майбутнього – знищення цвіту казахської інтелігенції у нерівній політичній боротьбі з тоталітарною системою.

Сучасні арт-практики, працюючи із травматичним досвідом, стають особливим полем його трансформації. Інсталяція «Силдирмак» С. Бекботаєва представляє нам гіпертрофованих розмірів колицку бесик, з якою на арканах звисають сьлддырмактар (брязкальця) — зв'язки книг, друковані видання науково-дослідного центру «КАРЛАГ: Пам'ять в ім'я майбутнього» Академії «Болашак» (Караганда). Порожній бесик – зрозумілий для будь-якого глядача символ втрати, негараздів, який використовується в підступах до розкриття важкої теми про жахливі події.

Дуже виразний та гострий образ – фотопортрети алашординців у проєкті «Червоний фільтр» (2022). Вони свідомо змінюються, спотворюються через зрушення частин фотографій чи заливання їх червоним кольором, змінюючи сам ритм, саму онтологію портретного предсто-яння героїв.

У цьому контексті загальнолюдської трагедії червоний звучить як колір крові, як колір насильства, яке зазнала наша країна. Простий концептуальний прийом художника висвічує величезну трагедію через метафору «кривавої розв'язки» життєвого шляху героїв. У втіленні трагедії історії використовується «наративний фетишизм», принцип, запропонований Е. Сантнером, коли замість глибинного розуміння причин і наслідків трагічної історії створюються розповіді про історію, відбувається початковий важливий процес відновлення імен [2]. Така пам'ять є поверховою, її можна розглядати як першу реакцію на травматичну проблему, яка не несе розуміння, в чому вона полягає і як можна виправити травматичний досвід.

Важливим є звернення С. Бекботаєва до афекту, розігрування трагічної ситуації, мета якого – натиснути на емоції та відчуття глядача, змусити його вийти із зони комфорту, придушити жахом демонстрованого зла. Ця стратегія сьогодні активно використовується у мистецтві та музейній діяльності. У цьому випадку важливу роль набуває сама тілесність глядача, який має «шкірою» відчувати страждання людей, які жили в іншому часі, були свідками гуманітарних катастроф. Значним є досягнення високого ступеня емпатії, співпереживання до тих, хто зазнав трагічного досвіду.

Інсталяція «Перший Контакт» (2019) також присвячена темі пам'яті. Історія про *курт*, про тверді кульки висушеного солоного сиру – традиційної їжі кочівників, – які місцеві жителі кидали, як сніжки, в змучених полонянок сталінського табору АЛЖИР (Акмолінського табору дружин зрадників Батьківщини), щоб не дати померти з голоду, подана ним як притча, без болісних подробиць, без страшного побуту. Все криває і пригноблює змито очисним дощем із білого *курта*. Підвішені на металеві нитки кульки постають як прекрасний райський сад у всій своїй первозданності, нагадуючи про відродження, про весну, про незнищенність людської доброти і водночас про споконвічне світове дерево, сплетене з безлічі людських доль.

Найважливішою проблемою є можливість у мистецтві інсталяції говорити про істину, обираючи навіть мелодраматичний сюжет у величезній темі репресій. Обсяг сенсу досягається через створення специфічного місця дії. Дерева, що квітують, як і *курт*, є стійкими мотивами казахського живопису. Отже, С. Бекботаєв продовжує традиції реалістичного мистецтва на абсолютно новому рівні, включаючи глядача в простір, ускладнюючи його через дзеркальне відображення, і в цілому домагаючись відчуття спокою, захищеності – адже гірлянда з *курта*, що звисає зі стелі, сприймається як фільтр, прозорий екран, що пропускає тільки світло.

На відміну від сухого перерахування історичних фактів, пам'ять отримує своє відображення в інсталяціях С. Бекботаєва як не завжди точна, не претендуюча на об'єктивність і неупередженість розповідь, а емоційна жива оповідь про подію, в якій панують переживання та ідеї самого художника.

Асель Кадирханова в інсталяції «Машина» 2013 року, що експонувалася на виставці «1937: Територія пам'яті/Жоқтау», присвяченій жертвам репресій у Казахстані, звертається до червоних ниток, використовуючи інструмент японської художниці Тихару Сіота. Через ці нитки Сіота стверджує, що пам'ять безперервна, нескінченна і постійно плете свої сітки, пов'язуючи різні миттєвості, душі, предмети. Кожен елемент людського життя несе в собі певний спогад, міцно прив'язаний червоною або чорною ниткою (це два кольори Т. Сіота), завжди з'єднуючись з безліччю інших слідів пам'яті в одній точці. Дзенська позиція Сіото у А. Кадирханової обертається хльосткою формулою людських життів,

розп'ятих на криваву пряжу. Інструментом вбивства стає друкарська машинка, на якій строчили доноси, – точка, з якої віялом розходяться нитки життя. Ця робота молоді на той час художниці приковувала увагу, але настільки явно відсилала візуально до композицій Сіото з вившених на берлінських будинках або виставлених у музейних просторах пучках ниток з прив'язаним до них взуттям або сукнями («Сліди життя», 2007; «Діалог з тими, хто відсутній», 2010), що повноважного складання використаних візуальних вражень та ідей, настільки поширеної в сучасному мистецтві, тут, на наш погляд, не сталося.

В об'єкті «Коротка історія півночі» Асхат Ахмедьяров робить із місцевого очерету величезні фігури серпа та молота – символи радянської влади. На виставці «Час та Астана» у Національному музеї Казахстану (2018) вони займали майже весь простір та заважали відвідувачам пройти до інших експонатів. Очерет навколо Астани (за радянських часів Целінограда) теж пов'язаний із спогадами про АЛЖИР. Очерет використовувався для будівництва бараків, ним топили будинки взимку, в його заростях ховали померлих в'язнів. На природний об'єкт, таким чином, лягла страшна печатка часу. Враховуючи, що це агресивна рослина, яка легко розростається, вибір Ахмедьярова можна і зчитувати як зло, яке не можна зупинити. Автор поєднує в одному творі державну емблему, яка стала для будь-якої радянської людини азбучною істиною, і недоречний для неї матеріал, намагаючись через нього підвести до подій минулого, до того, що не розголошувалося, що зберігалося в таємних куточках свідомості. Інсталяція спонукає глядача здійснити тривалий процес сприйняття та розуміння образу, заглиблює у твір, проводить довгу роботу з воскресіння забутої історії. Поєднання яскравого гасла і живого матеріалу, що збуджує спогади про жертви терору, дуже ефективно для цього шляху набуття глядачем сенсу. Пізніше художник зробив перформанс, щоб позбавити людей від болю та травми, що полягав у спаленні цього об'єкта, провівши тим самим ритуал очищення вогнем та опрацювання травматичного минулого.

Наскільки можна розповісти про пережиту твоїм народом трагедію – це велика проблема, яка потребує опрацювання. Свідки травми, що залишилися живими, зазвичай зберігають мовчання, оскільки пережиті ними виходить за межі репрезентації. Працюючи у межах традиційного образотворчого мистецтва, мушу враховувати обмеження, які накла-

дають особливості кожного виду мистецтва. І в contemporary art про страшне не говорять прямо. Так Крістіан Болтанскі, французький майстер, метр, постійно розробляв тему крихкості людського буття, звертаючись до прийому метонімії, використовуючи величезну кількість одягу, яка опосередковано відсилає до людського тіла. Те, що відбувається в його інсталяціях з одягом, відображає те, які муки зазнає тіло, і виразно усвідомлюється глядачем (наприклад, інсталяція (Personnes) для виставки Monumenta, 2010).

Філолог О. Ханзен-Льові у своїх виступах та дослідженнях досить жорстко оцінив інсталяцію, говорячи про її повну залежність від тексту [3]. На думку вченого, не знаючи ідеї, концепції, не розуміючи про що наратив, ми не зможемо зрозуміти художнє значення твору.

Частково погоджуючись із ним, ми прагнули показати, як мистецтво інсталяції дозволяє розкрити дуже складні для візуального мистецтва теми, передати афект і часову тяглість. Травматичний досвід, який важко піддається візуалізації, у зв'язку з тим, що жахливе завжди зображалося алегорично, а не прямим чином, подається інтерпретація саме в інсталяції, зокрема, завдяки її іммерсивності, можливості тепер задіяти об'єкти, відео-арт, створювати віртуальні простори, використовувати звукове тло і навіть певні запахи. Звернення до злободенних проблем стимулює розвиток інсталяційного мистецтва як майже плакатного меседжу, створення візуальної метафори, яка буде зрозуміла всім і залучить масового глядача..

Сучасні майстри Казахстану сьогодні перебувають у пошуку способів репрезентації трагічного минулого. Нами було виділено стратегію досягнення емпатії через сильне переживання, афект і постійне промовляння історії про трагічну подію, «відігравання» (acting out), що додає забуття імен та історії.

В інсталяціях сучасних майстрів використання афекту працює, спричиняючи сильну емпатію. Проте задля розуміння травматичного досвіду одного афекту недостатньо. Він вимагає не лише емоційної, а й великої дослідницької, роз'яснювальної, просвітницької роботи з підтримки різних інституцій.

Крім великого поля творів, де отримали своє візуальне втілення білі плями історії, в казахському мистецтві створюються роботи, в яких не просто названо і введено в соціальне поле імена історичних діячів, які

стали жертвами терору, але робиться спроба «опрацювання» цієї травми (working through), ставиться завдання не лише згадати і пом'янути, але й глибоко осмислити пам'ять про минуле, розкрити в ній найяскравіші моменти та проблеми.

Глибоке розуміння пам'яті стає часом ґрунтом для постановки складних питань. Осмислюючи шлях героїв Алаш Орди та жертв сталінського терору, художники знаходять інші точки зору, іншу оптику, що робить у результаті наше розуміння минулого більш осмисленим та глибоким.

Сьогодні як ніколи важлива стратегія минулого, яка передбачає не зациклення на пережитому жаху, постійне повернення до травми, концентрації уваги на трагедії та зневірі, а прорив, подолання травми. Вирішення завдання опрацювання історії для благополучного майбутнього є прерогативою сучасної репрезентації минулого.

Джерела та література:

1. Ассман Я. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 368 с.
2. Сантнер. Э. История по ту сторону принципа наслаждения: Размышления о репрезентации травмы [Электронный ресурс] URL: <http://gefter.ru/archive/12124> (дата обращения: 2023-12-09).
3. Ханзен-Лёве, О. Интермедиальность. Доклад. Круглый стол группы «Интермедиальное изучение литературы». Секция 1 «Общий вопросы истории и теории интермедиальности». [видео-запись] URL: https://vk.com/comicsconference?z=video-203185186_456239032.
4. *LaCapra D.* Writing History, Writing Trauma. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 2001.
5. Sztompka P. Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. *European Journal of Social Theory*. 2000. 3(4). P. 449–466. URL: // <https://doi.org/10.1177/136843100003004004>.

Dilyara Sharipova

REFLECTION OF TRAUMATIC EXPERIENCE OF HISTORY
IN THE WORK OF ARTISTS OF KAZAKHSTAN

The task of the article is to study the problems of actualisation and embodiment of the cultural memory of the traumatic past. Relying on works of modern painting and contemporary art, modern representations of historical trauma are analysed with the help of which the meaning and potential of the past for the development of modern Kazakhstan are revealed. The main attention is paid to the works in which not only traumatic events and names of terror victims are named and introduced into the social field, but an attempt is made to 'work through' this trauma, the task is set not only to remember and commemorate, but also to deeply comprehend the memory of the past, to reveal the brightest moments and problems in it.

Key words: *Stalinist terror, painting, primitivism, installation, narrative.*
(Переклад українською мовою Світлани Брижицької)

ЖИТТЄВА ШКОЛА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І ФЕДОРА ДОСТОЄВСЬКОГО: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Проаналізовано, за листами письменників та листами до них, а також спогадами сучасників, долі Тараса Шевченка і Федора Достоевського, а саме: найтрагічніші періоди їхнього життя – арешти і заслання. Підкреслено специфіку перебування на каторзі і в солдатчині. Досліджено фізичні, душевні й моральні страждання митців на життєвому шляху.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Федір Достоевський, листи, щоденник, письменники, товариство, заслання, солдатчина, каторга.

Мотивація, що лягла в основу цієї доповіді, доведена лише до одного із аспектів, а саме: до виявлення спільного у долі кирило-мефодіїців і петрашевців на прикладі заслань Тараса Шевченка і Федора Достоевського.

«Листи більш значущі, ніж спогади, ними запікалася кров подій, це – саме минуле, як воно і було, затримане і нетлінне», – писав Олександр Герцен [4, 290]. Дивовижні слова Олександра Івановича пояснюють причини того особливого інтересу, що викликає у нас епістолярна спадщина великих письменників, зокрема, Тараса Шевченка і Федора Достоевського. Тому їхні листи, а також листи до них, залишаються для нас найточнішим, найповнішим і найдостовірнішим джерелом, що розповідає про події і людей, які оточували письменників. Такими цінними джерелами є щоденники письменників, нотатки, в яких викладено думки, дуже важливі для розуміння життєвих обставин, емоцій та почуттів авторів.

До наших днів збереглося 237 особистих листів Тараса Шевченка, а також 15 офіційних та 4 колективних, що були ним підписані. Це листи більш ніж 20-річного періоду: перший відомий лист, адресований рідному брату Микиті Шевченку від 15 листопада 1839 року із Санкт-Петербурга, а останній – Івану Мокрицькому від 24 лютого 1861 року та-

кож із Санкт-Петербурга. Тарас Григорович переписувався з родичами, друзями і письменниками (як українськими, так і польськими, російськими), з акторами, художниками, вченими. Як стверджує літературознавець Ієремія Айзеншток, сам Шевченко наголошував, що він любив переписуватися, а у період заслання це було справжньою потребою, оскільки листи дозволяли не лише обмінюватися думками з друзями, а й слугували єдиним засобом зв'язку із зовнішнім світом. Враховуючи, що Тарас Григорович був комунікабельним, відчував щирий інтерес до людей, його листи дуже емоційні і цікаві не лише для фахівців-шевченкознавців, істориків літератури, а й для широкого кола читачів. Шевченко любив відповідати на листи негайно, за першої ж нагоди: «Я маю шляхетну звичку відповідати відразу на отриманий лист», – говорить він вустами героя повісті «Прогулянка із задоволенням і не без моралі» [27, 286]. Але особливе задоволення відчував поет, коли отримував листи. Про це згадувала дружина коменданта Новопетровського укріплення Агата Ускова, наголошуючи, що Шевченко буквально змінювався зовні: очі спалахували вогнем, він увесь світився від радості.

Чисельно набагато більшою є епістолярна спадщина Федора Достоєвського: близько 940 листів, з яких понад 800 особистих, а також записки, прохання, альбомні нотатки та колективні листи [17, 142]. Крім того, щоденник письменника та низка літературних творів дають точне, яскраве уявлення про роки, проведені на каторзі та на засланні.

Нагадаємо, що середина XIX століття в Російській імперії – час виникнення та розгрому революційних гуртків та товариств. Так, у 1845 році в Україні було організовано Кирило-Мефодіївське братство, основною метою якого стала реалізація ідеї української національно-культурної автономії, що відповідало тенденціям консолідації антимонархічних сил у європейських державах, які пережили хвилю революцій. У руслі європейських настроїв у кількох містах Російської імперії було організовано товариства, гуртки з різним рівнем революційності, з різною спрямованістю – західницькою чи слов'янофільською. Силами поліції було ліквідовано гуртки братів Критських, Герцена і Огарьова, гурток Сунгурова. Особливо жорсткі заходи вжито щодо членів гуртка, організованого чиновником Міністерства закордонних справ Михайлом Буташевичем-Петрашевським, бо з повідомлення стало відомо, що ним обговорювалася ймовірність збройного повстання. У результаті 21

учасник таємної спілки, зокрема Федір Достоевський, були засуджені до розстрілу, який згодом замінили засланням і каторгою, про що мова піде нижче.

Члени Кирило-Мефодівського братства, до яких був прихильний Тарас Шевченко (його участь в організації не була доведена офіційним слідством) були досить поміркованими у поглядах порівняно з петрашевцями, однак і вони опинилися поза законом і зазнали різних покарань.

Тараса Шевченка було заарештовано 5 квітня 1847 року після того, як під час обшуку жандарми знайшли у нього поему «Сон» та інші революційні вірші, що входили до поетичної рукописної збірки «Три літа» (1843–1845). Під конвоем поета доставили до Петербурга. Про цю поїздку Тараса Шевченка пише Микола Костомаров у листі до видавця-редактора «Русской старины» Михайла Семевського: «...ті, хто його (Т. Шевченка. – *Т. Л., Т. Ц.*) бачив, на дорозі від Києва до Петербурга, куди він слідував під наглядом поліцейського чиновника, казали, що він був надзвичайно веселий, безперестанку жартував, реготав, співав пісні і так взагалі повадився, що на одній станції доглядач... помітив, що важко дізнатися на вигляд, хто з тих, хто їде, заарештований, а хто везе заарештованого. Під час провадження слідства Тарас Григорович був... бадьорий, здавався спокійним і навіть веселим» [20, 600–601]. Проте вже у травні Костомаров бачив, «як виводили Шевченка, який сильно обріс бородою...», це вже був «не той» Шевченко [19, 203].

У Петербурзі в Третньому відділенні справу Тараса Шевченка вів особисто шеф жандармів Олексій Орлов. На запитання, запропоновані в жандармерії 21 квітня 1847 року, Тарас Шевченко відповідав дуже коротко, про людей, яких знав досить добре, повідомляв, що не бачився з ними зовсім або не зустрічав, а на деякі запитання зовсім не відповів. Таким чином, очікуваних відомостей про намір скинути самодержавство учасниками Кирило-Мефодіївського братства жандарми не отримали. Що ж до віршів про імператора і імператрицю, які брали участь у викупі майбутнього поета з кріпацтва, Шевченко пояснив зухвалості, тим, що чув як лають государя в Києві та Петербурзі [21, 8–12].

Проте безпосередньо граф Орлов доповів імператору Миколі I, що Шевченко не лише закликав повалити самодержавство, а й образив особисто його Величність, тому поета треба жорстоко покарати. Імператор

прислухався до шефа жандармів, і Тарас Шевченко був направлений до Орської фортеці Оренбургської губернії для проходження солдатської служби із заборонаю писати і малювати, що для поета і професійного художника було нестерпним. Сама фортеця була горою, обнесеною земляном валом, який тягнувся до берегів річки Урал. Усередині розташовувалися казарми та не більше двох десятків будинків офіцерів. Навколо фортеці тягнувся безлюдний степ, що оживав лише навесні, коли покривався красивим строкатим рослинним візерунком, але до середини літа квіти засихали, перетворюючись на безбарвну рівнину. Восени йшли проливні дощі, селища потопали в багнюці (так, за свідченнями очевидців, ще в 1887 році в центрі Орська в багнюці потонув верблюд), а зима була дуже морозною і супроводжувалася буранами, що засипали цілі селища [22, 227–232].

Однак необхідно відзначити, що до середини XIX століття в Оренбурзі зосередилася достатня кількість людей, які увійшли в історію: Володимир Даль, котрий служив радником при губернаторі, Олексій Плещеев, засланець-петрашевець, поет; тут проїздом зупинялися німецький природознавець, географ і мандрівник Александер фон Гумбольд і поет Олексій Жемчужников; тут збирав матеріали для написання «Історії Пугачовського бунту» Олександр Пушкін. Крім того, в Оренбурзі генерал-губернатором і командиром Окремого Оренбургського корпусу був Василь Перовський, який зумів сформуванати досить ліберальне ставлення до політичних засланих. Так, Якова Віткевича Перовський зробив ад'ютантом і через деякий час за справне виконання доручень засланих був прощений імператором, петрашевця Олексія Плещеева включив до складу військового загону, який штурмував Ак-Мечеть, а потім зробив прапорщиком.

Саме в таке середовище потрапив засланих Тарас Шевченко. Поголос про приїзд Шевченка рознісся в Оренбурзі дуже швидко: «Зустріч його була чудова: і він, і оточуючі його плакали, не знаю, чи від горя, чи від радості, що побачили свого рідного поета. .... Помітно було, що він багато приховував у душі і хотів, на зло долі, бути вище за неї. У дорозі... він був лише 9 днів, і від безсоння та зміни клімату відчував слабкі ознаки лихоманки... Земляки радили йому, як хворому, вирушити до лазарету тижнів на два і в цей час виклопотали, щоб його залишили в Оренбурзькому батальйоні, але він відмовився від цього як з огиди до

лазаретів, так і тому, як він говорив, що ніколи ще нікого не обманював... просити ж за себе він не дозволив, не бажаючи за таких обставин принизити себе проханням» [18, 643–644].

Однак пізніше, уже в Орську, чиновник з особливих доручень при військовому губернаторі Юхим Матвеев зробив усе, що міг, щоб Шевченко почував себе більш-менш комфортно, у результаті поет став жити в будинку полковника Тимашова, а не в спільній казармі. За спогадами дружини чиновника Орського інженерного відділення Лаврентьєва, нагляд за Шевченком не був таким уже суворим, тому іноді він вирушав з Лаврентьєвим у степ на прогулянку, взявши з собою їжу, самовар, кумис. Доводилося їм полювати у степу на птахів: качок, гусей, куликів. Але більше Тарас Григорович любив відпочити на м'якій траві, поблукати степом, помилуватися природою. Після прогулянок Шевченко навчав грамоти сина Лаврентьєва, іноді малював гостей, що були в хаті. Михайло Лазаревський так згадував про цей період рядового Шевченка: «...Незабаром Шевченко познайомився із засланими поляками (учасниками повстання 1830–1831 років. – Т. Л., Т. Ц.)» і один із них, Фішер, який був учителем дітей Ісаєва (генерал-майора, коменданта фортеці. – Т. Л., Т. Ц.) зійшовся ближче інших з Ш. Через нього Ш. був прийнятий в будинку Ісаєва... Життя його... було досить непогане, він здебільшого час проводив або у читанні книг, або в розмовах із поляками» [18, 644].

Більш того, коли Шевченко звернувся до шефа жандармів Оренбурга з проханням дозволити йому малювати та писати, але той не відповів, оскільки не міг вчинити всупереч розпорядженню імператора. Тоді приятелі підказали Тарасу Григоровичу, що він може писати та малювати, покарання не буде.

Із червня до грудня 1847 року в Орській фортеці Тарас Шевченко написав досить велику кількість віршів, у яких лейтмотивом виступає туга за Батьківщиною: «А я дивлюся... і серцем лину / В темний садочок на Україну», «О думи мої! О славо злая! / За тебе марно я в чужому краю / Караюсь, мучуся... але не каюсь!...» та ін.

Після смерті Ісаєва для Шевченка настали важкі часи, його перевели у казарму до солдатів, де він спав разом із іншими на брудному ліжку, в товаристві постійно п'яних, розпусних солдатів. Однак і там Тарас Григорович найчастіше читав, дістаючи книжки у знайомих [18, 644]. Но-

вий батальонний командир майор Мешков «не любив Шевченка за його непохитність характеру, за те, що він не вмів і не хотів нікому кланятися і водив його щодня разом із іншими на навчання, де Шевченко вчився крокістиці і рушничним прийомам. Шевченко кілька разів сидів, з милості Мешкова, на гаупвахті...» [18, 644–645]. Карл Герн у листі Михайлу Лазаревському про Шевченка підтверджує це: «Мешков взявся особисто, по кілька годин на день, мучити бідного Тараса солдатською виправкою, навчальним кроком у три прийоми та іншим тонкощам стрійової науки... щоб створити з нього доброго фронтовика. Катування це тривало до весни 1848 року [в яку доброму Олексію Івановичу Бутакову вдалося відрядити Тараса до команди, призначеної для плавання Аральським морем]» [3, 68].

Солдати, які не поділяли і не розуміли інтересів Тараса Григоровича, не вступали у відкритий конфлікт з ним, але при нагоді не упускали можливості скористатися книгами поета у своїх інтересах: «Солдати – товариші Шевченка – у його відсутність вкрадуть, бувало, з його шафи книгу і закладуть у шинку. Повернувшись і не знайшовши якоїсь книги, він уже знав, де вона, і питав товаришів тільки, в якому шинку і за скільки книга закладена, звідти й викупував її сам. Влітку він часто йшов на берег р. Орї і там між кущами лежав кілька годин і мріяв про батьківщину, про минуле; але боявся, як сам казав, заглядати у майбутнє. Там, на самоті, він виймав з-за халяви шматочок паперу і олівець, і записував свої поетичні натхнення, які приховував не тільки від керівництва, але й від інших знайомих» [18, 644–645].

За спогадами самого Тараса Шевченка, з довгих років заслання найкращими були п'ять місяців, протягом яких він служив під керівництвом лейтенанта Олексія Бутакова, спадкового морського офіцера, який здійснив навколосвітню подорож, і якого Фадей Беллінсгаузен рекомендував для опису і зйомки Аральського моря та його берегів. 30 червня 1848 року двогарматна шхуна «Костянтин», доставлена на Сир-Дар'ю, вийшла в море. Тарасу Григоровичу було дозволено ходити у цивільному одязі та доручено робити замальовки берегів Аральського моря. Перебування на о. Косарал було дуже продуктивним періодом творчості Тараса Шевченка: окрім безлічі малюнків та акварелей, серед яких необхідно виділити виконані з особливим теплом малюнки казахів, написано і поеми «Марина», «Сотник», «Царі» та понад 70 віршів.

Пізніше, високо оцінивши внесок Шевченка в успішне завершення експедиції, Олесій Бутаков просив військового губернатора клопотати про переведення засланця в унтер-офіцери.

Однак після доносу на Тараса Шевченка поета звинуватили у тому, що він писав, малював, ходив у цивільному вбранні. За це Тараса Григоровича заарештували та відправили для проходження служби під суворим наглядом у найглухіше та найвіддаленіше Новопетровське укріплення. Допомогти йому не змогли. У Новопетровському укріпленні на півострові Мангишлак Тарас Шевченко пробув до свого звільнення у 1857 році. Семирічне перебування у фортеці – найважчий час у житті поета. Проте, незважаючи на фізичні та моральні страждання, Тарас Григорович продовжував творити.

Щирий шанувальник творчості Тараса Шевченка Михайло Лазаревський разом із Сергієм Левицьким вирішили допомогти Тарасу Григоровичу через Юхима Матвеева, підполковника уральського козацького війська, офіцера для особливих доручень при командирі Окремого Оренбурзького корпусу. Матвеев нічого не обіцяв, але був зворушений історією Шевченка і пізніше навіть допомагав вести Кобзарю листування з Петербурга. Завдяки Матвееву, Тарас Григорович пише майстерні реалістичні акварелі, створює неповторні малюнки. Як відомо, лише під час експедиції на гору Каратау влітку 1851 року він виконав понад 100 малюнків олівцем та аквареллю: «Вид на гори Актау з долини Агаспеяр», «Крейдяні гори в долині Агаспеяр та цвинтар», «Цвинтар Агаспеяр», а також твори на міфологічні, побутові теми та за мотивами античної історії; працював як скульптор, коли знайшов біля фортеці хорошу глину і створив, зокрема, і два барельєфи на біблійні теми: «Іоан Хреститель» та «Христос у терновому вінці». Тоді ж Шевченко почав писати повісті російською мовою на українську тематику з автобіографічними елементами: «Княгиня», «Музикант», «Художник» та інші, в яких, зокрема, розкрив і нелюдські умови проходження солдатської служби в царській армії.

Саме тоді у листі до Йосипа Бодянського від 3 січня 1850 року Шевченко писав: «Я оце вже третій рік, як пропадаю в неволі – в цім Богом забутім краї! тяжко мені, друже! Дуже тяжко! ...я отут пропадаю, живу в казармах меж солдатами – ні з ким слова промовить, і нема чого прочитати – нудьга!...» [26, 51]. Тарас Григорович часто скаржиться на сол-

датів і саме тоді, досконало вивчивши побут, традиції, їхнього життя співчуває їм: «І треба ж було підступній долі моїй так отруйно, зло по-сміятися з мене, штовхнувши мене в самий смердючий осад» [28, 654]; «Солдати найбідніший, найжалюгідніший стан у нашій православній вітчизні. У нього відібрано все, чим тільки життя прекрасне: сімейство, батьківщина, свобода» [28, 651].

Служба в царській армії була важкою і для офіцерів, і тим більше для солдатів: у п'ять годин ранку – підйом, після кількох годин безперервних занять – обід, після – знову муштра та вечора, о дев'ятій вечора – відбій. Але в казармах шум, суперечки та бійки п'яних солдатів, сморід, тож відпочити по-справжньому не виходило, до того ж, Шевченко страждав від головного, зубного та очного болю через мізерне харчування та відсутність вітамінів. Особливо не любив Тарас Григорович марширувати, виконувати рушничні прийоми та вправи з виправлення. «Я сказав собі, – пише Шевченко, – що з мене не зроблять солдата. Так і не зробили. ...І це лестить моєму самолюбству» [30, 23]. Завдавала великої незручності і неможливість усамітнення: «Я й раніше не любив галасливої діяльності, краще сказати, галасливого неробства. Але після десятирічного казарменого життя усамітнення здається мені справжнім раєм» [30, 37].

Однак найбільше страждав Шевченко не від безглуздої солдатської муштри, а від того, що його, художника, позбавили можливості малювати: «Якби мені тільки рисовать було можна, то і я не журився б, ходив би собі у сірій шинелі, поки дійшов би до домовини, та все б таки хвалив Бога» [30, 42]. Відсутність можливості писати і малювати пригнічувала. І якби не надія хоч колись побачити батьківщину, то можна було б і Господа про смерть просити. У листі до Михайла Лазаревського з Орської фортеці від 20 грудня 1847 року знаходимо підтвердження того, що елементарних умов для творчості Шевченко не мав, через те що папір був великим дефіцитом: «Не здивуйте, Бога ради, що на такому клаптикові пишу до вас, бо в цьому Божому краї папір поштовий навдивовижу» [26, 39]. Тарас Григорович мав багато ідей для творчості, але реалізувати їх повною мірою не міг. «Если бы мне можно рисовать, – пише він в листі до Варвари Репніної від 24 жовтня 1847 року з Орської фортеці, – сколько бы я вам прислал новых и оригинальных рисунков. Но что делать! А смотреть и не рисовать – это такая мука, которую поймёт один только истинный художник» [26, 36].

Дуже важким було очікування звільнення, тому що першою повідомила Тарасу Григоровичу цю новину у своєму листі графиня Анастасія Толстая ще 1 січня 1857 року, потім – Михайло Лазаревський у листі від 17 січня підтвердив, що імператор дає дозвіл на визволення Шевченка, і лише через сім місяців було отримано офіційний наказ. У Щоденнику 18 червня 1857 року поет записав: «Як швидко і гаряче виконується наказ заарештувати, так, навпаки, мляво і холодно виконується наказ звільнити. ...У 1847 році мене на сьому добу доставили з Петербурга в Оренбург. А тепер, дай Боже, на сьомий місяць отримати від якогось батальйонного командира наказ відібрати у мене казенні речі та припинити утримання» [30, 4]. Із великим нетерпінням чекав поет пароплав із поштою з Гур'єва, де мали бути документи про його звільнення: «І ніхто на нього не чекав з таким трепетним нетерпінням, як я. Що, якщо не привезе мені так довго очікуваної волі? Що я тоді робитиму? Доведеться, щоб уникнути гаупвахти з блохами і клопами, знайомитися з офіцерами, що знову прибули і в очікуванні майбутніх гараздів пиячити з ними» [28, 387]. За місяць Шевченко запише у Щоденнику: «Сім важких років у цьому безвихідному ув'язненні (у Новопетровському укріпленні. – авт.) мені не здавалися такими довгими і страшними, як ці останні дні випробування» [30, 4].

Після звільнення Шевченко констатує, що зовсім не змінився, про що читаємо в Щоденнику (запис від 20 липня 1857 року): «Жодна риса в моєму внутрішньому образі не змінилася. І я від глибини душі дякую моєму всемогутньому творцю, що він не допустив жажливого – торкнутися своїми залізними пазурами моїх переконань, моїх дитячо-світлих вірувань» [30, 79].

Помер Тарас Шевченко від водянки у 47 років, пробувши на волі менше, ніж чотири роки. Поховали його у Петербурзі. На похороні поета на Василівському острові зібралися відомі російські літератори: Микола Некрасов, Михайло Салтиков-Щедрін, Микола Лесков, Микола Чернишевський, брати Жемчужнікови і Курочкіни, перекладач Михайло Михайлов і Федір Достоєвський, який серед інших ніс домовину з тілом Тараса Григоровича. У багатьох журналах та газетах було опубліковано некрологи, зокрема, у журналі, який видавали брати Достоєвські, було опубліковано статтю Аполлона Григор'єва «Тарас Шевченко». У статті Тараса Григоровича називають «великим слов'янським діячем»,

і його втрата «нітрохи не менша значення втрати Гоголя і Кольцова» [5, 635]. За красою і силою поезія Шевченка, на думку автора статті, навіть вища, ніж у інших великих поетів: «У нього справді є і така, що несе, неприборкана пристрастність Міцкевича, є і краса пушкінської ясності... Натура його поетична ширше своєю багатосторонністю натури... Кольцова, світліша, просторіша і ширша за натуру Гоголя... Так! Шевченко – останній кобзар і перший великий поет нової великої літератури слов'янського світу» [5, 636]. Будучи редактором «Часу», Федір Михайлович Достоевський читав і рекомендував статтю до друку, таким чином можна з упевненістю стверджувати, що він підтримував високу оцінку творчості Кобзаря та розділяв захоплення Григор'єва українським поетом.

Реалізуючи поставлену мету: виявлення спільного у долях кирило-мефодіївців та петрашевців на прикладі заслань Тараса Шевченка та Федора Достоевського, звернемося до епістолярної спадщини тепер уже Федора Достоевського.

Зазначимо, що особливий інтерес представляють листи Федора Достоевського до брата Михайла, написані з Петропавловської фортеці 1849 року після арешту у справі петрашевців. Вони свідчать не лише про участь у долі брата, а й про мужність Федора Михайловича, про живий інтерес до книг та літератури, незважаючи на найважчі умови одиночного ув'язнення в Олексіївському рavelіні. Особливо велике враження справляє лист до М. М. Достоевського, написаний 22 грудня 1849 року, після повернення з Семенівського плацу після вислуховування вироку та інсценування смертної кари: «Брате, любий друже мій! Все вирішено! Я засуджений до чотирирічних робіт у фортеці (здається, Оренбурзькій) і потім у рядові. Сьогодні 22 грудня нас відвели на Семенівський плац. Там усім нам прочитали смертний вирок, дали прикластися до хреста, переламали над головою шпаги і влаштували передсмертний туалет (білі сорочки). Потім трьох поставили до стовпа для виконання страти. Я стояв шостим, викликали по троє, отже, я був у другій черзі (підкреслення. – Т. Л., Т. Ц.) і жити мені залишалося не більше хвилини. Я пригадав тебе, брате, усіх твоїх; в останню хвилину ти, тільки ти був у моєму розумі, і тут тільки дізнався, як люблю тебе, брате мій любий. Я встиг теж обійняти Плещеева, Дурова, які були поруч, і попрощатися з ними. Нарешті вдарив відбій, прив'язаних до стовпа привели назад

і нам прочитали, що його імператорська величність дарує нам життя. Потім був справжній вирок»¹ [14, 122].

У дуже спокійному тоні листа ми зовсім не помічаємо тих душевних хвилювань, які пережили петрашевці, але, водночас, Ф. М. Достоевський ніколи не міг їх забути. Так, у «Щоденнику письменника» 1873 року він описує свій настрій: «Ми, петрашевці, стояли на ешафоті без найменшого каяття. Без сумніву, я не можу свідчити про всіх, але думаю, що не помилюся, сказавши, що принаймні, надзвичайна більшість із нас вважала б за безчестя зрікатися своїх переконань... Вирок смертної кари... прочитаний був зовсім не жартома, майже усі засуджені були впевнені, що він буде виконаний, і винесли щонайменше десять жахливих, безмірно страшних хвилин очікування смерті. У ці останні хвилини деякі з нас (я знаю достеменно) інстинктивно заглиблюючись у себе і перевіряючи миттєво усе своє, таке юне життя, можливо і каялися в інших важких справах своїх (у тих, які у кожної людини усе життя лежать в таємниці на совісті); але та справа, за яку нас засудили, ті думки, ті поняття, які володіли нашим духом – увялялися нам не тільки такими, що не вимагають каяття, але навіть чимось нас очищаючими, мучеництвом, за яке нам буде прощення» [9, 161].

Враження від цієї екзекуції на Семенівському плацу було настільки сильне, що Ф. М. Достоевський ніколи не міг його забути і навіть описав в «Ідіоті». Герой цього роману, князь Мишкін, розповідає про це докладно, протестуючи проти смертної кари [11, 21; 12, 430].

За повідомленням Третього відділення, «народу було на Семенівському плацу 3000 осіб; усе було тихо, і усі були пройняті особливою увагою» [25, 155]. Стояв 21-градусний мороз. Як констатує М. О. Спешнев, незважаючи на таку температуру, петрашевці повинні були зняти верхній одяг (сукню) і простояти в сорочках увесь час читання вироку... більше пів години. «Потріть щоку», «потріть підборіддя» [8, 157], – говорили вони один одному.

Нагадаємо, що Федір Михайлович Достоевський народився 30 жовтня 1821 року у Москві в сім'ї лікаря. 8 червня 1839 року Михайло Андрійович Достоевський був убитий своїми кріпаками, доведеними до відчаю його жорстокістю (за іншою версією, помер у полі поблизу свого маєтку Дарове своєю смертю від «апоплексичного удару»), як і

1. Тут і далі переклад з російської Тетяни Лебединської та Тетяни Цимбал.

батько кирило-мефодіївця Миколи Івановича Костомарова. У пам'яті сина Михайло Андрійович зберігся як людина важка, запальна, похмура [8, 157]. Про свої тяжкі переживання Ф. М. Достоєвський згадує у листі до дипломата, камергера Олександра Єгорович Врангеля від 9 березня 1857 року.

Чотирнадцятирічним хлопчиком Федір Достоєвський потрапляє до одного з найкращих приватних закладів Москви, пансіону Германа, по закінченню якого продовжує освіту в Петербурзі у Головному інженерному училищі. У 1843 році Федір Михайлович вступає на дійсну службу в інженерний корпус, але вже через рік виходить у відставку і свої надії покладає на літературні здібності. У 1845 році Федір Достоєвський завершує роботу над романом «Бідні люди», рукопис потрапляє до Микола Некрасова. Захоплений цим твором, Микола Олексійович передає його Віссаріону Белінському, який так само захоплено відгукується про роман.

У 1846 році Федір Михайлович знайомиться з Михайлом Васильовичем Буташевичем-Петрашевським, юристом, організатором неформального інтелігентського гуртка, а з 1847 року починає відвідувати його «п'ятниці». За словами письменника, дуже рідко, раз у три-чотири місяці, а у 1848–1849 роках – регулярно.

Отримавши у березні 1848 року відомості про антиурядові збори у М. В. Петрашевського, Микола І доручив спостерігати за ними.

За повідомленням П. Д. Антонеллі, Ф. М. Достоєвський був на зборах у М. В. Петрашевського 11, 18, 25 березня, 1 і 15 квітня 1849 року. Як повідомляє агент, на зборах 11 березня говорили про походження релігії, про те, чи існує в людях релігійне почуття, доводили, що релігія не тільки не потрібна у соціальному сенсі, але навіть шкідлива, тому що «підриває розвиток розуму». 18 березня йшлося про науки, підкреслювали, що усі науки і особливо статистика «показують прямо як найкраще». При цьому часто посилялися на Прудона і «повставали як на сановників, так і на государя». 25 березня порушувалися різні питання, пов'язані з владою. Стверджували, що «кожному треба показувати зло на самому його початку, тобто в законі і государі, і озброїти підлеглих не проти начальників, а проти самого кореня, початку зла» [15, 178]. Про свободу книгодрукування, зміни у судочинстві та звільнення селян говорили 1 квітня, а 15 квітня Ф. М. Достоєвський читав листування Гоголя з Белінським, і особливо лист Белінського до Гоголя.

У цьому листі В. Г. Белінський, розбираючи положення «Росії і народу, спершу говорив про православну релігію в непристойних і зухвалих висловлюваннях, а потім про судочинство, закони і владу. Лист цей викликав безліч захоплених схвалень присутніх» [1, 98].

22 квітня 1849 року О. Ф. Орлов, керівник III відділу, шеф жардармів підписав указ про арешт петрашевців. 23 квітня о п'ятій годині ранку було здійснено арешт більшості петрашевців, серед них і Ф. М. Достоевського. Вранці Олексій Орлов доповідав імператору, що до Третього відділення привезено 34 особи. Близько 11 години вечора арештовані були відправлені до Петропавловської фортеці. Федора Достоевського помістили спочатку до камери №7, а потім №9 Олексіївського рavelіну. Ув'язнення тривало 8 місяців, з яких «у перші два він нічого не робив, а в інші йому давали читати книги більше духовного змісті і дозволяли писати. Випускали гуляти на $\frac{1}{4}$ години у маленький дворик, одного, без товаришів, але під конвоем. Спілкування з товаришем, сусідом ув'язнення, відбувалося з допомогою постукування» [1, 24].

23 квітня Микола I призначив «Секретну слідчу комісію», яка розпочала засідання 26 квітня. Із 28 квітня 1849 року петрашевців, які утримувалися в Петропавловській фортеці, по черзі викликали для надання свідчень, після чого вони у своїх камерах повинні були давати більш ґрунтовні письмові пояснення [6, с. XVII]. 6 травня 1849 року Федір Михайлович попередньо відповідав на запитання слідчої комісії. Зберігся запис Анни Григорівни Достоевської, дружини письменника: «Ф. М. був допитаний 6 травня в 9-му засіданні Слідчої комісії і на допиті спочатку рішуче відкидав всяку думку про злочинність зборів у Петрашевського, а потім заявив, що на цих зборах відбувалися гарячі суперечки про теорію Фур'є і читалося про соціалізм, особисто він, Ф. М. Достоевський, прочитав лист Белінського до Гоголя» [7, 59]. Після повернення до фортеці Федір Михайлович написав розлогі відповіді на поставлені йому попередні запитання.

Відповідаючи на запитання Комісії, Ф. М. Достоевський обмірковував кожне слово, керувався тактичними міркуваннями, всіляко прагнув підкреслити, що М. В. Петрашевський – теоретик, пристрасний прихильник Фур'є, і жодних таких революційних цілей «п'ятниці» Петрашевського не мали, та й уся його діяльність була «швидше смішною, ніж шкідливою». На вечорах він бував, але говорив виключно на літе-

ратурні та морально-психологічні теми. Отже, Ф. М. Достоевський, як і Т. Г. Шевченко, часто замовчував про відомі йому насправді обставини справ, прагнув надати намірам і вчинкам своїм та іншим обвинуваченням інший зміст. Свідчення Достоевського свідчать про його високу громадянську мужність. Захищаючи себе і своїх товаришів від звинувачення у посяганні на підвалини самодержавства, відкидаючи версію про існування у петрашевців таємних революційних намірів, Ф. М. Достоевський водночас не приховував від Слідчої комісії своїх поглядів.

Через тринадцять років у «Щоденнику письменника» (за 1873 рік) Федір Михайлович полемізував із критиками з приводу свого роману «Біси» і дав ґрунтовну оцінку петрашевцям, наголошуючи на трьох обставинах: «1. Що й сам він, й інші петрашевці керувалися у своїй діяльності благородними ідейними мотивами, у «святість», яких вони вірили, і аж ніяк не заслуговували на назви «фанатиків», «монстрів», «шахраїв», якими прагнули представити їх (а також пізніших революціонерів) реакційна преса; 2. Що петрашевці за інших обставин при іншому повороті подій легко «можуть стати нечаївцями», тобто перейти до прямої практичної революційної боротьби із самодержавством. 3. Що палко вірячи у справедливість своєї справи, вони арешт і вирок зустріли «без найменшого каяття» [9, 125–136].

Ознайомившись із матеріалами слідства, Микола I наказав піддати обвинувачених незвичайному суду: справа петрашевців слухалася, на відміну від кирило-мефодіївців, у змішаній Військово-судній комісії, яка засудила 15 осіб (зокрема і Ф. М. Достоевського) до розстрілу. Проте вирок нікому із засуджених не був відомий до 22 квітня 1849 року (про це див. вище). Після цього 13 листопада 1849 року справа надійшла до генерал-аудіторату, і Ф. М. Достоевського «за участь у злочинних задумах, за поширення листа літератора Белінського, сповненого зухвалих висловлювань проти православної церкви та верховної влади, і за замах, разом із іншими, до поширення творів проти уряду за допомогою домашньої літографії, був засуджений до восьмирічної каторжної роботи» [15, 190]. Імператор напроти цього вироку написав: «На чотири роки, а потім рядовим». І останні корективи до вироку вже при його затвердженні знову вніс Микола I: передбачалося не лише скоротити термін Достоевському і Дурову, але й повернути «їм обом громадянські права» [2, 115]. Згодом із цього приводу Ф. М. Достоевський

писав: «Вирок цей був за своєю формою першим ще випадком у Росії, бо кожен засуджений у Росії в каторгу втрачає громадянські права навіки, хоча б і закінчив свій термін» [2, 115].

Відомість про особисту участь імператора у розробці всіх деталей смертної страти трималися в таємниці [1, 235]. Через два дні після езекуції на Семенівському плацу Ф. М. Достоевського закували в кайдани та відправили до Сибіру. У «Записках з Мертвого дому» письменник підкреслював, що «...кайдани самі по собі – не Бог знає, який тягар». Ваги вони бувають від восьми до дванадцяти фунтів (від 3,6 до 5,5 кг. – *Т. Л., Т. Ц.*). Носити десять фунтів здоровій людині не обтяжливо... Кайдани – одне шельмування, сором і тягар, фізичний і моральний» [10, 139]. У листі до брата він докладно описує цей процес: «...нас повели трьох: Дурова, Ястржембського і мене, заковувати. Рівно о 12 годині, тобто рівно на Різдво, я вперше одягнув кайдани. У них було 10 фунтів, і носити надзвичайно незручно. Потім посадили у відкриті сани, кожного особливо, з жандармом, і в 4 санях фельдфебель попереду. Ми вирушили з Петербурга. Я, по суті, був спокійним і уважно дивився на Петербург, проїжджав повз урочисто освітлені будинки і прощався з кожним будинком особливо» [13, 167–168].

До Тобольська Федора Михайловича везли, а з цього міста відправили закутого у кайдани із партією арештованих пішки. «11 січня, – згадував письменник, – ми приїхали до Тобольська і після представлення керівництву і обшуку, де у нас відібрали усі наші гроші, ми були відправлені в особливу комірчину... з каторжним народом я познайомився ще у Тобольську і тут в Омську розташувався прожити з ним чотири роки. Військова каторга важче громадянської» [13, 170]. У «Записках з Мертвого дому» Достоевський розвиває цю думку: «Другий розряд каторги, я кому я знаходився, і складався із кріпаків під військовим керівництвом, був незрівнянно важче за решту двох розрядів... дуже схоже на арештантські роти в Росії» [10, 222].

Саме тоді у Тобольську на поселенні жили декабристи І. О. Аненков, М. О. Фонвізін, П. С. та М. С. Бобринцеви-Пушкіни, О. М. Муравйов, П. М. Свістунів. У листі Н. Д. Фонвізіної від 18 травня 1850 року із Тобольська до брата чоловіка читаємо, що вона видавала С. Ф. Дурова за свого родича та неодноразово відвідувала «племінника» та його товаришів. Подорожниця побачення петрашевців з декабристами дорогою на

каторгу записала зі слів чоловіка Анна Достоевська: «У супроводі конвойних вони були приведені в квартиру наглядача острогу (ймовірно, підкупленого декабристами) і там знаходилися ніби в гостях у глядача дружини декабриста: Анненкові (мати і дочка, згодом Іванова), Муравйова, Фонвізіна та Свістунова» [7, 155].

Як уже зазначалося, Ф. М. Достоевський був включений до другого розряду у Фортеці, який арештанти вважали особливо важким: «Важким він був не тільки для дворян, а і для всіх арештантів... Військове керівництво суворіше, завжди під конвоєм, завжди під замком, а цього немає у перших двох розрядів. Так, принаймні, говорили усі арештанти, а між ними були знавці справи» [10, 226]. Ф. М. Достоевський згадує про три види робіт, які йому доручалися: це було випалювання та товчення алебастру, обертання точильного колеса та розгрібання снігу. Каторжники цуралися Федора Михайловича як дворянина. «Мені треба було майже два роки прожити в острозі, – пише Достоевський, – щоб мати добре ставлення до себе деяких каторжних» [10, 311].

Життя в острозі було одноманітне, важке. Згодом Ф. М. Достоевський детально зупиняється на цьому періоді каторжних робіт: «Усі чотири роки я прожив без вихідних у острозі, за стінами, а виходив лише на роботу. Робота діставалася тяжко... у мокроту, у сльоту або взимку в нестерпну холоднечу... Жили ми вкупі, усі разом, у одній казармі. Уяви собі стару, стару, дерев'яну будівлю. Яку вже давно належить зламати і яка вже не може служити. Влітку задуха нестерпна, взимку холод нестерпний. Усі підлоги прогнили. Підлога брудна на вершок, можна ковзати і падати. Маленькі вікна заіндевіли, то ж цілий день майже не можна читати. На стінах на вершок льоду. Зі стель крапель – усе протяг. Нас як оселедців у бочці. Затоплять шістьма полінами грубу, тепла немає (у кімнаті лід ледь відтає), а чад нестерпний... Тут же в казармі арештанти миять білизну і усю маленьку кімнату захлюпують водою. Повернутися нема де. Вийти по нужді вже не можна з сутінків до світанку, бо казарми замикаються і ставиться в сінях цебер, а потім задуха нестерпна. Усі каторжні смердять як свині і кажуть, що не можна не робити свинств, мовляв, «жива людина». Спали ми на голих нарах, дозволялася одна подушка. Укривалися коротенькими кожушками і майже завжди усю ніч голі. Усю ніч тремтиш. Блох і вошей, і тарганів четвериками. Взимку ми одягнені в кожушках, часто найширших, які

майже не гріють, на ногах чоботи з короткими халявами – будь ласка, ходіть по морозу. Їсти давали нам хліб та щі, в які покладалися $\frac{1}{4}$ фунта яловичини на людину, але яловичину кладуть рубану і я її ніколи не бачив. У свята каша майже без масла. У піст капуста з водою і майже нічого більше» [13, 170]. За таких умов Федір Михайлович читав багато. У листі до брата просив надіслати «Коран», «Критику чистого розуму» Канта, «Історію філософії» Гегеля, Шекспіра і т. ін.

Надалі Ф. М. Достоевський багаторазово у «Записках з Мертвого дому» й у низці статей з російської літератури підкреслює, що знання каторжного люду дало йому знання всього російського народу. Він особливо пишався не книжковим і умоглядним, а дійсним знанням людини, підкреслював, що «мав досить часу, щоб вивчити народ» [10, 121, 135, 150; 16, 28–29].

Вступивши в острог взимку, Достоевський і вийти на волю повинен був взимку, у той же місяць, коли прибув. З яким нетерпінням Федір Михайлович чекав на зиму, з якою насолодою дивився наприкінці літа, як в'яне листя на дереві і блякне трава в степу. «Серце моє починало глухо і коротко битися від великого передчуття свободи...», – писав Федір Достоевський у «Записках із Мертвого дому» [10, 320].

Нарешті прийшов і давно очікуваний день визволення. Напередодні Ф. М. Достоевський обійшов востаннє весь острог, а вранці почав прощатися з острожниками: «Ще перед виходом на роботу, як тільки починало світати, – згадує письменник, – обійшов я всі казарми, щоб попрощатися з усіма арештантами. Багато мозолистих сильних рук простяглося до мене привітно. Одні тисли їх зовсім не по-дружньому, але таких було небагато. Інші дуже вже добре розуміли, що я зараз стану зовсім іншою людиною, ніж вони» [10, 218]. Цей вихід із омського кріпацького острогу здійснився у лютому чи на початку березня 1854 року. Оскільки у квитку Ф. М. Достоевського зазначено, що після закінчення терміну каторги зарахований рядовим 2 березня 1854 року з визначенням у Сибірській лінійний сьомий батальйон, який стояв у Семіпалатинську. Як видно з листа 30 липня 1854 року до брата, військова служба для Ф. М. Достоевського також була нелегкою: «Приїхав я сюди у березні місяці. Служби майже не знав і тим часом у липні стояв на огляді поряд з іншими і знав свою справу не гірше за інших... Як не чуже все це для тебе, але я думаю, що ти зрозумі-

мієш, що солдатство – не жарт, що солдатське життя з усіма обов'язками солдата не зовсім легке для людини з таким здоров'ям і з таким повним незнанням у подібних заняттях. Щоб придбати цю навичку, треба багато праці» [13, 180].

У Сибіру Ф. М. Достоевський повертається до літературної роботи. Тут за свіжими враженнями від пережитого розпочато ним «Записки з Мертвого дому». У листі до Аполлона Майкова Федір Михайлович писав про те, «як багато він мук зазнав від того, що не міг на каторзі писати», тим часом як внутрішня робота кипіла, і він «створив у голові велику повість». Про який твір йде мова, сказати важко, хоча можна допустити, що це був «Дядечкин сон». Дуже складно було перенести неможливість усамітнення – такого необхідного для творчої роботи. Так, у листі до Наталії Дмитрівни Фонвізіної від 20 лютого 1854 року Достоевський пише: «У солдатській шинелі я такий же бранець, як і раніше. І як я радий, що в моїй душі знаходжу ще надовго терпіння... що мені треба тільки книг, можливості писати і бути щоденно кілька годин одному... Ось уже скоро п'ять років, як я під конвоєм у натовпі людей, і ні однієї години не був один. Бути одному – це потреба нормальна, як пити і їсти, інакше в насильницькому цьому комунізмі станеш людиноненависником» [14, 143].

Ім'я Достоевського знову з'явилося у пресі 1859 року. У «Російському слові» цього року виходить у світ велика повість «Дядечкин сон». У «Отечественных записках» – роман «Село Степанчиково».

Із нетерпінням Федір Михайлович чекав на Маніфест у зв'язку з майбутньою коронацією Олександра II, сподіваючись, що буде оголошено амністію. Справді, у Маніфесті, оприлюдненому у день коронації 26 серпня 1856 року, було оголошено прощення колишнім петрашевцям. Їм поверталось право дворянства і дозволялося жити у межах Росії, крім столиці.

Отже, цілих дев'ять років, з 1850 по 1859, Ф. М. Достоевський жив у Сибіру, спочатку відбував чотири роки каторги, а потім п'ять років дисциплінарної військової служби.

Звільнений зі служби в чині підпоручика, Ф. М. Достоевський отримує квиток на проїзд 30 червня 1859 року і незабаром залишає Сибір. Уже у вересні він був у Твері. Клопотання Федора Михайловича про повернення до Петербурга увінчалось успіхом. На початку грудня 1859

року від прибув до Північної Пальміри. О. П. Малюков, товариш Достоевського по гуртку Петрашевського, так розповідає про це повернення: «Одного разу Михайло Михайлович приїхав до мене вранці з радісною звісткою, що братові його дозволено жити в Петербурзі, він має приїхати того ж дня. Ми поспішили на вокзал Миколаївської залізниці і там, нарешті, я обійняв нашого вигнанця після десятирічної майже розлуки. Вечір ми провели разом. Ф. М., як мені здалося, не змінився фізично, навіть ніби дивився бадьоріше колишнього і не втратив анірохи своєї звичайної енергії. Не пам'ятаю, хто із спільних знайомих був на цьому вечорі, але у мене залишилося в пам'яті, що при цьому першому побаченні ми обмінялися лише новинами та враженнями і згадали старі роки і наших друзів. Після цього ми бачилися майже щотижня» [23, 199].

На завершення необхідно наголосити, що Тарас Шевченко і Федір Достоевський були знайомі. До кола їх спільних знайомих входили Дмитро Григорович, Костянтин Трутовський, Микола Спешнев, Микола Костомаров, петрашевці, Роман Штрандман, Микола Момбеллі, Олексій Плещеев та ін. Тому можна стверджувати, що письменники не раз перетиналися. А особисті зустрічі могли відбуватися у будинку Івана Тургенєва. Як відомо, останній, після публікації в журналі «Народное чтение» листа Шевченка, виступив перед Літературним фондом з ініціативою про звільнення рідних Тараса Григоровича з кріпацтва. Саме тому Тургенєв і Шевченко стали часто зустрічатися. Водночас, у будинку Івана Сергійовича бував і Достоевський, беручи участь в аматорських виставах.

Проте естетичні погляди письменників, літературна творчість та долі різні. Можливо, тому літературознавці не проводили дослідження-співставлення творчості Шевченка і Достоевського. Однак, деякі моменти в житті письменників подібні і могли стати приводом для знайомства і привернення уваги один до одного. Так, відомо, що у листопаді 1860 року у Петербурзі в Пасажі відбувся благодійний літературний вечір на користь недільних шкіл. Саме там серед інших (Володимира Бенедиктова, Якова Полонського, Аполлона Майкова, Олексія Писемського) читали свої твори Тарас Шевченко і Федір Достоевський. У мемуарах Лонгіна Пантелеєва, Дмитра Григоровича та ін. містяться свідчення захопленого прийому обох письменників. Однак на Достоев-

ського скоріше дивилися як на колишнього каторжника та «недавнього мученика», майже революціонера [24, 157–158]. Шевченка ж публіка прийняла так, «немов він геній, що зійшов у залу Пасажу прямо з небес. ...Вшановували мученика, який постраждав за правду. «Уже будемо все, за що вони страждали, називати правдою, хоча я й не знаю добре, за що вони страждали, досить того, що страждали». Шевченко був лише солдатом, Достоевський був у Сибіру на каторзі. Тим часом Шевченка приголомшили оваціями, а Достоевському плескали багато, але не так» [31, 269–270].

Аналіз оцінок мемуаристів не є метою представленої статті, тому необхідно наголосити на загальному, що пояснює подібну зустріч письменників: вони були мучениками, які постраждали за правду. У цьому полягає їх принципова подібність. Крім того, і Шевченко, і Достоевський після успішних літературних дебютів стають членами таємних товариств, відповідно, – Кирило-Мефодівського братства і товариства Петрашевського. Обоє було заарештовано у квітні: Шевченка 1847 року, а Достоевського – 1849. Обидва отримали суворі вироки: Шевченко був на десять років відправлений служити солдатом, а Достоевського засудили до смерті, а потім замінили вирок засланням на каторжні роботи, а через чотири з половиною роки відправили у солдати. Повернулися вони обидва до Петербурга приблизно через два роки: Шевченко у березні 1858 року, а Достоевський – у грудні 1859. У період відбування покарання обидва письменники практично не мають можливості повноцінно займатися творчістю, літературні образи, які виникають, не реалізуються, творчі сили виснажуються. Звідси – необхідність усамітнення і активної духовної роботи. Ніхто більше з літературного кола у той час не мав такого досвіду.

Таким чином, тема, запропонована авторами статті, відрізняється багатством смислів і можливостей різних інтерпретацій, тому відкриває необмежені перспективи подальших досліджень у загальногуманітарному культурологічному дискурсі.

Джерела та література:

1. Бельчиков Н. Ф. Достоевский в процессе петрашевцев. Москва : Изд. АН СССР, 1936. 245 с.
2. Биография, письма и записи из записной книжки Ф. М. Достоевско-

- го. СПб. 1883. *Достоевский Ф. М. Полное собрание сочинений в тридцати томах*. Ленинград : Наука. Ленинградское отделение. 1972. Т. 1. 519 с.
3. Герн К. И. Письма к М. М. Лазаревскому о Шевченко от 12 апреля 1861 [?] г. *Киевская старина*. 1899, февраль. С. 67–73.
  4. Герцен А. Былое и думы. 1852–1868. Части I–III. *Собрание сочинений в 30-ти томах*. Москва : Изд.-во АН СССР, 1956. Т. 8. 519 с.
  5. Григорьев А. Тарас Шевченко. Время. СПб, 1862. Кн. IV. С. 634–637.
  6. Дело петрашевцев. Москва-Ленинград : Изд.-во АН СССР, 1937. Т. I. 584 с.
  7. Достоевская А. Г. Воспоминания. Москва : Художественная литература, 1971. 496 с. 439 с.
  8. Достоевский в воспоминаниях. Москва : Художественная литература, 1969. Т. I.
  9. Достоевский Ф. М. Дневник писателя. 1873 г. : статьи и заметки, 1873–1878. *Достоевский Ф. М. Полное собрание сочинений в тридцати томах*. Ленинград : Наука. Ленинградское отделение. 1980. Т. 21. 551 с.
  10. Достоевский Ф. М. Записки из Мёртвого дома. *Достоевский Ф. М. Полное собрание сочинений в тридцати томах*. Ленинград : Наука. Ленинградское отделение. 1972. Т. 4. 326 с.
  11. Достоевский Ф. М. Идиот. *Достоевский Ф. М. Полное собрание сочинений в тридцати томах*. Ленинград : Наука. Ленинградское отделение. 1973. Т. 8. 511 с.
  12. Достоевский Ф. М. Идиот; Вечный муж; Наброски 1867–1870. *Достоевский Ф. М. Полное собрание сочинений в тридцати томах*. Ленинград : Наука. Ленинградское отделение. 1974. Т. 9. 528 с.
  13. Достоевский Ф. М. Письма, 1832–1859. *Достоевский Ф. М. Полное собрание сочинений в тридцати томах*. Ленинград : Наука. Ленинградское отделение. 1985. Т. 28, кн. 1, 572 с.
  14. Достоевский Ф. М. Письма. Книга первая. Москва-Берлин : Ди-рект-Медиа, 2015. 519 с.
  15. Достоевский Ф. М. Статьи и заметки. 1845–1861. *Достоевский Ф. М. Полное собрание сочинений в тридцати томах*. Ленинград : Наука. Ленинградское отделение. 1978. Т. 18. 371 с.
  16. Достоевский Ф. М. Статьи и заметки. 1861. *Достоевский Ф. М. Полное собрание сочинений в тридцати томах*. Ленинград : Наука. Ленинградское отделение. 1979. Т. 19. 359 с.

17. Зильберштейн И. С. Новонайденные и забытые письма Ф. М. Достоевского. *Литературное наследство*. Москва : Наука, 1973. Т. 86 : Достоевский Ф. М. Новые материалы и исследования. С. 142–146.
18. Из воспоминаний М. М. Лазаревского о Т. Г. Шевченко. *Русский архив*. 1899. Кн. 1. № 4. С. 643–647.
19. Костомаров Н. И. Атобиография. *Н. И. Костомаров*. Москва : За друга, 1922. 440 с.
20. Костомаров Н. И. Письмо к изд.-редактору «Русской старины» М. И. Семевскому. *Русская старина*. 1880. Т. XXVII. С. 600–601.
21. Лебединская Т. Есть ли у него перстень «Святых Кирилла и Мефодия?». Черкасы : ФОРМ Толокушин О. Г. 2014. 20 с.
22. Матов А. И. Тарас Григорьевич Шевченко в ссылке. Воспоминания о Тарасе Шевченко. Киев : Днепр, 1988. 608 с.
23. Милюков А. П. Литературные встречи и знакомства. Санкт-Петербург, 1890. 281 с.
24. Пантелеев Л. Ф. Из воспоминаний прошлого. Москва-Ленинград : Academia. 1934. 798 с.
25. Петрашевы. Москва : Изд. В. М. Саблина, 1907. 160 с.
26. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. К. : Наук. думка, 2001. Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 2003. 632 с.
27. Шевченко Т. Прогулка с удовольствием и не без морали. *Тарас Шевченко. Зібрання творів у шести томах (видання, автентичне 1-6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах»)*. Київ : Наук. думка. 2003. Т. 4 : Повісті. 600 с.
28. Шевченко Т. Усі твори в одному томі. Київ-Ірпінь : ВТФ «Пеун», 2007. 824 с.
29. Шевченко Т. Художник. Повісті, автобіографія, щоденник. Харків : Фоліо, 2012. 828 с.
30. Шевченко Т. Щоденник / За загальною редакцією Лариси Івшиної Листи. Видання перше. Бібліотека газети «День» «Україна Incognita». ПрАТ «Українська прес- група», 2013. 80 с.
31. Штакеншнейдер Е. А. Дневник и записки (1854–1886) / ред., ст. и комм. И. Н. Розанова. Москва-Ленинград : Academia. 1934. 586 с.

Tetyana Lebedynska, Tetyana Tsymbal

THE LIFE SCHOOL OF TARAS SHEVCHENKO AND FYODOR
DOSTOEVSKY: A COMPARATIVE ANALYSIS

The fates of Taras Shevchenko and Fyodor Dostoevsky are analyzed, based on the writers' letters and letters to them, as well as the memoirs of their contemporaries, namely: the most tragic periods of their lives - arrests and exile. The specifics of their stay in penal servitude and in military service are emphasized. The physical, mental and moral suffering of the artists on their life path is studied.

Key words: *Taras Shevchenko, Fyodor Dostoevsky, letters, diary, writers, society, exile, military service, penal servitude.*

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА БОРИСА ЛАЗАРЕВСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ ХХ СТОЛІТТЯ

Актуальність проблематики дослідження полягає у введенні в українську історіографію змісту рукописів, зокрема щоденникових записів, представників української інтелігенції, які на початку ХХ ст. опинилися в еміграції. Мета статті полягає у введенні до українського наукового простору унікального історичного джерела, яким є «Щоденник» Бориса Лазаревського за 1927–1929 роки, розширенні проблематики досліджень рукописної спадщини представників української культури в еміграції 1920–1930-х років.

Ключові слова: епістолярії, українська еміграція 1920–1930 років, українська культура, українська література, Борис Лазаревський, Олександр Кошиць.

Лазаревські – старовинний український старшинський козацький рід, що веде свій початок від козаків Лазоренків, які за реєстрами 1711 і 1736 років були приписані до Конотопської сотні Ніжинського полку. Найвідоміший нащадок цього роду – Матвій Лазоренко (1788–1857) – служив у конотопських підкоморському та повітовому судах, змінив прізвище на Лазаревський, вийшов у відставку з чином титулярного радника, повернув своєму родові право на спадкове дворянство, втрачене з ліквідацією Гетьманщини. Він мав 6 синів та 2 доньки. «На подив симпатичні люди ці чудові брати Лазаревські, і усі шість братів, як один, чудова рідкість», – читаємо у Журналі Т. Шевченка. Поет був у захопленні благородством, людяністю, ширістю, добротою і сердечністю цієї родини. Знайомство і дружба братів Лазаревських, особливо Федора, Михайла і Василя, з Тарасом Шевченком розпочалася з 1847 року – часу заслання його царським урядом в солдатчину до Оренбурзького корпусу, де брати працювали в різні часи урядовцями в прикордонній комісії.

Брати Лазаревські. Світлина. 1860-і роки

Повернувшись із заслання до Петербурга, Т. Шевченко одразу був оточений опікою та увагою братів Лазаревських. Майже три місяці жив поет у Михайла, подарував приятелю Щоденник із своїм дарчим автографом. Активно допомагали Лазаревські в справах друку «Кобзаря» (1860 р.). Його примірники з автографами Т. Шевченко подарував Федору, Василю, Івану та Олександрю. Останньому з написом: «Чистому серцем, доброму козакові Олександрю Лазаревському. Кобзар Тарас. 6 лютого 1860 р.».

Дорогою із Києва до Петербурга, заїхав Т. Шевченко і у с. Гиравка – невеликий маєток Лазаревських, де жила їхня мати – Афанасія Олексіївна, до якої поет ставився з синівською любов'ю. Під час перебування в Гиравці Т. Шевченко написав портрет А. О. Лазаревської, а від'їжджаючи, подарував свій офорт «Свята родина» та автограф вірша «Садок вишневий коло хати». Після смерті Кобзаря саме брати Лазаревські порушили клопотання про перевезення тіла поета з Петербурга на рідну землю. Молодший з братів Олександр бачив поета в останній день його життя та супроводжував домовину з тілом до Канева спільно з художником Г. Честахівським.

*Зліва направо: Гліб,
батьки – Олександр
Матвійович та
Ганна Миколаївна,
Катерина, Ганна
(вище), Борис*

Олександр Матвійович Лазаревський (1834–1902) – батько Бориса Лазаревського, а також його молодшого брата Гліба та сестри Катерини, видатний український історик, генеалог, джерелознавець та видавець, редактор кількох видань журналу «Київська старовина». Дітям батько прищепив святе ставлення до пам’яті і творчості Кобзаря, яке вони зберегли на все життя.

У фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається світлина середини 1890-х років, на якій уся родина О. Лазаревського – батьки і четверо вже дорослих дітей сидять на порозі своєї оселі у с. Гирявка, що поблизу Конотопа.

Старший син Борис Лазаревський (1871–1936) рано відійшов від родини і «подався в люди». За його юнацькими спогадами, батько завжди був у від’їздах по справах, а мачуха народжувала своїх дітей і хлопця виховували переважно гувернери, але освіту він отримав відмінну. Вчився у Другій Київській гімназії, Колегії Павла Галагана, на юридичному факультеті університету в Одесі, через рік перевівся до Києва. Після закінчення юридичного факультету університету Св. Володимира (1897 р.) служив у військово-морському суді в Севастополі, пізніше – у Владивостоці. На початку 1904 року був направлений виконувати обов’язки слідчого до Владивостоцького військово-морського суду, від серпня займав посаду прокурора. Прагнув відвернути смертні вироки на веде-

них процесах. Через нервову хворобу евакуйований з російсько-японської війни 1904–1905 років у шестимісячну відпустку. У 1906 році, за «негідне ставлення до заходів із придушення бунту матросів у Севастополі», був звільнений у запас та переведений до резерву флоту.

Борис Лазаревський рано виявив літературне обдарування. Як письменник, дебютував у жанрі російської белетристики, почав друкуватися 1894 р. в газеті «Киевлянин», в Одесі у 1899 р. випустив першу збірку оповідань з життя залізничників. Познайомився з А. Чеховим, не раз зустрічався з ним, листувався (частину цієї епістолярії обнародував по смерті свого адресата). У 1900-х рр. був автором низки популярних журналів, а зібрання творів у 7 томах витримало два накладі (СПб, 1911–1916).

Не забував Б. Лазаревський і про своє українське коріння. Його критичні нариси з'являються у 1902 р. на шпальтах місячника «Київська старовина», наступного року він пише повість «Святе місто», присвячену пам'яті рідного дядька Ф. Лащинського. У Севастополі 17 лютого 1902 р., на вечорі, присвяченому пам'яті Т. Шевченка, виступив із нарисом про ставлення Кобзаря до близьких йому людей. 15 березня 1903 р. на подібному зібранні декламував шевченкову поему «Наймичка».

Б. Лазаревського, як письменника, критики подекуди порівнювали з Г. Мопассаном – «знавцем жіночої душі», втім, міру його таланту не всі визнавали значною. Ім'я Б. Лазаревського сьогодні відоме хіба що неширокому колу літературознавців. Достатньо тверезо оцінюючи своє місце в літературі, письменник ще у 1906 р. занотував: «...зробив я більше своїми недоладними щоденниками, ніж оповіданнями». Щоденники письменник вів усе своє життя, починаючи з 1886 р. За різними підрахунками, збереглося близько 60 грубих зошитів, більшість імперської доби, лише окремі – часів еміграції. Більшість щоденників в наш час розкидані по різних літературних архівах в Росії, щоденники 1920–1922 рр. зберігаються у фонді Б. Лазаревського в Літературному архіві Музею національної писемності у Празі.

Предметом даної публікації є епістолярія Бориса Лазаревського, яка представлена дописами у його емігрантських «Щоденниках» з реакцією та рефлексіями на події культурного життя і побуту української діаспори у Франції, спілкування з друзями та земляками з України, листи від родини із закордону, листування з братом Глібом.

Низка наших статей вже була присвячена «Щоденнику» 1927–1929 рр., який є власністю одного з авторів даної розвідки, однак «відкриття» у 2023 р. одразу трьох нових «Щоденників» письменника за 1929–1933 рр. в Архіві Лазаревських Інституту рукопису НБУВ, було для нас неочікуваною і приємною новиною.

«Щоденник» 1927–1929 рр., найбільш об'ємний, вщент заповнений вклеєними листами, поштівками, малюнками і світлинами до останніх днів був у помешканні Б. Лазаревського, а по його смерті, разом із невеликим архівом, потрапив до редакції тижневика «Тризуб» та паризької бібліотеки Петлюри, яка у 1940 р. була направлена до Берліну. Звідти, вже наприкінці війни, численні архіви, зокрема й бібліотека Петлюри, були евакуйовані і розпорошені у різних місцях. «Щоденник» за 1927–1929 рр. був знайдений у румунському місті Крайова у 1945 р. Натомість три зошити з ІР НБУВ ще за життя Б. Лазаревського були відправлені на збереження братові Глібу у Варшаву. А вже звідти потрапили до київського архіву. Перший «Щоденник» датований 13.07.1929 – 03.1930 рр., другий – 11.02. – 28.09.1931 р., третій – 31.12.1932 – 5.10.1933 рр.

Шлях на еміграцію Б. Лазаревського був, як і у більшості його співвітчизників, довгим і складним. У 1918 р. Борис Олександрович перебував у розпорядженні Українського військового прокурора, був офіцером для доручень при військовому міністрові Української держави, працював за часів Гетьманату та Директорії УНР; служив у Севастополі, Миколаєві та Херсоні, далі – денікінський Ростов-на-Дону, Батум і екзотична професія квиткового контролера на французькому рейсовому пароплаві Батум–Марсель; звідти – до Константинополя, потім – Берлін і нарешті – Париж.

З Парижа Б. Лазаревський майже на рік відправився для поправки здоров'я до Чехословаччини, побував у Празі, лікувався на курорті Бехині, побачив країну, завів численні знайомства, зокрема, з президентом Чехословацької республіки Томашем Масариком, вивчив чеську мову. До 1930 р. Борис Олександрович отримував фінансову допомогу від уряду і Президента Чехословаччини. У 1926 р. Б. Лазаревський остаточно оселився у Парижі, де і прожив останні десять років життя, винаймаючи маленьку кімнату у готелі. Поступово занурюючись у життя емігрантської діаспори, письменник спершу спілкується переважно з колишніми приятелями з російської літератур-

но-мистецької богеми, але не пропускає жодної можливості відвідин заходів української еміграції.

Поступово у Франції та у Парижі складалась і українська діаспора, яка до 1925 р. стала досить чисельною (25 тис. осіб загалом у країні та 3–5 тис. українців у Парижі): це насамперед т. зв. УНР-івська еміграція з Галичини і Волині, військові з розформованих поляками таборів для інтернованих, а також і ті, хто випадково опинився у білогвардійських арміях, численні заробітчани із західноукраїнських земель. Українська еміграція у Парижі строката, мало організована в культурному і політичному відношенні. Головними конкуруючими сторонами тут були відверто прорадянський Союз українських громадян, ліві, або соціалісти на чолі з М. Шаповалом, схильні до популізму, нарешті УНР-івський Союз українських емігрантських організацій М. Шумицького, головним друкованим органом якого з 1925 р. був тижневик «Тризуб», створений за особистою ініціативою С. Петлюри. УНРівці твердо тримались на державницьких та антибільшовицьких позиціях і до них був схильний Б. Лазаревський – позапартійний, ліберал за світоглядом.

Вже на першій сторінці «Щоденника» за 1927 р. читаємо: «...був на кладовищі Montrparnasse. Купив дві троянди, одну поклав на могилу Петлюри іншу – Мопассану. І ту й іншу могилу я не міг одразу знайти. Багато народу... всюди квіти. І листопад, як травень і день травневий наче в листопаді. Могила Петлюри уся в квітах і вінках наших національних жовто-блакитних [1, арк. 1–1а]. У Парижі заприятелював Б. Лазаревський і з братами Чехівськими – Андрієм та Олексою, знаними ще до еміграції. Андрій Чехівський (1879–1941 рр.) був українським співаком, дипломатом-аташе Посольства Української Народної Республіки у Римі. У Парижі брати створили український хор. Диригентом став Андрій. У «Щоденнику» 1927–1929 рр. містяться концертні програмки хору братів Чехівських: «Концерт на користь потерпілих від повені в Україні (Галичина)» за 25 грудня 1927 р. та «Концерт на вечорі пам'яті Тараса Шевченка» за 31 березня 1928 р. На згадку про Шевченківський вечір вклеєно видруковану машинописом французькою мовою «Програму концерту, присвяченого роковинам Т. Шевченка ПРОГРАМА (Salle de l'Union Chretienne des Jeunes Gens, 14 rue de Trevisse. Paris IX)». Рефлексія Бориса Олександровича на цей вечір виглядає так: «Вечір засвідчив, як впала українська громада ... Хор малесенький, читці

жахливі... і лише одна галичанка, і не наддніпрянка, Якимець, читала так, що Тарас її б розцілував – прийшов би в такий бурхливий захват, у який привела його колись М. О. Марко – Вовчок. Льошка Чехівський співає гарно, але без захвату по відношенню до слів поета» [1, арк. 62]. Після цього запису у «Щоденнику» міститься невелика фотокартка Марії Якимець із її автографом від 31.02.1928 р.

Там само, у «Щоденнику» вклеєно ще одну вирізку з анонсом про «Вечир українського слова» за 13 липня 1928 р (sic. – напевне з російської газети. – С. Б., О. С.): 1 rue Pierre-Levee, 1 Salle Conference, Metro, Parmentier. Серед виконавців (переважно молоді поети, декламатори, музиканти) зазначений і Б. Лазаревський. І знову після самої події, у «Щоденнику» письменник резюмує у характерному контексті: «...крім Марусі, усе бездарно провінційно і нерозумно. Особливо нерозумне було вступне слово Якимчук (sic. – ведучий вечора особу якого не вдалось встановити. – С. Б., О. С.) він не знає української мови. Мовлене на якомусь жаргоні неможливо було навіть визначити з лівого чи з правого берега, бо так не говорять ні на правому, ні на лівому березі. А мову, звісно, творить народ, а художня література обробляє. Але де ж вона, Україна Каміняря? Публіка була зовсім нова. Звідки?» [1, арк. 121].

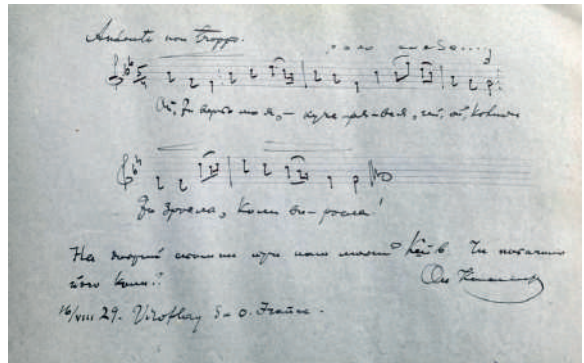
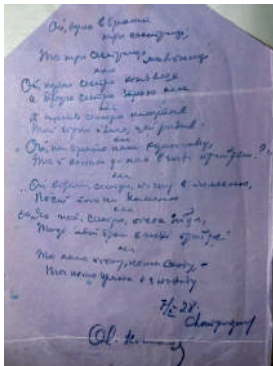
І знову, вчоргове, у «Щоденнику», автор критично ставиться до «українськості» навіть близьких знайомих і приятелів: «...побачив Миколу Шаповала і Миколу Цеглинського з Америки. І Микола Шаповал підтвердив думку Якимчука нібито мова Шевченка не ідеальна українська мова... А Цеглинський, що єдиний український класик – це автор «Енеїди» жартівливої... Це мене здивувало. Не лише погано знають, але і погано відчують мої земляки. ... І від Києва у 1919 р. і до сьогодні бачив лише одного земляка, котрий і знає, і відчуває – Олександра Кошиця» [1, арк. 184 зв.–185].

Аналізуючи зміст записів «Щоденника» 1927–1929 рр., можна із впевненістю говорити, що у цей період Б. Лазаревський, вочевидь, не мав тісних контактів із колами української політичної чи культурної

*Марія Якимець.
1927 рік*

еліти. Ніхто із подібних осіб не був серед його друзів. Доволі близькі стосунки мав лише з О. Кошицем (1875–1944 рр.), із яким був знайомий ще до 1917 р., зустрічався у Києві, Севастополі, Празі, Парижі, листувалися і через океан, коли диригент мешкав в Америці. Епістолярія Б. Лазаревського містить чимало записів про Кошиця і декілька автографів композитора. Автор «Щоденника» високо цінує професійну майстерність, а головніше культурницьку місію створеної О. Кошицем «Республіканської хорової капели», яка стала справжнім посланцем-дипломатом до народів світу у тяжкі для України часи визвольних змагань. Він прекрасно знає про те, що ініціатива відправити колектив у тривале турне і всіляко її підтримувати належала С. Петлюрі. У О. Кошиця Б. Лазаревський цінував не лише талант, але і ті риси, яких сам мав обмаль. Це – природна сила українського характеру, який не піддається жодному іноземному впливу, насамперед русифікації, крім того, беззастережна відданість національній справі і енергійна безкорислива громадська робота над її втіленням. Цінний спогад про зустріч із О. Кошицем, в районі Шампінї поблизу Парижа, де диригент тимчасово проживав у О. Чехівського і де 7 жовтня 1928 р. композитора відвідав Б. Лазаревський: «Я поїхав до Шампінї побачити О. Кошиця. Був надзвичайно гарний, тихий осінній день. І можливо тому також надзвичайно спокійно думалося. Приїхав у Шампінї... Ах як велика краса Марни в тихий день жовтня в рамці дерев, що вже почали жовтіти. Ніколи я не забуду цього краєвиду з стрімкими берегами... Блакитний човен з рибалкою, водорості... Тиша та повітря озонисте, і небо прозоре. Андрій Чехівський зустрів мене... На запитання про Кошиця відповів: «Він працює... Книгу пише про хор, укладає рецензії по всіх країнах Земної кулі». Я досить довго чекав, поки вийшов один із небагатьох, воістину великих людей сучасної України... Він не тільки говорив, він робив у найважчі дні України, – показував усьому світу – який талановитий наш народ і скільки тисяч пісень створив він... І які це пісні... Більшовикам – червонозагонам ці пісні не цікаві і не потрібні... Але їхній духовний вплив на народ (наших часів) був величезний... А Кошиць, що той акумулятор, який сконцентрував у собі промені сонячної музики, яку навіть рабство не спотворило... І навпаки: більшовицька «свобода» каструвала. Вийшов сам Олександр Кошиць, він здався мені нижчим на зріст, хоча не постарілим, але обличчя ніби набрякло. Немає

Автографи Олександра Кошиця

колишнього живота... Поцілувалися... Він як усі люди, що старіють, заговорив про свої хворості.... Кошиць тут із дружиною. Далі він почав розповідати, що праця його буде на 500–600 сторінок українською, – об'єктивна, тільки про музику, лише рецензії великих музикантів... Нам подали обід на трьох – він, я та його дружина... Після я запропонував пройтися. Пішли вдвох. І обидва замилювалися Марною та її берегами. Страшно подумати: 1918 року тут були німці. А тепер такого дня – рай земний... Говорили про Україну. Не можемо зрозуміти, чому росіяни так бояться самостійності і не розуміють, що прагнення самостійності – органічне... Процес швидше природний, ніж політичний, отже, поза волею людською. Посиділи над водою. Ще й ще говорили. Пішли додому... Я спитав його, які слова у пісні «Ой у полі при тополі». Він сів на траву та написав для мене. Так... Великий, чудовий день» [1, арк. 178–180]. Там само в Щоденник вклеєний листок паперу із власноручним автографом слів пісні, за підписом Кошиця.

Із О. Кошицем та його хоровим колективом пов'язаний ще один досить цікавий епізод, описаний у вищезгаданому «Щоденнику», який ми досить розлого цитували у наших попередніх розвідках, але який варто дати хоча б фрагментарно. Мова йде про відгук на концерт першого і єдиного туру хорової капели «Думка» із радянської України у Парижі, на якому Б. Лазаревський був присутній: «24.02.1929: «Сьогодні Вовочка (знайомий, син знайомого?) подарував мені не дрібне, але сильне переживання з приводу України. Через силу, хворий і все ж таки

пішов... Ледве потрапили. Адже дешеві квитки було продані... Почали не одразу. Вийшли дівчата та парубки у дивних костюмах, у костюмах майбутньої України. Білі сукні та внизу вишитий шматок плахти. Чоловіки в українських сорочках, але вишиті неяскраво та у довгих чорних штанах. Середне між поляками та чехами. Етнографічно так воно і є, і так воно і буде, і було відчуття, що я глянув на 50 років уперед... Цікаво, але чомусь боляче. Якби батько мій підвівся з труни і глянув на Гирівку, чи зайшов би до Української академії наук у Києві, то мабуть пригадав щось забуте... Спів... «світить та не гріє». Техніка та дисципліна колосальні, але не чути народних мелодій, або вони такі обстругані, що від них нічого не залишилося. Сам Городовенко маленький, в'юнкій... Дівчата милі... але жодної посмішки, як ляльки... І яскравою плямою виділяється чорна іудейка, що розставила ноги, та ще в окулярах.. Рабині! Рабині печалі! І чомусь відразу згадалася «Майська ніч» Миколи Васильовича... і мачуха відьма в прозорості якої бачилося щось чорне, яке було панночці – важко втямити, але звичайно було. А відьма, звичайно, агентка Г.П.У... В антракті... по-французьки виконали «Інтернаціонал», але на нього ніхто не звернув уваги, а пролунали голоси з вимогою «Заповіт!». Городовенко подумав і без слів та рухів сказав своєму хору «Заповіт». Багато хто і я в тому числі встали. В антракті Кошиць ходив і таємниче посміхався і розводив руками... Але, що дивно, Льошка Чехівський із ним. Значить, помирилися. Два великі хори та протилежні українські хормейстери – їх з історії України не викреслиш... Ось і головне. Багато хто з росіян нічого не зрозумів, у тому сенсі, що думали, ніби український хор – це мужицький хор має бути. Страшно, страшно було думати, що всі ці нещасні мають повернутися до Києва під владу московського Кремля... Ох, як вони придушені! Ніколи за царів не були такі придушені. Жодної посмішки... Хор Кошиця гуляв в антрактах серед публіки, підходили до партера, петляючи, розмовляли з публікою про костюми. А ці що – солдати у відмову. Страшна картина. Механізм співу ідеальний, але душі козацької немає, жодної церковної мелодії – адже всі хори пішли з Київського Братського монастиря» [1, 257, 258].

І ще один запис про зустріч із О. Кошицем у присутності А. Чехівського, на цей раз із «Щоденника» від 28.07.1929 р.: «Ми з Андрієм повернулись додому. Кошиць уже встав, і я пішов до нього. Нас покликali до саду обідати. Обідали ми окремо утрьох...». За обідом розмова

йшла про видання книги О. Кошиця про українські пісні, рецензії на неї, переклади, які, зі слів А. Чехівського, вартували багато труднощів і 21 тис. франків. Б. Лазаревський додав про книгу: «але слава Богу, що вона є – пам'ятка всесвітньої української слави та самого Кошиця... понад 20 екземплярів спрямували до Києва. Говорили про хор Городовенка. Кошиць обурений. Він сказав: краще було б, аби Городовенко співав псалми, а то він спотворив народне нутро, кастрував найкращі речі... Його хор справжній більшовизм у музиці...» [2, арк. 28 зв.] На протилежній сторінці від цього запису О. Кошиць залишив свій автограф – нотні рядки і слова пісні «Ой ти, вербо моя кучерявая», записаної в «Щоденник», вочевидь, на прохання Б. Лазаревського. Наприкінці припис диригента: «На дорогий спомин про наш милий Київ. Чи побачимо його коли. Ол. Кошиць. 16.VIII.29. France» [2, арк. 29].

Борис Лазаревський добре розбирався у хоровій музиці, любив слухати церковні піснопіви. Спираючись на записи Щоденників, можна стверджувати, що його контакти з друзями – музикантами, хормейстерами, співаками – вихідцями з України, тривали протягом усіх років еміграції. Серед його візаві можна назвати О. Григоровича – 1-го баса митрополичого хору, В. Салівона (1890–1961) – провідного співака (бас) у тому ж колективі, М. Афонського (1892–1971) – регента хору, що закінчив Київську духовну академію, паралельно навчався в Київській консерваторії, став регентом собору св. Олександра Невського в Парижі, де організував Митрополичий хор. Особливе значення для диригента мало виконання церковних піснопівів Києво-Печерської лаври, на музичних традиціях якої він сформувався. Хор, яким Афонський керував 22 роки, давав концерти по всьому світу, а в 1928 р. зайняв перше місце на об'єднаному концерті європейських хорів в Антверпені. У 1934 р. хор записав дві платівки церковної музики з Ф. Шаляпіним. У Парижі друзі зустрічались у тісному колі, співали українських пісень.

На сторінках Щоденника є принаймні ще одна згадка про відвідини Б. Лазаревським могили С. Петлюри 16 червня 1928 р. у супроводі молодого художника М. М. Гвоздьова (1911–1937) – учня художньої школи. У запису є цікаві міркування Б. Лазаревського про Україну, тому наведемо уривок з нього. Після відвідин школи відбулась вулична зустріч із знайомою та її приятелем, далі по тексту: «...це російський мужичок досить кмітливий. Говорив про більшовиків: – Кінь може ски-

нути сідока, але сам себе скинути не може. Так і російський народ – він більшовик сам, як же він себе скине? Якщо це так, то у мене все ж таки надія на український народ, принаймні, на правобережників – у яких з росіянами, крім православ'я, схожого мало. Повернувся до Гвоздьова і з ним пішли на цвинтар Montparnasse – були у Петлюри та Мопассана. Український шрифт та стиль (хрест на плиті) дуже зацікавили Гвоздьова [2, арк. 108]. Смерть Головного отамана Б. Лазаревський, безумовно, сприймав не лише як тяжкий удар по українській громаді, а як власну трагедію, тому й неодноразово без усяких офіційних приводів бував на могилі. Неможливо без хвилювання читати нарис Лазаревського «Обличчя Симона Петлюри» у збірці, присвяченій десятиріччю від його загибелі у журналі «Тризуб». Говорячи про скромність, приязність, простоту в поведінці і одязі героя, автор висловлює своє ставлення до нього: «Наче у простому сірому папері було загорнуто щось дуже дороге. Це дороге зветься гаряча любов до своєї країни, до своїх людей». У нарисі письменник згадував, що вперше бачив Петлюру на ювілейному вечорі Миколи Вороного в січні 1919 р. в Києві за Директорії, коли «...ще не насмілювалися наблизитись до Дніпра москалі... Минуло від тих часів майже не двадцять років, – пише Лазаревський, – і що ж скоїлося? Отой самий Микола Вороний, що так щиро, трохи не присягався вмерти за незалежну, вільну ... але переклав мовою українською Інтернаціонал. І досі живе Вороний на залежній від большевиків землі поневоленій. А той, що, вітаючи поета, тільки коротеньку промову сказав, не присягаючися, не б'ючи себе в груди, той не покоровився ворогам. Не мав сили дивитися, як мільйони пропадають з голоду, як мучили ся люде на своїй родючій, багатій, українській землі» [3].

«Щоденники» Б. Лазаревського за 1929–1933 рр. свідчать про активізацію його взаємодії з впливовими українськими емігрантськими колами, що, без сумніву, пов'язане з братом Глібом, близькою по духу людиною. З 1928 р. стосунки братів, перервані на десятиліття, відновлюються. Перші листи надходять із Києва і в Київ, але вже у 1930 р. Гліб опиняється у Варшаві. Відправлений у трьохмісячне відрядження у новостворений в Польщі Український науковий інститут з метою зібрати матеріали про Т. Шевченка, Гліб Лазаревський просить політичного притулку і осідає у Варшаві на довгі дев'ять років. Через складні і не до кінця з'ясовані обставини, братам так і не довелось зустрітись, але вони

інтенсивно листуються, допомагають один одному, плекають і, головне, реалізують, спільні творчі плани щодо публікацій у паризькому тижневику «Тризуб».

У Центральному архіві вищих органів України нам вдалось виявити близько 30 листів, надісланих Глібом з Варшави до брата у Париж. Усі вони походять із редакції українського тижневого часопису «Тризуб» у Парижі і датовані 10.09.1930 – 2.09.1936 рр. Судячи із листів і записів у паризьких «Щоденниках», брати регулярно листувались (ледь не щотижня) від часу переїзду Гліба у Варшаву і до раптової смерті Бориса у Парижі. Талановитий літературознавець, культуролог і правник, Гліб буквально одразу стає провідним співробітником Українського наукового інституту у Варшаві, його блискуча публіцистика гострого антирадянського спрямування часто з'являється на шпальтах «Тризуба». За прикладом брата і, думаємо, з його допомогою, Борис починає активніше контактувати з авторитетним паризьким тижневиком. Як видно з «Щоденників», письменник на прохання брата часто відвідує редакцію часопису, бібліотеку Петлюри, в свою чергу Гліб допомагає Борису в українській стилістиці його творів для публікації. З 1932 р. Борис Лазаревський веде у «Тризубі» постійну рубрику «Шматочки минулого» – серію нарисів-спогадів про родину, старий дворянський побут, видатних людей української культури.

25 березня 1933 р. Б. Лазаревський, за організаційної допомоги «Тризуба», підготував та прочитав публічну лекцію про Т. Шевченка в середовищі української еміграції. У «Щоденнику» Борис Олександрович ретельним чином зафіксував свою підготовку до лекції, вочевидь, для нього вона мала неабияке значення. Власне лекція відбувалась в українській емігрантській «станіці», у районі Немюра, у місті Візен-Шалетт-сюр-Луан. Борис Олександрович виступав перед українською громадою, представники якої у 1924 р. утворили «Товариство бувших вояків Армії УНР». Ось лише декілька вражень письменника від цієї поїздки: «Народу багато. Українство тут справжнє, патріотичне, завзяте. Завтра треба говорити про Шевченка. Хочеться зробити це просто і не банально... Поселився я у Левицького, кімната добра і зорі на небі величезні... щоденне життя тут виключно важке, багато колишніх старшин Української армії й у мене виникає бажання назвати їх «українські декабристи» [5, арк. 89 зв., 90].

24 вересня 1936 р. життя Бориса Лазаревського обірвалося. Емігрантська преса відгукнулася на цю смерть низкою співчутливих некрологів. Ось один із них, вміщений у газеті «Діло»: «...вмер у Парижі на серцевий удар письменник Борис Лазаревський, син відомого українського вченого, Олександра Лазаревського, вродився в Полтаві 1871 р., освіту здобув у колегії Галагана і в Київському та Новоросійському університеті. В літературі дебютував під кінець 90-х років оповіданнями в українській мові... більшість творів написав по-московськи (до 1918. р. вийшло 18 томів його романів і оповідань).

Борис Лазаревський в останній рік життя

По-українськи видано його оповідання «Святий город» (1912 р.). Багато його творів в українській мові спочиває в манускриптах. В паризькому «Тризубі» помістив покійник низку споминів. Незвичайно цікаво й живо написаний спомин про свого батька й Горленка помістив у календарі «Дніпро» [6]. Тижневик «Тризуб»: «Похорон Бориса Лазаревського, що нагло помер у Парижі 24 вересня, влаштувала редакція «Тризуба» 28 вересня с. р. Поховано покійного було на кладовищі Thiais, куди тіло було перевезене безпосереднє з шпиталю Бусіко. На 9 год. ранку до шпиталю зібралася Редакція «Тризуба» і численні друзі покійного... Супроводив тіло на кладовище і панахиду над могилою відправив протоіерей о. І. Бриндзан у супроводі хору під керуванням п. О. Чехівського. Прекрасно проведена відправа і добрий спів хору лишили незабутнє враження од тієї сумної урочистості. Український похорон особливе вражіння справив на російських друзів Б. Лазаревського... Вінки було покладено: од брата покійного – Гліба Лазаревського за родину Лазаревських, В. Прокоповича, редакції «Тризуба», С. Нечая, розкішні китиці червоних квітів од п. Хагеліна, директора т-ва Нобель. Гарні квіти були покладені українськими вояками, родиню капітана Чорноморської флоти Романа Горленка... В неділю, 4 жовтня с. р. в Українській Православній Церкві в Парижі відправлено було п.-о. прот. І. Бриндзаном панахиду. Співав церковний хор під орудою А. Чехівського. На пана-

*Родина Лазаревських у Гирявці, Підлипне. Літо 1913 року.
Ліворуч: Марія Навроцька (дружина Гліба із сином
Олександром), за нею – невідома, далі – невідома дівчина,
стоять – Віра та Зіна, дочки Бориса (він спереду),
Гліб Олександрович та Ганна Миколаївна (мати родини).*

хиді присутнею була Редакція «Тризуба» й багато українських друзів покійного...» [7, с. 113–114].

Таким чином, «Щоденники» Бориса Олександровича Лазаревського є цінним і важливим першоджерелом, вивчення, аналіз та публікація змісту якого доповнить сучасну українську історіографію у питаннях дослідження української еміграції 20–30-х рр. ХХ ст. Перспективним вбачаємо розробку таких напрямків: науково-літературне оточення Б. Лазаревського, його співпраця з представниками української та російської паризької еміграції, публікація (вперше) їх автографів; оцінка Б. Лазаревським сучасних йому політичних, суспільних та культурних змін (на прикладі подій в Україні – від УНР до УРСР та РРФСР) та інші. Симпатії і антипатії, суб’єктивне сприйняття людей і подій завжди найцікавіші, коли маємо справу із особистістю яскравою і неординарною, а саме таким, з нашої точки зору, і є Борис Лазаревський. Приватне, особисте і творче у цій особистості тісно сплетені і невід’ємні.

Джерела та література:

1. Лазаревський Б. Ма Vie [рукопис], 1927–1929. Приватний архів С. Берегового.
2. ІР НБУВ. Ф.1. Спр. 68613.
3. Тризуб. 1936. № 21–22.
4. ЦДАВО України. Ф. 3537. Оп. 1. Спр. 6.
5. ІР НБУВ. Ф. 1. Спр. 68615.
6. Діло. 1936.29 вересня.
7. Лазаревский А. А. Pro domo sua. Семейная хроника (XVII–XVIII вв.). Межон, 1999. 14 с.

Serhiy Beregovyi, Oksana Sylka

EPISTOLARY HERITAGE OF BORIS LAZAREVSKY AS A SOURCE FOR STUDYING UKRAINIAN EMIGRATION IN THE INTERWAR PERIOD OF THE 20TH CENTURY

The actuality of the study lies in the introduction into Ukrainian historiography of the content of the manuscripts, including diaries, representatives of the Ukrainian intelligentsia, who in the early twentieth century were in exile. The purpose of the article is to introduce into the Ukrainian scientific space a unique historical source, which is the “Diary” of Boris Lazarevskiy for 1927–1929, expanding the range of research issues of the manuscript heritage of representatives of Ukrainian culture in exile in the 1920s-1930s.

Key words: *epistolary, Ukrainian emigration 1920–30’s, Ukrainian culture, Ukrainian literature, Borys Lazarevskiy, OlexanderKoshyts*

МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА ФОТІЯ КРАСИЦЬКОГО У НАЦІОНАЛЬНОМУ МУЗЕЇ У ЛЬВОВІ ІМЕНІ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Стаття знайомить з творчою спадщиною відомого українського художника Фотія Красицького у збірках Національного музею у Львові й музейними архівними матеріалами, які стосуються цієї спадщини.

Ключові слова: *Фотій Красицький, Іларіон Свенціцький, художник, музей, картина, виставка, мистецтво, листи.*

Фотій Красицький (1873–1944), відомий український художник кінця ХІХ – першої половини ХХ століття, гідний нащадок Шевченкового роду й продовжувач традицій Шевченка в українському образотворчому мистецтві. Належав до видатної плеяди українських художників київського мистецького осередку, таких, як Микола Мурашко (1844–1909), Опанас Сластіон (1855–1933), Микола Пимоненко (1862–1912), Іван Їжакевич (1864–1962), Григорій Дядченко (1869–1921), Олександр Мурашко (1875–1919), Григорій Світлицький (1872–1948), Федір Кричевський (1879–1947) та інші.

Його діяльність позначена виразно національним характером й народним баченням світу. «Я селянин і все народне мені рідне, близьке» – так висловив художник власне творче кредо й залишався йому вірним упродовж життєвого і творчого шляху. Любов до України виразно прочитується в усіх його роботах – краєвидах, жанрових сценах, портретних студіях селян, в образах тогочасної української інтелігенції, портретах Т. Шевченка, ілюстраціях. Саме любов до рідної землі й талант художника, що поєдналися в одне ціле, визначають цінність мистецької спадщини Ф. Красицького.

Про творчість художника знаходимо схвальні відгуки як серед його сучасників, так й істориків мистецтва нашого часу. Найбільш докладним мистецтвознавчим дослідженням про Ф. Красицького сьогодні є монографія Пантелеймона Мусієнка «Фотій Красицький», що вийшла у світ 1975 року у видавництві «Мистецтво» в Києві [10]. Враховуючи

те, що книжка була написана півстоліття тому, у радянські часи, й беручи до уваги нові дослідження й відкриття сучасних науковців, нині актуальним постає питання написання нової ґрунтовної монографії про художника. Для цього першочерговим завданням є повна каталогізація збережених у музеях України та по змозі в приватних колекціях мистецьких праць Ф. Красицького. Основною метою нашої статті є ввести до наукового обігу творчу спадщину художника з колекції Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького (далі НМЛ) та ознайомити з музейними архівними матеріалами, які стосуються цієї спадщини.

Варто наголосити, що, окрім добре відомих дослідникам й поціновувачам мистецтва Ф. Красицького (насамперед, конкурсної картини художника «Гість з Запоріжжя» (1901), а також полотен «У свято» (1902), «Подруги» (1906), «Біля криниці» (1900), «Етюд хати. Керелівка» (1901), до збірки НМЛ увійшло чимало етюдів художника, що залишаються поза увагою науковців.

Загалом у НМЛ зберігається п'ятдесят праць Ф. Красицького, з яких сорок дві живописні роботи і вісім – графічних. Порівняно з іншими колекціями художників київського мистецького осередку другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття, музейна збірка картин Ф. Красицького є доволі великою. Вона формувалася упродовж десяти років, починаючи від 1914 до 2006 року. Започаткували її картини «Біля криниці» (1900) [12] та «Етюд хати. Керелівка» (1901) [13], що поступили у депозит від основника музею митрополита Андрея Шептицького 1914 року, в той час, коли владу арештували російські військові і вивезли до Росії. Картини митрополит придбав з Всеукраїнської мистецької виставки у Львові, організованої 24 січня–27 лютого 1905 року Товариством прихильників української літератури, науки і штуки (тобто мистецтва). Як відомо, виставка відбулася під протекторатом Наукового товариства ім. Шевченка у Салоні львівського антиквара Яна Лятура. Окрім картин, які закупив митрополит, на виставці було експоновано ще вісім робіт художника, що згадані у каталозі виставки: «Гість з Запоріжжя», «Піонер освіти», «Портрет Михайла Старицького», «Портрет Лесі Українки», «Портрет Івана Карпенка-Карого», «Брат і сестра», «При свічці» та «Весна» [8, 1]. Із них – «Гість з Запоріжжя» (1901) [14], «Портрет Михайла Старицького» (1904) [15], «Портрет Івана Тобіле-

вича» (1904) [16], «У свято» (1902) [17] придбав до своїх збірок музей Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. 1939 року з приходом радянської влади на західноукраїнські землі й внаслідок реорганізації львівських музеїв 1940 року, ці роботи перейшли в посідання НМЛ, де й зберігаються до сьогодні. У 1940 році з НТШ до збірок НМЛ передано і роботу Ф. Красицького «Подруги» (1906) [18], яку музей НТШ придбав уже пізніше. У списку робіт, які отримав НМЛ від Музею НТШ 1940 року, значився і «Портрет Михайла Грушевського» (1907). Однак у 1952 році портрет був переданий до спецфонду Львівської бібліотеки Академії наук УРСР (тепер Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника) з іншими мистецькими пам'ятками музею, які радянська система вважала «творами націоналістичного характеру», і знищувала [6, 26].

1920 року у НМЛ відбулася Шевченківська виставка з нагоди 80-ліття виходу у світ першого «Кобзаря» Т. Шевченка [7]. На виставці було представлено п'ять літографських портретів Т. Шевченка роботи Ф. Красицького [31]. Цього ж року до музею надійшли чотири таких портрети, про що є відповідні записи у книзі надходжень [4]. Очевидно, вони надійшли до музею після виставки 1920 року. Сьогодні у НМЛ зберігається п'ять літографських портретів Т. Шевченка роботи Ф. Красицького. Із них три виконані за світлиною, зробленою у 1858 року у фотоательє І. Досса, на якій Шевченко без головного убору, в білій сорочці і темному піджаку [19]. Інші два – з фото Т. Шевченка, зробленого в ательє А. Ден'єра у квітні 1859 року, на яких поет зображений з поголеною бородою, в смушевій шапці і кожусі. Портрети з такою іконографією добре відомі дослідникам. Портрети датовані 1906 і 1909 роками. На портреті 1906 року присутня авторська сигнатура: Ф. Красицький 1906 р. [20]. На цьому ж портреті видрукувані й написи, що несуть додаткову інформацію про видавця й друкарню, де портрет вийшов у світ. Праворуч внизу на портреті читаємо: «Видав художник Ф. С. Красицький Склад видання 1) у видавця Андреевский спуск д. 15. кв. 17. 2) в книгарні «Київська Старина», Безаківська, 14 у Києві.», ліворуч: «Дозв. Ценз. Київъ, Мая 3-го 1906 г. Типо-Хром-Литографія И. И. Чоколова, Фундуклеевская, №22. ЦІНА 20 К.». На портреті Шевченка 1909 року теж присутня авторська сигнатура: Ф. Красицький 1909 р. [21].

Після надходжень літографських портретів Т. Шевченка у 1920 році і полотен художника, що поступили з музею НТШ 1940 року, у формуванні музейної колекції робіт Ф. Красицького настає перерва. У музейних документах за 1951 рік знаходимо відомості про ведення переговорів між музеєм і родиною Ф. Красицького про відбір етюдів художника для закупівлі. У «Щоденнику музею» за 1951 рік занотовано рішення виробничої наради щодо планів музею про «необхідність бути у вдови Красицького» у Києві, щоб придбати «матеріал рисунковий і живописний з народними типами» художника [33]. Із записів наступної наради довідуємося вже про відвідини у Києві «вдови по художнику Красицькому, де найшли ряд робіт покійного художника, якими можливо було би збагатити відділ українського живопису початку ХХ століття» [34].

1952 року питання придбання робіт Ф. Красицького поживалося. Директор музею Іларіон Свенціцький 25 травня цього ж року записав у «Щоденнику музею», що був «в Красицької Анни Фотівни з Нановським» (Ярослав Нановський був щойно призначений завідувачем відділу образотворчого мистецтва музею), де оглядав художню спадщину Ф. Красицького і вибрав 31 твір, переважно датований 1899–1904 роками, і далі конкретизував список: «портрет Лесі Українки, невісти 3, типи до «Гість із Запорозжя» 8, гуцульські типи 3, пейзажі 16» [34]. Після повернення до Львова І. Свенціцький прозвітував на виробничій нараді про поїздку до Києва 24–28 травня 1952 року і знову наголосив, що у Анни Фотівни Красицької, вдови художника, вони оглянули всю художню спадщину Ф. Красицького і вибрали з неї 33 речі, які донька художника Ірина Фотівна повинна передати до Комітету у справах мистецтв при Раді міністрів УРСР, що тоді займався справами культурно-освітніх установ, та узгодити у цьому Комітеті ціну на поодинокі предмети. Я. Нановський доповнив звіт директора, диференціювавши спадщину Ф. Красицького за пейзажною і побутовою тематикою та «окреслив вагу для експозиції українських типів – пасічника, діда Грицька, бабусі, молодіці і пейзажів» [35].

1960 року оціночно-закупівельна комісія розглянула питання придбання для музею збірки творів Ф. Красицького, яка, як зазначалося у «Щоденнику музею», «представляє собою підготовчі етюди до його картини «Гість із Запоріжжя» [36]. Відповідно, етюди художника закупили, і вони трьома групами потрапили до музею: у 1961 [1], 1962 [2] і

1963 [3] роках. Ще чотири етуди були внесені до музейної документації у 1973 і 2004 роках згідно з переобліком музейних фондів [29].

Останньою роботою, що надійшла до музею у 2006 році, був «Портрет Іларіона Свенціцького» (1915) зі спадщини родини Свенціцьких [22].

Другим важливим кроком у дослідженні мистецького доробку Ф. Красицького у НМЛ після повної каталогізації предметів музейної збірки, як зазначалося вище, є вивчення музейних архівних матеріалів (музейної документації та епістолярної спадщини), які висвітлюють контакти художника з музеєм та історію побутування робіт художника, що належать НМЛ. Зокрема, у музеї збереглося декілька листів, які стосуються організації персональної виставки Ф. Красицького 1941 року у Києві, та персональної виставки художника 1943 року у Львові. Водночас, у «Щоденнику музею» за 1940-і роки натрапляємо на записи, що доповнюють інформацію, почерпнуту з цих листів.

Щодо виставки робіт Ф. Красицького 1941 року у Києві, в архіві установи віднаходимо листування між Управлінням у справах мистецтв при РНК УРСР і музеєм (у 1940–1944 роках НМЛ входив до складу Львівської державної картинної галереї), де йдеться про організацію виставки художника у Києві у квітні 1941 року у Всеукраїнському музейному містечку на території Києво-Печерської лаври [5, 13]. 8 квітня 1941 року у листі до директора Львівської картинної галереї Адольфа Бахматова, який тоді за вказівкою радянської влади тимчасово виконував обов'язки директора, оскільки у березні 1941 року І. Сенціцького було звільнено з посади, представник Управління у справах мистецтв при РНК УРСР В. Чувілов розпоряджається терміново відправити на адресу Української художньої виставки до Києва наявні у Львівській картинній галереї роботи Ф. Красицького, список яких він повідомляє нижче: «У свято», «Коло криниці», «Дві дівчини», «Гість із Запоріжжя» і кілька етюдів [23], а в наступному листі від 15 квітня 1941 року зазначає, що відправляти картину «Гість із Запоріжжя» вже не потрібно [24]. Невдовзі 23 квітня 1941 року заступник директора з наукової роботи музею Михайло Драган у передавальному акті занотує інформацію про пересилання до Києва на персональну виставку Ф. Красицького п'ять робіт зі збірки Львівської картинної галереї і уточнює: з колекції колишнього Музею НТШ картини: «У свято», «Подруги», «Портрет Старицького», з колекції колишнього НМЛ: «Біла криниці», «Керелів-

ка», відповідно фіксує інвентарні номери, розміри картин і обумовлює повернення їх до Львова упродовж 10 днів після завершення виставки [25]. Проте роботи з виставки вчасно не повернули, оскільки 22 червня 1941 року розпочалося бомбардування Києва нацистськими військами.

Упродовж усього воєнного часу І. Свенціцький клопотав про повернення музейних предметів з виставки Ф. Красицького 1941 року до Львова. Про це, зокрема, засвідчують два листи у музейному архіві: один з них написаний директором Будинку-музею Т. Шевченка у Києві Андрієм Терещенком до І. Свенціцького й датований 25 липня 1941 року, інший, з датою 25 липня 1942 року, написав І. Свенціцький до професора Олександра Оглоблина і директора А. Терещенка. Ці листи датовані різними роками, хоча за змістом вони поєднані між собою. Правдоподібно, один із авторів, або І. Свенціцький, або А. Терещенко, помилково вказали неправильний рік написання, хоча можуть бути й інші пояснення, які нам невідомі.

Лист А. Терещенка від 25 липня 1941 року є відповіддю на лист І. Свенціцького від 25 червня 1942 року. Так, І. Свенціцький у листі до А. Терещенка просить вислати йому потрібні книжкові видання та запитує про долю робіт Ф. Красицького зі збірки НМЛ, що були передані на виставку до Києва у квітні 1941 року [26]. Натомість А. Терещенко відповідає І. Свенціцькому, що отримав його листа від 25 червня, що книжки, які цікавлять пана директора він пошукає і передасть, а роботи Ф. Красицького, переслані зі Львова до Києва, зберігаються під особистим наглядом самого художника, й додає, що художник часто відвідує їхній музей, а взимку, коли було холодно, залишався у музеї навіть на декілька днів.

Ще іншу інформацію про розшуки І. Свенціцьким музейних предметів зустрічаємо у «Щоденнику музею» НМЛ за жовтень 1941 року, на який також посилається головний хранитель музею Д. Посацька [37]. Вона зазначає, що директор НМЛ у жовтні 1941 року надіслав директорові Дрезденської картинної галереї доктору Гансу Поссе листа «...в справі перейняття з Києва і Харкова музейних збірок, посланих на виставки Красицького і західноукраїнського мистецтва» [5, 9].

У «Щоденнику музею» НМЛ за 1943 рік віднаходимо ще один змістовний запис за 25 вересня 1943 року, з якого дізнаємося про те, що І. Свенціцький доручав займатися поверненням робіт Ф. Красицького

художникові Василю Кричевському і відомому в Галичині громадському діячеві Мironу Луцькому, але і їхні намагання виявилися безуспішними. В. Кричевський і М. Луцький «сповістили про відмову Степаниди Красицької видати 5 музейних образів випозичених на виставку Красицького в 1941 р.» [38]. На жаль, із запису нам не зрозуміло, хто була Степанида Красицька, але зрозумілим залишається те, що у вересні 1943 року до музею роботи Ф. Красицького ще не прибули, а І. Свенціцький вперто продовжував шукати шляхи їх повернення до НМЛ.

Пошуки робіт із персональної виставки Ф. Красицького 1941 року І. Свенціцький продовжив після закінчення війни. У 1945–1946 роках він доручив голові Львівської обласної організації Спілки художників УРСР Романові Турину клопотати перед Комітетом у справах мистецтв у Києві про повернення предметів, про що є відповідні записи у «Щоденнику музею» НМЛ [39].

У наступному 1947 році у «Щоденнику музею» віднаходимо нові лаконічні записи, з яких стає зрозумілим, що багаторічна справа повернення творів Ф. Красицького до Львова з київської виставки 1941 року нарешті зрушила з місця [40].

Із «Каталогу втрачених творів Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького (1940–1941)» Д. Посацької довідуємося, що у жовтні 1947 року до Києва прибув М. Драган із метою пошуку творів з передвоєнної виставки Ф. Красицького й у фондах київського Державного музею українського мистецтва (тепер Національний художній музей України) віднайшов дві роботи, що належали НМЛ, одним з яких був «Портрет Михайла Старицького» роботи Ф. Красицького. Однак обидві віднайдені картини зі збірок НМЛ на той час вже мали інвентарні номери київського музею [30]. Водночас Д. Посацька наголосила, що інші чотири роботи Ф. Красицького повернула до НМЛ родина художника у тому ж 1947 році. Головний хранитель музею також подала цікаву інформацію про картину Ф. Красицького «У свято», яка надійшла до колекції музею НТШ, але художник не отримав за неї оплати, і це виявилось під час персональної виставки 1941 року. Щойно після офіційної закупівлі Комітетом у справах мистецтв при РНК УРСР за 12 тисяч крб. твір був переданий до ДМУМ у Києві (тепер НХМУ), звідки у 1947 році повернувся до фондів НМЛ.

Іншими, не менш важливими документами, які проливають світло на стосунки Ф. Красицького і НМЛ, є переписка між художником і директором музею І. Свенціцьким про влаштування персональної виставки митця 1943 року у Львові.

11 квітня 1943 року Ф. Красицький написав листа до І. Свенціцького, в якому висловив бажання виставити власні роботи у НМЛ. Цей лист Ф. Красицького до І. Свенціцького ми, на жаль, не віднайшли. Збереглася лише відповідь на нього директора НМЛ І. Свенціцького [9]. Оскільки лист художника йшов до Львова більше місяця, і 25 травня І. Свенціцький його отримав, то лише 27 травня директор музею дав художникові схвальну відповідь: «Ваше письмо з 11.IV. одержав я тільки 25.V. Дуже мені прикро було дізнатися з нього про Вашу недугу. В надії, що Ваше здоровля вже покращало, я стрінув Ваше бажання виставити Ваші картини в Національному Музеєві з справжньою радістю. Давно мріяв я об тім, щоб показати Ваше велике мистецтво тут у Львові та дати галицьким мистцям показ високих осягів у виразно українській тематиці...» [11].

Про продовження перемовин про влаштування виставки Ф. Красицького у Львові у 1943 році в музейному архіві розповідають три копії листів І. Свенціцького до різних адресатів. Перший лист, про який йшлося вище, – до Ф. Красицького. У ньому І. Свенціцький повідомляє, що доручив М. Луцькому перевезення робіт художника до Львова та просить допомоги у вирішенні цього питання директора Музею-архіву переходною доби Києва у 1942 році Олександра Оглобина, а також планує після виставки придбати до музейної колекції картини Ф. Красицького [27]. Відповідно, для вирішення цього питання, 27 травня 1943 року І. Свенціцький надіслав листи також М. Луцькому і О. Оглоблину. Зокрема, у листі до О. Оглобина директор музею просить познайомити представника музею М. Луцького з Ф. Красицьким і засвідчити акт передачі музейних предметів, а в листі до М. Луцького просить, щоб останній разом з О. Оглобином прийняв картини Ф. Красицького, зокрема і п'ять робіт з колекції НМЛ ще з виставки 1941 року, і доправив до Львова на персональну виставку художника [28].

Однак війна внесла свої корективи, і виставка у Львові, про яку мріяв Ф. Красицький, у 1943 році не відбулася, а через рік помер і сам художник. У грудні 2003 – січні 2004 року львівський глядач мав нагоду ознайомитися з мистецькою спадщиною Ф. Красицького на виставці

робіт художника, приуроченій 130-річчю від дня народження, проте лише з колекції НМЛ. Після Львова виставка подорожувала іншими музеями Львівщини: спочатку її побачили відвідувачі музею «Дрогобиччина» у Дрогобичі, пізніше – музею «Сокальщина» у Червонограді.

Сьогодні, через двадцять років, львівський глядач знову зміг насолоджуватися роботами Ф. Красицького на виставці «Україна Фотія Красицького», приуроченій 210-річниці від дня народження Т. Шевченка (НМЛ, пр. Свободи, 20, 8 березня-12 травня 2024 р.).

Отже, контакти Ф. Красицького з Національним музеєм у Львові й з його першим директором І. Свенціцьким – одна з яскравих, проте майже невідомих сторінок творчості художника. Вона підтверджує те, що для Ф. Красицького завжди була пріоритетною співпраця з українськими музеями як скарбницями української національної спадщини. Художник завжди прагнув, щоб його роботи зберігалися, насамперед, у музейних колекціях. Водночас для І. Свенціцького було важливим зберегти ці національні надбання для майбутніх поколінь, тому він всіляко дбав про те, щоб захищати і популяризувати творчі здобутки українських художників, зокрема й такого визначного майстра пензля, яким був Фотій Красицький.

Джерела та література:

1. Акт закупівлі № 3 від 26 вересня 1961 року. Першими надійшли етюди 1900 року до картини «Гість із Запоріжжя»: «Козак» (НМЛ-40568/1, Ж-998; Полотно, олія; 39x58 см); «Козак» (НМЛ-40568/2, Ж-999; Полотно, олія; 58x51,5 см); «Дівчина в калиновім вінку» (НМЛ-40568/3, Ж-1000; Полотно, олія; 37x26,5 см); «Дівчина в калиновім вінку» (НМЛ-40568/4, Ж-1001; Полотно, олія; 27x18,5 см); «Дівчина з червоною стрічкою» (НМЛ-40568/5, Ж-1002; Полотно, олія; 32x25 см); «Гість із Запоріжжя» (НМЛ-40568/6, Ж-1003; Полотно, олія; 26,5x36,5 см); «Голова старця» (НМЛ-40568/7, Ж-1004; Полотно, олія; 37x26,5 см); «Голова козака» (40568/8, Ж-1005; Полотно, олія; 25x34 см); «Голова козака» (НМЛ-40568/9, Ж-1006; Полотно, олія; 28,5x25 см).

2. Акт закупівлі № 11 від 13 березня 1962 року. Надійшли портретні студії із зображенням народних типів: «Голова бабусі». 1905 р. (НМЛ-40768, Ж-1013; Полотно, олія; 26,5x18,5 см); «Голова бабусі». 1893 р. (НМЛ-40767, Ж-1014; Полотно, олія; 28x22 см); «Голова молодиці».

1896 р. (НМЛ-40769, Ж-1015 Полотно, олія; 25,5x16,5 см); «Дід Дмитро». 1905 р. (НМЛ-40770, Ж-1016; Полотно, олія; 26,7x19 см); «Голова селянина» (НМЛ-40771, Ж-1017; Полотно, олія; 25,5x19 см); «Голова жінки». 1899 р. (НМЛ-40772, Ж- 1018; Полотно, олія; 25x18,5 см); «Дівчина-полтавка». 1898 р. (НМЛ-40773, Ж-1019; Полотно, олія 24,5x18 см); «Селянин в картузі». 1896 р. (НМЛ-40774, Ж-1020; Полотно, олія; 25x18,5 см); «Лександра». 1989 р. (НМЛ-40775, Ж-1021 Полотно, олія; 26x18 см); «Баба Христя». 1898 р. (НМЛ-40776, Ж-1022; Полотно, олія; 18x16 см).

3. Акт закупівлі № 1 від 24 травня 1963 року. Надійшли переважно краєвиди наддніпрянського села, етюди з Гуцульщини та три ескізи олівцем до картини «Гість із Запоріжжя». Етюди з Гуцульщини: «Гуцулочка». 1907 р. (НМЛ-41267, Ж-1036; Полотно, олія; 20x16 см); «Гуцул на дарабі». 1907 р. (НМЛ-41271, Ж-1040; Полотно, олія; 26x18 см); «Дзвіниця в Криворівні». 1907 р. (НМЛ-41274, Ж-1043; Полотно, олія; 17x27 см); наддніпрянські етюди: «Голова чоловіка в капелюсі». 1893 р. (НМЛ-41268, Ж-1037; Полотно, олія; 25x17 см); «Наддніпрянське село». 1905 р. (НМЛ-41269, Ж-1038; Полотно, олія; 26,5x35,5 см); «Над річкою Псьол. Хатки». 1905 р. (НМЛ-41270, Ж-1039; Полотно, олія; 22x25 см); «Чорнобривці». 1899 р. (НМЛ-41272, Ж-104; Полотно, олія; 26x15 см); «Хата». 1905 р. (НМЛ-41273, Ж-1042; Полотно, олія; 19x27 см); «Селянин в картузі». 1896 р. (НМЛ-41275, Ж-1044; Полотно, олія; 22x20 см); «Хатки над річкою Псьол». 1898 р. (НМЛ-41276, Ж-1045; Полотно, олія; 46x34 см); «Коло будинку». 1899 р. (НМЛ-41277, Ж- 1046; Полотно, олія; 27x37 см); начерки до картини «Гість із Запоріжжя» (НМЛ-41278/1, ГН-1596; Папір, олівець; 47,3x62,3 см; НМЛ-41278/2, Гн-3865; Папір, олівець; 47,3x62,3 см; 41278/3, Гн-3866; Папір, олівець; 48x62,5 см).

4. З них один літографський портрет Т. Шевченка роботи Ф. Красицького 1910 р., надрукований у Ставропігійській друкарні у Львові (НМЛ-18486), інші три зазначені як друк автора й надруковані у Києві (НМЛ-18487-18489).

5. Каталог втрачених творів Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького (1940–1941) / автор-упоряд. Д. Посацька. Київ. Львів, 2008. 51 с.

6. Каталог втрачених експонатів Національного музею у Львові / автори-упоряд. В. Арофікін, Д. Посацька. Київ. Львів, 1996. 290 с. іл.

7. Каталог Шевченківської вистави: з портретом Т. Шевченка / ав-

тор-упоряд. І. Свенціцький ; Національний музей у Львові. Львів : [Друкарня «Діла»], 1920. 23 с.

8. Каталог вистави образів українських артистів, артистичної різьби в дереві гуцульських майстрів, українських плахт і килимів. Під проєкторатом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові в днях 24/1-27/II 1905 р. Львів, 1905. 4 с.

9. Лист-відповідь І. Свенціцького до Ф. Красицького з приводу влаштування виставки // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України). Ф. 96., Оп. 1 Од. зб. 75. Арк. 10.

10. Мусієнко П. Фотій Красицький. Київ : Мистецтво, 1975. 70 с.

11. Нестерчук Д. Гілка Шевченківського роду (до 140-річчя від дня народження Фотія Степановича Красицького). URL: [http:// archives.gov.ua/Publicat/AU/AU.../19.pdf](http://archives.gov.ua/Publicat/AU/AU.../19.pdf)).

12. НМЛ-16033, Ж-78; Картон, олія; 37,5x41 см.

13. НМЛ-16034, Ж-1574; Картон, олія; 21,5x28,5 см.

14. НМЛ-34688, Ж-640; Полотно, олія; 72x111 см.

15. НМЛ-34686, Ж-638; Полотно, олія; 55x46 см.

16. НМЛ-33446, Ж-600; Полотно, олія; 54,5x47 см.

17. НМЛ-33933, Ж-607; Полотно, олія; 67x110 см.

18. НМЛ-34687, Ж-639; Полотно, олія; 87x69,5 см.

19. НМЛ-18487, НДФ-3145; Папір, літографія; 46,1x34,2 см; Авторський підпис: Ф. Красицький; НМЛ-18488, ГН-4716; Папір, літографія; 66x51,5 см, 55x43 см (у світлі); Авторський підпис: Ф. Красицький 1910. Під зображенням: Т. Шевченко; НМЛ-38350, ГН- 1389. Папір, літографія; 49,4x35,4 см, 25x21,5 см (у світлі); Авторський підпис: Ф Красицький. 1910.

20. НМЛ-18489, НДФ-2570; Папір, літографія; 72,5x53,5 см; авторський підпис: Ф. Красицький 1906 р. Під зображенням підпис: Т. Шевченко.

21. НМЛ-61220, ГН-5850; Папір, літографія; 71,4x52,5 см, 58x44,5 см (у світлі); авторський підпис: Ф. Красицький 1909 р.

22. НМЛ-60032, Ж-2154; Полотно, олія; 33x26 см.

23. НМЛ-61588/22, А-926/22; 1 аркуш; 19,1x20,2 см.

24. НМЛ-61588/24, А-926/24; 1 аркуш; 12,6x20,2 см.

25. НМЛ-61588/25, А-926/25; 1 аркуш; 33,9x21 см.

26. НМЛ-61589/78, А-927/78; 1 аркуш; 17,2x21 см.

27. НМЛ-61590/33, А-928/33; 1 аркуш; 29,1x22,5 см.

28. НМЛ-61590/34, А-928/34; 1 аркуш; 30,2 × 21,4 см. Обидва листи на одному аркуші: лист до О. Оглоблина на звороті листа до М. Луцького.

29. «Рука бандуриста». 1900 р. (НМЛ-47794, Ж-1640; Полотно, олія; 23x13,4 см); «Студія хлопця». 1900 р. (НМЛ-47795, Ж-1641; Полотно, олія; 28x20 см); «Бідняцька хата. Село Козацьке». 1896 р. (НМЛ-47796, Ж-1642; Полотно, олія; 23,5x31,4 см); «Курінь» (НМЛ-59958, Ж-2131; Полотно, олія; 20x36 см). Із них три, окрім етюдю «Бідняцька хата. Село Козацьке», були підготовчими етюдями до картини «Гість із Запоріжжя».

30. Акт від 19 листопада 1947 р. про виявлення у ДМУМ у Києві двох картин «належних Львівському музею українського мистецтва» // Фондовий архів НМЛ.

31. Цитую: «Красицький Ф. – внучатий небіж Шевченка: погруддя Ш-ка в шапці і кожухові, хромолітографія 53x72 смт. Київ 1906 і фотоцинкографії Кульженка різних величин 1907, 1909, 1910 (34x50,5, 44x50 смт) і Ставропігійської друкарні 1910» (див.: 7, 20).

32. Щоденник музею. Запис від 8 травня 1951 року.

33. Щоденник музею. Запис від 2 червня 1951 року.

34. Щоденник музею. Запис від 25 травня 1952 року.

35. Щоденник музею. Запис від 3 червня 1952 року.

36. Щоденник музею. Запис від 17 грудня 1960 року.

37. Щоденник музею. Запис № 288 від 27 жовтня 1941 року.

38. Щоденник музею. Запис № 467 від 25 вересня 1943 року.

39. Щоденник музею. Запис № 375 від 15 жовтня 1945 р.; запис № 20 від 2 лютого 1946 року.

40. Щоденник музею. Запис № 84 від 24 квітня 1947 р.; запис № 92 від 27 квітня 1947 року.

Oksana Zheplynska

ARTISTIC HERITAGE OF PHOTO KRASYTSKYI IN THE NATIONAL MUSEUM IN LVIV IN THE NAME OF ANDREY SHEPTYTSKY

The article introduces the creative heritage of the famous Ukrainian artist Fotii Krasyskyi in the collections of the National Museum in Lviv and museum archival materials related to this heritage.

Key words: *Photius Krasyskyi, Illarion Svientsytskyi, artist, museum, picture, exhibition, art, letters.*

БРЕНДИНГ ПОСТАТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА – ДАНИНА МОДИ ЧИ ЖИТТЄВА ПОТРЕБА?

Центральна постать, брендинг якої (інтуїтивний та свідомий) представлено в статті, – Тарас Шевченко як найбільш впізнаваний та згадуваний представник українців. Вважаємо позитивною тенденцією реактуалізацію бренду постаті Тараса Шевченка на внутрішньому українському ринку (інфопросторі) у творах сучасного мистецтва та мемах. Бажаними діями, на майбутнє, вважаємо використання цього бренду для адвокації культури України у світі, а разом і бренду української нації та країни.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Україна, особистий бренд, бренд нації, адвокація, пропаганда, кон'юнктурність.

Ідея проаналізувати різні етапи брендингу та ребрендингу Тараса Григоровича Шевченка виникла під впливом спостережень за застосуванням його образу в мемах та поп-арті (зокрема, у виставкових просторах Мистецького Арсеналу, Національного музею Тараса Шевченка, як стихійний стріт-арт, як частина обіцянки інших брендів, у декоруванні одягу тощо), а імені – у назвах власної продукції (ютуб канал братів Капранових «імені Т. Г. Шевченка», зокрема, <https://www.youtube.com/@imtgh>). Навіть той факт, що сучасний пересічний українець не тримає на столі те чи інше видання «Кобзаря» і не перечитує його щодня, але мультиплікує та упізнає візуальний образ Тараса Шевченка в будь-яких поп-артівських інтерпретаціях (Шевченко-Будда, Шевченко-супергерой, Шевченко-байкер тощо), є ознакою своєрідного оновлення, реактуалізації бренду для утримання його на етапі «стабільності», утримання від переходу до стадій «згасання» та «виходу з ринку» [14, 12].

Свідченням того, що постать Тараса Григоровича перетворилася на бренд (тобто упізнаваний, з чітким позиціонуванням – одного із стовпів українства – та високим рівнем довіри до нього) ще за його життя, є ідентифікат «Пророк», вжитий на його адресу Пантелеймоном Кулішем в «Історичному оповіданні»). Уже на початку ХХ століття, на

побутово-комерційному рівні, було використано портрет поета на етикетках цукерок «Шевченко» кондитерської фабрики «Просвіт» та цукерок «Карамель Україна», «Шевченко» фабрик з виробництва цукерок, розташованих в Ростові-на-Дону, представлених на виставці «Солодкий час», що відбулася в Музеї книги і друкарства України.

Використання образу Шевченка, у цьому разі, має два аспекти – вшанування пам'яті (комунікація-нагадування, для підтримки впізнаваності бренду) та привернення уваги до продукції, спонукання до вибору саме її з-поміж усіх можливих варіантів. Саме другий аспект вказує на зрілість бренду постаті Тараса Шевченка на той момент, бо у логіці виробника цукерок ті, хто має довіру до Кобзаря, матимуть довіру і до продукції, маркованої його образом. Цікаво, що також знаходимо використання образу Шекспіра в західному світі в комерційних цілях [4], починаючи з 1919 року, що дозволяє стверджувати про співставну силу їхніх брендів, а тому і можливість ширшого використання бренду Шевченка на зовнішній (світовій) аудиторії з метою адвокації української ідентичності та культури.

Вважаємо також маркерами руху, різними етапами свого життєвого циклу особистого бренду тієї чи іншої персоналії, процеси встановлення пам'ятників та музеєфікації пам'яток, пов'язаних з постаттю, яку брендвано. Так, на етапі «зростання» сили бренду [14, 12], кількість пам'ятників та музеїв/музейних колекцій є нечисельною. На етапі «стабілізації» (зрілості бренду) їх кількість буде максимально зростати. Коли бренд перейде на етап «виводу з ринку», то пам'ятники, з великою імовірністю, демонтують, а музеї переорієнтують.

Звернемо увагу на той факт, що перший пам'ятник Шевченку було відкрито 1881 року до 20-ї річниці з дня смерті Кобзаря у Форті-Олександрійському (Казахстан). І, що найцікавіше у цій події, то це той факт, що ініціював вшанування пам'яті поета (тобто, підкріплення особистого бренду постаті Тараса Шевченка) Іраклій Усков – комендант Новопетровського укріплення у той час, коли Шевченко перебував там на засланні. Це свідчить про визнання цілісності, відповідності власного досвіду взаємодії «обіцянки бренду». На жаль, пам'ятник цей був знищений 1920-го року. Перший в Україні пам'ятник Тарасові Шевченку (погруддя роботи скульптора Володимира Беклемішева, замовлено у 1897 році) було встановлено у саду на території садиби промисловця та мецената Олексія

Алчевського у Харкові в 1898 році. Перший публічний пам'ятник Шевченку в Україні було встановлено у Ромнах 27 жовтня 1918 року в період Української держави. Автор – Іван Кавалерідзе. На сьогодні маємо 1257 пам'ятників Тарасу Шевченку в Україні та 128 – за кордоном, у 35 країнах.

Музеїв, присвячених Тарасу Шевченку, в Україні маємо 12 (з них на територіях, анексованих РФ з 2014 року, був лише 1, що є досить показово), у світі – 5, з яких 1 – в Казахстані, 1 – в Канаді, 3 – в РФ, створені в часи «перебудови», з яких 1 – на основі подарованих Національним музеєм Тараса Шевченка картин, документів, інших музейних предметів. Тарасову світлицю на Чернечій (нині Тарасовій) Горі у Каневі, збудовану народним коштом у 1884 році та відтворену в 1991 році, маємо право вважати першим музеєм, присвяченим Тарасу Шевченку.

Шевченкіану зберігають у своїх фондowych колекціях багато музеїв України. Зокрема, Музей книги і друкарства України має 393 видання творів Тараса Шевченка та 677 творів графічної шевченкіани (ілюстрації, ескізи, станкову графіку, аркушеві образотворчі видання) [2, 3]. Збирання та наукове опрацювання таких колекцій створює достатню базу для подальших дій з брендуння як постаті Тараса Григоровича, так і його творчості (і це – два різні продукти, а можливо, і три, якщо образотворчу спадщину брендунати окремо від літературної). Власне, брендуння відбувається в момент вибору шляхів популяризації, яку обирають відповідно до аудиторії, на котру поширюється вплив бренду.

Таким чином, можемо зробити висновок, що перший етап брендингу постаті Тараса Шевченка відбувся ще протягом другої половини ХІХ століття, коли склалося основне позиціонування та вираження його постаті спочатку в ідентифікуванні як «Кобзар», а з часом і як «Пророк». Також подібне позиціонування спостерігаємо стосовно інших українських письменників: Іван Франко – «Каменярь» та слоган «Лупайте сю скалу»; а Леся Українка – на додачу до псевдоніму, який виключає потребу в метафорі для позначення позиції її особистого бренду – слоган «Contra spem spero». Із цього погляду логічним є встановлений трьом письменникам пам'ятника в м. Стрий Львівської області з промовистою назвою «Будителям», а також поява мемів (графічних зображень ідей) у вуличному мистецтві (стріт-арті) Києва.

Значимо, що слово «мем» у перекладі з грецької означає «те, що наслідують», а увійшло воно до обігу термінів у 1976 році з таким тракту-

ванням: «загальнодоступний культурний артефакт, який поширюється у суспільстві зі швидкістю лісової пожежі» [15].

Протягом ХХ століття відбувалися процеси, які можемо назвати ребрендингом – коли образ «поета народного»¹, «будителя» національної свідомості та самоповаги було перетворено більшовицькою владою на «революціонера-демократа» з метою поставити його образ (і творчість – шляхом певних «редактур») на службу ідеологічних інтересів.

Динаміка здійснення у 1930-х роках видань поезій Т. Шевченка в радянській Україні співпадає з динамікою репресій, адже відновлення національно-визвольних змагань ще було достатньо імовірним.

У 1932 році «Кобзар» був надрукований накладом 100 000 примірників. Із 1937 року – вже 6 500, і твори виходили із цензурними купюрами та без окремих поезій [2, 18], особливо без тих, де поет дошкульно критикував «братній російський народ» [5].

Натомість у 1941–1945 роках, коли радянська імперія потребувала мотивації українців на боротьбу на її боці проти нацистів, влада згадала про твори Шевченка і вирішила задіяти і спрямувати їх енергію для власної вигоди. Розуміння того, наскільки слово Тараса Григоровича активізувало українство до боротьби, свідчить той факт, що і Українські січові стрільці (вихідці з Австро-Угорщини), і воїни визвольних змагань 1917–1921 років зверталися до поезії Кобзаря перед битвами. Окремі примірники видань творів Тараса Шевченка стали невід’ємною частиною біографій їхніх власників. Зокрема, після смерті у січні 1922 року отамана визвольних змагань, учасника бою під Крутами Кирила Бондарука на псевдо «Лихо» (1898 р. н.) у «...протоколі огляду тіла зазначалось, що, крім малогабаритного томика «Кобзаря», у вбитого не виявлено ні паперів, ні грошей, ні цінних речей» [7, 108]. Із пропагандистською метою радянська влада видала «Кобзар» 100-тисячним накладом в Уфі (1942 рік, вступна стаття П. Тичини, за редакцією М. Рильського, Н. Рибак). Побачив світ «Кобзар» і в 1943, і в 1944 роках, також з передмовами П. Тичини. Військове видавництво НКО СРСР видало збірку поезій Шевченка під назвою «Сини мої...» (1944) за редакцією Ю. Костюка (бібліотечка червоноармійської газети «За честь Батьківщини») [2, 19]. Цілковито

---

1. У статті П. Куліша «Чого стоїть Шевченко, яко поет народній» підкреслено висвітлення Т. Шевченком усталеностей побуту, звичаїв, традиційних спрямувань уснопоетичної творчості [10, 300].

Портрети (зліва направо): Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка на будинку по вул. Грушевського під час Революції Гідності

Фрагмент експозиції. Плакати

кон'юнктурно, зображуючи німецьких солдат, упізнаваних за касками, як ворогів, про яких йдеться в поезіях Шевченка, художники використовували образи нацистів-ворогів і образ Тараса Григоровича як захисника народу на пропагандистських листівках. Зі зразками такого використання бренду Шевченка, з метою маніпулювання свідомістю українців (тобто заміщення ідеї боротьби за незалежність України на боротьбу за домінацію СРСР), відвідувачі Музею книги і друкарства України могли знайомитися у діючій експозиції, присвяченій історії XX–XXI століть до повномасштабного вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 року.

Противагою радянським наративами у сприйнятті постаті Шевченка були впливи підпільних видань ОУН та УПА, які друкувалися за радянськими виданнями творів Шевченка, а також за виданнями, що побачили світ у Польщі, Румунії, Чехословаччині у 1919–1939 роках. І тут ми натрапляємо на позиціонування Шевченка як «апостола незалежності України» (за висловом І. Ленко) [5]. Звісно, що говоримо про позиціонування, споглядаючи на ту чи іншу діяльність поета очима українця першої чверті XXI століття. А тоді, у XX столітті, навряд чи люди замислювалися над тим, що здійснюють саме брендинг, хоча «аналіз посилів, які транслюють лідери спільноти» [3, 34], імовірно, здійснювалися, адже в цілях контрпропаганди це також важливо.

Отже, процеси творення й розширення бренду постаті Шевченка, постійне репозиціонування при охопленні нових аудиторій, дозволило закріпити і подовжити етап стабільності (за силою привабливості та впливу) цього бренду протягом двох століть (XIX та XX). Зворотним боком цих процесів є те, що, як і у випадку з будь-яким іншим брендом, «створений

образ, а не сам продукт визначає привабливість об'єкта для споживача» [18, 157]. Це і позначається на рівні знання поезій Шевченка широкими масами у ХХІ столітті. І це знаменує собою можливість переходу від рівня особистого бренду до рівня національного бренду, коли варто використовувати різного роду інтерпретації засобами сучасного та класичного мистецтва, особливо з позитивними розв'язками, що живлять оптимізм та пропонують модель людини-суспільства-країни, що дарують наснагу і натхнення, відчуття, що Україна – найкраща країна для життя.

Звісно, що у ХІХ столітті поняття «бренд» не було вживано у його сучасному сенсі, і маркетинг назагал ще не набув ознак науки, хоча на рівні практики вже існував (є цікаві приклади ще з часів Французької революції 1848–1849 років). Отже, крім очевидних ознак зрілості особистого бренду Тараса Шевченка на початку ХХ століття, є підстава стверджувати, що перший етап брендингу постаті митця відбувся ще з середини ХІХ століття? Спробуємо подивитися під таким кутом зору на відомі факти з життя та творчості Тараса Шевченка.

Сучасні консультанти з побудови особистого бренду радять починати з позиціонування – кому (якій саме цільовій аудиторії), і які цінності несе конкретна постать, що змінюється у суспільстві від діяльності цієї персоналії? Судячи з того, що талант художника у Тараса Григоровича проявився значно раніше, ніж талант поета², то навряд чи Тарас Шевченко одразу почувався хоча б «Кобзарем», не кажучи вже про «Пророка». Євген Гребінка та Петро Мартос спрацювали як фахівці з просування бренду Тараса Шевченка у цьому разі. І, на персональну думку авторки статті, саме певна затребуваність Шевченка як художника спричинила одразу велику увагу до його поетичної творчості, спрацювала як своєрідна реклама, а вже власне ознайомлення з Шевченковою поезією призвело до визнання його як поета, і сприяло його саморозвитку. Цензор Петро Корсаков теж сприяв просуванню Шевченка-поета, дозволивши і видання «Кобзаря» у 1840 році, і вихід альманаху «Ластівка» в 1841 році (до якого увійшли, зокрема, п'ять творів Шевченка – «Причинна», «На вічну пам'ять Котляревському», «Тече вода в синє море», «Вітре

---

2. Перші літературні спроби припадають на 1836–1837 роки, а найбільш ранній малюнок, що дійшов до нас і відомий під назвою «Погруддя жінки» або «Жіноча голівка», датований самим автором ще 1830 роком. П. Мартос згадував, що Т. Шевченко не одразу погодився на видання своїх поетичних творів, і навіть назву «Кобзар» лише згодом придумали [9, 69–70].

буйний, вітре буйний!» і розділ з поеми «Гайдамаки» «Галайда»). Кожен з видавців віршів Шевченка також долучився до утвердження його бренду як народного поета, уможливаючи доступ до його Слова. Також в діях видавців вбачаємо «схвалення» формування бренду (один з трьох критеріїв за Рорі Морган [1, 224]).

Із погляду закріплення в особистому бренді Шевченка атрибуту «стовпа українства» (а цей атрибут живить тепер потребу переходу від особистого до національного бренду з використанням особистого) важливо проаналізувати створення та діяльність Наукового товариства імені Шевченка (далі НТШ) в частині його внеску в брендинг постаті Тараса Григоровича. Уперше в українській історії суспільна установа, що сповідує ідею служіння Україні, обирає собі для назви ім'я Шевченка, популяризуючи таким чином бренд «Тарас Шевченко». Оскільки НТШ стало потужним не тільки літературно-видавничим осередком, а й науковим, то вплив його на українців зміцнювався. Водночас зміцнювався образ Шевченка як бренд самоповаги і самовизначення українства у сприйнятті нових поколінь.

Саме так здійснюється позиціонування бренду – через підкріплення діями обіцянки його дотримуватися, за будь-яких обставин, а також обіцянка, чого не будуть робити, за будь-яких обставин. А ще через пропозиції: які варіанти вирішення якоїсь із нагальних потреб цільової аудиторії було запропоновано, а не лише актуалізовано. Якби біографія Тараса Шевченка була іншою, то заклик «Поховайте та вставайте, / Кайдани порвіте / І вражою злою кров'ю / Волю окропіте!» не мав би такої сили впливу, як він мав. Зберігати і транслювати власний погляд на речі попри здійснюваний тиск системи – це зразок самоповаги (тобто тут критерієм виступає «авторитет» (за Рорі Морган)). Культивування образу Кобзаря (спочатку за вибором тематики, а пізніше і через візуальну його подачу) відповідає критерію «ідентифікація – приналежність» за визначенням Рорі Морган.

Якщо подивитися на перше видання «Кобзаря» під кутом зору його впливу на формування особистого бренду Шевченка, то побачимо не лише книжку середнього формату у м'якій синій паперовій обкладинці, надруковану чітким шрифтом на гарному папері, в якій назву кожного твору з присвятою надруковано на окремому шмуцтитулі, шрифти яких гармонійно дібрано до основного шрифту книги, і фронтиспис містить

ілюстрацію «Кобзар з поводитирем» роботи В. Штенберга, а побачимо поєднання скромності і ошатності водночас [2, 7]. Скромність позиціонує книгу для широкого кола, ошатність демонструє велику повагу до нього, тобто завдання відродження самоповаги українства «зчитується» з самого художнього вирішення книги.

Ще одним напрямком особистого брендингу сучасні консультанти з цього питання називають власне впізнаваний стиль одягу, зачіску, манеру поведінки. Про те, чим може прислужитися, у цьому разі, аналіз фотографій Тараса Григоровича, детально розкрито автором у статті «Розширення бренду Тараса Шевченка для адвокації українства», надрукованій в академічному журналі «Українознавство» (2024, № 1).

Автопортрети ж Шевченка дають можливість побачити художника його власними очима, і мати ретроспективу образів: від молодих років до останніх років життя. На портретах митця молодого віку щоразу бачимо модно одягненого чоловіка, який не шкодує грошей на вбрання. Це підтверджує тезу про те, що образ поета у смушевій шапці та кожусі, створений ним саме для ілюстрування «Кобзаря» (1860), був свідомим вибором, спрямованим на закріплення особистого бренду (таким, яким він мав бути у сприйнятті тогочасного читача).

І на завершення усього комплексу дій, консультанти з особистого брендингу наголошують, що наповнення діяльності (контент) має відповідати обіцянці, бо лише правдива оцінка пропозиції викликає прихильність споживача. Готовність Тараса Шевченка йти на муки через власні переконання, продовження писати вірші і малювати, попри заборону – це саме така відповідність дій обіцянці, і саме вона здатна була надихати у подальшому на численні підпільні та закордонні видання «Кобзарів» у часи заборони Слова Тараса Григоровича, а також до читання та цитування його поезій у кожен важливий для ствердження української нації історичний момент. Адже Його Слово стало «символом свободи та перемоги» [7, 108].

Пропонуємо врахувати ці критерії під час аналізу інших добре відомих фактів з життя Тараса Шевченка саме під кутом розширення його особистого бренду на нові соціально-демографічні аудиторії та під час використання особистих брендів видатних українців для брендингу українців та України в світі. У ході ребрендингу України та українців варто подолати негативні конотації – широко прокоментовані, але не

проаналізовані, зокрема під кутом кореневих причин, серед яких і колоніальне становище України тривалий час. Факти корупції творять такі конотації, зокрема, а також асоціації з техногенною трагедією – Чорнобильською аварією, а тепер ще і з війною. Методом може бути рефреймінг та заміщення новим нарративом, про який також йдеться в вищеназваній статті «Розширення бренду Тараса Шевченка для адвокатури українства».

Те, що саме ті чи інші факти з біографії і творчості Тараса Шевченка є «добре відомими» свідчить про спрямовану комунікацію, яку в сучасному світі маємо право назвати брендингом. Також необхідно поширювати цю спрямовану комунікацію на нові та нові аудиторії, як внутрішні, так і зовнішні, орієнтуючи формат комунікації на параметри кожної конкретної аудиторії, водночас дотримуючись обіцянки бренду та уникаючи кон'юнктурності [3, 11], дотримуючись певного позиціонування, постійно працюючи над його закріпленням та розширенням, бо чим більше атрибутів (позитивних асоціацій), чим ширше коло його впізнає і чим частіше згадує, тим впливовішим є бренд. Суб'єктність держави живиться, зокрема, впливовими брендами, до яких належить і постать Тараса Шевченка.

Джерела та література:

1. Барлоу Д., Стюарт П. Сервіс, орієнтований на бренд. Нова конкурентна перевага / пер. з англ. К. Сисоевої. Київ : Вид-во Олексія Капусти (підрозділ «Агенції «Стандарт»), 2007. 266 с.
2. Видання творів Тараса Шевченка та графічної Шевченкіани: каталог / Музей книги і друкарства України. Упорядкування Марія Корнійчук, Галина Карпінчук, Наталія Глоба, Людмила Парійська. Київ : Унів. вид-во Пульсари, 2011. 175 с.
3. Зайченко О. К. Розвиток клієнторієнтованості музейної послуги: метод. посіб. Київ : Логос, 2017. 50 с.
4. Зеркалова А. Замахнулись на Вільяма: 10 примеров использования Шекспира в коммерческих целях. *Блог ForbesLife*. 24 квітня 2014 року. URL: <https://www.forbes.ru/forbeslife-photogallery/pokupki/255893-zamakhnulis-na-vilyama-10-primerov-ispolzovaniya-shekspira-v?image=97157> (дата звернення: 29.03.24).
5. Іщук О. Апостол незалежності. Тарас Шевченко в матеріалах ОУН

та УПА. *Історична правда*. 2014, 4 жовтня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5430156d290a3/> (дата звернення: 29.03.24).

6. Казимиров М. Рецензія на мультфільм «Мавка. Лісова пісня» *Mavka: The Forest Song*. IT Community. URL: <https://itc.ua/ua/articles/retsenziya-na-multfilm-mavka-lisova-pisnya-mavka-the-forest-song/> (дата звернення: 29.03.24).

7. Карпінчук Г. Видання творів Тараса Шевченка і війна. *Українська писемність та мова в манускриптах і друкарстві: зб. ст. XIII наук.-практич. конф.* (9 листопада 2022 року, Музей книги і друкарства України) / упоряд.: С. Кагамлик, Д. Палій. Київ, 2023. с. 107–112. URL: <https://www.mkdu.com.ua/ukrainska-pysemnist-ta-mova-v-manuskryptakh-i-drukarstvi-2023/> (дата звернення: 31.01.24).

8. Люльчак З. С., Ліпенцев А. А., Галушак Ю. І. Національний бренд та брендинг у контексті міжнародних подій. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/6a5baa1d-196e-4d23-a0df-a22b50ef8dae/content> (дата звернення: 29.03.24).

9. Мартос П. І. Епізоди з життя Шевченка. *Спогади про Тараса Шевченка*. Київ: Дніпро, 1982. С. 69–72. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/srog14.htm> (дата звернення: 29.03.24)

10. Нахлік Є. Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. Київ: Український письменник, 2007. Т. 2. 462 с.

11. Одарченко К. Репутація країн та національні бренди. URL: https://lb.ua/blog/katerina_odarchenko/484614_reputatsiya_krain_natsionalni.html (дата звернення: 29.03.24).

12. Посібник з адвокації прав молоді. URL: <https://fundraiser.games/uploads/files/materials/17/d237fe941486c909e5f48f55d8f04c75.pdf> (дата звернення: 29.03.24).

13. Посол бренду – що це таке, визначення та поняття. URL: <https://uk.economy-pedia.com/11033381-brand-ambassador> (дата звернення: 29.03.24).

14. Приходько Д. О. Модифікація життєвого циклу бренду. *Економічні науки*. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/92817/02-Prikhodko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 29.03.24).

16. Сватенко І. Більше, ніж просто тренд: як використовувати меми для підсилення голосу бренду. URL: <https://laba.ua/blog/3619-yak->

vykorystovuvaty-memu-dlya-pidsylennya- golosu-brenda (дата звернення: 29.03.24).

17. Хіпстер XIX століття або яким насправді був Шевченко. *Запорізька Січ*. URL: <https://sich.zp.ua/khipster-khikh-stolittia-abo-iakum-naspravdi-buv-shevchenko> (дата звернення: 29.03.24).

18. Цапліна А. Що таке особистий бренд, як його створити та просунути. URL: <https://sendpulse.ua/blog/personal-branding> (дата звернення: 31.01.24).

19. Чернець М. О. До проблеми визначення національного бренду та його зв'язок з культурою. *Культура народів Причорномор'я*. 2013. № 265. С. 155–159.

Olga Zaichenko

IS BRANDING OF THE FIGURE OF TARAS SHEVCHENKO ATRIBUTE TO FASHION OR A VITAL NECESSITY?

The central figure, branding of which is (intuitive and conscious) is presented in the article Taras Shevchenko as the most recognizable and remembered representative of the Ukrainians. We consider a positive tendency re-actualization of brand of figure of Taras Shevchenko in the inside market (informational space) in the works of modern painting and meme. Desirable actions, for the future, we suppose using of this brand for the advocacy of culture in Ukraine and the world, and at the same time the brand of our nation and country.

Key words: *Taras Shevchenko, Ukraine, personal brand, national brand, advocacy, propaganda, conjuncture.*

ВПЛИВ ПОЕТИЧНОЇ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ГРАФІЧНУ ТВОРЧІСТЬ ЛЕОПОЛЬДА ЛЕВИЦЬКОГО

Стаття присвячена образному впливу поезії Т. Шевченка на графічну творчість Л. Левицького. Простежено, які саме поезії Кобзаря стали інспіраційними джерелами для видатного графіка. Висвітлено особливості інтерпретації сюжетних та тематичних запозичень, їхнє втілення в ліноритах «Холодний Яр», «Опівночі Умань оточили», «Затихло все...». Проаналізовано композиційну будову ліноритів, художню мову, сюжетно-змістові акценти. Звернено увагу на історичний та соціокультурний контекст часу створення композицій.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Леопольд Левицький образ, вплив, графіка, ілюстрація, лінорит, літографія

Вплив Тараса Шевченка на українську культуру та мистецтво важко переоцінити, оскільки він всеохопний. Його творчий геній заклав основу світоглядної системи координат, з якою зв'язується не одне покоління митців. Поезія, живопис та графіка Т. Шевченка стали зразками для наслідування, а образне багатство творів, їхня символіка та ідейна спрямованість – інспіраційними джерелами, ґрунтом зростання для сотень художників та поетів, основою для формування їхньої громадянської позиції, національної та творчої ідентичності.

Творчість Леопольда Левицького (1906–1973) як яскравого представника українського мистецтва ХХ ст., не є винятком. У доробку графіка є низка творів, натхненних поезією Т. Шевченка, його постаттю та, як не дивно, урочистими заходами з нагоди відзначення 110-річчя з дня смерті та 150-річчя з дня народження Великого Кобзаря. Попри те, що спадщина Л. Левицького не має чисельної шевченкіани, твори, які належать до неї, є вартими мистецтвознавчого аналізу не лише через їхні мистецькі характеристики, а й з позиції соціокультурного контексту.

Яким же чином проявився вплив творчості Кобзаря на доробок художника? Зазвичай митці-графіки надихаються літературними творами, ілюструючи їх. Це могло б стосуватися і Л. Левицького, оскільки з

кінця 1940-х років він починає працювати як книжковий ілюстратор. Однак, вплив образної мови Т. Шевченка відбувся не лише через посередництво роботи з ілюстрацією.

Глибина проникнення поезії Т. Шевченка в свідомість Л. Левицького особливим чином виявилася в листуванні митця з дружиною ще під час їхнього перебування в евакуації в Узбекистані у період Другої світової війни. В одному з листів він писав, роздумуючи про те, куди повернеться після перемоги: «...мабуть, прийдеться мені жити на Київщині або, що також дуже правдоподібно, у Львові. А на наш Чортків лишень погляну і скажу “минулося, осталися лиш могили по полі”». [3] Те, що Л. Левицький, хоча й не цілком точно, цитує рядки з поеми Т. Шевченка «Іван Підкова» [4, 122] є дуже показовим, навіть знаковим для прояву його національної ідентичності.

Батько художника був поляком з походження, мама – українкою. Навчався Л. Левицький у польській гімназії в Чорткові, після завершення якої здобував освіту в Краківській академії мистецтв. Антиукраїнська політика польського уряду міжвоєнного двадцятиліття, очевидно, спрацювала на користь усвідомлення митцем саме української ідентичності. Свідченням того є мова приватного листування з дружиною Генєю, яка була єврейського походження. Вони могли вільно обрати польську чи потім російську, але ні, мовою їхнього спілкування була українська. Це важливий аспект для розуміння глибини громадянської відповідальності Левицького як митця і людини. Очевидно, у цьому становленні поезія Т. Шевченка відіграла важливу роль.

У спогадах про Л. Левицького, його розуміння мистецтва, відомий український скульптор Д. Кравич написав: «У творі мусить бути стержнева ідея, яка поклала його породження. «Садок вишневий коло хати» - гравюра Левицького. Він вважав, що цей вірш Т. Шевченка – «шедевр поезії», має серцевину – настроїв українського вечора... Леопольд Левицький мав чуття до мистецтва» [2, 35].

Образна мова вірша Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...» [5, 17] так глибоко вразила митця, що він створив два варіанти композиції, інспірованої цією поезією. Ці два лінорити – «Вечір» (Іл. 1) і «Затихло все...» (Іл. 2), датовані 1964 роком, з великою імовірністю створені до ювілейної виставки з нагоди відзначення 200-літнього ювілею від дня народження Кобзаря.

Іл. 1. Левицький Л. Вечір. 1964 рік.
Папір, лінорит. Приватна
колекція [1, 121]

Іл. 2. Левицький Л.
«Затихло все...». 1964 рік.
Папір, лінорит. НМЛ 55737/Гл-386

Роботи не є ілюстраціями вірша. Л. Левицький втілює у них свої емоції і переживання від прочитаного, уявлення про умиротворений вечір після довгого, сповненого важкої праці дня, в якому, попри все, залишилося місце для прекрасного. Це глибоко ціннісні твори, що відображають велику пошану митця до людини, її праці і життя у всіх його проявах.

Аналізовані роботи мають схожі композиції, візуальним і смисловим центром яких є тріо дівчат чи молодих жінок. Відмінним у них є масштаб подачі сюжету. У випадку роботи «Вечір» Л. Левицький ніби вихоплює момент з життя – трое осіб в народному одязі сидять на призьбі, поклавши втомлені руки на коліна і співають. Окраєць місяця зазирає через тин з горщиками на подвір'я. Хата служить лише тлом зображення, на якому ці три жінки постають уособленням божественної триєдності світобудови в розумінні українців.

Відмінною щодо масштабу зображення є композиція «Затихло все...». Тут Л. Левицький подає як тло не фрагмент хати з тином, а ціле сільське обійстя, за огорожею якого сидять, «співаючи, дівчата». Він монументалізує зображення, надає йому знаково-символічний рис, промовистих для української традиційної культури – хата під стріхою, тин з горщиками, народний одяг. Манера трактування крон високих дерев на другому плані, пластика тонких ліній наповнює сюжет відчуттям природної сили, стихії. Тут ніби вплітається паралельно ще образ місяця, навіяний іншими поетичними рядками Т. Шевченка:

І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав... [4, 73].

Зміна оптики, масштабності бачення сюжету та, як результат, побудови композиції у роботі «Затихло все...», у порівнянні з твором «Вечір», виводить її із площини приватної в соціальну. Таким чином, Л. Левицький переосмислює початкову ідею композиції. Винісши групу дівчат, які співають, за приватні межі – з подвір'я дому на сільську вулицю – підкреслив соціокультурну роль народної пісні, яку сам дуже любив і шанував [2, 121]. На перший погляд, до певної міри ілюстративний твір «Затихло все...» дозволяє оцінити автора не лише як митця-графіка, а також як людину-громадянина. Л. Левицький не лише інтерпретує особисті враження від поезії Т. Шевченка, він творить епічне полотно символів української культури, що, зважаючи на час створення лінориту, було сміливим виявом особистої позиції.

Образ співочого тріо отримав розвиток у ще двох композиціях. На відміну від двох попередніх, які були символічно позачасовими, роботи з майже дзеркальною композицією «Вечір (Тільки дівчата...)» апелюють до сучасників митця (обидва твори лінорити, 1960-і роки, НМЛ 55736/1 Гл-383, НМЛ 55736/3 Гл-385). Л. Левицький розміщує трійку дівчат на околиці села чи селища, на другому плані в пониззі видно селянську хату і новий багатоповерховий будинок. Вони одягнені не лише у вишиті сорочки, а й в одяг, актуальний для 1960-х років. Сюжет збагачує зображення весняної рослинності – деякі дерева вже вкриті листям, інші ще ні. Скибка місяця незмінно висить у небі. Це роботи, в яких Л. Левицький досягає певного компромісу між бажанням творити та стандартами соцреалізму.

Ключовими роботами у шевченкіані Л. Левицького є гравюри «Холодний Яр» (Іл. 3) та «Опівночі гайдамаки Умань здобували» (Іл. 4). Це складні багатофігурні композиції, сповнені особливої внутрішньої драматургії, в яких митець проявив свою високу майстерність графіка. Їхні сюжети інспіровані поетичними рядками Т. Шевченка з «Холодного Яру» [4, 355–358] і «Гайдамаків» [4, 128–190]. Зважаючи на час створення композицій, а це 1964 рік, Л. Левицький дуже обережно вибудовує образне наповнення ліноритів. Сенси, закладені у вірші «Холодний Яр», резонують і з нашим сьогоденням, але особливо гостро вони звучали в час панування радянської тоталітарної системи.

*Гл. 3. Левицький Л. Холодний Яр. 1964 рік.
Папір, лінорит. НМЛ 55825/Гл-609*

*Гл. 4. Левицький Л. «Опівночі гайдамаки Умань здобували...».
1964 рік. Папір, лінорит. НМЛ 55824/Гл-608*

Осмилення важливих питань національної пам'яті та гідності було небезпечним завданням для митців того часу. Це було причиною того, що Л. Левицький використовує мистецькі ходи, притаманні ілюстрації – відображає сюжет твору. Але у випадку вірша «Холодний Яр», це не цілком так. Т. Шевченко у своїй поезії висловлює жаль за минулим:

Де ж ти дівся, в Яр глибокий
Протоптаний шляху? [4, 356].

Поет засуджує невміння берегти національну пам'ять та гідність, акцентує на важливості пошанування героїв. Це твір із глибоко антиколоніальним змістом, що зберігає свою актуальність до сьогодні. Зрозуміло, що відображення таких соціально-політичних сенсів є непростим завданням для візуального мистецтва, а в часовому контексті створення – середина 1960-х рр. – було і небезпечним, могло спричинити арешт автора.

Л. Левицький як дуже глибокий митець із непересічним творчим баченням вступає в певний діалог з твором Т. Шевченка. Він обирає фрагмент-спогад про минулу велич Холодного Яру, як місця формування гайдамацького руху на чолі з Максимом Залізняком:

Не сховаєте! над Яром Залізняк витає
І на Умань позирає, Гонту виглядає [4, 357].

Композиція лінориту «Холодний Яр» горизонтальна і має декілька планів. По центру спиною до глядача на возі, запряженому двома волами, стоїть у напруженій позі Маским Залізняк, який звертається до велелюдної громади селян, озброєних палицями, вилами і готових до бою.

Л. Левицький дуже майстерно працює з плямами світла у цій роботі. Ними він вибудовує візуальний і смисловий центр композиції. Білі воли праворуч, біла сорочка ватажка повстання і біла свита та капелюх юнака праворуч – все це творить оптичний трикутник, який тримає погляд глядача. Ще однією постаттю в білій сорочці є кобзар, який сидить з кобзою в руках спиною до основних подій. Л. Левицький виносить цей образ на перший план, таким чином підкреслюючи його важливість – він сидить біля воза, поряд – хлопчик і двоє селян з вилами. Важливо зазначити, що на вигляд це старий козак, а не німічний старець, який потребує поводиря. Таким чином, митець показує своє розуміння того, хто є носієм історичної пам'яті та творцем історії і важливість її передачі наступним поколінням, яке тут уособлює маленький хлопчик.

Постать кобзаря, як важливого учасника подій, митець вводить і в композицію «Опівночі гайдамаки Умань здобували». У роботі відображено кульмінаційні події поеми «Гайдамаки» - взяття Умані. Озброєні палицями та сокирами, зі смолоскипами в руках селяни штурмують вузьку міську браму, що додає сюжету середньовічної образності звучання: вони вриваються в місто, не жаліючи на своєму шляху нікого. У цій композиції Л. Левицький теж майстерно працює з плямами світла. Постать у білій свиті праворуч підкреслює напрям рух гайдамаків, а білий вершник на коні ліворуч, хоча, можливо, і уособлює ватажка, але радше слугує глом для темної фігури ліворуч – постаті кобзаря. Останній – обов'язковий учасник подій, свідок, який збереже в пам'яті події, очевидцем яких був і передасть наступним поколінням.

Узагальнюючи роздуми з приводу ліноритів Л. Левицького «Холодний Яр» та «Опівночі гайдамаки Умань здобували», треба зазначити, що вони представляють важливу, хоча й кількісно не значну, сторінку творчості митця. І, незважаючи на те, що вони були створені для експонування на офіційних виставках з нагоди вшанування пам'яті Т. Шевченка, які організувала Спілка художників, графік зумів, оминаючи ідеологічні рифи соцреалізму, закласти важливі соціокультурні сенси.

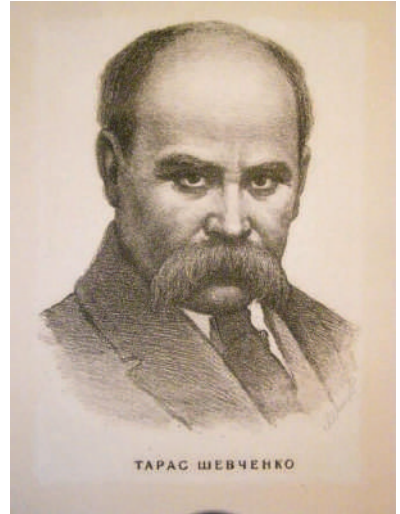
На тлі усіх аналізованих вище творів іронічно звучать варіанти композиції «Велике свято в колгоспі» (обидва твори 1961 року; папір, лінорит; НМЛ 56057 ГЛ-986, НМЛ 56058 ГЛ-989). Л. Левицький зображає святковий концерт у сільському клубі з нагоди відзначення шевченківських днів, про що свідчить великий портрет Кобзаря на сцені. Митець будує зображення із залу, на першому плані – спина глядачів, показує себе очевидцем події. На сцені виступає колектив бандуристів. Ідеологічність заходу Л. Левицький підкреслює двома великими прапорами радянського союзу, які стирчать з-за портрета Т. Шевченка. Безперечно, радянська символіка була обов'язковим атрибутом офіційних заходів, але манера виконання лінориту, певна формальна та композиційна недбалість, показує розуміння митцем поверховості та маніпулятивності ставлення влади до вшанування пам'яті Кобзаря.

Завершальним акордом шевченкіани Л. Левицького можна вважати портрет Т. Шевченка, який був виконаний в техніці літографії в кінці 1960-х років (Іл. 5). Це чудовий зразок реалістичного портрету, виконаного в манері світло-тіньового моделювання. Його можна сміливо вважати одним з

кращих графічних портретів Т. Шевченка. Л. Левицькому вдалося продемонструвати глибоке авторське розуміння образу поета, який постає сповненим внутрішньої сили, впевненим борцем за формування національної ідентичності та розвиток творчої свободи.

Підсумовуючи аналіз образних впливів поетичної творчості Т. Шевченка на графіку Леопольда Левицького у 1960-х роках, треба зазначити, що це яскравий приклад творчої інспірації та інтерпретації. Попри те, що шевченкіана Л. Левицького є кількісно незначною, вона сповнена важливих, глибоких сенсів і смислів. Створюючи композиції на основі образів, тем та сюжетів за поезіями Т. Шевченка, Л. Левицький порушував важливі історичні, соціокультурні, ідеологічні теми, що було актуальним для розвитку української культури та мистецтва у 1960-х роках.

Іл. 5. Левицький Л. Портрет Тараса Шевченка. Початок 1970-х років. Панір, літографія. НМЛ 55201/Іл-123.

Джерела та література:

1. Леопольд Левицький : альбом / упоряд. Т. Лозинський [та ін.]; авт. вступ. ст. М. Бесага, керівник проекту Л. Лихач. Київ : Родовід, 2006. 288 с. : іл.
2. Леопольд Левицький. Спогади про художника / автор-упоряд., автор Людмила Павлишин Львів : СКІМ, 2004. 184 с., іл.
3. Лист Л. Левицького до дружини. НМЛ. АЛ-15
4. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 томах / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 1: Поезія 1837–1847. 784 с.
5. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 томах / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2001. Т. 2: Поезія 1847–1861. 784 с.

Oksana Zhmurko

THE INFLUENCE OF TARAS SHEVCHENKO'S POETRY ON
LEOPOLD LEVYTSKYI'S GRAPHIC WORK

The article is devoted to the figurative influence of T. Shevchenko's poetry on L. Levytskyi's graphic work. It is traced which poems of the Kobzar became inspirational sources for the outstanding graphic artist. The features of the interpretation of plot and thematic borrowings, their embodiment in the linocuts «Kholodny Yar», «Midnight Uman was surrounded», «Everything became quiet...» are reflected. The compositional structure of the linocuts, artistic language, plot and content accents are analyzed. Attention is drawn to the historical and socio-cultural context of the creation of the compositions.

Key words: *Taras Shevchenko, Leopold Levytskyi image, influence, graphics, illustration, linocut, lithography.*

МАТЕРІАЛИ

УДК 94(477) 929 (54/46)

Ганна Ярміш

ПОДВИЖНИЦЯ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ – РАЇСА ТАНАНА (1944–2023)

Кажуть, що допоки людину пам'ятають, вона – серед живих.

Співробітники Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди пам'ятають Раїсу Василівну Танану, світла їй пам'ять, як життєлюбну, щирю людину, однаково закохану у двох світочів української культури: Григорія Сковороду і Тараса Шевченка. З першим вона провела дитинство та юність, іншому присвятила своє професійне життя.

Навесні 2005 року пані Раїса на запрошення співробітників музею Г. С. Сковороди взяла участь у Всеукраїнській науковій конференції. Скільки було радості та дитячого запалу від зустрічі з малою батьківщиною! Адже ця чудова жінка народилася у сусідньому від Сковородинівки селі – Велика Рогозянка. Тож підлітком неодноразово відвідувала сквородинівські місця: могилу філософа, криничку, вражаючої величі 700-літній дуб, який приймав філософа у дуслі-кабінеті чи під своєю короною; плюскалася у водах сквородинівських ставків.

Пані Раїса згадувала, що сама доля вела її стежками Сковороди. Після закінчення Харківського державного педагогічного інституту імені Г. С. Сковороди, вона отримала направлення на роботу в Бабаї – селище, де філософ мав щирих друзів, жив певний час та закінчив укладати свої байки, назвавши їх «Басни Харьковскія». Раїса Василівна за першим місцем роботи була тісно пов'язана з життям та творчістю

гордість від почутих гарних відгуків туристів після знайомства з наповненням музейного простору.

Знаємо, що Скворода мав певний вплив на творчість Шевченка. Тож ювілейні дати життя філософа Раїса Василівна відзначала, проводячи урочисті заходи зі вшанування Григорія Савича. Це, мабуть, їй нагадувало дитинство і юність, але шевченківська тематика переповнювала її життя.

Свої листи до працівників Сквородинського музею зазвичай починала словами: «З берегів Дніпра прийміть мої щирі вітання...», «З Тарасової гори прийміть мої найщиріші побажання...». Відчувалася її щира любов до місця, де вона продовжила свій життєвий і творчий шлях.

Крім зустрічі у Сквородинівці, ми бачилися і в Переяславі, на XII Всеукраїнських Сквородинівських читаннях. У своєму завчасно підготовленому виступі вона говорила про Сквороду, його вплив на вибір її професії. А в невимушеній обстановці вона світилася радістю і говорила, що зустріла своїх земляків. Це особливе відчуття знайоме, мабуть, багатьом, хто в місці, далекому від проживання і народження, неочікувано зустрічає земляків, близьких за духом. І на спільній світлині біля пам'ятника мудреця на території Переяслав-Хмельницького державного педагогічного інституту імені Григорія Сквороди вона стояла поруч зі своїми земляками.

У листі, в якому Раїса Танана дякує за надіслані світлини, повідомляє: «Я тут своїм колегам розповідала про зустріч в Вами у Переяславі-Хмельницькому, а також написала свій двоюрідній сестрі у Дергачі. Думаю, що їм цікаво буде дізнатися про нашу зустріч». Дізнавшись, що про робочу поїздку до Переяслава ми писали в районній газеті, вона хотіла мати в себе цей матеріал.

У листі до музейників-сквородинців Раїса Василівна висловлювала стурбованість щодо перекриття даху на «Тарасовій світлиці», яке затримувалося на довший період, ніж сподівалися.

Григорій Скворода писав: «Дружба така божественна, така приємна річ, що здається, ніби вона – сонце життя». Раїса Василівна Танана, об'єднана життєвим та творчим шляхом із Григорієм Сквородою та Тарасом Шевченком, мала друзів у місцях, пов'язаних із Першорозумом та Кобзарем. Усі, хто знав пані Раїсу, сумують з приводу її смерті. Світлу пам'ять залишила по собі ця жінка серед друзів та колег.

На могилі Т. Шевченка. 8.07.1977. У першому ряду зліва направо: Варвара Кривицька (зав. відділу музею Т. Г. Шевченка), Олекса Чуприна (кобзар), дівчинка, Стефанія Кульчицька (майстер народної творчості), Ілля Кутовий (заст. директора музею Т. Шевченка). У другому ряду зліва направо: Раїса Чехівська (майстер художньої вишивки), Лідія Єфіменко (зав. відділу музею Т. Шевченка), Раїса Танана (зав. відділу музею Т. Шевченка), Неоніла Шпильова (науковий співробітник музею Т. Шевченка). Фото Івана Синяцюкого

Поїздка працівників заповідника на батьківщину Тараса Шевченка в с. Шевченкове, організована Раїсою Тананою, головою профкому (перша ліворуч). Літо 1995 року. Фото Івана Синяцогого

Працівники заповідника йдуть до могили Тараса Шевченка. З корзиною квітів – Микола Губенко і Раїса Танана. 22 травня 2012 року

*Раїса Танана проводить екскурсію в «Тарасовій світлиці» народним артисткам України Ніні Матвієнко й Валентині Короті-Ковальській.
Фото Івана Синяцогого*

Раїса Танана проводить екскурсію в музеї Тараса Шевченка

ОБРАЗ ТАРАС ШЕВЧЕНКА У ТВОРЧИХ ВІЗІЯХ НІНИ ЛАЗЕНКО

Ніна Іванівна Лазенко – переяславка, відома вишивальниця, з-під її руки вийшли навдивовижу красиві рушники, серветки, ікони, картини тощо. Майстриня має 92 роки, але не полишає рукоділля. Про себе розповідає: батьки родом із с. Дениси, що на Переяславщині. Батька після закінчення вчительських курсів направили у Воронеж, 1937 року репресували. Відтоді його не бачили. Мати з трьома дітьми повернулась на Переяславщину, пішла працювати дояркою в колгосп. Родина бідувала, більше 5 років проживали в землянці, поки колгоспною толокою не збудували невеличку хату. Ніна змалку працювала на фермі, до 7 класу навчалася у Переяславській школі № 2, 8–10 класи закінчувала у вечірній школі. Вступила до педагогічного інституту імені М. М. Горького, стипендії не мала, жити в Києві не було де, тому закінчила освітній заклад заочно. Працювала піонервожатою у школі № 4 і вела вишивальний гурток. У школу № 5 перейшла на посаду вихователя, де вела домоводство для дівчат. Чоловік Григорій був економістом, але підтримував захоплення дружини, навіть малював ескізи, за якими вона вишивала. Подружжя виростило двох синів. Старший син нині вже покійний.

Ніна Лазенко вдома зі своїм чоловіком Григорієм серед вишитих робіт майстрині

Ніна Лазенко каже, що вишивати її ніхто не вчив, адже раніше всі жінки це вміли робити. Найперше, вона освоїла техніку вишивки хрестиком, потім – гладдю. Хотіла б цілими днями вишивати, настільки її душа спрагла цієї краси.

Майстриня розповідала, що сідала звечора шити на годинку, а за цією роботою її заставляв світанок. Чоловік любив милуватися, як вправно дружина стібком за стібком викладає на полотні історію українського буття. Сорочки вишивала не тільки для себе й чоловіка, а зрідка і як дарунок для знайомих. При цьому грошей за роботу не брала. Значна частина вишивок зникла, коли авторка давала для експонування на виставках, але вона не жалкує за ними: хай їм буде радість.

Любить вишивати лелек: вони всюди – біля будинку, на болоті, у гніздах. Каже, що ці птахи оберігають від усього лихого. Ніна Іванівна розповідала, що робить обереги: маленькі серветки з лелеками, вишиває хатинки під соломою, з травичкою та квіточками. Такий оберег має бути в кожній хата, він приносить добробут, має магічну силу для роду.

Майстриня зазначає, що прожила важке життя, тому має потяг до красивого й світлого: у переплетінні кольорів заспокоюється, знаходить розраду. У вірші Тетяни Строчко «Просто наснилося...» є рядки, в яких неначе Ніна Лазенко промовляє про свою сокровенну любов до української вишивки:

Просто наснилося – хрестик до хрестика
Доленьку я вишивала свою...
Дуже старанно і ніжно, мов пестила
Вік свій щасливий у ріднім краю.
Чом обірвалася нитка червона?
Чом раптом чорним постало шиття?
Хрест до хреста... Над могилами зморена
Бореться доля за гідне життя...
Просто наснилося? В сні чи в реальності
Хрестиком долю я шила свою?
Сум неодмінно знов зміниться радістю,
Вишию все те, що дуже люблю!
Хай розквіта вишивана доленька,
Хай рушниками простелить шляхи.
Згинуть війна і гіркая неволенька,
Щастя і мир подарують роки.

Ніна Лазенко демонструє свої роботи в Музеї українського рушника на культурологічному заході «Український рушник у житті Михайла Івановича Сікорського» 10 жовтня 2018 року

Вишиті роботи Ніни Лазенко, зокрема, й на шевченківську тематику

У колекції народної умільці є серветки-обереги, серія рушників, присвячених затопленим селам Переяславщини, ікони святої Ольги та святого Серафима Саровського, герб України, численні картини із зображенням природи тощо. Усі вони періодично експонуються на виставках та різних заходах. 10 жовтня 2018 року в рамках заходів зі вшанування пам'яті Героя України Михайла Івановича Сікорського (13.10.1923–27.09.2011) та з нагоди 95-ї річниці від дня його народження в Музеї українського рушника відбувся культурологічний захід «Український рушник у житті Михайла Івановича Сікорського», де значну частину презентованого мистецького доробку становили роботи Ніни Лазенко.

Особливий напрямок вишивальної творчості Ніни Лазенко становить шевченкіана: рушник із словами вірша «Заповіт», батьківська хата Тараса Шевченка, панно «Тарасів край» та інші.

Серія робіт на шевченківську тематику має родинні витоки. Образ Кобзаря в родині чоловіка з покоління в покоління сприймався як святий і рідний. Ось як описує це Ніна Лазенко у своєму спогаді, який друкуємо в авторській стилістиці, орфографії й пунктуації без змін.

Спогад про далеку минувшину, що пов'язує наше життя із сьогоденням кріпкою ниткою пам'яті, яка сягає в майбуття.

(Лазенко Ніна Іванівна – вчителька, пенсіонерка, жителька м. Переяслава, що на Київщині 1932 року народ.)

Одружились ми з Лазенком Григорієм Романовичем в 1954 р. Коли я прийшла в хату чоловіка, то звернула увагу на те, що на покутті було багато ікон, покритих довгими тканими рушниками, на передній стіні між вікнами дві рамки із фотопортретами, а між ними портрет Тараса Григоров. Шевченка.

Мій свекор, Роман Данилович, в тридцятих роках служив титарем при Петропавлівській церкві, що в селі Підварки, поряд з Переяславом. Церкву хтось підпалив – згоріла, а децю з паперів врятували, то чоловік вже пізніше віддав у музей.

Одного разу Григорій (після смерті свого батька Романа Даниловича) переглядав батькові папірці і натрапив на церковну «Граматку» свого роду. Григорій підписував всіх, хто добавився в родині і тих, хто пішов із життя.

У нас дома такої «Граматки» не було, мій батько працював учителем і в ті часи це було заборонено.

До написаного додаю.

Коли прадіда Микиту запитали вдома кого він возив від Козачковського в село Андруші?

Відповідь: Святого Тараса. Запитали: Чого святого?

Відповідь: Бо такі люди бувають тільки святими.

Всю дорогу Шевченко розповідав цікаві історії і на релігійну тему, про козаччину, мистецтво, співав чудових українських пісень. Тарас своїм еством пройняв душу прадіда Микиту, що він почав просити в церкві, щоб занесли Тараса до лику святих. Записав його в родинну Граматку, і подавав завжди на молебню.

Цей його дух пошани перенісся і на членів сім'ї. Коли народився у нас син в 1955 році, назвали його Тарасом. Син Тарас назвав свого сина теж Тарасом. Щорічно влітку їздили в Канів на могилу Шевченка. Я вишила декілька портретів Тараса, хату батьків Тараса, панно «Тарасів край» «Мій рідний край», «Україна – край лелечий»

Н. Лазенко 11 квітня 2018 р.

Я взяла «Граматку» і почала переписувати, хто там записаний. На

сторінці «За здоровля» були записані всі ті родичі, кого я вже знала.

«За вічний спокій» – на цій сторінці було записано багато, бо перенесені померлі із попередньої старої «Граматки».

В кінці списку перенесених імен покійних із попередньої «Граматки» написано

ТАРАСА /лютого 26 1861 р.

Запитую у Григорія: хто цей Тарас і чого ти про нього мені нічого не говорив раніше.

Відповідь: Це наш український письменник Тарас Григорович Шевченко.

Запитання: Яке відношення має Тарас Шевченко до Вашої родини, що записали його у церковну вашу «Граматку».

Відповідь: Бо Тарас Шевченко у нашому роду признаний святим.

Григорій розповів мені про знайомство і спілкування Григорієвого прадіда Микити із Тарасом Григоровичем Шевченком в 1845 році.

Тарас Шевченко в 1845 р. гостював у лікаря Козачковського, а прадід Микита возив Тараса Шевченка на своєму тарантасі у село Андруші.

Лазенко Н. І. [підпис]

10/0,4 – 2018 р.»

КОБЗАРЬ ТУРАЛЫ ҚАЗАҚ АҢЫЗДАРЫ

Кобзарь туралы қазақ аңыздарын жинаған Е. Өмірбаев 1964 ж

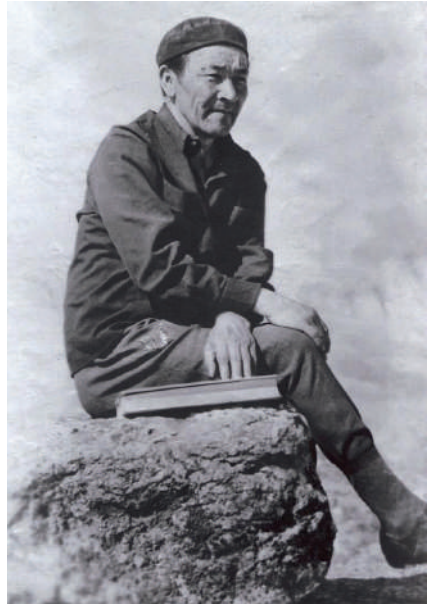
Жеті жыл Маңғыстау жерінде айдауда болған Тарас Шевченко есімі жазуы мен сызуы жоқ қазақ ауылы арасында асқан ақын, ел қамқорыезілгендердің мұңын тыңдаушы, олардың ақылшысы боп аңызға айналған.

Таушық поселкасының тұрғыны пенсионер Нұрбаулы Байтілеуов жас кезінде халық арасында естіген Тарас туралы аңызын еске түсіреді.

– Ертеде патшаға қарсы болып, Новопетровскіге Шевченко деген ақын келіпті. Ол қорғанда көп уақыт қамалыпты. Өзімен бірге алып келген ағашын Кетікке (Новопетровскінің қазақша аты) егіп, оны суаруға суды өзі тасыпты. Қасына жалаңаяқ қазақ балалары еріп жүреді екен. Оларды Тарас дос санапты. Көргендер бұл ағашты кімге егеді деп күледі екн;

Шевченко қазақ балаларымен бірге жұмыс жасап жарқын, жайдары өлең айтып әдемі сазға салады екен. Оған қазақтар түсінбее де, өз балаларына достарша қарағаны үшін үлкен аяныш білдіретін болған. Сонда Тарас қазақ балаларына өлеңді қазақшылайды екен. Сол өлеңді бала кезімде естіген едім. Осылардан есімде қалғаны:

– Ұйықтап өтсең өмірде,
Ұдайы ұйқың қанбас та.
Тірлігің не, өлгенің не
Артында ізің қалмаса.

Есбол Өмірбаев

Бұл үзінді – Т.Г.Шевченконың Қ. Аманжоловтың аудармасындағы атақты «Өтеді күндер» өлеңінің соңынан екінші шумағының бір түрі.

***

Екінші аңыз «Правда» колхозының бұрынғы мүшесі, марқұм Қарабалаев Ізбасардың аузынан 1957 жылы жазылып алынғанды. Ол – «Украин терегі».

Осы Қаратау бойына орыстың патшасы Тарас деген «украинды» өзіне қарсы болғаны үшін жер аударған екен. Ол асқан ақылды адам болыпты. Қаратаудың мөлдірдей суларын аралап, әрбір тоқтаған бұлақтарына бір-бір шыбық шаншыпты. Бұлақ суына шомылып, таулардың биігіне өрмелеп, елін сағынғанда бұлтқа таласқан Қаратаудың басына шығып, аулын көріп, рахаттанады екен. Өзі қазақ кедейлеріне дос болыпты. Ақындарына өлең айттырыпты. Қымыз ішіп, қонақ болыпты. Оларға егін егіп, бау-бақшалық жасауды үйретіпті. Сол ағаштарының бірі – осы «Украин терегі» көрінеді.

***

Сол бақтың қазіргі бағбаны Қибасов Мүбәрак қарт былай дейді:

– Бұл теректі отырызған «украин» екені рас. Бірақ кім екенін білу қиын. Осы ағаштың егілген кезінде бұл маңда украин болмаған. Оны жас кезінен бастап, қамқорлыққа алған осы ежелгі Ақеспе Ярды (қазіргі Жынғылды) мекендеуші Құлыш деген кісі еді. Ол осы ағаштың қасынан Қаратау бойында бірінші болып шығыр орнатқан. Бау-бақша еккен. Тұқымын көбейтіп, 8-9 гектарға жеткізген.

Ол қартайған кезде менің әкем осы «Украин терегіне» қамқорлық жасады. Мен ес білетін кездің өзінде бұл ағаш ұзақ өмір сүрген делінетін. Әкемнің айтуына қарағанда бұл ағаштың жасы жүзден асып түседі.

***

Қазір бұл терек Маңғыстау өндіріс басқармасының Октябрьдің 40 жылдығы атындағы колхозының орталығында. Мұндағы мың жарымнан артық шабдал, жиде, алма, верба өрік ағаштары бар бақшаның ішінде жуандығы үш кісінің құлашы жеткендей, биіктігі 15 метрдей «украин терегі» алыстан-ақ жұрт назарын бірден өзіне аударады. Бұл – Маңғышлақтағы «Шевченко вербасы» делінетін ағаштың тұқымы.

Оның әуелгі бойы қурап, бір кісі отырғандай үңгір болған да, сол ағаштың тамырынан бес бұтақ шыққан. Оның әр қайсысының жуандығы жарты метрден асады. Бұл теректің қасында осы тұқымнан тараған 7 верба бар. Олардың өзі 70-80 жасқа жеткен. Сол үлкен бақ ішіндегі ақын есіміне байланыстылығы бар бұл теректі тұрғын халық күні бүгін де бөлекше құрмет тұтып, айрықша қастерлейді.

Пайдаланған әдебиеттер: «Коммунистік еңбек» газеті 5 ақпан 1964ж.

КАЗАХСЬКІ ЛЕГЕНДИ ПРО КОБЗАРЯ. **Легенди зібрані Есболом Умірбаевим у 1964 році**

Ім'я Тараса Шевченка, який провів сім років у вигнанні на Мангістауській землі, перетворилося на легенду серед жителів казахського аулу (села), які не мали жодної писемності, як відомого поета, який дбав про простий народ, прислухався до їхніх сподівань, який став їхнім наставником.

Житель селища Таучик пенсіонер Нурбаули Байтлеуов згадує легенду про Тараса, яку він чув у юності.

– Давним-давно, виступаючи проти царя, до Новопетровська приїхав поет Шевченко. Він довгий час був ув'язнений у кургані. Привіз із собою до Кетика (казахська назва Новопетровська) гілку верби, сам носив воду для поливу. Поруч ходили босоногі діти казахські. Їх Тарас вважав своїми друзями. Ті, хто бачив, сміялися з нього, запитуючи, для кого він посадив це дерево.

Шевченко, працюючи з казахськими дітьми, співав веселі пісні, які мали чудовий мотив. Казахи не розуміли, про що він співав, але дивилися на нього з жалем, їм подобалося, що він ставився до їхніх дітей, як до друзів. Тоді Тарас почав перекладати казахським дітям свої вірші. Я чув цей вірш у дитинстві. Ось що мені запам'яталося з цього:

– Якщо ти спиш у житті,
Постійно ходиш сонним.
Толку, що ти живий чи ні,
Якщо ти не залишиш сліду.

Цей уривок є своєрідною другою строфою знаменитого вірша Тараса Шевченка «Дні проходять» у перекладі Д. Аманжолова.

Друга легенда, написана 1957 року з вуст колишнього члена колгоспу «Правда», покійного Ізбасара Карабалаєва. Вона називається «Українська тополя».

Російський цар заслав у гори Каратау українця на ім'я Тарас за те, що він був проти нього. Тарас був дуже розумною людиною. Милуючись прозорими водами Каратау біля кожного джерела, він встромляв у землю по прутуку. Купаючись у джерельній воді, піднімаючись високо над горами, а коли він сумував за своєю країною, він, піднімаючись на вершину Каратау, міг побачити і насолоджуватися своїми рідними просторами. Сам був другом казахських бідняків. Слухав поезії місцевих поетів. Пив кумис і гостював. Навчав казахів садити на городі та займатися садівництвом. Одним із таких дерев виявилася «українська тополя».

Нинішній садівник цього саду старець Кібас Мубарак каже:

– Це правда, що тополю посадила «українська людина». Але важко дізнатися, хто це. При посадці цього дерева на цій території не було українців. За цим деревом з перших днів доглядала людина, яку звали Кулиш, який населяв цей древній Акеспе Яр (нині селище Жингилди). Він був першим, хто встановив шків вздовж Каратау поряд із цим деревом. Посадив город та сад. Розмножуючи насінням, довів площу до 8-9 га.

Коли він постарів, мій батько подбав про цю «українську тополю». Навіть коли я ще був дитиною, це дерево, як казали, прожило довге життя. За словами мого батька, цьому дереву понад сто років.

Зараз це дерево знаходиться в центрі колгоспу імені 40-річчя Жовтня Мангистауського виробничого управління. У саду з більш ніж півтори тисячі дерев ростуть персики, жида, яблуні, верба, абрикоси, «українська тополя» заввишки 15 метрів, товщина якої дорівнює обіймам трьох людей одразу, привертає увагу публіки. Це порода дерева Мангистлаку, яке, як кажуть, є «вербою Шевченка». Початковий вигляд його висох, перетворившись на печеру, що вміщає тільки одну людину, і з коріння цього дерева вирросло п'ять гілок. Кожна з них має товщину понад півметра. Поряд із цією тополею знаходиться 7 верб, які походять від цього виду. Навіть вони досягли віку 70–80 років. Цю тополю, з якою у тому великому саду пов'язане ім'я поета, жителі й сьогодні особливо шанують і плакають.

(Переклад українською мовою Світлани Брижицької)

УХВАЛА

Десятих Міжнародних Шевченківських читань «НАУКОВІ ЗДОБУТКИ У ВИВЧЕННІ БІОГРАФІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА» (до 210-ї річниці з дня народження митця та 175-ліття завершення експедиції на Арал) (Україна, м. Канів, 26 вересня 2024 року)

У час відзначення у 2024 році знакових дат у житті та творчості Тараса Шевченка продовжено науковий діалог, започаткований Дев'ятьми Міжнародними Шевченківськими читаннями «Створення нової наукової біографії Тараса Шевченка: концептуальні підходи та дослідницькі стратегії», проведеними в Каневі 23 вересня 2021 року.

Десяті Міжнародні Шевченківські читання проведено спільно з вченими й дослідниками України і Казахстану. Це був другий крок до реалізації пропозиції Володимира Мельниченка, доктора історичних наук, лауреата Шевченківської премії, академіка НАПН України (м. Київ), а саме – створення вченими-шевченкознавцями багатотомної Біографії Тараса Шевченка під організаційним і науковим керівництвом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Сьогодні поетичне слово Кобзаря звучить в Україні по-новому, по-особливому патріотично. Шевченка читають. Про Шевченка пам'ятають. Шевченка шанують. До його могили в Каневі йдуть численні шанувальники його творчості. Шевченко не дає забути про історію України і долю українців. Саме з огляду на це 26 вересня 2024 року в Шевченківському національному заповіднику (м. Канів, Україна) спільно з Національним заповідником «Батьківщина Тараса Шевченка» (с. Шевченкове, Україна), Інститутом літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ, Україна), Черкаським національним університетом імені Богдана Хмельницького (м. Черкаси, Україна), Черкаською обласною організацією Національної спілки краєзнавців України (м. Черкаси, Україна), Черкаською обласною організацією Національної спілки письменників України (м. Черкаси, Україна), Інститутом літератури і мистецтва імені М. О. Ауезова Комітету науки Міністерства освіти і науки Республіки Казахстан (м. Алмати, Республіка Казахстан), було організовано і проведено **Десяті Міжнародні Шевченківські читання «Наукові здобутки у вивченні біографії Та-**

раса Шевченка» (до 210-ї річниці з дня народження митця та 175-ліття завершення експедиції на Арал).

У роботі міжнародної конференції взяли участь науковці, музейні співробітники, педагоги, письменники, бібліотечні працівники, краєзнавці, члени громадських об'єднань, студенти ВУЗів з України (міста Запоріжжя, Збараж, Звенигородка, Знам'янка, Канів, Київ, Кривий Ріг, Львів, Переяслав, Славута, Ужгород, Черкаси; с. Качанівка Прилуцького району Чернігівської області, с. Сквородинівка Богодухівського району Харківської області, с. Трипілля Обухівського району Київської області, с. Шевченкове Звенигородського району Черкаської області) та з Республіки Казахстан (міста Алмати, Форт-Шевченко), які вивчають життя і творчість Тараса Шевченка. До програми читань на пленарному та 3 секційних засіданнях було включено 36 виступів 44 авторів, які було заслухано в офлайн та онлайн форматах.

Учасники конференції звернули увагу на художню і літературну творчість Тараса Шевченка, оточення і зв'язки українського митця, проаналізували біографічну шевченкіану в музейних колекціях і бібліотечних фондах, а також біографічні видання про Тараса Шевченка. Окремо було приділено увагу теоретико-методологічним засадам вивчення біографій митців.

Учасники читань ухвалили видати матеріали Десятих Шевченківських читань у форматі збірника наукових праць.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ананьєва Світлана Вікторівна, кандидат філологічних наук, завідувач відділу міжнародних зв'язків та світової літератури, асоційований професор Інституту літератури та мистецтва імені М. О. Ауєзова КН МОН РК (м. Алмати, Республіка Казахстан)

Балабаєва Айгуль Сарсенгалієвна, завідувач екскурсійно-масового відділу Музею-комплексу у м. Форт-Шевченко (Мангістауська обл., Республіка Казахстан)

Батеровська Ірина Миколаївна, завідувач сектору збереження науково-дослідного відділу фондової роботи Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл., Україна)

Береговий Сергій Ігорович, кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Національного університету харчових технологій (м. Київ, Україна)

Боронь Олександр Вікторович, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу шевченкознавства Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України (м. Київ, Україна)

Брижицька Світлана Анатоліївна, кандидат історичних наук, заступник генерального директора з наукової роботи Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл., Україна)

Бугаєнко Клавдія Сергіївна, заступник директора з наукової роботи Комунального закладу «Обласна універсальна наукова бібліотека імені Тараса Шевченка» Черкаської обласної ради (м. Черкаси, Україна)

Буренко Катерина Іванівна, старший науковий співробітник КЗ КОР «Київський обласний археологічний музей» (с. Трипілля, Обухівський р-н, Київська обл., Україна)

Голиш Григорій Михайлович, кандидат історичних наук, доцент, директор наукової бібліотеки імені Михайла Максимовича Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (м. Черкаси, Україна)

Грабовська Ірина Миколаївна, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, провідний науковий співробітник Музею книги і друкарства України (м. Київ, Україна)

Долгіч Надія Василівна, завідувачка сектору «Тарас Шевченко в житті і творчості» відділу наукових досліджень Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл., Україна)

Жеплинська Оксана Львівна, завідувачка відділу мистецтва XIX–початку XX століть Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького (м. Львів, Україна)

Жмурко Оксана Ярославівна, кандидат мистецтвознавства, завідувачка Художньо-меморіального музею Леопольда Левицького Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького (м. Львів, Україна)

Зайченко Ольга Костянтинівна, провідний науковий співробітник відділу науково-дослідної роботи з історії книги XI–XXI століть Музею книги і друкарства України (м. Київ, Україна)

Калінович Олена Ігорівна, провідний зберігач відділу науково-фондової роботи Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (м. Переяслав, Бориспільський р-н, Київська обл., Україна)

Коркач Світлана Олексіївна, молодший науковий співробітник науково-дослідного відділу «Музей “Заповіту” Т. Г. Шевченка» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (м. Переяслав, Бориспільський р-н, Київська обл., Україна)

Кравченко Валентина Олександрівна, кандидат філологічних наук, професор кафедри української літератури Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна)

Кравченко Катерина Василівна, старший науковий співробітник відділу науково-дослідної роботи Національного історико-культурного заповідника «Качанівка» (с. Качанівка, Прилуцький р-н, Чернігівська обл., Україна)

Лебединська Тетяна Миколаївна, кандидат філософських наук, професор, доцент кафедри міжнародних відносин Східно-Європейського слов'янського університету (м. Ужгород, Закарпатська обл., Україна)

Лисиця Лариса Григорівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології і спеціальних галузей історичної науки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (м. Черкаси, Україна)

Лукашевич Олексій Михайлович, кандидат історичних наук, доцент, генеральний директор Національного історико-етнографічного

заповідника «Переяслав» (м. Переяслав, Бориспільський р-н., Київська обл., Україна)

Лутай Оксана Олександрівна, в. о. директора Краєзнавчого музею історії сіл Суботцівської сільської ради, лауреат краєзнавчої премії імені В. Ястребова (м. Знам'янка, Кропивницький р-н, Кіровоградська обл., Україна)

Майба Ірина Богданівна, науковий співробітник фондового відділу Національного заповідника «Замки Тернопілля» (м. Збараж, Тернопільська обл., Україна)

Мельниченко Василь Миколайович, кандидат історичних наук, професор, заслужений працівник культури України, перший заступник голови Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (м. Черкаси, Україна)

Мельниченко Володимир Юхимович, доктор історичних наук, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, академік Національної академії педагогічних наук України, почесний академік Національної академії мистецтв України, заслужений діяч науки України (м. Київ, Україна)

Молокова Тамара Іванівна, в. о. головного зберігача фондів Національного заповідника «Батьківщина Тараса Шевченка» (с. Шевченкове, Звенигородський р-н, Черкаська обл., Україна)

Навальна Марина Іванівна, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (м. Переяслав, Бориспільський р-н., Київська обл., Україна)

Наріжна Дана Михайлівна, молодший науковий співробітник Звенигородського краєзнавчого музею (м. Звернигородка, Черкаська обл., Україна)

Павлик Діана Петрівна, студентка 5 курсу факультету історичної і соціально-психологічної освіти Університету Григорія Сковороди (м. Переяслав, Бориспільський р-н, Київська обл., Україна)

Павлик Наталія Миколаївна, старший науковий співробітник науково-дослідного відділу «Музей “Заповіту” Т. Г. Шевченка» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (м. Переяслав, Бориспільський р-н, Київська обл., Україна)

Проценко Оксана Анатоліївна, кандидат філологічних наук, до-

цент, доцент кафедри української літератури Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна)

Ромашенко Людмила Іванівна, доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник Міжнародної школи україністики НАН України (м. Черкаси, Україна)

Силка Оксана Захарівна, доктор історичних наук, доцент, директор музею історії НУБіП України, професор кафедри міжнародних відносин і суспільних наук НУБіП України (м. Київ, Україна)

Сіленко Любов Григорівна, завідувач сектору обліку науково-дослідного відділу фондової роботи Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл., Україна)

Цимбал Тетяна Володимирівна, доктор філософських наук, професор кафедри філософії і соціальних наук Криворізького національного університету (м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., Україна)

Шаріпова Діляра Сафргалієвна, кандидат мистецтвознавства, доцент, завідувач відділом образотворчого мистецтва Інституту літератури та мистецтва імені М. О. Ауєзова КН МОН РК (м. Алмати, Республіка Казахстан)

Шевченко Тарас Михайлович, заступник генерального директора з науково-дослідної роботи Національного історико-культурного заповідника «Качанівка» (с. Качанівка, Прилуцький р-н, Чернігівська обл., Україна)

Ярміш Ганна Петрівна, завідувачка науково-освітнього відділу Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди (с. Сковородинівка, Богодухівський р-н, Харківська обл., Україна)

Яхімович Алла Володимирівна, старший науковий співробітник сектору «Тарас Шевченко в житті і творчості» відділу наукових досліджень Шевченківського національного заповідника (м. Канів, Черкаська обл., Україна)

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ

Десятих Міжнародних Шевченківських читань
«НАУКОВІ ЗДОБУТКИ У ВИВЧЕННІ БІОГРАФІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА»

Українською, казахською і англійською мовами

Друкується в авторській редакції.

Думка авторів може не співпадати з думкою редакторів.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, посилань на літературні джерела та інші відомості несуть автори публікацій.

Упорядник: Світлана Брижицька

Коректура англійською мовою: Тетяна Мітіна

Технічна обробка матеріалів: Світлана Брижицька

Фото: Світлана Брижицька, Юрій Кардаш, Іван Синяшюкий

На обкладинці використано ілюстрацію:

Шевченко Т. Г. Учасники експедиції на березі Аральського моря. 1848 [13–21 вересня] або 1849 [23–29 серпня. Острів Ніколая]. Папір, акварель, білило

Подано за виданням : Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 томах.

/ редкол. : М. Г. Жулинський (глова) та ін. Київ : Наук. думка, 2024. Т. 9.

Підписано до друку 15.12.2024

Формат 60x84/16 Папір офсет. Гарнітура Minion Pro.

Наклад 60 прим.

Ум. друк. арк. 25,1.

Видавництво «Панмедія»

Свідоцтво про внесення до реєстру суб'єктів видавничої справи

ДК №2303 від 04.10.2005.

Е-пошта: panmedia-2@ukr.net

www.panmedia.com.ua

